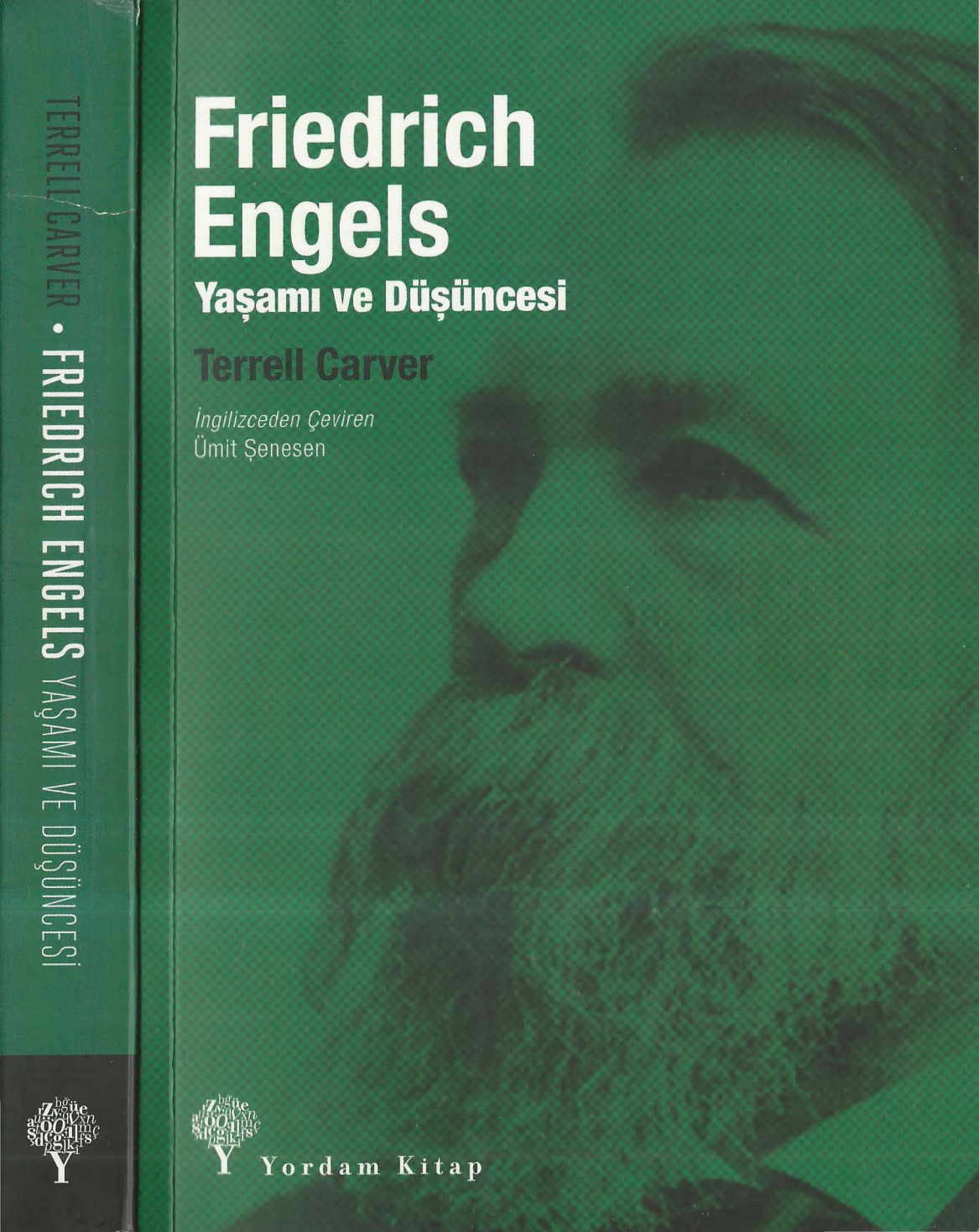

Friedrich
Engels
Yaşamı ve Düşüncesi
Terrell Carver
İngilizceden Çeviren
Ümit Şenesen
Yordam Kitap
TERRELL CARVER • FRIEDRICH ENGELS YAŞAMI VE DÜŞÜNCESİ

Terrell Carver

Bristol Üniversitesi'nde siyaset bilimi dalında öğretim üyesidir. Karl Marx ve Friedrich Engels'in yapıtlarının çözümlenmesi ve çevirisi ile uzun yıllar uğraşan Carver, toplum bilimlerin metodolojisi, Marksist geleneğin toplumsal düşüncedeki yeri ve feminist teoriyle de yakından ilgilenmiş, küreselleşmeyle ilgili kapsamlı bir kitap dizisinin editörleri arasında yer almıştır. Yazarın, *Friedrich Engels: Yaşamı ve Düşüncesi* kitabının yanı sıra, *A Marx Dictionary* (Bir Marx Sözlüğü), *Karl Marx: Texts on Method* (Karl Marx: Yöntem Üzerine Metinler), *Marx and Engels: The Intellectual Relationship* (Marx ve Engels: Düşünsel İlişkileri) ve *Marx's Social Theory* (Marx'ın Sosyal Kuramı) adlı kitapları da bulunmaktadır.

Eserin Orijinal Adı:

Friedrich Engels
His Life and Thought
(Palgrave Macmillan, 1990)

FRIEDRICH ENGELS
Yaşamı ve Düşüncesi

Terrell Carver

İngilizceden Çeviren:
Ümit Şenesen

Yordam Kitap: 359 • **Friedrich Engels – Yaşamı ve Düşüncesi** • Terrell Carver
ISBN 978-605-172-363-1 • *Çeviri:* Ümit Şenesen • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım:* Aralık 2019
© Terrell Foster Carver, 1990; © Yordam Kitap, 2018
(Springer Nature Limited ile yapılan telif sözleşmesiyle)

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri** (Sertifika No: 44066)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna / Bahçelievler - İstanbul
Tel: 0212 496 11 11

FRIEDRICH ENGELS
Yaşamı ve Düşüncesi

İçindekiler

Kısaltmalar . 11

Giriş: Hangi Engels? 15

1 Düşünsel Uyanma 19
I İlk Yıllar 20
II Evden Uzakta 33
III Köktencilik 42
IV Kuşkuculuk 47
V Akılcılık ... 52

2 Yaşamuğraşının Başlangıcı 55
I Fabrika Kasabaları 56
II "Oswald" 65
III Genç Hegelciler 70
IV Liberalizm ve Ulusalcılık 75
V Kuram ve Uygulama ... 82

3 Kendi Kendine Felsefe Öğrenimi .. 90
I Berlin'de Muhabir 92
II Kitapçık Yazarı 101
III Topçu 114
IV Ren Köktencileri 116
V "Özgürler" 123

4 Manchester'li ... 132
I Marx'la Tanışma 134
II Sınıf Bilinci 140
III İktisat Kuramı 151
IV Anglo-Cermen 175
V "Olguların Dili" 180

5 Kişisel ve Siyasi 191
I Oğul ve Kardeş 192
II Âşık Engels 206
III Dul ve Vasiyetname Yazarı .. 226

6 Kıta Avrupası Komünisti 240
I Sınıf Siyaseti 244
II Ren Devrimcisi 263

7 Göçmenlik 286
I Bağımsız Bir Yazar 288
II Maddecilik ve Bilim 314

Sonuç: Siyasetçi ve Kuramcı 341

İleri Okumalar Kılavuzu 352

Dizin 359

Amerika'daki
dostlarıma

KISALTMALAR

Not: Künyedeki kısaltmalardan önce gelen sayılar cilt numarası, sonrakiler sayfa numarasıdır, örnek: *Collected Works*, c. 25, s. 37; 25 CW 37 biçiminde gösterilmiştir.

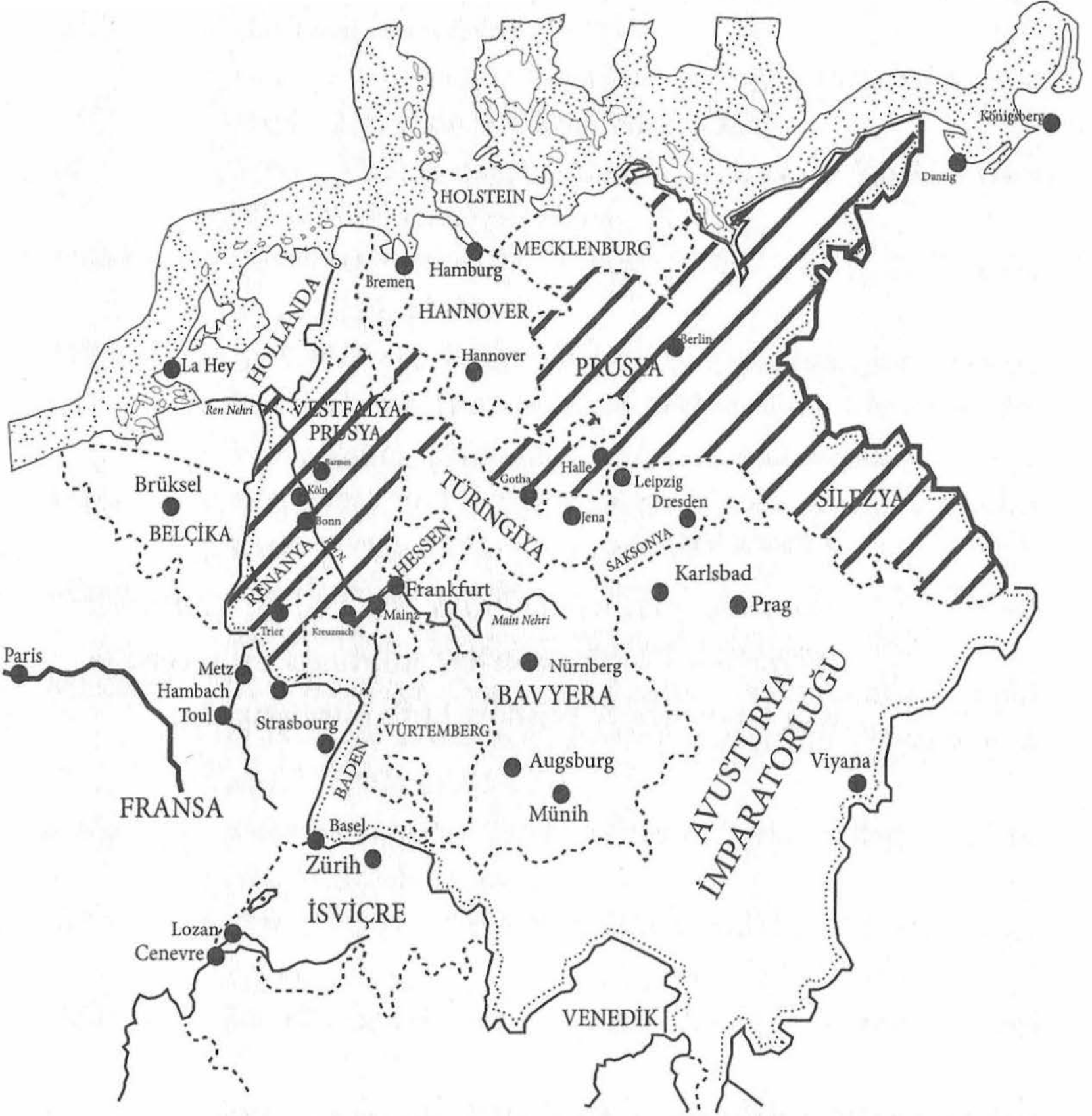
Metin alıntılarında tercihim *Collected Works* (Toplu Eserler) oldu, ancak çok zorunlu durumlarda başka baskıları kullandım.

AM	Terence Ball ve James Farr (der.) *After Marx* (New York and Cambridge: Cambridge University Press, 1984).
COND	F. Engels, *The Condition of the Working Class in England*, çev. ve der. W.O. Henderson and W.H. Chalenor (Oxford: Basil Blackwell, 1958) (*İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Sol Yayınları, 1997).
CW	Marx ve Engels, *Collected Works* (Londra: Lawrence & Wishart, 1975- (seri tamamlanmadı)).
D	*Friedrich Engels: Dokumente seines Lebens*, der. Manfred Kliem (Frankfurt a.M.: Roderberg-Verlag, 1977).
DKM	The Daughters of Karl Marx, *Family Correspondence 1866-1898*, çev. Faith Evans (Harmondsworth: Penguin Books, 1984).
EF	Terrell Carver, "Engels's Feminism", *History of Political Thought*, c. 6, sayı 3 (1985) s. 479-89.
FE	Heinrich Gemkow *vd.*, *Friedrich Engels: A Biography* (Dresden: Verlag Zeit im Bild, 1972).
H	W.O. Henderson, *The Life of Friedrich Engels*, 2 cilt (Londra: Frank Cass, 1976).
IR	David McLellan (der.), *Karl Marx: Interviews and Recollections* (Londra: Macmillan, 1981).
K	Yvonne Kapp, *Eleanor Marx*, 2 cilt (Londra: Lawrence & Wishart, 1972 ve 1976).

KM	David McLellan, *Karl Marx: His Life and Thought* (Londra: Macmillan, 1973).
L	George Lichtheim, *Marxism: An Historical and Critical Study*, 2. b. (Londra: Routledge, 1964).
M	Steven Marcus, *Engels, Manchester and the Working Class* (New York: Random House, 1974).
MBM	David McLellan, *Marx Before Marxism*, 2. b. (Londra: Macmillan, 1980).
MEGA[1]	Karl Marx ve Friedrich Engels, *Gesamtausgabe*, der. D. Ryazanov *vd.* (Frankfurt ve Berlin: Marx-Engels-Archiv Verlagsgesellschaft, 1927- (seri tamamlanmadı)).
MEGA[2]	Karl Marx ve Friedrich Engels, *Gesamtausgabe* (Berlin: Dietz Verlag, 1972- (seri sürüyor)).
MEIR	Terrell Carver, *Marx and Engels: The Intellectual Relationship* (Brighton: Wheatsheaf Books, 1983).
MEOUT	Terrell Carver, "Marx and Engels's 'Outlines of a Critique of Political Economy'", *History of Political Thought*, c. 4, sayı 2 (1983) s. 357-65.
MEW	Marx ve Engels, *Werke* (Berlin: Dietz Verlag, 1956-68 (seri tamamlanmadı)).
MP	Alan Gilbert, *Marx's Politics* (Oxford: Martin Robertson, 1981).
MST	Terrell Carver, *Marx's Social Theory* (Oxford: Oxford University Press, 1982).
R	Fritz J. Raddatz, *Karl Marx*, çev. Richard Barry (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1978).
SW	Karl Marx ve Frederick Engels, *Selected Works* (iki cilt) (Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1962).
SWOV	Karl Marx ve Frederick Engels, *Selected Works* (tek cilt) (New York: International Publishers, 1968, tıpkıbasım 1984).
YHKM	David McLellan, *The Young Hegelians and Karl Marx* (Londra: Macmillan, 1969).

Teşekkür

Yazar ve yayıncılar, Marx ve Engels, *Collected Works*'den (Toplu Eserler) alıntılara izin verdiği için Lawrence & Wishart Ltd'e minnettardır.

1848 Dolayında Almanya

Kaynak: David McLellan, *Karl Marx: His Life and Thought* (Londra: Macmillan, 1973), s. xiv.

Giriş

Hangi Engels?

Friedrich Engels'in (1820-1895) bu yaşamöyküsünde okuyucu, onunla ilgili olarak bilinen her olguyu bulamayacaktır. Engels'e ilişkin bir şeyler bilenlerin, sevdikleri bazı olayların ya da öykücüklerin burada yer almadığını görecekleri kesindir. Ama tarihe kayıt düşmek için seçtiğim soruların, bunları yanıtlama çabalarımın, bir insan olarak Engels'e, yaşamuğraşına ve ilgilendiği konulara yönelik bir ilgi uyandıracağını umuyorum.

Bir bütün olarak bu çalışmayı yönlendiren sorular şunlardır:

> Friedrich Engels'in düşünsel ve siyasi kalıtı nedir?
>
> Yaşamının araştırılması, bizim için, yapıtlarına, karakterine, arkadaşlarına ve dönemine ilişkin olarak neleri açığa çıkarmaktadır?
>
> Bu bilgi, Karl Marx'a (1818-83), Marksizmin tarihiyle bugünkü durumuna ve günümüz siyasetine ilişkin görüşümüzü nasıl etkiler?

Her bölümün yönlendirici soruları, çalışma ilerledikçe ortaya çıkacaktır. Bazı durumlarda okuyucu, sorduğum sorulara birden çok yanıt önerdiğimi görecektir, çünkü o noktalarda araştırma kesin sonuç vermemektedir. Yanıtlardan rastgele birini seçmek ya da daha kötüsü, var olan görüşlerden birine katılmaktansa, birkaç açıklamanın izini sürmek bana daha dürüst ve daha bilgilendirici gibi görünüyor.

Engels'in Marx'la ilişkisini, bu kitabın "İleri Okumalar Kılavuzu"nda yer alan yapıtlar içinde ele alarak, bu ilişki hakkında bazı sonuçlara vardım; ilgilenen okuyucu bunları inceleyebilir. Bu yaşamöyküsünün odak noktası Engels'in kendisidir, genellikle dikkatlerin yoğunlaştığı, Marx'ın küçük ortağı sayılan Engels değildir. Engels, Marx'tan sonra on iki yıl daha yaşadığından, ilişkilerine yönelik böyle bir bakışa, özellikle geriye dönük olarak, çok büyük vurgu yapmıştır. İncelenen öbür kaynaklarda takındığım kuşkucu tavrın aynısını, bu özyaşamöyküsü söylemlerine de uyguladığımı okur fark edecektir.

Engels'in yaşamıyla düşüncesinin izini sürüp anlamak için, eldeki malzemeyle bunların en iyi nasıl kurgulanabileceğini düşünerek bu kitabın tartışma konularını belirledim. Hem Engels'in kendisinin, hem çeşitli anı yazıcılarının yerleştirdiği yorum geleneğinin, bu konuları belirlemesine izin vermedim. Ayrıca kendi planımla anlatımımı kurarken kendimi malzeme bolluğuna kaptırmamaya dikkat ederek seçici davrandım, Engels'i oluşturan neydi, siyasette kalıcı etki yaratan neydi, özellikle bunlara odaklandım. Umarım okurlar, tartışma konularım geleneği izlemediği için, seçimimi yanlış saymaz. Aslında çalışmamı tam da bu nedenle olumlu karşılayacaklarını umuyorum.

Engels, nasıl olsa biliniyor kabul edilip pek az incelenmiştir. Hatta yazıları gözden geçirilirken, pek çok zaman, garip bir biçimde, bunların belli bölümlerini Marx'ın uygun bulduğunu gösterme çabasına girişilir. Marx'ın kavrayışından Engels'in nasıl yararlandığı pek araştırılmaz, çünkü Engels'in düşüncesi neredeyse hiçbir zaman kendi başına araştırma konusu olarak ele alınmaz. Yaşamı da, seçkin tarihçilerin Marx'a ilişkin benimsedikleri görüşlerde Engels'in önemli sayıldığı noktalara indirgenir. Elinizdeki çalışmaya *Friedrich Engels: Yaşamı ve Düşüncesi* adı verilmiştir; alt başlık da orada yazıldığı anlama gelir.

Bu yaşamöyküsünün 1-4. bölümleri, Engels'in yirmi beş yaşına kadar olan ilk gelişiminin ayrıntılı çözümlemesidir. O yaşa kadarki kişisel, siyasi ve düşünsel içerik belirlenmiş, öteki önemli ilişkileri ve eylemleri de bunun içinde yer almıştır. 5. bölüm, Engels'in 24 yaşından son yıllarına kadar, ailesi, dostları ve çalışma arkadaşları bakımından yaşamının gelişme çizgisini inceler. 6-7. bölümler, aynı dönemde siyasetçi ve kuramcı olarak çalışmasını kapsar ve yaşamuğraşını bu yaşamöyküsünün çerçevesine "yerleştirir". Son olarak, Engels'in başardıklarına ilişkin vardığım sonuçlarla değerlendirmelerim sunulmaktadır. Engels'in metinde göndermede bulunduğum yapıtları, yaşamındaki önemli olaylarla birlikte dizinde sıralanmıştır.

Terrell Carver
Bristol Üniversitesi

1

Düşünsel Uyanma

Engels'in yaşamında ve döneminde, insanları meşgul eden siyaset konularının çoğu, bizi şimdi de uğraştırmaktadır, ama önemli farkların olduğu da hesaba katılmalıdır. On dokuzuncu yüzyıl siyasetinin, bugün de ilgi çeken soruları sanki hiç ortaya atmamış gibi tartışılması, Engels'in yaşamöyküsünü anlamsız kılar, ama onun bütün savaşımlarının hiç değişmemiş bir dünyada yinelenip durduğunun varsayılması da tarihin verilerine açıkça aykırı düşer. Etkinliklerinin tarihî ve toplumsal çerçevesi saptanmalıdır ki, düşüncelerinin nerelerde bizimkilere benzediği, nerelerde bizim konumlarımızın farklı olduğu görülebilsin. Tarih Engels'i gömmemiştir -gerçek bundan uzaktır- ama bugün nasıl, neden yaşıyor olduğu da, ilk bakışta sanıldığından çok daha tartışmalı bir konudur.

Engels'in ilk yıllarına, Engels'in kendi de dahil, kimse gereken değeri vermemiştir. Çocukluğu ve okul yılları, bu çalışma boyunca bizi ilgilendirecek karakterine ilişkin temel ipuçları verir; ama daha sonra üstlendiği her şeyi gençlik deneylerinin belirlediğini varsaymadan, genç Engels'i kendi başına bir edimci [*"agent"*-eyleyen özne] ve bir kişilik olarak da incelememiz gerekir. Bu bölüm ile bunu izleyen bölümde bizi ilgilendiren ana sorular şunlardır:

Genç Engels, ailesinin beklentilerinden neden uzaklaştı?

Kendi dünyasını devrimci bir yoldan değiştirmeyi neden gerekli gördü?

İlk yapıtlarında düşünsel olarak neyi başardı?

I İLK YILLAR

Friedrich Engels, Ruhr sanayi bölgesindeki Düsseldorf'un hemen doğusunda, Ren havzasının Barmen kasabasında, bugünkü Wuppertal'de, imalatçı bir ailenin en büyük çocuğu olarak dünyaya geldi. Ren nehrine sağdan katılan Wupper nehri, ortaçağdan beri bir iplik ağartma merkeziydi, ama on sekizinci yüzyılın sonlarında Alman sanayi devriminin önemli bir parçası durumuna gelmişti. Pamuk eğirme, burada su değirmenleriyle çalışan atölyelerin işi olmuştu ve dokumacılık, evlerdeki el tezgâhlarında yapılmaktaydı. Friedrich'in büyük büyükbabası Johann Caspar Engels (1715-87), dantel ve kurdele üreten bir firma kurarak ticaretten imalata geçmiş başarılı bir girişimciydi. Engels aile işletmesi, kuşaktan kuşağa aktarılarak, yine adı Friedrich olan, Friedrich'in babasına (1796-1860) geçmişti.

Yaşamöykümüzün kahramanı 28 Kasım 1820'de, akşam saat 9'da doğdu ve bu olay, ertesi gün yerel basında okurlara gururla duyuruldu. Üç gün sonra 1 Aralık'ta Engels'in babası, karısıyla kardeş çocuğu olan rahip Karl Snethlage'ye (1797-1871), zor doğumu haber veren bir mektup yazdı. Doğum sırasında kendi çektiği ıstırabı, karısına olan düşkünlüğünü ve "adaşı" olan ilk çocuğunun gelişinden duyduğu sevinci anlattı. "Aşk" dedi, "sanki acısını hafifletebilecek bir şey yapabilirmişim gibi, eşimin acı içinde kıvrandığı yerden bir an bile olsun ayrılmamı engelledi." Baba Friedrich mektubunda Tanrı'nın bebeğe büyürken hem akıl hem Tanrı korkusu vermesi için dualar etti, ama dindarlığa dokunaklı ayrıntılar da kattı: "Elise minik bebeği şimdi kucağına aldı, onunla konuşuyor; o da neredeyse hep uyuyor, bu da iyi bir şey."

Babanın doğuma katılması o zamanlar sık rastlanan bir şey miydi söylemek güç, ama baba Friedrich'in, eşi, çocukları ve aile içi durumlar söz konusu olduğunda derinden duygulanmasının, o zaman da, sonra da hep böyle olduğunu biliyoruz. Yeni bebekle ilgili "Tatlı tatlı uyuduğu minik yatağı benim yanı başımda, ona ne zaman baksam içim yepyeni büyük bir sevinçle doluyor," (2 CW 577-9) diye yazmıştı.

Kuşaklar boyunca Engels ailesi, vadinin başarılı ve saygın sınıflarının tanımladığı biçimde, sürekli olarak erdem peşinde koşmasıyla göze çarpıyordu. Büyük büyükbaba Johann Caspar, dantel işleme işine makineyi sokmuş ve sanayi devriminin işçi ordusuna katılanlara kalacak yer sağlamıştı. İki oğlu işi büyütüp çeşitlendirdi ve Hıristiyan toplumunun talihin yüzüne güldüğü kişilerden beklediği yardımseverliği sürdürdü. O oğullardan biri olan Engels'in büyükbabası Caspar Engels (1753-1821) bir okul kurmuş ve 1816 kıtlığı sırasında yemek dağıtımında bulunmuştu. İşletme, oğlu baba Friedrich, onun ağabeyi Caspar (1792-1863) ve kardeşi August Engels'e (1797-1874) miras kalmış, 1820'lerde, hatta yüzyılın çok daha sonrasına kadar, onlarla çocuklarına iyi bir geçim kapısı olmuştu (I H 2-3).

Engels sülalesinde, girişimci ruhun yanı sıra, bölgede özellikle güçlü olan tutkulu bir Hıristiyan sofuluğa da yer vardı. Barmen'de çok etkili olan bu sofuluk ["*pietism*"], on yedinci yüzyıl köktendinciliğinden ["*puritanism*"] türemişti, dolayısıyla da, yerleşik Katolik ve Lüterci kiliselere karşıydı. Bu sofuluk öğretisi, ruhban sıradüzenini [hiyerarşi] reddetmesiyle demokratik, Hıristiyan'ın Tanrı ile kişisel ilişkiye girmesinde ısrarıyla bireyciydi. Tanrı'nın günahkârlara ilişkin yargısını vurgulaması bakımından da hayli iç karartıcıydı.

Sofular, Tanrı'nın seçtiği az sayıda kişinin günahlarından arınıp bağışlanacağını bekler, dinî tatil günlerine sıkı sıkıya uyar, ciddiyetsizliği ve tembelliği kınardı. Dinî inanışları, kilisenin ge-

lenekleri ve ayinleri yerine İncil yorumlarını yeğlediği için anlamayı destekleyiciydi, ama vaizlerle inanmışların yorumladığı biçimiyle Tanrı'nın sözünü, akılcı düşünmeyle eleştiriden üstün tuttukları için de bunun tam tersiydi. Sofular, Tanrı sözüne ve kral yasağına uyar, sadece kişilere ve onların mantığına bırakılan her türlü kamu ya da özel ahlakı reddederdi. Kılavuzları, Kutsal Kitap'ta yazılanlarla cemaatin toplu yargısıydı.

Sofular, devletten ve öbür Hıristiyan kiliselerinden hoşgörü beklerken, kendi kapalı toplumları içinde sıkı bir hoşgörüsüzlük düzeni uygularlardı. Çok geniş tanımıyla eğitimi, toplumsal etkinlikleri, görüşleri ve ahlakı, kilisenin denetimine bırakmaya eğilimlilerdi. Friedrich, 18 Ocak 1821'de, Evanjelik Kilisesinde vaftiz edildi; vaftiz kirveleri, büyükbabası Caspar Engels ile kızlık soyadı Snethlage olan (doğumu 1758) anneannesi Franciska Christina van Haar'dı. 18 yaşına geldiğinde, kilisede, Pazar okulunda ve evde, aşırı katı bir sofulukla büyütüldüğüne kanaat getirmişti (2 CW 466, 580).

Friedrich'in büyükbabası ve vaftiz kirvesi, Barmen'de Birleşik Protestan Kilisesinin kurucularındandı ve hem on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki Napolyon zamanında, hem ondan sonraki Prusya döneminde belediye meclisi üyesiydi. 1815'i izleyen eskiye dönüş döneminde sofuluk yeniden canlandı. Prusya tutuculuğu, Fransız liberal "insan" ve yurttaş hakları kavramına karşı güç kazandığından, bu şaşırtıcı değildi. Bu haklar, Aydınlanmanın temel direğiydi, siyasete devrimci, akılcı bir yaklaşımın parçasıydı. Bu liberalizm, sofular tarafından güçlü biçimde ve başarıyla reddedildi; bunların dünyevi yetkeciliğiyle ["*authoritarianism*"] öbür dünyaya ilişkin gizemciliği, Barmen'deki yerleşik çıkarlarla uyumluydu. Herhangi bir demokratik ya da hatta cumhuriyetçi hak söylemine karşı, kendi sıkı sıkıya sınırlayıcı ve yetkeci bakış açılarını yeğliyorlardı. Friedrich'in kuşağına gelinceye kadar Engels sülalesi, düşünsel ufuklarını, kökenleri olan

eski Berg dukalığının asla üstüne çıkarmadan, işlerini kendi topluluğunun, toplumsal sınıfının ve kilisesinin sınırları içinde yürütüp toplumsal çıkarlarını korumuştu.

Friedrich'in, kızlık soyadı van Haar olan annesi Elisabeth Francisca Mauritzia Engels (1797-1873), Hollanda kökenliydi ve babası öğretmendi. Bunları, hiç kuşkusuz, her hafta kilise kürsüsünden dinlemiş olmasına karşın, sofu görüşlere bütünüyle ve sıkı sıkıya bağlı değildi. Elise Engels, kocası baba Friedrich gibi çok okuyan, müzikle ilgilenen biriydi; en azından aile içinde, edebiyata ve tiyatroya değer veren bir ev ortamı sağlamaya uğraşıyordu. Belki de Elise Engels'in ilgi alanları, başlangıçta genç Friedrich'in ufkunu, kendisine, aradığı şeyleri evin dışında bulma gücünü verecek kadar açmış olabilir. Gelişmesinin, çok yerleşik ve özenle korunan aile örüntüsünden göze çarpacak biçimde sapmasını açıklayan ipuçlarından biri buradadır.

Friedrich için ev, güvenli ve rahat, ama kendi içine kapanık bir sınai yönetim, ticari beceri, toplumsal saygınlık ve hayırseverlik dünyasıydı. Hayatta kalmış kendinden küçük yedi kardeşi vardı –üçü erkek, Hermann (1822-1905), Emil (1828-84), Rudolf (1831-1903), dördü kız, Marie (1824-1901), Anna (1825-53), Hedwig (1830-1904), Elise (1834-1912). Hiçbiri gerek aileden gerek ailenin çıkarlarından uzun süre hiç uzaklaşmadı; hiçbirinin adı sosyalistlerle devrimciler arasında öne çıkmadı. Friedrich'in ailesi, düşüncede olsun, davranışta olsun en katı Barmen kurallarından biraz uzaktı, ama toplulukla ve onun önderleriyle, ele güne karşı hiçbir zaman ters düşmedi. En büyük oğul dışında hiçbiri temel konularda hiçbir zaman aykırı davranmadı, en azından din ve krala sadakat bakımından kurallara uydular.

Friedrich'in 18 yaşındayken eğlence olsun diye yazdığı *Die Verkleidung* (*Giyinip Kuşanmak*) adlı aile güldürüsünde, gürültülü bir aile ortamında resmettiği annesinin etrafı Fransızca ve

matematik çalışan bir sürü küçük oğlan ve kız çocuğu tarafından sarılmıştır; anne, çocukların komşu arkadaşlarını eğlendirirken, çocuklar da onu, baba Friedrich'i şaşırtmak amacıyla, kendileri gibi komik kıyafetler giymesi için iknaya çalışmaktadır. Bu kısa oyundaki olaylar arasında tuvalete yetişememe ve bir yığın çocuk kargaşası da yer alır; böylece aile, en azından ergen Friedrich'e göre, sıcak bir yuva, mutlu bir itiş kakıştır (2 CW 438-42).

Engels'in çocukluk ve ilkokul eğitimi dönemi, rahatsız edici olmaktan çok uzaktır. Doğduğu yıl inşa edilen büyük bir evle kocaman bahçesinin getirilerini yaşar. 14 yaşına kadar gittiği yerel okulda, sofu cemaatin desteklediği türden bir ilköğrenim görür. Bunun içinde, İncil okumalarına yetecek, ama genç beyinlerin, topluluğun çok önemsediği toplumsal etkinliklerden ve içtenlikli uydumculuktan ["*conformity*"] fazla uzaklaşmasına izin vermeyecek kadar bir yazınsal öğretim de yer alır.

Friedrich'in, komşu Elberfeld kasabasında, müdür vekilinin evinde bir odada kalmak üzere yatılı olarak gönderildiği lise ise epeyce farklıdır. Okul resmî olarak sofuluğa bağlı olmakla birlikte, tarih, edebiyat, dil konularında, kuşkusuz farkında olmadan, liberal öğretmenler de barındırır. Bunlar öğrencilerinin görüşünü, köktendinci Hıristiyanlıktan öteye, klasik edebiyatla, bilimle, sanatla yoğrulmuş insani deneyime yönlendirir. Bu da sofuların, dünyevi çalışmaları, "insanlık Tanrı'nın gözünde günahkârdır, insanın yaptıkları Tanrı'nınkilerle karşılaştırılınca önemsizdir" anlayışına göre yorumlamasından farklı bir görüştür.

Baba Friedrich, 27 Ağustos 1835'te Friedrich'in annesine, yaşlanan babasını yoklamak için gittiği sırada yazdığı bir mektupta, müdür vekili Dr. Johann Hantschke'nin (1796-1856) gönderdiği bir mektuptan söz eder. Friedrich'in babası üzülerek fark etmiştir ki oğlu bu mektubu Çarşamba akşamı çok geç saatte

bir ev hizmetçisine vermiştir, oysa mektup en azından geçen Pazar'dan beri çocuğun elindedir. Mektup gelecek yıl da oda kiralanması konusundadır ve baba Friedrich, o sıralar 14 yaşında olan "değişik ve çok yönlü" çocuğu için bu öneriyi kabul etmekte kararlıdır. Genç Friedrich, olumlu niteliklerine karşın, babasının gözünde, tedirgin edici bir düşüncesizlik ve karakter eksikliği taşımaktadır; baba Engels bu konuda çok kaygılıdır. Baba Friedrich mektubunda, okulda soyutlanmış biçimde yaşamanın, genç oğlunu, belki de kaba etkilerden bir dereceye kadar bağımsız kılacağını, bunun da onun için en iyi şey olacağını yazar. "Oğlumuzun iyiliği söz konusu olduğunda," der karısına," parayı düşünmemeliyiz." Ciddi biçimde azarlanmanın ve cezalandırılma korkusunun, koşulsuz itaati öğretmede etkisiz kalmasına hayıflansa da, Engels'in babası bazı konularda belki de daha az direnme yanlısıdır. Oğlunun kütüphaneden ödünç aldığı "yapış yapış" romantik bir kitabı masasında bırakma umursamazlığından söz ederken, baba Friedrich, her ne kadar delikanlının on üçüncü yüzyıl şövalyelerine ilgisini aslında hemen kötü karşılamasa da, "başka bakımlardan mükemmel bir çocuk" olan oğlunun eğilimlerinden korkmaktadır (2 CW 581-2).

Friedrich, Elberfeld lisesinde üç yıl okudu ve on yedinci doğum gününden iki ay kadar önce, 15 Eylül 1837'de, iyi bir derece ile –ama üniversitede normal bir diploma programına kabul için gereken süreden bir yıl erken– mezun oldu. Mezuniyet belgesi öğrenci için, belki okulu için de, iyi bir referans niteliğinde olmanın yanı sıra, ergen Engels'in asıl ya da birincil ilgisinin ileri bir eğitime yöneldiğini ve yabancı dillere yeteneğinin bulunduğunu ortaya koyuyordu. Bu yeteneği, temelde felsefi olmaktan çok Latince, Yunanca ve Fransızcadan Almancaya çeviri yapma biçiminde olmasına karşın, klasik Yunanca ile "Eteoklous kai Poluneikous monomachia" (Eteokles ile Polinikes'in teke tek dövüşü) adlı bir şiir yazmıştı. Okuldan ayrıldığı gün bunu sahnede

okudu. Bu onu, dil konusunda yetenekli biri olarak öbür öğrencilerden ayrı bir yere koydu ve daha sonra, ömür boyu geliştirdiği dikkat çekici bir hüneri haline geldi.

Okul belgesi, Alman ulusal edebiyatı ve klasiklerine ilgiden de söz etmektedir. Engels hemen ertesi yıllarda ulusalcı ve edebi yeteneklerini ortaya koyduğundan, Dr. Hantschke'nin bu algısının doğruluğu bir ölçüde kanıtlandı. Friedrich'in kadim tarih konulu defterleri, "Von Erschaffung der Welt bis auf den peloponnesischen Krieg" ("Dünyanın Başlangıcından Peloponez Savaşına") ile "Präparation und Bemerkung zu Homers Ilias" ("Homeros'un *İlyada*'sı Üzerine İnceleme Notları"), onun klasisizme olan derin ilgisini yansıtır. Almanya'da klasik çalışmalar, on sekizinci yüzyılın ortalarından başlayarak, arkeolog ve sanat tarihçisi Johann Winckelmann (1717-68) ile oyun yazarı ve eleştirmen Gotthold Lessing'in (1729-81) etkisiyle gelişmişti. Hiç kuşku yok ki, tarih öğretmeni Dr. Johann Clausen'in (1806-77) de bu defterlerde rolü vardır. Engels okul günlerini anarken onu ötekilerden ayırıp övmüştür. Kadim tarih konulu bu defterler, genç Engels'i, Barmen'deki sofu topluluktan, sonunda da Hıristiyan ibadet ve inancından uzaklaştıran iki önemli düşünsel gelişmeyi haber verir.

Bunlardan ilki, Engels'in dünya tarihiyle ilgili olarak benimsediği karşılaştırmalı dünyevi bakış açısıdır. Her ne kadar başlık sayfasında dünyanın İncil'in varsaydığı tarihte yaratıldığı yazmaktaysa da, bu yapıtın daha başında Hint, Çin, Yakındoğu uygarlıklarından söz edilmektedir. İkinci gelişme ise, İncil'i merkezine alan daha geleneksel Hıristiyan anlatıya aykırı olarak, Yunan uygarlığına büyük bir ağırlık vermesidir. Fenikeliler ile Mısırlılar arasında yer verilen Yahudilerden kısaca söz edilmiştir. Okuldaki din ve İncil çalışmaları bu "tanrısız" yaklaşımı bir ölçüde kösteklese de, Friedrich'in tarih eğitiminin, insanlık tarihine Aydınlanmacı bir bakışa dönük olduğu açıktır.

Genç Engels, insanların Orta Asya'dan yola çıkıp Moğollar, Beyazlar ve Siyahiler diye üç ırk oluşturarak yayıldıklarını söylemektedir. Kutsal kitabın başlarında yazıldığı gibi Tanrı'nın erkek ve kadını yarattığından hiç söz edilmemiştir. O zaman geçerli olan bilime uygun olarak Friedrich'in Beyaz olmayanları nitelemesi utanılacak kadar ırkçıdır, ayrıca sözde şaka yapıyormuş gibi, Yahudileri kaba insanlar gibi gösterip bildiğimiz Yahudi düşmanlığını da sergilemektedir.

Müdür vekilinin akademik konulardaki değerlendirmesi baştan savmadır, sadece dinsel öğreti, tarih, geometri, matematik, fizik ve görgül psikoloji [*"empirical psychology"*] alanında kayda değer bir bilgiye sahip olduğunu belirtmekle yetinir. Dr. Hantschke, özellikle yakın olduğu bir öğrenci için kişisel kanısını belirterek, Engels'in önceden yükseköğrenim görme niyetine karşın yaşamuğraşı [kariyer] olarak seçmeye yönlendirildiği aile işinde çalışmasını önermektedir (2 CW 584-5; IV/1 MEGA² 439-532 ve IV/1-A 952). Müdür vekilinin, yeteneklerini daha akademik yollarda geliştirmek üzere üniversiteye gitmeyen Friedrich'e ilişkin yorumunda, belki biraz da hüzün vardır. Ne var ki girişken Engels, daha sonra, zorunlu askerlik hizmeti sırasında Berlin Üniversitesi'ne kayıtsız öğrenci olarak devam etmiştir; demek ki Dr. Hantschke ileri görüşlülüğü nedeniyle ek bir övgüyü hak etmektedir.

Yükseköğrenim için üniversiteye gitmek yerine okulu bitirince doğrudan aile işine katılması konusundaki kararda, Friedrich'in babasının parmağı olduğunu görmek güç değildir. Baba Engels o yıl, önce Manchester'da, sonra geri dönüp Almanya'da Barmen'de ve yakınlardaki Engelskirchen'de işlerini genişletmek için Gottfried ve Peter Ermen kardeşlerle ortaklığa girmişti. Ermen & Engels firması dikiş ipliği üretimine girişmişti ve eski işlerinin başında iki kardeşini geride bırakmış olan baba Friedrich, muhtemelen yeni ortaklıkta güçlü görünmek is-

temiştir (1 H 4-5). Friedrich, aile işletmeciliğinin içine çekilmiş ve hızla makineleşen tekstil üretimi ile uluslararası pazarlama yönetimi konusunda işbaşında eğitilmiştir.

Olayların bu yöne dönmesinin, Engels'in gelişmekte olduğu daha o sırada belli olan edebi yeteneğinin önüne geçmesi gerekmiyordu. Anne tarafından dedesi olan Akademik lise başöğretmeni Bernhard van Haar'ın (1760-1837), ona Yunanistan ve Truva öyküleri anlatmasının ürünü olarak okul günlerinde yazdığı birkaç şiiri günümüze kalmıştır. 1834 yeni yıl kutlaması olarak, "bana birçok güzel öykü,/Çerçiyon ile Teseus'u, yüz gözlü Argos canavarını,/ Minotor'u, Aryadina'yı ve okyanusta boğulan Aegeus'u,/Altın Filo'yu, Argonotları ve meydan okuyan Jason'u,/ Güçlü Hercules'i, Danaus'u ve kahraman Kadmus'u" anlatan sevgili dedesine, bir şiirle mutluluk dileklerini gönderdi (2 CW 553). Friedrich 16'sındayken, o yaştaki bir erkek çocuğun geleneksel kahramanları olan Giyom Tell, Siegfried, Faust, Aşil'den oluşan bir kataloğu vardı. "Mir dämmert in der Ferne" ("Akşam gökyüzü kararıyor") başlıklı başka bir şiirinde onları takımyıldız yaptı. Ayrıca, 12 Mart 1837'de kiliseye kabul edilmesine hazırlık olarak dinî bir şiir ya da ilahi olan "Herr Jesu Christe, Gottes Sohn"u (İsa Mesih, Tanrı'nın Tek Oğlu'nu) yazdı. Belki de edebiyatsever dedesini kısa süre önce 20 Şubat'ta kaybetmesinin verdiği üzüntüyle, dizeleri ölümden ve günahların bağışlanmasından söz etmekteydi.

Elise Engels ve Elise'nin ailesi ve soyundan başka kimileri gibi, çocuk Friedrich'in de ticaret uğruna sanattan vazgeçmesi gerekmiyordu. Geleneksel görgü kurallarını ve dış görünüşü koruyarak, bunları belki aile içinde geliştirebilirdi. Bu burjuva hülyasıyla onun arasına giren neydi?

"Eine, Seeräubergeschichte" ("Bir Korsan Öyküsü"), 16 yaşındaki Friedrich'in okuldaki son yılından kalma olup onun delikanlı zihnini meşgul eden güncel siyasi meraklarını yansıtır. Bu

elyazması, mürekkep ve suluboyayla yapılmış resimler de içerir: Engels ömrü boyunca çizim ve karikatür yeteneğini sürdürdü. Romantik kahramanlık, cesur ve soylu edimler, hançer ve kılıç, yüksek duygular ve yiğitçe fedakârlıklar, erkek çocuk duygusallığının bilinen öğeleridir. Ama Friedrich, bu tamamlanmamış kişisel ve siyasi öç alma öyküsünde, 1821-5 Yunan isyanı öncesinde, Türk baskısına karşı yiğit Helen korsanlarının mücadelesini resmetmiştir. Anlatısında kâfir Türk'ün, davası *İlyada*'dan alıntılarla yüceltilen soylu Yunan'ı dövmek için kullandığı silah çekiçtir (2 CW 557-71; Engels'in çizimleri için *bkz.* I/3 MEGA² s. 16 ile 17 arasındaki tıpkıbasımlar).

Engels'in 1820 Yunan isyanıyla özdeşleşmesi, kavgaya tutuşan klasik ve ortaçağ kahramanlarının okul çocuğu gözündeki görünümüne göre daha az alışılmış, çok daha açık biçimde siyasidir. Yunan bağımsızlık mücadelesini kavrayışı ne kadar hayalci olursa olsun, öteki düşünsel meşguliyetlerine oranla kendi zamanına daha yakın bu hareketin, her zaman gerçek olmasa da sık sık sözü edilen yaygın ulusalcılığı, yakın geçmişteki özgürlükçü hareketleri çağrıştırmaktaydı. 1815 Viyana Kongresinden sonra bütün Avrupa'da tutucu krallıklar güçlenmiş, Fransız devriminin ülküleri aşağılanmış ve liberal kışkırtmalar, özellikle de *Burschenschaften*, yani protestocu öğrencilerin kardeşlik örgütleri güç kullanılarak bastırılmıştı. Engels'in gözünde, gününün isyancıları, büyük klasik kahramanlardı.

Romantik kahramanlığı güncel siyasi mücadeleyle özdeşleştiren Engels, iyi eğitimli, varlıklı birçok çağdaşının hiçbir zaman beceremediği bir hamleyi yapmış oluyordu. Birçok genç romantik, varlığını hayalci duygular ve edebi duruşlar içinde sürdürürken, Engels gibileri, romantizmi feodalizmi, hoşgörüsüzlüğü ve dinden beslenen karanlığı silip süpürecek bir hareket olarak kavrıyordu. Bir kez siyasete dalmış bulunan Engels döneminin devrimci romantikleri, siyasi öğretilerinde hiçbir

biçimde tutarlı değildi. Düşünceleri, yabancı egemenliğinden ulusal kurtuluşu, egemenlerin baskısından sivil kurtuluşu ve batıl inançlar ile sansürden kişisel kurtuluşu içeren karmakarışık bir şeydi. Özellikle de, Byron'cı bireysel müdahale ve kendini feda etme ülküsüyle sarmalanmış bulunan Yunan isyanı, Friedrich'in okulda özümsediği Yunan hayranı klasik uyanışa kolayca bağlanabiliyordu.

Engels'in sülalesi gibi, güvenlik ve istikrara değer veren katı görüşlü yurttaşlar arasında, romantik siyasetin eleştirel niteliğinin huzursuzluk yaratması kaçınılmazdı. Devrimci romantikler, yerleşik çıkarlara saldırmaktan yanaydı ve soyluların, din adamlarının ve toprak beylerinin geleneksel gücünü korumaya adanmış baskıcı devletlere karşı çıkıyorlardı. Ama bu romantik tutku, Engels'in siyasi gelişiminde çok açık herhangi bir çizgi belirlemedi; oysa sonraki yıllarda, bazılarının demokratik duyarlılıkları düş kırıklığına uğramış seçkin tutuculuğuna, özgürlükçü ulusçuluk ırkçılığa, cumhuriyetçi ülküler ise militarizme dönüştü. Engels'in ergenlik heyecanları kolayca zararsız birkaç başkaldırı hareketiyle, gençken karaladığı tozlanmış müsvedde defterleriyle, *eski düzenin* geleneksel değerlerine dönüşle son bulabilirdi. Hiç kuşku yok ki ailesi bu sonucu umuyor ve yeğliyordu.

On altı yaşındaki Engels "Öykü"sünde kendini ömür boyu demokratik siyasi eyleme adamamıştı, ama bu yapıtı yine de öğrenci düşleminden erişkin eylemciliğine ilginç bir geçiş noktasıdır. Engels'lerin aile salonuyla uyuşmayan tutkulu devrimci siyasetle bu bağ ve "Bir Korsan Öyküsü," genç Friedrich'in Barmen'den çok daha uzak ufuklara baktığını gösterir. Edebi ve tarihî çalışmaları, onu, güncel siyasi olayları, evde tartışmaya yol açmak bir yana, eğer devam edilirse, bu tür bir ev yaşamını olanaklı kılan değerleri sarsacak biçimde yorumlamaya sürükledi. Yöneticilere isyan, bütün olanaksızlıklara karşın silahlı mücadele ve baskıya

kahramanca direniş, Engels aile işletmesinin dokuma fabrikaları kurup kâr etme etkinlikleri arasında yer almıyordu.

Öğrenci Engels, 1834 ile 1836 arası bir zamanda yerel Barmen gazetesinin edebiyat ekinde yayınlanan (ama bugüne ulaşmamış olan) birkaç şiirle, Temmuz 1837'de *The Brazilian Bride* (*Brezilyalı Gelin)* kısa romanının Almancası, *Die brasilianische Braut* ile yazarlığa başlamış görünüyor. İngilizce özgün metin, Barmen gazetesi editörlerine göre yazar Miss Norton'a, daha doğrusu Mrs. Caroline Norton, kızlık soyadıyla Sheridan'a (1808-77), yani ünlü oyun yazarının torununa aitti ve sahibi bilinmeyen bir Fransızca kopyasından çevrilmişti. Çeviri "F. E....." diye imzalanmıştı. Bu yarı örtük takma adda yazılmayan harflerin sayısı Engels soyadının kalan bölümüyle uyumlu olup 16 yaşındaki çevirmenin kimliğini okul arkadaşlarından saklamıyordu.

Bu yazar ve öykü, Engels'in yaşamuğraşının başlamasında belli bir önem taşır. Mrs. Caroline Norton tanınmış, telif ücreti yüksek, Byronvari bir şair, dergi editörü ve romantik bir yazardı. Edebiyat yaşamuğraşına, 21 yaşında, uzun ve hayli başarılı "The Sorrow of Rosalie" ("Rosalie'nin Hüznü") şiiriyle başlamış ve bunun gelirini, ilk doğumunun giderlerini karşılamada kullanmıştı. Bunu yapmak zorundaydı, çünkü 1827'de 19 yaşındayken evlendiği kocası George Norton pek başarısız bir avukattı. Geçinmek için karısının yayın gelirlerine olduğu kadar, Norton ailesi tam anlamıyla Tory [muhafazakâr *–çev.*] olsa da, karısının Whig [liberal *–çev.*] siyasetçilerle bağlantılarına muhtaçtı. Bayan Norton'un siyasi ve kişisel dostları arasında, 1834'te kısa süre başbakanlık yapan, daha sonra 1835-1841 döneminde yine başbakan olan Lord Melbourne (1779-1848) da vardı. 1830'ların başlarında evliliğinin sürekli sıkıntı içinde olduğu söylentisi çok yaygındı ve 1836 yılının ortasında kocası, baştan çıkarma suçlamasıyla Lord Melbourne'u dava etti. Bunda başarılı olamadı, ama Caroline'ın çocuklarını görmesi-

ni yasakladı; o zaman bu yasaldı. Caroline 1837'de çocuk velayeti yasasında düzeltme yapılarak kadınlara hak tanınması amacıyla bir kampanya başlattı. Engels bu olaylardan haberdar olmuş, Bayan Norton'un bir önceki yıl yazdığı "A Voice from the Factories" ("Fabrikalardan Gelen Ses") şiirini okumuş ya da duymuş olabilir. Reformcu (daha sonra yedinci Shaftesbury Kontu) Ashley'e adanan, girişi düzyazıyla yazılmış şiir, imalatta çalıştırılan çocukların çektiklerini ayrıntılı olarak anlatıyordu. Yazar, bir anne olarak, kesin bir biçimde, çocuk işçiliğinin yasayla sınırlandırılmasını istiyordu.

Genç Engels'in ilk yayım çabasının böyle bir kişiye denk düşmesini bütünüyle şansa bağlamak pek olası değildir ve bu yapıtı, liberal amaçları imzasız da olsa yaygınlaştırma yeteneğinin, 16 yaşı dolayında su yüzüne çıkmaya başladığını gösteriyor. Bayan Norton'un en sevdiği izleklerden biri olan zalim âşıkça terk edilmiş, aşksız bir evliliğe hapsolmuş ya da zorba erkeklerin kurbanı olmuş hüzünlü bir kadın kahraman kurgusu, hayli kişisel ve siyasidir. Gerçi *Brezilyalı Gelin*, kadın özgürlüğü için açık bir çağrı değildi, ama erkeklere evlilik bağına saygı gösterme ve eşini aldatmaktan kaçınma konusunda köktenci bir öğüt olarak okunabilirdi. Yazar açısından bir tür dileğin yerine gelmesini yansıtır gibidir, çünkü erkek kahraman, kendi babası ve asıl sevdiği kadın tarafından düzenlenen çeşitli girişimlere karşın onurlu ve erdemlidir. Sonunda hanımefendi ona elini uzatır, Bayan Norton'un çektiği çilenin tersine, evlenerek birlikte mutlu olurlar.

Genç Engels'in bu öyküyü tam olarak nasıl yorumladığı, Bayan Norton'un durumunu nasıl değerlendirdiği kayda geçmemiştir, ama kendi "Korsan Öyküsü," bu romantik kurguyla bazı biçimsel benzerlikler gösterir. Her ikisinde de yabancı yerler, kurulan tuzaklar, yoğun bir duygusallık ve baskıya direnç yer almaktadır. Üslup olarak Engels'in yapıtı, geçmişe doğru, çocukluk dünyasının hayal dünyasına uzanan düşlemlerine, gele-

ceğe doğru ise, ömür boyu içinde yer alacağı köktenci siyasete dönüktür (2 CW 554, 555-6; I/3 MEGA² 631-44 ve I/3-A 725, 1271-3).

II EVDEN UZAKTA

Friedrich'in, aile firmasındaki ticari yaşamuğraşı 1837 güzünde başladı. 1838 yazında 17 yaşındayken babasının ihracat mümessili, Saksonya Krallığı'nın Bremen konsolosu Heinrich Leupold'ün (ö. 1865) yanına gönderilene kadar Barmen'de, Ermen & Engels'te çalıştı. Friedrich ilk kez evinden bu kadar uzakta, Wupper Vadisinden hemen her bakımdan çok farklı bir ortamdaydı. Konsolosun yanında çalıştığı iki buçuk yıl, zihnini ve siyasi görüşlerini biçimlendirici, hatta heyecan verici bir dönemdi ve yazar olarak çalışmalarını düzenli biçimde yayınlamaya burada başladı.

Bremen, Amerika ülkeleriyle yoğun ticaret yapan büyük bir limandı, Alman ürünlerini ve göçmenleri götüren gemiler, hammadde ve lüks mallar getiriyordu. Otuz dört devlet [eyalet] ve dört serbest kentten oluşan Alman Konfederasyonu 1815'te kurulmuştu, Bremen de bu dört kentten biriydi. Prusya ve Hannover krallıklarından biraz daha liberal, dünya görüşü olarak da bunların kentlerinden kesinlikle daha serbestti.

Engels, babasının tanıdığı sofu rahip Georg Treviranus'un (1788-1868) yanında kalmak üzere gönderilmişti, ama evdeki düzen aşırı sıkı değildi. Kiracı Friedrich'e ev anahtarı verilmişti, o da ticari kentin geniş görüşlü havasını solumakta pek zorluk çekmedi. Küçük kız kardeşi Marie'ye yazdığı Bremen yorumları, Bremen pazarında köylü giysilerinin ayrıntılarını, ayrıca ara sokaklardaki yoksul kent yaşamını içeriyordu. Okul arkadaşları Friedrich (1822-95) ve Wilhelm (1820-95) Graeber ile mektuplaşmalarındaysa en son siyasi kitaplardan ya da broşürlerden söz ediyordu.

Engels'in siyasi okumaları, Göttingen Üniversitesi'nden uzaklaştırılan yedi profesörden biri olan ünlü dilbilimci ve halk öykülerinden seçkiler yapan Jacob Grimm'in (1785-1863) gündemdeki kitabını da içeriyordu. Ernst August (1777-1851) 1837'de Hanover'de tahta oturduğunda, görece liberal anayasayı yürürlükten kaldırmış, bunu protesto eden akademisyenleri de, Restorasyon [eskiye dönüş] döneminin anti-liberal kralları arasında yeterince yaygın bir tutumla, işten atmıştı. Göttingen yedilisi ünlenmiş, Grimm de göçe zorlanmıştı. 1838'de, anayasayı ve kovulan profesörleri savunan *Jacob Grimm über seine Entlassung* (Jacob Grimm'in Kovulması Üzerine) başlıklı imzasız kitapçık İsviçre, Basel'de basılarak gizlice Almanya'ya sokulmuştu. Engels, Barmenli iki arkadaşı Graeber kardeşlere 1 Eylül 1838'de yazdığı mektupta bu yapıtı önermiş, yazının eşsiz gücünü övmüştür.

Engels'in tanımlamasıyla hayli liberal olan bu düşünceler, kitap karıştıranlara karşı epey hoşgörülü davrandığı anlaşılan tek bir kitapçıda okuduğu yedi ayrı kitapçıkta yer alıyordu. Bunlardan bazıları 1837 Köln olayına ilişkindi. Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm (1770-1840), Köln Başpiskoposunu ihanet suçlamasıyla tutuklatmıştı. Başpiskopos, Prusya devletinin Protestan-Katolik karma evliliklerden doğan çocuklara ilişkin dinî politikasına karşı çıkmıştı. Bu "uyuşmazlık" 1840'ta IV. Friedrich Wilhelm'in (1795-1861) tahta çıkmasıyla Katolik görüşün benimsenip dinî özgürlüklerin sınırlanmasına kadar sürmüştür.

Kitapçık yazarlığı genç Engels için yeni bir deneyimdi anlaşılan. Bremen'de bulunabilen küfürlü yergilerin kendi Ren bölgesinde asla basılamayacağını belirtiyor, okul arkadaşlarına gönderdiği mektupları siyah ve kırmızı mürekkeple çizdiği karikatürlerle süslüyordu. Görünüşe göre, şirketteki mesaisinin önemli bir bölümünü şirket kırtasiyesini kullandığı kişisel mektuplara, çalışma arkadaşlarıyla ve hatta yöneticilerle bira içmeye

ayırıyordu. Ama okumak yasaktı. Başlıca görevleri, mektupları kopyalamak, kayıt tutmak, postayı göndermekti (2 CW 386-92, 396). Engels'in kız kardeşi Marie'ye yazdığı mektuplar, kıdemsiz bir büro çalışanı olarak "yetişkin" yaşamının, her tür kaygıdan uzak, canlı bir resmini çizmektedir:

> Artık ofiste tam bir bira stokumuz var; masanın altında, sobanın arkasında, dolabın arkasında, her yerde bira şişeleri bulunuyor; İhtiyar (Konsolos Leupold) susadığında birini ödünç alıyor, sonra dolusunu yerine koyuyor. Bütün bunlar açıkça yapılıyor. Bardaklar bütün gün masanın üstünde, şişeler de yanında duruyor. Sağ köşede boş şişeler, solda dolu olanlar, onların yanında benim purolarım var. Dr. Hantschke'nin dediği gibi, Marie, gençlerin her gün daha kötüye gittiği doğru (2 CW 499-500).

Anlaşılan bu mektuba bekleneceği gibi Barmen türü bir yanıt gelmiş olmalı ki, Engels de, yine bekleneceği gibi, ağabey tavrıyla, "Şimdi [Mannheim'da] yatılı okuldasın diye, benim küçük ördeğim, hemen büyüdüğünü sanma," diye yazdı. Böyle öğütlere ihtiyacı olsa, rahip Treviranus'tan bu yolda yığınla kitap alabileceğini belirtti. Kısacası, "bira içilene kadar ofisimizde kalacak, üstelik sen karşı çıkalı beri bizim bira alımlarımız arttı. ... Çelebi ağabeylerinin işine burnunu sokan küçük, şımarık yatılı okul kızlarının başına gelecek budur" (2 CW 501). Öğle yemeği sonrası kestirmelerine gelince, paketleme binasının çatı katında iki hamağın asılı olduğunu bildirmiş, kendisini bunların birinde puro tüttürüp sallanırken gösteren, kendi çizdiği karikatürü göndermişti. Ayrıca ev yapımı hamak bağlarının kopma tehlikesi taşıdığını da kabul ediyordu (2 CW 503-5). İşte Engels'in 18 Eylül 1840'taki bir öğleden sonrasını anlatışı:

> Yapacak iş yoktu, İhtiyar çıkmıştı, oğlu Wilhelm Leupold da buraya pek uğramazdı. Bir puro yaktım, önce sana yukarıdaki mektubu yazdım, sonra masamdan [Nicolaus] Lenau'nun *Faust* [Stuttgart ve Tübingen, 1836] kitabını alıp biraz okudum.

> Ardından bir şişe bira içtim, yedi buçukta [Richard] Roth'a [(1821-58), bir iş arkadaşı] uğradım, birlikte Kulübe gittik, ben [Friedrich von] Raumer'in *Geschichte der Hohenstaufen* [(Hohenstaufen'lerin Tarihi), Leipzig, 1823-5] kitabını okudum. Daha sonra biftek ve salatalık yedim. On buçukta eve dönüp uykum gelene kadar [Friedrich] Diez'in *Grammatik der romanischen Sprachen* [Latin Dilleri Grameri, Bonn, 1836-8] kitabını okudum (2 CW 508).

Gözde kız kardeşine, geride bıraktığı ailesinin yüreğini hoplatacak planını isyancı tavırlarla aktardı:

> Şimdi heybetli bir bıyığım var ve yakında IV. Henry tarzı keçi sakalım olacak. Bahçeden eve yürürken annem birden beliren bu uzun siyah sakallı adamın kim olduğunu merak edecek.

Bremen bile burjuva itibarına yönelik bu saldırılardan kurtulamayacaktı:

> Geçen Pazar [belediye binasının alt katındaki tavernada] bıyık gecesi düzenledik. Bıyık bırakabilecek bütün gençlere bir not yollayıp, dar kafalıların yüreğini hoplatmanın zamanının geldiğini söyleyerek, bunu yapmanın en iyi yolunun bıyık bırakmak olduğunu belirttim. Dar görüşlülüğe karşı çıkıp da bıyık bırakacak yüreği olanların buna katılmasını istedim. Kısa sürede bir düzine bıyıklı bulundu, bıyıklarımızın bir aylık olacağı 25 Ekim [1840] gününü ortak bıyık günü olarak saptadık. Olabileceklere ilişkin olarak aklıma bir cinlik geldi ve bir miktar bıyık boyası alıp yanımda götürdüm. Birinin gerçekten bıyığı çok güzeldi, ama ne yazık ki tamamen beyazdı, başka birine ise okul müdürü, o korkunç şeyi kökünden kazımasını söylemişti. Tamam, o akşam en azından birkaç kişi bulduk, bıyıksız olanlar da boyayla kendilerine birer bıyık çizdi (2 CW 511-12).

Bıyıklar 18 Şubat 1841'de kesildi, ama, *épater les bourgeois* (burjuvaları şaşırtma) işinde başarılı olduğundan, hemen yeniden uzatıldı:

> Şan Akademisinde bir tek ben bıyıklıydım. ... Laf aramızda, hanımlar bunu çok beğeniyordu, bizim İhtiyar da öyle. Dün geceki konserde, hepsinin ceketi uzun kuyruklu, yavru hayvan derisinden yapılmış eldivenli altı genç züppe etrafımı sardı; ben onların ortasında sıradan ceketimle eldivensiz durdum. Arkadaşlar bütün gece bana ve şaha kalkmış üst dudağıma laf attılar. İşin en iyi tarafı şu ki, üç ay önce beni burada kimse tanımazken, şimdi sırf bıyığımdan ötürü bütün âlem tanıyor! Ah bu dar kafalılar! (2 CW 525).

İş dışında Friedrich iştahla okudu, yabancı dillerle ilgilendi, o kadar ki, bu liman kentinde kalış süresinin sonunda, hakkından geldiği dillerin sayısının yirmi beş olduğunu iddia ediyordu. Wilhelm Graeber'e yazdığı mektubun aşağıdaki bölümü, büro çalışmasının, kitap okuma ile içkili arkadaşlıkların arasına nasıl sıkıştırıldığını gözler önüne seriyor:

> Bugün (30 Nisan [1839]) hava muhteşem olduğundan sabah saat 7'den 8 buçuğa kadar bahçede oturdum, ofise gidinceye kadar pipo içip *Lusiade*'ı [ulusal Portekiz şiiri, yazarı Luiz Vaz de Camoes (1524-80)] okudum. Aydınlık bir bahar sabahı, ağızda pipo, sırtta güneşin ışınlarıyla bahçede okumaktan daha iyisi yok. Bugün öğleden sonra da kadim Alman Tristan ve onun aşka dair sevimli söylemleriyle bunu sürdüreceğim. Bu gece *Ratskeller*'e [belediye binasının altındaki tavernaya] gideceğim; sayın rahibimiz [Treviranus] bize, yeni Belediye Başkanının – gelenek gereğince– kendisine hediye ettiği Ren şaraplarını sunacak. Böyle güzel havalarda hep Ren bölgesini ve bağları dehşetli özlüyorum, ama ne yapabilirim ki? Olsa olsa birkaç dize yazarım (2 CW 445--6, 470).

Engels Bremen'de ailesinin istekleriyle çıkarlarından bir adım daha uzaklaşıp yayıma yönelik olarak yeniden yazmaya başladı. Bu çalışmalar, nasılsa basılmış öğrenci denemeleriyle, alıştırmalarıyla karıştırılmamalıdır; bunlar en azından ciddi bir yetişkin uğraşının habercisidir. On kıtadan oluşan "Die Bedu-

inen" ("Bedeviler"), 16 Eylül 1838'de *Bremisches Conversatsionsblatt* gazetesinde imzasız olarak yayınlandı. Bu onun bugün elde bulunan ilk özgün yapıtıdır ve 17 yaşındaki yazara göre iki ana düşünce taşımaktadır: İlki, tiyatro eleştirisi türünde olup romantik oyun yazarı Friedrich von Schiller'in (1759-1805) Alman doğruculuğu ile oyun yazarı Ferdinand von Kotzebue'nün (1761-1819) şatafatı ve yabanlığını karşılaştırmaktadır. Engels, toplumsal bakımdan tutucu olan ve 1819'da köktenci bir öğrenci tarafından öldürülen Kotzebue'nün değil, isyancı Schiller'in yanındadır. Devrimci duygusallıktan süzülen bu görüşle harmanlanmış ikinci bir izlek daha vardır, ticarete karşı nefret. Bu açıdan Engels'in bakışı, Friedrich ve okul öğretmenlerince bilinen Barmen şairi Ferdinand Freiligrath'ın (1810-76) görüşüne benzemektedir. Engels'in romantik bakışı, özünde Jean-Jacques Rousseau'nun (1712-78) çizdiği "soylu vahşi" imgesinin kitleselleşmesine dayanıyordu. Şiirde, bir zamanlar onurlu, özgür savaşçılar olan "Bedeviler"in şimdi alçalmış olmasının nedeni, paranın elinde oyuncak haline gelmiş olmalarıydı. Ama şimdiki acıklı koşullarında bile onları, ticaretin elinde yozlaşmış züppe Avrupalı okur kitlesinden üstün görüyordu.

Bu şiirin ve basıma hazırlanıp yayınlanması sürecinin Friedrich üzerindeki etkileri, basılmış yapıtla karşılaştırıldığında, hem bizim için daha bilgilendirici, hem de onun için daha biçimlendiriciydi. Editör, ona söylemeden, Faslı kabilenin "uygarlaşmış" halktan daha üstün bulunduğu son dizeleri şiirden çıkarmıştı. Engels, 17-18 Eylül 1838'de Graeber kardeşlere yazdığı mektupta editörün yapıtı berbat ettiğinden yakınmış ve sonuç olarak, bu şiiri hiç yazmamış olmayı dilemişti. Şimdi basılı metindeki kusurlar, elyazmasında görünenlerden çok daha açıktı.

Engels, Johann Wolfgang von Goethe'nin (1749-1832) genç şairlere öğüdünü okumuş, kendini, açıkça aşağılanarak betimlenen genç ozan olarak görmüştü. Yine de genç şair, çabalarının

Alman edebiyatını ne alçaltacağı ne de yücelteceği kanısındaydı; devam etmeye kararlıydı çünkü –"en az kendisi kadar kötü olan"– başkaları da yayın yapıyordu (2 CW 392-8; I/3 MEGA² 18* ve I/3-A 726). Devam çabaları arasında "Florida" da vardı; kendi ömrü içinde yayınlanmadı, ama 20 Ocak 1839'da Friedrich Graeber'e yazdığı mektupta yer almıştı. Bu yapıt, her birinin anlatıcısı başka olan üç bölümden oluşur: Toprağın Ruhu, Seminol'ler, Beyaz Adam. Bu şiir, o günlerin Avrupa ticari güçlerinin siyasetini, devrimci romantizmin felsefesini, ülkü leştirilmiş Hıristiyanlık duygularını birbirine bağlar.

Toprağın Ruhu, hiç kuşkusuz ilk Seminol savaşından (1817-18) söz ederek, "kahverengi derili ulusun vefalı kabile üyelerinin" yurt edindiği ağaçlı ve çiçekli toprağın Avrupalılar tarafından ele geçirilmesini anlatır. Bu çatışma, Amerika'nın güneyinde, yakınlardaki çiftliklerden kaçan kölelerin yerlilerce korunması nedeniyle patlak vermişti. Seminol'ler ABD ordusu tarafından yurtlarından çıkarılıp 1819'da İspanyollardan alınan Florida'nın daha vahşi bir bölgesinde kendilerine ayrılan yurtluğa yerleştirildi. Engels'in Toprak Ruhu, Avrupalıların mülkiyet ve ticaret toplumu kavramlarını, yabancı, doğaya aykırı ve baskıcı olarak betimliyordu.

Seminol anlatıcı, orman yangınları, kasırgalar gibi doğal olgulara benzettiği bir savaş ilan edip beyazların öldürdüğü yaban hayvanların öcünü alma sözü verir, çünkü beyaz adam artık Kızılderili oklarının hedefindeki av haline gelmiştir. Seminol'ün sözleri, beyazların köle olarak dışarıdan getirdikleri ve güçlü, yürekli Kızılderililere uygun olmayan bir kader yaşayan "pısırık siyahlar" için de geçerlidir.

Engels'in dramındaki Beyaz Adam, siyasi propaganda yapmaktan yedi yıl yattıktan sonra sürgün edilmiş, aşkın çarmıhına gerilmiş, gemisi batmış bir Alman genciydi. Bu kişi pekâlâ, geriye dönüş döneminde tutucu krallıkların yeniden başa getiril-

mesine karşı çıkan gençlik hareketinin bir kıdemlisi olabilirdi. "Krallar titredi/Birliğimiz önünde. Prensler ürpererek baktı/Tek kişiymiş gibi ayağa kalkan Alman gençliğine," diye yazmıştı Engels. Yeni dünyadan özgürlük beklerken, Kızılderili "özgürlük savaşçıları" tarafından öldürülen bu zavallı kahraman, masum, yozlaşmamış ilkellere karşı kendi kardeşlerinin işlediği günahların kefaretini ödemiştir.

Engels, "Florida"yı, bazıları papaz olmaya niyetlenen okul arkadaşları için dinî bir şiir olarak yazmış gibidir. Dinî ve daha genel düşünsel konuları birlikte tartışmak üzere toplanırlardı. Yazım sırasında ikinci Seminol savaşı (1835-42) alevlenmişti; ABD politikası, Kızılderilileri daha önce yerleştirildikleri yerleşim alanlarından çıkarıp buraları yeni beyaz yerleşimcilerin kullanımına açmaktı. Engels Bremen'deki kulübünde geniş bir uluslararası yelpaze içinde Amerikan gazetelerini de okuyabiliyordu. 19 Şubat 1839'da "Fritz" Graeber'e yazdığı mektupta, o günün dinî şiirlerinin basmakalıp oluşundan yakınıyor, "Florida"nın, daha geniş okur kitlesine olmasa da kendi arkadaşlarına, güncel siyasete ilişkin eleştirel bir bakış sunma çabası olduğunu ileri sürüyordu (2 CW 407-17, 470).

Friedrich'in 1838 sonlarıyla 1839 başları arasında ailesine ve arkadaşlarına yazdığı mektuplar, marş havalarına, düzenlemesini kendisinin yaptığı koro ilahilerine ve dünyevi müziğe ilgisini de yansıtıyordu; bunlar arasında çok beğenilen *Sihirli Flüt* ve başarısız *Hamlet* denemeleri de vardı. Okuma programında Alman halk öyküleri yer alıyordu; ulusal duyarlılığını ve romantik eğilimlerini ortaya serer biçimde küçük kardeşi Marie'ye, "iki üç günde bir anneme hatırlat, bana Noel günü [1838] için Goethe'nin kitabını göndersin," diye yazıyordu. Müzik zevki de benzer biçimdeydi. Alman bestecileri Bach, Handel, Haydn, Gluck, Mozart'ı, özellikle de Beethoven'i, ciddi bulmadığı Bellini ve Donizetti gibi İtalyanlardan, Scribe ve Adam gibi Fransızlar-

dan üstün görüyordu. "Eroica" senfonisi gözdesiydi; kuşkusuz bunun nedeni Beethoven'in, feodal yöneticilerin zorbalığına karşı, Almanya ve Avusturya'daki devrimci savaşımla kurduğu bilinçli bağdı. Besteci bu besteyi önce Napolyon'a (1768-1821) adamış, ama daha sonra devrimci general kendini imparator ilan edip de Beethoven'in gözünde zorbaya dönüşünce, bunu geri almıştı. Engels'e göre Alman romantik okulu içinde en yetenekli besteciler (o sıralar yirmili yaşlarını süren) genç Schumann ile *Neue Zeitschrift für Musik*'teki (Yeni Müzik Dergisi) genç arkadaşlarıydı.

1840-41'de 20 yaşında olan Engels, ancak 1974'te ortaya çıkan *Cola di Rienzi** adlı operanın sözlerini yazdı. Bremen'de olmasına karşın bunu, Wuppertal'deki okul arkadaşları için yapmıştı; yayınlanmayan ve herhalde hiç seslendirilmeyen bu alışılmadık yapıt, yerel bir şairin evrakı arasında bulundu. Bulwer Lytton'un *Rienzi* romanı 1835'te yayınlanmış, kısa sürede Almanca çevirisi de çıkmıştı. Ayrıca 1837'de bu konuda Almanca bir oyun da yazılmıştı; Engels bunu gazetelerde görmüş olabilir. Rastlantıya bakın ki 1837'de Richard Wagner (1813-83) de kendi güftesini yazıp bestelemeye koyuldu; onun *Rienzi*'si 1842'de, kendisi 29 yaşındayken Dresden'de başarılı bir açılış yaptı.

Bu on dördüncü yüzyıl Romalı siyasetçi ve generalin öyküsü, Engels'in elinde, bir zorbaya karşı halk ayaklanmasının hayli siyasi bir yüceltilişi oldu. Bu, devrimci duygusallığın doruğuydu ve Engels'in sürümü, öykünün o dönemdeki öbür sürümlerinden çok daha demokratikti. Halkın, diktatöre dönüşen eski önderlerinden öcünü, Engels'in öyküsünde Camilla alıyordu. Bu kadın kahraman, 1830'larda, Fransız devriminin, barikatların üzerinde saldırıya kalkan çıplak göğüslü "Özgürlük" simgesinin, elinde kılıçla yeniden yaratılan biçimiydi (2 CW 150, 159, 396-407, 530, 537-68; I/3-A MEGA² 863-4).

* Cola di Rienzi, 14. yüzyılda yaşamış İtalyan siyasetçi.

III KÖKTENCİLİK

Engels, çok geçmeden, başını yazar ve gazete editörü Karl Gutzkow'un (1811-78) çektiği "Genç Almanya" adlı bir edebi hareketle ilişkiye geçti. Eylül 1835'te Gutzkow, tutucu eleştirmen Wolfgang Menzel (1798-1873) tarafından, o yılın başlarında Mannheim'da yayınlanan ve gürültü koparan *Wally, die Zweiflerin* (Kuşkucu Wally) romanı da dahil, edebi yapıtlarında dine küfredip ahlaksızlık yaymakla suçlandı. Bu roman, başka köktenci konuların yanında kadınların özgürlüğü sorununu da ele alıyordu. Onun ve hareketteki arkadaşlarının yapıtları, Aralık 1835'te Alman Konfederasyonu Federal Meclisi tarafından yasaklandı. Ocak 1836'da Gutzkow, Hıristiyan inancına saygısızlık ve ahlakdışı durumları betimleme suçundan bir yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Engels'in gruba ilk tepkisi düşmancaydı. 20 Ocak 1839'da Friedrich Graeber'e, alaycı bir tonla, "Berlin Genç Almanya grubu gerçekten bir hoş!" diye yazmıştı. Ama Gutzkow'un kadın özgürlüğü konusunda zaten yeterince ürkek olan görüşlerinden ödün verdiği için onu eleştirse de, Engels, "içlerinde en aklı başında olan o" diyerek, onu az da olsa övmüştü. Bu noktada Engels edebi bakımdan ulusalcıydı, Alman halk öykülerini ve efsanelerini halkın hoşuna gidecek biçimde içeren küçük cep kitapları *Volksbücher*'in tutkunuydu ve Karl Beck (1817-79), Ferdinand Freiligrath ile Julius Mosen (1803-67) gibi romantik şairleri beğeniyordu. Çiçeği burnunda hicivci Engels, Ocak'ta, Gutzkow'un Hamburg'da çıkan gazetesi *Telegraph für Deutschland*'ı alaya almıştı: "Kendinize hızlı yazar diyorsunuz, sayfalarınızın çalakalem yazılmış yazılarla doldurulduğundan kim kuşku duyabilir?" Ama 19 Şubat 1839'da Friedrich Graeber'e yazdığı mektupta gazeteyi övmüş, Mart'ta ise, önce imzasız, sonra takma adla da olsa gazetede yazmaya başlamıştı (2 CW 411-17).

8-9 Nisan 1839'da Engels, Friedrich Graeber'e gönderdiği başka bir mektupta, o sıralarda Alman edebiyatında, bütün halkların yaşam ve yayınlarından yararlanmasını bilen ve önderleri Gutzkow olan yeni bir kuşağın yükselmekte olduğunu yazdı. Burada, onun Alman ulusalcılığı daha kozmopolit bir bakışla, devrimci liberalizmle birleşiyordu. Fransa'daki 1830 Temmuz devrimi 1789'dan bu yana halkın kendini en harika biçimde ifadesidir, diye yazdı, çünkü Meşruti Bourbon krallığına son vererek X. Charles'ı (1757-1836) tahttan indirmiş ve yerine, halkın isteğiyle, Orléan'cı Louis Phillippe'i (1773-1850) geçirmişti. Fransızların "yurttaş kralı," halk egemenliği için çok yetersiz kalan bir anayasa kabul etti. Yine de bu, Fransa'da ve merkezî Avrupa'nın her tarafında, Napolyon dönemine tepki olarak kurulan "Tanrı egemenliği"ne dayalı krallıklara göre, liberal bir zaferi temsil ediyordu.

Gerici tepki, bunu önceleyen devrimci savaşlardan sonra gelmişti. Engels'in, yüzyıl değişirken meydana gelen Fransız özgürlük savaşlarına bakışı, kendisini açıkça devrimci anayasa yandaşı olarak belirliyordu. Alman devletleri ve prensliklerinde mutlak egemenlerden liberal anayasalar koparmak, ifade özgürlüğü ile yurttaşlık hakları bilincini güvenceye almak için verilen, çoğunlukla başarısız savaşımlara yakınlık duyuyordu. Fransız işgaliyle birlikte bu haklar yasalaşmıştı, ama geriye dönüşün sonrasında, 1819 Carlsbad kararnameleriyle hemen kaldırılmıştı. İki liberal kışkırtıcı, şair Heinrich Heine (1797-1856) ile eleştirmen-yazar Ludwig Börne (1786-1837), Temmuz devriminden önce kişiliklerini oluşturmuştu, diye yazıyordu Engels, ama 1830'dan sonradır ki, çağdaş düşünsel yaşam üzerinde belirgin bir etki sahibi olmuşlardır. Onların çizgisi, Gutzkow ile Genç Almanya'ya geçmişti ve "zamanın düşünceleri" bunlarda bilince kavuşuyordu. Özellikle, "halkın devlet yönetimine katılmasından, yani anayasal meselelerden, ...Yahudilerin özgürleşmesinden, her türlü

dinî baskının ve kalıtsal soyluluğun kaldırılmasından" söz ediyordu. Safça ve biçimsel bir mantıkla, "Bunlara kim karşı olabilir?" diye soruyordu. Freiligrath'ın Genç Almanya'ya katılacağını öngörüyor, ayrıca bir başka ünlü şair Beck'i, onların görüşlerine yakın buluyordu.

Edebi çevrenin ilgilendiği biçimiyle siyaset, Engels'in yaratıcı enerjisini emiyordu. "Bir Genç Alman olmalıyım," diye yazdı, "daha doğrusu bedenen de ruhen de öyleyim, hep bu yüzyılın düşüncelerinden dolayı geceleri uyuyamıyorum." Postanedeyken Prusya hanedan armasını görünce özgürlük ruhuyla dolup taştığını, her gazete okuyuşunda özgürlüğe dair yeni gelişmeler aradığını bir sır olarak veriyordu. Ama Genç Almanya'yı bütün yönleriyle onaylamıyordu. "Dünya işlerinden bezme, dünya tarihi bilinci, Yahudilerin çektiği acı vb." gibi kimi sloganları ile deyişlerini, o günün gerçekten dişe dokunur konularından çok uzak, düşsel, modası geçmiş, saf edebi duygusallığa bulaşmış buluyordu (2 CW 420-3).

Engels, Genç Almanya konusunda okul arkadaşlarını bilgilendirmeyi, şiir denemelerini onlara göndermeyi sürdürdü; karşı çıkmalar ve ilgisizlikle karşılaşınca da, bu çabalarına "layık" olmadıklarına karar verdi. Wilhelm Graeber'a 28-30 Nisan 1839 tarihinde yazdığı "çok dilli" mektupta, tartışma grubundaki öbür beş arkadaşından (İtalyanca ve Yunanca) yakınarak, hükümleriyle cümlelerinin özgün ya da uzmanca olduğunu kabul etmediğini söyledi. Aklının Genç Almanya'ya meyletmesinin özgürlüğe zarar vermediğini (Latince) yazdı, çünkü onlar, romantik, boş konuşan ya da başka ekoller gibi bir yazarlar topluluğu ya da dışa kapalı bir topluluk değildi. Engels'in "laf ebeleri" dediği, anayasadan, serbest düşünsel sorgulamadan yana gösteriler yapan öğrencilerdi. Çabalarının aracı haline getirdikleri 18 Ekim 1817 Wartburg festivali sonrasında yetkililerce baskıya uğramış, kendilerine bu aşağılayıcı ad takılmıştı. Friedrich,

Genç Almanya'nın amaçlarını, "çağın düşünceleri olan Yahudilerin ve kölelerin özgürlüğü, genel anayasacılık ve başka iyi düşünceler" diye bir kez daha belirledi. Bu düşüncelerin Alman halkının etinden, kanından bir parça olması gerektiğini hissediyordu. Coşkuyla, "Niye ilgisiz kalayım?" diye soruyordu (2 CW 442-3 n.).

Wilhelm Graeber'e 24 Mayıs-15 Haziran 1839 arası günlerde yazdığı bir mektupta Engels, siyaset ve edebiyat üzerine Genç Alman görüşünü, kendi algıladığı biçimde özetledi. Börne'nin *Gesammelte Schriften*'inin (Toplu Eserleri, Hamburg 1829-31 ve Paris 1833-4) ilk iki cildi üzerine görüş belirtirken, eleştirmenden büyük özgürlük ve adalet savaşçısı diye söz etti. Börne, eleştirilerinin ilk iki cildinde estetiği ele almıştı; Engels onun, yorumladığı oyunlarda hareketin en ince ayrıntılarına kadar nüfuz etmesini övdü. Ancak Engels'in en ölçüsüz yorumları, bir sonraki kuşağa, özellikle Beck'e ayrılmıştı –"Schiller'den beri eşi görülmemiş bir şiir yeteneği." Engels, ikisi arasında dikkat çeken bir yakınlık buluyordu: aynı ateşli özgürlük ruhu, sınırsız düş gücü, gençlik coşkusu, aynı hatalar. Schiller'in ilk kez 1782'de Mannheim'da sahnelenen *Die Räuber* (*Haydutlar*) oyununu, köle ruhlu çağına karşı ciddi bir uyarı olarak yorumladı, ama geçen yüzyılda böylesi bir çabanın kesin bir biçim alamayacağına dikkat çekti. Ancak elli küsur yıl sonra Genç Almanya'da artık kesin, dizgeli [sistematik] bir eğilimin var olduğunu yazdı (2 CW 448-50).

Engels, Friedrich Graeber'e, 27 Temmuz 1830'da başlayan son Fransız devriminin yıldönümünde, el yazısıyla yeni "Alman Temmuz Günleri 1839"u kutlayan bir şiir gönderdi. Şair, Hannover Kralı Ernst August'e meydan okuyor, Almanya'daki öbür kibirli kralları ve prensleri aşağılıyordu. Onlara artık sabrı taşmış uyruklarının şiddetiyle gözdağı veriyordu: "Şimdi Fransa'dan bir fırtına esiyor ve halk, kitleler halinde ayağa kal-

kıyor." Engels, 27 Temmuz 1837'de Weser ırmağının yükselen sularında yelken açmıştı ve siyasi dizelerinin esin kaynağı, kükreyen rüzgârın uğultusuydu; bu romantik imgeyi kullanarak, Almanya'da devrimi, karşı konulamaz ezici bir doğa gücü gibi gösteriyordu (2 CW 463-4).

Wilhelm Graeber'e yazdığı 30 Temmuz 1839 günlü mektubunda Engels, Almanya'nın en büyük liberal şairinin Schiller olduğunu ileri sürüp aynı izleği devam ettiriyordu. Çünkü Schiller, 1789 Fransız devriminden sonra yeni bir çağ için şafağın sökmekte olduğunu fark etmişken, Goethe, 1830 Temmuz devriminden sonra bile bu tarihî farkındalığı gösterememişti. En yakın tarihli devrim, onu yeni bir şeylerin gelmekte olduğuna neredeyse inanmak zorunda bırakacak kadar yaklaşınca, Goethe odasına çekilip kapıyı kapatarak rahatına bakmıştı. Ama genç eleştirmen onu mazur görüyordu; devrim olduğunda Goethe 40 yaşında, artık "durmuş oturmuş" bir adamdı. Engels o sırada İngiliz romantik devrimci Shelley'in şiirlerinin (bugüne kalmayan) bir çevirisini yapıyordu (2 CW 464-9).

1839 sonlarında Engels, bütün Almanya'da liberal anayasacıların Prusya'daki ve başka yerlerdeki gerici krallıklara karşı başlattığı devrimci savaşım konusunda kısa, öz, derinden hissettiği bir görüşe sahipti. Bu mücadele ciddi olarak, 1815'te, Kral III. Friedrich Wilhelm anayasa yapacağına ilişkin verdiği sözü tutmayınca başladı ve öğrenci gösterileri baş gösterdi. Engels. 9 Aralık 1839 ile 5 Şubat 1840 arasında Friedrich Graeber'e yazdığı bir mektupta kendi liberal devrimci görüşünü özetledi.

> ["Berlin'in burnu havada kralı" III. Friedrich Wilhelm'in yanında]... Napolyon melek kalır. Kralların işlediği suçları bakımından, 1816-30 arasından daha zengin bir dönem yoktur; o sırada başta olan hemen hemen her prens, ölüm cezasını hak etmiştir. Dini bütün X. Charles, İspanyolların kötü adamı VII. Ferdinand [1784-1833], Avusturyalı Franz [1768-1835] ... Fransız Devri-

> minin bütün efsanelerinin toplamından daha alçak olan ve en iyi Portekizlilerin kanıyla yıkandığı zaman bile Prusya, Rusya, Avusturya'nın yine de memnuniyetle karşıladığı Dom Miguel [1802-66], Rusya'nın baba katili Aleksandr [1777-1825], ayrıca değerli kardeşi Nikola [1796-1855]. ... Bu prensten, ancak hem sağ hem sol kulağı halkı tarafından yumruklandığında ve sarayının camları devrimin fırlattığı taşlarla kırıldığında iyi bir şey beklerim (2 CW 492-3).

Engels'in devrimci liberalizmi, serbest sorgulama kuramını da kucaklıyor, anayasacılıkla ve katılımcı siyasetle destekleniyordu. Elbette sansürlenmemiş yayınlara genel erişim hakkını içeren bu serbest sorgulama, kimi dinî konulara ilişkin edebi eleştiriye ve Genç Almanya ile ilişkili yeni edebiyata kadar uzanıyordu. Friedrich, 8-9 Nisan 1839 tarihli mektubunda, rahip olmak için eğitim gören arkadaşı Friedrich "Fritz" Graeber'e, istediği gibi katı bir Hıristiyan olabileceğini belirtip ama "eğer Genç Almanya'ya karşı çıkan bir sofu olursan ... o zaman gerçekten benimle başın derde girer, söylemedi deme," diyordu. Engels hiçbir zaman sofu olmadığını, ama bir ara gizemci olduğunu belirtiyordu. Şöyle devam ediyordu, "Ben şimdi az ya da çok akılcı olmaya eğilimli, ... içtenlikli ve başkalarıyla karşılaştırılınca çok liberal doğaüstücü biriyim." Dinî sorunlar konusunda ise, "bütün bunlar halledilmeli," diyordu (2 CW 422-3).

IV KUŞKUCULUK

Engels'in çocukluk dönemindeki Hıristiyanlığı kabulü, önce Hıristiyanlıkla yaradancılığı (deizmi) uzlaştırmaya, sonra tümtanrıcılığa (panteizme), son olarak da tanrıtanımazcılığa (ateizme) dönüyordu. O dönemdeki birçok kimse gibi, ne kitabın ya da dogmanın sözüne bağlı kalabileceğini, ne de dinî yetkililerin avutmalarına güvenebileceğini fark etti. 17-18 Eylül 1838 gibi erken bir tarihte Graeber kardeşlere, tümtanrıcı filozof Jacob

Böhme'nin (1575-1624) yapıtlarını okumakta olduğunu bildirdi. Bu önemliydi, çünkü katı olmayan ilahiyat araştırmaları ve felsefi akıl yürütmeler, Engels'in içine girmeye başladığı liberal siyasetin önemli bir parçasıydı (2 CW 395).

Alman yetkililerin gözünde, ilahiyatçıların yerleşik Hıristiyan öğretisine dair kuşkuculuğu, toplumun sıradüzeni ve iç uyumu için açık bir tehdit oluşturuyordu. Hıristiyanlığı sorgulamak, ister kilisenin ister devletin olsun, yerleşik yöneticilerin yönetim hakkını sorgulamaktı. Zaten kilise ile devlet bilerek iç içe geçirilmişti ve şimdi bu bize tamamen –ve sadece– dinî bir tartışma gibi görünse de, o zamanın hükümdarları için, bu tartışma bütün yetkilileri tehdit eden bir tehlike kaynağıydı. Engels'in döneminden bu yana bu iki yetki yapısı arasında bir miktar ayrışma gelenekselleşmiştir. Ayrıca, dinî inanç ya da inançsızlık, "duyuncun" [vicdan] özgür âleminde, siyasi "müdahaleye" karşı korunan kişinin özel ilgi alanıdır, varsayımını yapabiliyoruz. Engels'in Böhme okuması, o zamanlar hayli siyasi, hatta devrimci bir çıkıştı, çünkü 1830'larda Prusya'da yerleşik çizginin dışına kayan herhangi bir yazarın ya da bütün yazarların ve okurlarının dinî *düşünceleri*, yetkililerce huzuru bozucu siyasi *eylem* diye tanımlanıyordu.

Engels, 8-9 Nisan 1839'da Friedrich Graeber'e yazdığı mektupta kendini "doğaüstücü" olarak ilan etmişti, yani evrende Tanrı benzeri bir şeyin işbaşında olduğuna inanıyor, Hıristiyanlığın böylesi bir yaratıcıyı ya da yüce varlığı hem akli hem duygusal olarak kavramaya çalışmasını takdire değer buluyordu. Bu duygusallığın birazı, özellikle en üst düzeyde dinî deneyimin, akıl kadar duygu meselesi de olduğu görüşü mektuplarında dile getiriliyordu. Bu, ilahiyatçı ve vaiz Friedrich Schleiermacher'in (1768-1834) izinden giden, bir tür akılcı uzlaşmaydı. Ama Engels aynı zamanda gittikçe daha çok saf akılcı konuma kayıyordu; bu ise evrende tinsellikle ilgili olarak anlaşılacak ne varsa,

hepsinin düşünsel tartışma yoluyla, yalnız akıl kullanılarak kavranmaya çalışılmasıydı (2 CW 453-63).

23 Nisan-1 Mayıs 1839 arasında Engels, Friedrich Graeber'e o sıralar felsefeyle, eleştirel ilahiyatla çok meşgul olduğunu yazdı. "On sekiz yaşına gelip de Strauss'la, akılcılarla, [*Evangelische*] *Kirchen-Zeitung* ([Evangelist] Kilise Gazetesi) ile haşır neşir olunca," diyordu, "ya her şeyi düşünmeden okuyacak ya da Wuppertal inancından kuşku duymaya başlayacaksın" (2 CW 425-6). David Friedrich Strauss'un (1808-74) *Das Leben Jesu* (*İsa'nın Yaşamı*) kitabı 1835-6'da Tübingen'de yayınlanınca müthiş bir skandal yarattı. 1840'a kadar dördüncü baskısı yapıldı. Strauss, bilimsel bir yolla, dört İncil'i tarihî belgeler olarak ele almayı amaçladı; böylece bu kitapların dinî içeriklerini yeni bir düzeye taşıyacağını ummuştu. İncil'in İsa'nın yaşamını anlatmasındaki çelişkileri ayıkladığında, geriye özgün olguları doğrulayan pek az şey kaldığını gördü. Bu kitapları daha ilkel bir kültürde yaratılmış, görünüşte-tarihî söylenceler olarak betimledi. Bu söylenceler, doğaötesi gerçekleri ve dinî duyguları, birinci ve ikinci yüzyıla uygun yollarla dile getiriyordu. Ama yazarın çağında, doğaötesi konularda daha felsefi düşünceler ön sırayı almıştı, çünkü insanın bilgisi, özellikle son yıllarda dikkat çekici ölçüde gelişmişti.

Strauss'un görüşü, Georg Friedrich Wilhelm Hegel'in (1770-1831), tarihi, özgürlük düşüncesinin gerçekleşmesi olarak yorumlayan felsefi okulunun uzantısıdır. Hegel, insanın eylemini, fizik ötesi "düşünce"den doğup kendini "akıl" ya da "tin" olarak dışa vuran "akıl yürütme"nin cisimleşmesi olarak sunar. Hıristiyanlık, hem bir "düşünce" sistemi, hem tarihte İsa'nın ortaya çıkışı açısından, Hegel'in kendi felsefi çalışmaları çerçevesinde, aklın, gelişme sürecinin bir parçası olarak kendini yeryüzünde ortaya koyması biçiminde ele alınmıştır. Strauss, Hegel'in genel tasarımını benimserken, filozofun çalışmasını tarihçi olarak

genişletip doğruluğunu göstermeyi de amaçlamıştır. Bunu yaparken de, *Kirchen-Zeitung*'a yazı yazan Evanjelistler gibi köktenci Hıristiyanları kızdırmıştır. Engels, Berlin'de yayınlanan bu tutucu gazetenin adını, oraya eğitime giden Graeberlerle ilgili olarak anmıştı. Köktenciler İncil'in sözel gerçeğini, Hıristiyan inancının temel öğretisi olarak kabul etmişlerdi, ama Strauss hemen her ortalama Hıristiyan'ı da öfkelendirmişti. Çünkü onun metin taramasından geriye neredeyse katı öğreti denecek hiçbir şey kalmamıştı, bu da inancın bütün olgusal temelini yıkmış görünüyordu. Üstelik tarihe Hegel'ci bakışı, inancı da Hıristiyan dogmalardan uzaklaştırıp soyut bir düşünceler sistemine indirgemiş gibiydi.

Strauss'un yapıtında hayli düşünsel, soluk bir fizik ötesi tinselliğe saygı pırıltısı vardı, ama İncil'in doğruluğu yadsınıp Hıristiyan dogmaları tarih temelinde inanılmaz ilan edildikten sonra bile inancın kaybolmayacağı görüşü, Hıristiyan toplumundan hemen hiç kimseyi etkilemedi. "Neye inanmak?" sorusuna Strauss'un pek geçerli bir yanıtı yoktu; Hıristiyan inancındaki özün, onun eleştirisinden bir şekilde bağımsız olduğu iddiası boş görünüyordu. 1839'da Tübingen Üniversitesi'ndeki kadrosundan atıldı, Zürih'ten kovuldu, ömrünün sonuna kadar anlaşılmazlığa ve düş kırıklığına mahkûm edildi.

Engels 23 Nisan-1 Mayıs 1839 mektubunda Friedrich Graeber'i köktendinciliği konusunda sıkıştırarak İncil'de yer alan apaçık çelişkilerden yakındı: sözgelimi Meryem'in kocası Yusuf'un iki soyacağı, mucizelerin harfiyen doğru olduğu iddiası, Evanjelistlere atfedilen işlerin aslına uygunluğu vb. "Tevrat'tan hiç söz etmiyorum bile, ama sevgili Barmen'imizde bunları sana kimse söylemez," diye yazdı:

> İncil'in öğrettiklerine, anlattıklarına harfiyen inanılması gerektiği nerede söyleniyor? *Tek bir* havari bile onun söylediği her şeyin doğrudan vahiyle geldiğini nerede açıklıyor? Dini bütün-

> lerin dediğinin aksine bu, aklını İsa'ya itaate tabi kılmak değil; hayır bu, insanın içindeki kutsallığı öldürüp yerine ölü harfleri koymaktır. Dolayısıyla ben eskiden olduğum kadar iyi bir doğaüstücüyüm, yalnız sofuluktan kurtuldum. Öyleyse, bütün kalbiyle elinden geldiğince iyi olmaya çalışan bir doğaüstücünün sonsuza kadar lanetlenmesi gerektiğine ne şimdi inanabilirim, ne de başka bir zaman. Bu, İncil'in kendisiyle de çelişir, çünkü orada yazıldığı gibi kimse doğuştan günahkâr değildir, sadece kendi işlediği günahlardan sorumludur. Ama bir kimse ezeli günaha bütün gücüyle karşı çıkıp elinden geleni yaparsa, o zaman işlediği günahlar ancak doğuştan günahkârlığın zorunlu sonucu olabilir, dolayısıyla suçlanamaz (2 CW 425-6).

15 Haziran 1839'da Engels, Friedrich Graeber'e yeniden yazıp Strauss'un kitabının reddedilemez olduğunu belirterek, kendi Straussvari görüşlerinin ana çizgilerini açıkça belirtti:

> Benim hakkımda, bütün bunları kutsallığa saygısız kuşkuculuğuma ya da kendimi beğenmişliğime vermeyecek kadar iyi düşündüğünü umarım. Bütün bunlarla çok büyük bir tatsızlık yarattığımın farkındayım, ama bunu yapmam için beni böylesine inandırıcı olarak zorlayan güçlere, ne kadar istesem de karşı koyamıyorum. Eğer köşeli ifadelerimle senin inancını yaraladıysam, bütün kalbimle beni affetmeni rica ederim. Ben sadece düşündüğüm gibi, düşüncelerimin beni zorladığı gibi konuşuyorum. Gutzkow gibi ben de olumlu Hıristiyanlığı küstahça bir kenara iten birine rastlarsam, insan doğasının en derin ihtiyaçlarından, Tanrı'nın bağışlayıcılığıyla günahlardan kurtulma arzusundan kaynaklanan bu öğretiyi savunuyorum, ama mesele aklın özgürlüğünü savunmaya gelince, bütün zorlamalara karşı çıkıyorum. Dünyanın din bilincinin köklü değişimini görecek kadar yaşamayı umuyorum. ... İnsan özgür doğar, özgürdür!

Engels'in akılcılaştırılmış Hıristiyanlığı, Hegelci çevrelerde yeterince yaygın olup kolayca benimseniyordu. Ama aynı zamanda, çok derin kaygılardan, özellikle de bu görüşün kahramanları olan akılcıların ve kuşkucuların, kaçınılmaz olduğu

söylenen, Wuppertal sofularının bayıldığı, cehennem ateşinde yanma gibi lanetlenmelerinden kaynaklanıyordu:

> İncil akılcıların sonsuza kadar lanetleneceklerini öğretir. Bütün ömrünce Tanrı'ya kavuşmak için uğraşmış (Börne, Spinoza, Kant), olumlu Hıristiyanlık ile zamanımızın kültürü arasında ortak nokta bulmayı yaşamının en üst amacı edinmiş Gutzkow gibi kişilerin, öldükten sonra Tanrı katından kovulup Tanrı'nın gazabına uğrayarak sonsuza kadar bedenlerine ve kafalarına en korkunç işkencelerin uygulanacağını düşünebiliyor musun?

Engels bilmek istiyordu: "İncil'e körü körüne inanma hakkını bize kim veriyor?" Friedrich Graeber'e ancak akla dayanan bir öğretiyi kutsal sayacak noktaya eriştiğini gayet açıkça yazdı (2 CW 453-6).

V AKILCILIK

12-27 Temmuz 1839 tarihli mektupta Engels, Friedrich Graeber'e, sofuluğun, düşünceleri tartışan ilahiyatın önünden çekilmesi gerektiğini bir kez daha belirtti. Ona göre insan soyu kutsal kökene sahiptir, hiçbir parçası hiçbir zaman kaybolmaz, bu dünyanın sayısız mücadelelerinden sonra, insan soyu ölümle, günahla ilgili her şeyden arınarak Tanrı'nın bağrına dönecektir. Gizemciliğin ve dogmanın yerlerini bilime ve felsefeye bıraktığı bu yeni, akılcı ilahiyatta, insanın günahkârlığı, "düşünce"nin burada zorunlu olarak olgunlaşmamış olmasında yatmaktadır; "düşünce", kuşkusuz, felsefeyle tam olarak gerçekleşecektir. Dinî yetkililerin açıkladıkları Tanrı, tabii bunu yapabilirlerse, varlığını aklın ortaya çıkardığı Tanrı'dan daha büyük olacaktır, ama hiç de farklı olmayacaktır. Engels, "Aksi halde bütün felsefe yalnızca boş olmakla kalmaz, günahkârdır da," sonucuna varıyordu; felsefe olmadan "eğitim olmaz, eğitim yoksa insanlık da yoktur, insanlık yoksa din de yoktur" (2 CW 457-63).

8 Ekim 1839'da Wilhelm Graeber'e mektubunda Engels kendisinin ateşli bir Straussçu olduğunu açıkladı. Kendisini, dâhi David Friedrich Strauss'un kanatları altına sığınan zavallı, acınası bir şair olarak tanıttı. Belki Strauss şurada ya da burada gereğinden fazla gizem [efsane] olduğunu düşünmüştü, ama yalnızca önemsiz konularda (2 CW 471). Daha sonra, 29 Ekim 1839'da Friedrich Graeber'e, David Friedrich Strauss'un bayrağı altında yemin edip birinci sınıf gizemci olduğunu bildirdi. Engels, Strauss'un çürütülemeyeceğini zafer edasıyla yazdı. O, katı dinî görüşlerin altından zemini çekip almış, böylece Hıristiyanlığın tarihsel temeli kurtarılamayacak ölçüde çökmüş, onunla birlikte dogma temeli de yitip gitmişti (2 CW 480). Genç Engels, 13-20 Kasım 1839'daki mektubunda bir daha asla Hıristiyanlığa dönmeyeceğini belirtti. Sofulukta düşlemsel ne varsa, "düşünce" uğruna hepsinden sıyrılmıştı, o dar ceketi bir daha hiç giymeyecekti. "Hegelci olma noktasındayım," diye bildirdi. Strauss "benim için Hegel'in üstüne ışık tutup meseleyi gayet makul hale getirdi," Hegel'in "tarih felsefesi, sanki benim kalbimden çıkarak yazıya dökülmüş" (2 CW 485-7).

Bir sonraki ay boyunca Engels, Hegel'in çömezlerince bir araya getirilmiş ders notlarından derlenip ölümünden sonra 1837'de Berlin'de yayınlanmış olan *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (*Tarih Felsefesi*) kitabını inceledi. 9 Aralık 1839 ile 5 Şubat 1840 arasında Friedrich Graeber'e yazdığı mektupta "Onu her akşam görevmişçesine okudum," diye anlatıp "şahane düşünceler beni pençesine aldı," yorumunu yaptı. Bundan sonra Engels Graeberlerle aralarındaki ilahiyat tartışmasını sürdürmede pek istekli olmadı, çünkü Strausss aracılığıyla doğrudan Hegelciliğe giden yola girmiş, onun anıtsal sisteminden önemli şeyleri özümsüyordu (2 CW 489-90). Bunlardan önde geleni, Hegel'in yorumuyla tümtanrıcılıktı (panteizm); burada Tanrı ile akıl doğrudan doğruya dünyanın kendi gelişimiyle bir-

leşiyordu. Bir tümtanrıcı olarak Engels'e göre, aklın artık Hıristiyan Tanrı'yı ya da aslında herhangi bir yaratıcıyı açıklama işlevi kalmamıştı. Tanrısallık, sözcüğün tam anlamıyla evrenin her yerinde, en başta da insanlığın içindeydi, çünkü eğer tanrısallığın herhangi bir anlamı varsa aklın kendisinde saklıydı.

Engels'in kendini özleştirdiği akılcılık, Hıristiyan inancının temelleri, tinselliğin doğası gibi dinî sorunlarla ya da anayasacılığın erdemleri, sansürün kötülükleri gibi siyasi konularla sınırlı değildi. 29 Ekim 1839 günlü mektubunda, Friedrich Graeber'e "mükemmel bir kitap"tan söz etti: Jakob Venedy'nin (1805-71) o yıl Mannheim'da yayınlanan *Preussen und Preussenthum* (Prusya ve Prusya Yönetimi) adlı eseri. Venedy'nin Prusya yasalarını, devlet yönetimini, vergi dağılımını, vb. ayrıntılı siyasi eleştirisi, Engels'in yorumuna göre, ince elenip sık dokunmuştu ve sonuçları ikna ediciydi. Yazarın Prusya düzenini eleştirileri arasından Engels, yoksullar aleyhine paralı soylular lehine kayırmaları, mutlakıyeti sürdürme çabalarını, siyasi eğitime son verilmesini, halk kitlesinin sersemletilmesini ve bu amaçla dinden yararlanılmasını en beğendikleri arasına koydu (2 CW 480). Wilhelm Graeber'e 13-20 Kasım 1839'da yazdığı mektupta yine bu kitaptan söz edip Prusya'ya girmesi yasaklanmış kitapların büyük ölçekli ithalatçısı olmakla övündü; bunlar arasında Venedy'nin yapıtının, Barmen'e gönderilmek üzere bekleyen yedi nüshası da vardı (2 CW 484).

O yılın başlarında Engels, Gutzkow'un *Telegraph*'ındaki deneme dönemini, yergici yazı üslubuyla ve siyasi eylemi desteklemek için gazeteciliği kullanmasıyla başarılı biçimde geçirmişti. Mart 1839'da imzasız "Briefe aus dem Wuppertal" ("Wuppertal'den Mektuplar") başlığıyla yazdığı sivri dilli bir *sergilemeyle* kendi skandalını yarattı.

2

YAŞAMUĞRAŞININ BAŞLANGICI

Engels "Wuppertal'den Mektuplar"ı Genç Almanya edebi hareketiyle ilk ilişkiye geçtiği 1839 başlarında yazmıştı. "Mektuplar," Gutzkow'un *Telegraph für Deutschland*'ında, o yılın Mart, Nisan aylarında imzasız olarak yayınlandı. Yaklaşık 7 bin 500 sözcükle bu çalışma, on sekiz yaşındaki yazarın yayınlanmış ilk ciddi ve özgün düzyazısıydı.

Engels'in kişisel olarak tanışmadığı Gutzkow, hâlâ sansürün kurbanı durumundaydı ve o tarihte adı resmen gazetenin editörü olarak geçmiyordu. Birkaç yıl dolandıktan sonra, yerel sansürün Almanya'nın başka yerlerinden daha özgürlükçü olduğu Hamburg'da, anlayışlı basımcılarla işe koyulmuştu, ama yine de *Telegraph*'ın Alman Konfederasyonu ile Avusturya İmparatorluğu içinde postayla iletilmesi hâlâ kısmen kısıtlıydı (I/3 MEGA² 666-72). Genç Almanya, dünyevi görüşe sahip edebiyatı destekliyor ve dar görüşlülükle hoşgörüsüzlüğe yüksek sesle karşı çıkıyordu. "Mektuplar", bir Genç Alman'ın kendi kentinden öç alması ve bir yöre çocuğunun eski hesaplarını görmesiydi. Yazıların bir özelliği de, Engels'in, bir noktayı seçip tartışmada, görüşünü savunma konusundaki yadsınamaz yeteneğinden çok, ergenlik çağının sonlarına kadar bile izleri sürü-

lebilen kişisel deneyiminin ve yargı gücünün belli niteliklerini gözler önüne sermesiydi.

Engels, Wupper Vadisi'ndeki ikiz yerleşim yerleri Elberfeld ile Barmen'in düşünsel durumlarını ele alıp tartıya vurdu. Örümcek kafalılığı, hoşgörüsüzlüğü, önyargılılığı, bağnazlığı, ikiyüzlülüğü ve geri kalmışlığı gözler önüne sermeye kararlıydı. Bu yapıtta en derinlemesine ele alınan konu sofuluktu, çünkü sofular, inadına kozmopolitlik karşıtı, aydınlanma karşıtı, akılcılık karşıtı olarak yeğlenecek ilk hedefti. Ama o, ayrıca, yerel okulları, gazeteleri, dergileri ve edebi hayatı da, nasılsa öyle ele aldı. Kişisel görüşlerinin dolaysızlığı ve doğal yeteneği, "Mektuplar"ı bugün bile ilgiyle okunur kılıyor. Kişilere dönük pek nadir övgüleri, genel öfkeli haline karışmıştı ve genç yazarın kendi memleketine ilişkin olarak pek bir umut taşımadığı apaçık meydandaydı. Bu yaptığı, kentten taşraya kültür yaymak gibi ciddi bir kararlılıktan çok, ne haliniz varsa görün demeye benziyordu.

I FABRİKA KASABALARI

"Mektuplar"ın başlangıcı, romantiklerin manzara merakını ve gezi yazınını çağrıştırır: "Elberfeld ile Barmen kasabaları Wupper vadisi boyunca yaklaşık üç saatlik yürüyüş mesafesi içinde uzanır pek yüksek olmayan dağlar bazen yumuşakça, bazen de sertçe yükselir ve üzerlerini örten sık ağaçlarıyla alçalıp yeşil çayırların içine cesurca dalar." Ama Engels'in belirttiği kimi ayrıntılar, bu tür yazılar için pek alışılmış değildi, özellikle sanayinin akarsuyu kirletmesi ve sanayi işçilerinin yaşam koşullarının kısa ama olağanüstü canlılıktaki betimlemesi, doğrudan doğruya kendi deneyiminden kaynaklanıyordu: "Dar akarsuyun mor dalgaları ... dumanlı fabrika binalarıyla ipliklerin yayıldığı ağartma avluları arasından akar. Ama parlak kızıl rengini, kanlı

bir savaştan değil ... sadece ve sadece, Türk kırmızısı kullanan yüksek sayıdaki boyahaneden alır."

Başlangıçta Engels'in bölge gezisi, yalnızca manzaranın fiziki ayrıntılarıyla değil, ayrıca insanların bu manzarayla iç içe geçmiş biçimde buraları kullanma örüntüsüyle de bir coğrafyacı gözüyle dile gelir. Okuyucu Wupper'ın Ren'e katıldığı yerden yukarı doğru ırmak boyunca önce Elberfeld'e götürülür. Burada mütevazı evler, sıkışık binalar, süprüntü yığınları ve yolculuk tepelere doğru yöneldikçe azalan kirlilik vardır. Ama bir kez Barmen girişindeki köprüye ulaşınca, daha zevkli bir görüntü ve çeşitlilik başlar. Çağcıl evler, bahçeler ve belli bir merkeze bağlanmamış ferah yerleşim, Elberfeld'in eski ve kasvetli sokaklarıyla zıtlık oluşturur.

Engels yazılarına, yozlaşan mimari, kamunun cimriliği ve uygarlık kurumlarına kayıtsızlık konularında çok sayıda eleştiri serpiştirmiştir. Dediğine göre, Elberfeld'deki müze borca batmış ve sonunda kumarhane olarak satılmış, yeni belediye binasının yeri acemice seçilmiş ve inşaatı tamamlanmamıştır. Engels, bu topluluğun önde gelen yurttaşlarının zevksiz, yaşadığı yerden gurur duymayan insanlar olduğunu söyler gibidir:

> Katolik kilisesi şehrin neredeyse dışındadır, "gericilerin Zion'u"nun [Elberfeld, Kudüs'e benzetilmektedir –*çev.*] kutsal duvarlarının dışına sürülmüş gibi öylece durur. Bizans tarzındadır, çok iyi bir plandan çok acemi bir mimar tarafından çok kötü yapılmıştır; eski Katolik kilisesi, belediye binasının henüz inşa edilmemiş olan sol kanadına yer açmak için yıkılmıştır; artakalan çan kulesiyle cezaevi olarak, o da yarım yamalak bir kamu hizmeti görmektedir. Hemen ondan sonra büyük bir bina gelir, çatısı sütunlara oturtulmuştur, ama bu sütunlar en altta Mısır, ortada Dor, en üstte İyonya üslubunda olmakla çok dikkat çekicidir; üstelik, çok güçlü [mali] gerekçelerle, sütun kaidesi, sütun başlığı gibi gereksiz bütün ayrıntılardan korunmuşlardır. ... Bu

> arada, bina o kadar beceriksizce orantılandırılmıştır ki, geceleri deveye benzer.

Yazarın orada oturan sıradan kişilere ilişkin yorumları, ilk bakışta, basit halkın romantik bir görüntüsünü sergiler gibidir. "Burada, Almanya'nın hemen her yerinde yaşayan insanların sağlıklı ve güçlü yaşamından iz yoktur." Ama onu asıl ilgilendiren şey, bölgenin fabrikalarına yönlendirildiğimizde açığa çıkar; oralarda "insanlar, oksijenden çok kömür tozu ve dumanı yutar ve çoğu buna altı yaşındayken başlamıştır." Engels'e göre bu durum, halkı aşırı bir biçimde içmeye iter. *Karrenbinder* adı verilen dibe vurmuş sınıfı, "morali tamamen çökmüş, yatacak sabit yerleri, belirli işleri olmayan, sığındıkları samanlıklar ya da ahırlardan vb. gün doğarken sürünerek çıkan insanlar" olarak betimler. Dediğine bakılırsa, deri işçileri, yerel tabakhanelerde üç yıl içinde bedenen ve kafa olarak tamamen çöker, her beş işçiden üçü veremden ölür, çektikleri acı içtikleri alkolle daha da artar. Frengi ve akciğer hastalıklarının yaygın olduğunu belirtir ve Elberfeld'li çocukların yarısının okula değil fabrikalara gitmesine neden olan korkunç sefaleti lanetler.

Engels, Bremen'de bulabildiği İngiliz ya da başka ülke gazetelerinde fabrika çalışma yaşamına ilişkin betimlemeler ya da eleştirel yazılar okumuş olabilir; kaba istatistikleri, aşırı genellemeleri, belki de belgelenmiş, kesin olgulardan çok duyumlarla karışık izlenimlerini dile getiriyordur. Ama aynı zamanda, çizilen tablo çok inandırıcıdır, canlıdır; bunu hayali ya da abartılmış olarak bir kenara itmek için bir neden olmadığı kesindir. Benzer fabrikalardaki çalışma koşulları daha sonra araştırılmış ve onun kendi bölgesindeki fabrikalara ilişkin görüşleri, tarihî olarak saptanmış çizgiden hiç de uzak çıkmamıştır.

Engels'e göre bölgenin fabrika sahipleri, özellikle iğrenç tiplerdi; çünkü diyordu, eğer fabrikalar bu kadar umursamazca yö-

netilmeseydi, erken ölümler bu denli yüksek oranlara çıkmazdı. Ayrıca işçileri de dinî gizemciliğin kurbanları ve içkiciler diye iki düşman grupta gösteriyordu ve bu koşullar ortak bir halk ruhunun gelişmesini engelliyordu. Zaten her iki grubun üyeleri de eşit derecede veremliydi. Çizdiği Wuppertal kasabaları tablosu, toplum sınıflarına bakışını açıkça ortaya koyuyordu; gönlü tartışmasız olarak sanayileşme kurbanlarından yanaydı. Topluluğun varlıklı üyelerinin hemen hepsine kızgındı; en ahlaklı geçinenleri, en ikiyüzlüleriydi:

> Ama zengin patronların vicdanları esnektir, bir fazla ya da bir eksik çocuğun ölümüne sebep olmak bir sofunun ruhunu cehennemlik kılmaz, hele de her Pazar kiliseye iki kez gidiyorsa. Gerçek şudur ki, fabrika sahipleri arasında işçilerine en kötü muamele edenler sofulardır; içmelerini engelleme bahanesiyle, işçilerin ücretlerini düşürmek için her yolu mubah görürler, buna karşılık vaiz seçimlerinde halka rüşvet verenlerin başını çekerler.

Wuppertal kasabalarının iktisadi coğrafyasını kişisel deneyimiyle gözden geçiren Engels, oradan "gizemciliğe" geçti; bu onun çeşitli dinî görüşler, geniş anlamıyla sofuluk niteliğindeki inançlar için kullandığı terimdi. Sanayi ile din arasındaki ilişki "Mektuplar"da merak uyandıran biçimde incelenir, çünkü bunların birbirini desteklediğinden kuşkulanır gibidir, ama bu ilişkiyi uzun boylu tartışmaz. Aşırı biçimiyle bu yerel sofuluğun, sanayileşme aşamasına geçen bir ekonomiye özellikle uygun olup olmadığını ya da kâr için insanları ve kaynakları sömürmeye yatkın, daha önce mevcut bir dinî zihniyetin sanayileşmeyi hızlandırıp hızlandırmadığını tartışmaz. Yazılarında sofuluğun etkisine karşı koyabilecek ortak ruha ya da çağdaş eğitime göndermeler yaptığı halde, durumun nasıl iyileştirilebileceğine ilişkin belli önerilerde bulunmaz.

Sınai yoksulluk ile sınıf çıkarı, Engels'in ilk sergileyici çalışmasında göze çarpmakla beraber, Genç Almanya yazılarında hazır bulduğu siyasi bakış açısının bir bakıma çeperlerinde yer alıyordu. Genç Almanya, fabrika işçilerinin kötü durumuna odaklanan ya da toplumun alt tabakalarını özellikle uyarmaya çalışan bir hareket değildi, çünkü bu edebi romantikler, en köktenci olduklarında, o dönemin eğitimlilerinin en çok ilgilendikleri ve istismar ettikleri, siyasete katılma ve siyasi yapıtlarını yayınlama hakları için mücadeleye adamışlardı kendilerini. Genç Almanların aklında devrim vardı, ama bu aydın devrimiydi. Onların dünyasında asıl çatışma, işçilerle iktisadi çıkarları elinde tutanlar arasında değil, toplumun kendileri gibi aydınlanmış kesimiyle önyargılı, özellikle de dar görüşlü Hıristiyanlar arasındaydı.

Elberfeld'de kendisinin de kabul edilmiş olduğu Reform geçirmiş cemaatlere burun kıvırıyor, bunları bütün sofuluğun ve gizemciliğin gerçek merkezi olarak aşağılıyordu. Topluluğun orta sınıfı, onun gözünde, aşırı bağnaz vaizlerin övdüğü garip bir tür Kalvenciliği destekliyordu; bu vaizler saldırganca hoşgörüsüzdü, düzenli olarak kâfirleri –roman okumak ya da akılcı olmakla suçlanan kimseleri– yargılıyorlardı. Sofuların gözünde akılcılar, tarihî ve olgusal eleştirileriyle İncil'i ve Hıristiyanlığı küçük düşürüyorlardı.

Engels sofuluğa saldırırken hedefinde kuşkusuz Dr. Friedrich Wilhelm Krummacher (1796-1868) vardı; çünkü bu kişi, Wartburg şenliğinde pankart taşıyan eski bir liberal "laf ebesi"ydi, ama o günden bu yana değişmişti. Engels'in kaydettiğine göre, dünya zenginleriyle İsa'nın alçakgönüllüğü arasındaki ya da dünyevi yöneticilerin kibriyle Tanrı'nın gururu [İsa kastediliyor –*çev.*] arasındaki çelişkiden söz ederken, ara sıra laf ebeliği nüksederdi. Krummacher'in yazgı öğretisi pek katıydı; Engels'e göre, insanın bırakın bir şeyi yapması, yapmayı istemesi bile kendi elinde değildir diyen bu temel görüş bir kez kabul edildi mi, artık hiçbir

şey yanlışlanamazdı. Bu öğreti, akılla, hatta Engels'in okumasına göre, İncil'le bile doğrudan çelişiyordu. Bu da Krummacher'in cehennem ateşi konusunda uzun uzun vaaz vermesine bahane oluyor, Engels'i ifrit ediyordu. Bu sahneyi anlatışı, ya kendi gözüyle gördüklerine ya da ilk elden tanıklığa dayanıyordu:

> Sonra [Krummacher] minberde şöyle bir dönerek her yana eğiliyor, önündeki kürsüyü yumruğuyla dövüyor, süvari atı gibi eşiniyor ve öyle bir bağırıyor ki camlar zangırdıyor, sokaktan geçenler titriyor. Derken dinleyiciler hıçkırmaya başlıyor; önce genç kızlar ağlıyor, sonra yaşlı kadınlar yürek burkan tiz sesleriyle onlara katılıyor, sonra da kulakları tırmalayan bu gürültü, mecalsiz kalmış sarhoş sofuların iniltileriyle tamamlanıyor ve bütün bu şamata içinde, cemaatin önünde sayısız lanetleme cümlelerini sayıp döken ya da şeytani sahneleri betimleyen Krummacher'in güçlü sesi çınlıyor.

Engels sofuluğun Wuppertal topluluklarındaki hayatın tek tek her yanını, özellikle de okulları istila edip yozlaştırdığını ileri sürüyordu. Kilise okulları için pek umudu yoktu. Ama rahip öğretmenlerin var olup da etkilerinin sınırlı kaldığı devlet kesiminde dinci karanlığın yozlaştırıcı etkisi özellikle üzücüydü, çünkü daha çağcıl bir müfredat, öğrencileri eğitimlerini başka yerde sürdürmeye teşvik edebilirdi. Kendisinin okuduğu Elberfeld lisesinde bile katı mezhepçilik yaygındı. Okul müfettişlerine yol gösteren ilke, "*etkili* bir Lüterci ya da daha kötüsü bir Katolik yerine, sıradan bir Reformist [öğretmeni]" işe almaktı. Engels'e okuldan ayrılırken övücü rapor yazan Dr. Hantschke, anlaşılan bu politikanın kurbanıydı. Engels'in iddiasına göre, Lüterci olmasaydı, okul müfettişleri de daha az cimri olsaydı, kalıcı müdür olarak atanacaktı. Bütün "Mektuplar"da adı olumlu geçen tek kişi, tarih ve edebiyatta çok parlak bir öğretmen olan ve öğrenciler arasında şiire ilgi yaratabilen Dr. Clausen'di. Eski öğrencisi onu, Wuppertal'in dar kafalılarına,

eski kuşağın hiçbir eğitim yüzü görmemiş tüccarlarına karşı savaşan bir kahraman olarak görüyordu. Engels'in zehir dolu sözleriyle, Barmen'de ve Elberfeld'de, iskambil ve bilardo oynayabilen, biraz siyasetten söz edebilen ve sevimli bir iltifatta bulunabilen herkes eğitimli sayılırdı. Wuppertalli işadamlarının yaşamı hakkındaki hükmü bütünüyle eziciydi. Kendisi de az çok bir işadamı olmasına karşın, ailesiyle ve yerli halk arasında bir sanayici gibi yaşamak üzere bir daha asla Barmen'e dönmedi:

> Bu insanların sürdürdüğü yaşam korkunçtur, ama kendileri bundan son derece memnundur; gündüzleri, inanılması güç bir coşku ve ilgiyle hesaplarına dalarlar; akşam belirli bir saatte, kâğıt oynadıkları, siyasetten söz ederek tütün tüttürdükleri toplumsal ortamlarda boy gösterirler ve saat dokuzu vurunca da eve gitmek üzere kalkarlar. Her gün, her gece hiçbir değişiklik olmadan böyle yaşarlar. Yineleklerine [rutin] çomak sokmaya kalkışanların vay haline. Böyle olanların en iyi evlerde bile kötü muamele göreceği kesindir. Babalar oğullarını canla başla bu çizgide yetiştirir, oğullar da babalarının izinden gitme konusunda her türlü umudu vaat eder.

Engels dehşetle şu sonuca varmıştı: Vadide yaşayan hiç kimse, Genç Almanya'nın edebi önemi konusunda hiçbir fikre sahip değildi; onları, tıpkı laf ebeleri gibi, gizli bir birlik türünde bir şey sayıyordu (2 CW 7-25).

Belli ki genç Friedrich, Wuppertalli bir işadamının, kuzu kuzu babasının izinden gidecek oğlu değildi. Babasının dünyasını reddetmiş, kendisini –gizlice de olsa– tamamen farklı ve cüretkâr bir şeye adamıştı. Friedrich Graeber'e yazdığı 23 Nisan-1 Mayıs 1839 tarihli mektupta şöyle haykırıyordu: "Ha ha ha! *Telegraph*'taki yazıyı kim yazdı biliyor musun? Bu satırların yazarı yazdı, ama sakın bunu kimseye söyleme. Başım fena halde derde girer" (2 CW 426). Ağabeyi ileriki yıllarda Friedrich'in

gözde kız kardeşi Marie ile evlenecek olan başka bir okul arkadaşı, Wilhelm Blank (1821-92) de imzasız yazı olayına karışmıştı. Blank, 24-28 Mayıs tarihli mektupta Wilhelm Graeber'e Elberfeld'e gelen bütün gazetelerin hemen kapışıldığını, yazarın kimliğini belirlemek için müthiş bir tahmin oyununa girişildiğini anlattı: "kimileri Freiligrath diyordu, kimileri Clausen..." Hiç kuşku yok ki bu tahminler genç yazarı gururlandırıyordu. Engels, Friedrich Graeber'e bu işten memnun kaldığını, çünkü yazısında ispatlayamayacağı hiçbir şey söylemediğini belirtti. "Bu arada, yazının heyecan yarattığı anlaşılıyor" diye devam etti ve beş okul arkadaşından, yazarın kim olduğunu kimseye söylemeyeceklerine ilişkin şeref sözü vermelerini istedi (2 CW 426-7; I/3-A MEGA² 740). Bu sırrın Wuppertal kasabalarında yayılmamış olması dikkat çekicidir.

Elberfelder Zeitung adlı yerel gazetenin editörü Dr. Martin Runkel, 12 Nisan 1839'da, adı bilinmeyen yazara hücum eden bir yazı yayınladı; bu Engels'i kızdırdı. 28-30 Nisan 1839'da Wilhelm Graeber'e yazdığı mektupta "Kendisine, yazdıklarım içinde hiç değilse tek bir şeyin yanlış olduğunu göstermek durumunda bulunduğunu hissettirmek isterdim, ama bunu yapamaz, çünkü yazdığım her veriyi, gözleriyle gören, kulaklarıyla duyanlardan aldım." Blank ona Runkel'in yazısını gönderdi, Engels de bunu, adını gizli tutmasını bir kez daha isteyerek hemen Gutzkow'a aktardı. Wilhelm Graeber'e, "Wuppertal'in ne olacağını Tanrı bilir," diye yazdı. Ama anlaşılan kendini sağlama alıyor, ailesini utandırmak istemiyordu (2 CW 446-7)

Elberfelder Zeitung, muhtemelen Blank'in ilettiği imzasız *Herrn Dr. Runkel in Elberfeld*'i (Sayın Dr. Runkel'e Açık Mektup) 9 Mayıs 1839'da yayınladı. Engels, bu yazısında, yerel gazetecinin eleştirisini yanıtlıyordu. İtirazında "Bana Genç Alman demeniz hiç önemli değil, çünkü Genç Edebiyat'a karşı suçlamalarınızı ne kabul ediyor, ne de onlardan biri olma onurunu taşıyorum."

Sayın editörün karşı kanıt gösteremediği olgulara itirazını reddediyordu. Kendini savunurken Engels şunları yazmıştı:

> Koşulları bilmemeye gelince, daha iyisini bulamadığınız için her yerde kullandığınız bu ifadenin ne kadar anlamsız olduğunu bilmeseydim, bu siteminizi beklemeyecektim. Sizin Wuppertal'de yaşadığınız sürenin belki iki katını ben orada geçirdim, Elberfeld'de de Barmen'de de yaşadım; bütün toplumsal kurumlardaki yaşamı yakından gözlemek için her türlü olanağım oldu (2 CW 27; I/3-A MEGA² 764).

Blank, Engels'e ayrıca Rahip Krummacher'in 21 Nisan 1839'da, Yeşu 10:12-13 üzerine verdiği vaazın metnini de göndermişti:

> RAB'bin Amorlular'ı İsrailliler'in karşısında bozguna uğrattığı gün Yeşu halkın önünde RAB'be şöyle seslendi:
>
> "Dur, ey güneş, Givon üzerinde
>
> Ve ay, sen de Ayalon Vadisi'nde."
>
> Halk, düşmanlarından öcünü alıncaya dek güneş durdu, ay da yerinde kaldı. Bu olay Yaşar Kitabı'nda da yazılıdır. Güneş, yaklaşık bir gün boyunca göğün ortasında durdu, batmakta gecikti.*

Wilhelm Graeber'e yazdığı 28-30 Nisan 1839 tarihli mektupta Engels bunu skandal olarak niteledi; "Krummacher ... dünyanın durup güneşin onun çevresinde döndüğünü söyledi; üstelik de bunu 21 Nisan 1839 tarihinde söyleme cüretinde bulundu." Mayıs'ta *Telegraph* onun akılcı eleştirisini, her zamanki gibi imzasız olarak yayınladı (2 CW 29, 446; I/3-A MEGA² 762).

Daha sonra, ama yine o yıl içinde Engels, okul arkadaşlarına gazetecilik başarısından dolayı hava attı. 24 Mayıs-15 Haziran mektubunda Wilhelm Graeber'e, Nuremberg'de çıkan *Athenäum für Wissenschaft, Kunst und Leben*'de "Mektuplar"dan söz edilip Elberfeld ve Barmen'deki dinî yaşamın doğru bir anlatımı olarak

* https://incil.info/kitap/Yesu/10 sayfasından aynen alınmıştır. –*çev.*

sunulduğunu; dahası Krummacher'in gerçek yüzünü betimlediği için övgü aldığını da aktardı (2 CW 450, 617). Ama 8 Ekim'de Wilhelm Graeber'e, "Mektuplar"ın aceleyle yazıldığını, tek yanlı ve yarı-gerçek tarafları bulunduğunu kabul etti; zamanla kendi yazılarına daha serinkanlı bakmaya başlamıştı (2 CW 472).

II "OSWALD"

Engels'in yazıları Bremen dışında Hamburg, Wuppertal, hatta Berlin'de de dikkat çekti; *Telegraph*, okuyucularını yazılara ilişkin tartışmalar ve yazar hakkında bilgilendirdi. Ama Gutzkow, *Telegraph*'ta Kasım 1839'da yayınlanan devam niteliğindeki "Aus Elberfeld" ("Elberfeld'den") yazarının kendi muhabirleri "S. Oswald" olduğunu, yalnız takma ad vererek bildirdi, tartışma yaratan ilk yazıyı da onun yazdığını belirtti. "Elberfeld'den" yazısından sonra Engels'in yayınlanan pek çok yazısı "Friedrich Oswald", "F. Oswald", "F.O." ya da "Friedrich O." imzalarıyla çıktı. "S" baş harfi tek bir kez kullanıldı, belki de dizgi hatasıydı, çünkü Engels'in el yazısında "S" ve "F" harfleri birbirine benziyordu. Takma ad olarak "Oswald"ın seçimi gizemli görünüyor. Engels soylu aileden gelen, gezgin alışkanlıklarına sahip, *Minnelieder*'in en sevilen bestecilerinden biri olan halk ozanı Oswald von Wolkenstein'ı (1377-1445) düşünmüş olabilir. Almanya'da oluşan romantik, ulusalcı halk kültürü uyanışına hayli duyarlıydı; bu ortaçağ ozanına siyasi nedenlerle de ilgi duymuş olabilir, çünkü Oswald, Tirol soylularının Avusturyalı üstlerine karşı ayaklanmasında önemli bir rol oynamıştı (I/3-A MEGA^2 670-1, 740, 771).

"Elberfeld'den" yazısında Engels, romantik eleştirmen "Oswald" adıyla, Haziran 1839'da henüz yayınlanmış imzasız bir toplu şiirler yapıtını ele aldı. Yazarı, gerçek bir Wuppertal'lı Hıristiyan, ama aydın olarak ölü bir adam diye betimledi, çünkü

çelişkili oldukları artık anlaşılmış bulunan dogmalara çocuksu bir inanç besliyordu. Bu kısa eleştiri, tam da Engels'in ele aldığı dizelere yansıyan Hıristiyanlığa karşı kuşkuculuğu ile dinin gerçekten kalp meselesi olduğu biçimindeki Schleier'vari görüş arasında bocaladığı döneme denk düştü. Duyguların içtenliği bakımından gerçekten dokunaklı olan bazı bölümlerdeki romantiklik nedeniyle şiirleri övüyordu. Ama Wuppertal'den çıkan herhangi bir edebi yapıttan fazla bir şey beklememeleri konusunda okurlarını uyarıyordu. Bu, özgür ruhların ketlenmemiş bir yükselişi olamazdı, olsa olsa bir sofuluk ürünü olurdu. Vardığı sonuç da kendi doğum yerine ilişkin karışık duygularla doluydu:

> Sevgili okur, sana ilgini azıcık da olsa çekmeyecek bir kitabı sunduğum için beni bağışla; sen Wuppertal'de doğmadın, tepelerine belki de hiç çıkmadın, iki kasabayı ayaklarının altında uzanırken hiç görmedin. Ama senin de bir memleketin var ve belki, ne kadar sıradan olursa olsun, sapkınlıklarına olan öfkeni bastırabildiğin zamanlarda, ona benimkinin aynısı bir aşkla dönüyorsun (2 CW 30-1).

18 yaşındaki Engels, 1839 boyunca, inanç ve aklın, duygusallıkla akılcılığın, zihinsel uğraşlarla siyasi eylemin çelişen iddialarını sınayarak çok sayıda kültür çatışması arasından, anlaşılması zor bir hızla kendi yolunu çizdi. Bu kavgalar o dönemdeki mektuplaşmalarında, yazılarında, en canlı olarak da Wuppertal kasabalarının sofularıyla çatışmalarında görülür.

Engels'in dinî sorunlara merakı Straussçu eleştirinin ve Hegelci tümtanrıcılığın etkisiyle yatışınca, Elberfeld ve Barmen vaizlerine ilgisi de azaldı, ama Krummacher'a yüklendiği başka bir makalede kısa bir süre için yeniden alevlendi. 1840'a gelindiğinde, Engels'in gazetecilik uğraşı, yerel *Bremisches Conversatsionsblatt* ve *Der Bremer Stadtbote* ile Gutzkow'un Hamburg *Telegraph*'ının ötesine geçti. 1840 ve 1841'de, serbest muhabir

"Oswald", Stuttgart ve Tübingen'de yayınlanan *Morgenblatt für gebildete Leser*, daha sonra da, Augsburg'daki *Allgemeine Zeitung* okurları için Bremen hakkında yazdı. Bu yazılar; "Wuppertal Kalvincilerinin papası, yazgı öğretisinin Aziz Mikael'i" Rahip Krummacher'in Temmuz 1840'taki ziyaretinin öyküsünü de içeriyordu: "Oswald", *Morgenblatt*'ta, Krummacher'in "Voltaire'e (1694-1778) ve Rousseau'ya küfretmesinin nedeni, vaazlarının çok belirgin, hatta kişisel olan düşmanlıklarını gizlemek değilse nedir?" diye yanıt beklemeden sordu. "Oswald", kendi zıt liberal öğretisini korkmadan açıklayıp ses getirecek siyasi taktikler önerdi, sofuların akılcı kanattaki bölünmelere güvendiği konusunda okurlarını uyardı. Bremen halkı, bilmesinlerciliğe ["*obscurantism*"] karşı savaşmak gerektiğinde tek vücut olmayı öğrenmek zorundaydı (2 CW 121-2, 126-8; I/3-A MEGA² 1249; MEGA² editörleri, Engels'in toplu eserlerinde İngilizce olarak yer alan, Eylül 1840'ta *Telegraph*'ta çıkan Krummacher'in vaazları üstüne yazının, muhtemelen Gutzkow tarafından yazılmış olduğunu belirtmektedir).

Wuppertal sofuluğuna saldıran makaleler Engels'in, "Mektuplar" ve öteki sofuluk karşıtı yazıların yazarı olduğunu açığa çıkarıp ünlü "Oswald"ın kimliğini bütün dünyaya, özellikle de ikiz Elberfeld ve Barmen kasabalarına yayabilirdi. Gerçekten de 1841'e gelindiğinde, *Morgenblatt* editörüne özel bir mektup yazıp yanıt hakkı isteyen bir Bremen rahibi tarafından, "Oswald" doğru olarak teşhis edilmiştir (I/3-A, MEGA² 675). Her durumda arı kovanına çomak sokmak Engels için yenilik olmaktan çıkmış ve sonrasında bu alanı bütünüyle bırakıp daha kapsamlı konulara geçmiştir.

Engels'in Friedrich Graeber'e yazdığı 9 Aralık 1839-5 Şubat 1840 tarihli mektubu, Genç Alman edebi eleştirisi çerçevesinde romanlar, şiirler, eleştiriler, gezi notları ve siyasi yorum tasarılarıyla doludur. "Son *Telegraph* yazımda," diyor Engels, sansürün

atladığı, "Bundestag [Almanya yasama meclisi –*çev.*] ve Prusya sansürüne ilişkin çok sert dokundurmalar var." "Sansürün hışmına uğramadan otuz yaşına gelmiş ya da sansüre kurban vermeden üç kitap yayınlamış bir yazar peş para etmez" diye yazıyordu 19 yaşındaki eski kurt. Cesaretle, "Yaralı savaşçılar en iyisidir," sonucuna varıyordu. "*Ben* kendi düşüncelerimin bebek katili olmam" diyordu. Ama şunu da kabul ediyordu: "Geceleri ne zaman dizeler yazmaya kalksam, o kadar çok yemek yemiş oluyorum ki hep uyuyakalıyorum" (2 CW 488-92).

Engels'in sözünü ettiği *Telegraph* yazısı, eski masalların cep kitapları ya da ucuz baskıları olan *Volksbücher* üzerine eleştiri dizisinin bir parçasıydı. Bu yapıtları siyasi açıdan değerlendiriyordu. Daha önceki romantik eleştirmenlerin, yapıtların yalnız şiirsel yönünü ele almaları yerine bu yöntemi benimsemişti. Ses tonunda öğretmen edası vardı, hangi kitapların Alman halkına uygun olduğuna alttan alma gereğini duymadan karar veriyordu:

> Genel olarak konuşursak, halka hitap eden bir kitaptan beklenen, yoğun şiirsel içerik, sağlam mizah ve temiz ahlaktır. Alman halkına hitap eden bir kitaba gelince, güçlü, güvenilir *Alman* ruhuna sahip olmalı, her zaman aranacak bu nitelikleri taşımalıdır. Ama ayrıca, zamana ayak uydurmasını isteme hakkımız da vardır, aksi halde halk için bir kitap olmaktan çıkar.

Bu konuda, klasik Tristan ile Isolde öyküsünün belli bir sürümünü önermede güçlük çekiyordu; oysa içinde kadınların kurtuluşu gibi çağdaş bir izlek bile vardı. Ama bir halk kitabında bu soruna yer olmadığı sonucuna vardı, çünkü öykü, eşini aldatmaya övgü olarak da okunabilirdi. Bu konuda kararın halka bırakılmasını hayli sorunlu buldu.

Engels'in geleneksel öyküleri değerlendirmesindeki alışılmış siyasi ölçüt çok daha doğrudandı, çünkü ona göre, halk kitapları, gerçeği ve çağdaş eğilimlerin akla uygunluğunu görmeleri için

eğitimsizlere yardımcı olmalıdır. Bu bağlamda, özgürlük için mücadeleden, anayasacılığın gelişmesinden, soyluların dediğim dedik tavrına karşı çıkına gereğinden, sofulukla ve kasvetli çilecilik kalıntılarıyla savaşmaktan söz ediyordu (2 CW 32-3, 37-8). Genç Alman siyasetinin halkçı yanını çok açık anlatıyordu, ama bunu bir Genç Alman olarak, Genç Almanlar için, Genç Alman gazetelerinde yapıyordu. O zamanlar halkçı siyaset, tanımı gereği devrimci bir düşünceydi ve Almanya'da buna pek ender rastlanıyordu; bu nedenle de Engels, fildişi kulede yaşamakla ya da aydın oyunu oynamakla suçlanamaz.

Derken, Şubat 1840'ta, yine *Telegraph*'ta yayınlanan "Retrograde Zeichen der Zeit'" ("Zamanın Gericilik İşaretleri") makalesinde muhabir "Oswald," bilimle sanat, felsefeyle çağın eğilimleri, Hegel'le Börne arasında işbirliği çağrısı yaptı. Engels'in Genç Alman olmaktan Genç Hegelci olmaya geçişi başlamıştı. Nisan 1840 tarihli bir makalede Hegel'in, herkesin bildiği gibi çeşitli anlamlara gelebilecek yazılarının nasıl yorumlandığına bağlı olarak, hem tutucu hem devrimci yanları olduğu, "Oswald" tarafından *Telegraph* okurlarına hatırlatıldı. Engels'e göre, Hegel'in felsefesi üzerindeki kavga, Alman siyasi bilincinin gelişmesi için yaşamsal önemdeydi; *Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst* dergisinde, edebiyat ve felsefe arasında gelişen bağlantıya dikkat çekti. Bu dergi, bir ara Halle Üniversitesi'nde felsefe hocalığı yapan, sonra bağımsız bilim adamı ve yazar olan Arnold Ruge (1802-80) tarafından 1837'de tasarlanmıştı. 1838'de çıkmaya başladı; yazarlarıyla destekleyenleri, farklı gerekçelerle de olsa, genellikle Hegelci idi. Çabucak Hegel yandaşlarının önde gelen dergisi oldu. Engels bu yazarlar arasından Strauss'u ve Immanuel Kant (1724-1804) ile Hegel yapıtlarının editörü idealist filozof Karl Rosenkranz'ı (1805-79) beğeniyordu. Bir yıl sonra Engels, *Hal-*

lische Jahrbücher'i, Kuzey Almanya'da en çok okunan dergi olarak Friedrich Graeber'e önerdi (2 CW 50-1, 66, 526).

Brunswick gazetesi *Mitternachtzeitung für gebildete Leser*'de, 1840 Mart ve Mayıs arasında yayınlanan "Modernes Literaturleben" (Çağdaş Edebiyat Yaşamı) başlıklı uzun bir incelemede "Oswald," Gutzkow'u ele alıp onu ve Genç Edebiyat diye de bilinen Genç Almanya'yı epeyce eleştirdi, belli belirsiz de olsa biraz da övdü. Bu yaptığı, Aralık 1839'da *Telegraph*'taki bir makalesinde, daha önce hayran olduğu şair Beck için yaptığının benzeriydi. Yeni bakış açısına göre, Genç Almanların, Hegelci okulun son zamanlardaki en köktenci gelişiminden öğrenecek çok şeyleri vardı. Engels'in görüşüne göre, Hegelcilerin genç kuşağı, edebiyatın gelişmesinde ve daha birçok konuda çok önemli etki yaratacak bir düşünce birliğine doğru yol alıyordu. Bu aydınlanma için önerdiği kaynak da, doğal olarak, *Hallische Jahrbücher*'di.

III GENÇ HEGELCİLER

Engels, Genç Hegelcilerin henüz birleşik bir okul ya da siyasi görüş olmadığının farkındaydı. Başlangıçta, Tanrı'nın doğasına, Hıristiyan dogmasına ilişkin ilahiyat konularında anlaşamıyorlardı. Ama sonra siyasi bakımdan da anlaşamadılar; -aklın kendini özgürlük olarak ifade ettiğinin düşünüldüğü- yeryüzündeki siyasi sürecin kapsamının, sadece felsefi bilince *yansıma* sınırında mı kaldığı, yoksa insan iradesinin özbilinç taşıyan edimleriyle mi *ilerletildiği* konusunda farklı görüşler taşıyorlardı. Bununla doğrudan ilgili olarak Hegelciler, o günkü Prusya devletinin, özgürlüğün gerçekleşmesi olarak kutlanması mı, yoksa ülkü haline getirilmiş özgür topluma göre eksikleri olduğu için eleştirilmesi mi gerektiği konusunda da fikir birliği sağlayamıyorlardı. Vardıkları sonuçlar, tutucu, düzeltimci (reformcu) ve devrimci olarak ayrışıyordu. Genç Hegelciler karşı karşıya gelmek üzereydi; ya araların-

da uzlaşacak ya da saflarını ayıracaklardı. Öte yandan, siyasetçiler ve devlet memurları onların düşünceleriyle ilgilenip bunları yasaklayınca, aralarında bazıları tatsız sonuçlarla karşılaştı.

Genç Hegelciler ve hareketleri, Genç Almanya'dan farklıydı. Genç Hegelciler çoğunlukla üniversite kökenliydi, izleyicilerini de oralarda buluyordu; oysa Genç Almanlar daha ticari ve kozmopolit *edebiyat dünyasının* ürünüydü. Ama hem iki grup arasında, hem de her birinin içinde zaman zaman savunulan değişik görüşler arasında epeyce örtüşme vardı. Her bir kanadın içinde ya da kanatlar arasında pek çok tartışma fırsatı doğuyordu ve Engels'in Genç Hegelci olarak Gutzkow'u eleştirisi de bu tartışmalara bir katkıydı.

Haziran 1840'ta Gutzkow, *Hallische Jahrbücher*'e saldırdı, Engels bundan kötü niyetli bir girişim olarak söz etti. Engels, Gutzkow'un eskiden himayesinde olan "Oswald"ın yazdığı Hegelci eleştiriyi nasıl algıladığını merak etse de, bu konuda, her iki taraftan da hiçbir düşünsel tepki günümüze ulaşmadı. Yine de, Engels ile Gutzkow arasındaki ilişki, hep olduğu gibi uzaktan da olsa, 1841 sonuna kadar sürdü. Engels'in "Çağdaş Edebiyat Yaşamı" eleştirel denemesinde, ilk gerçek editörünü ve akıl hocasını değerlendirişi, karmaşık ve hiç kuşkusuz derinlikliydi. Ayrıca, bir yandan yapıcı eleştiriyi ve birliği savunurken aslında yergiden büyük zevk alıyordu ve yalnızca kullandığı imgeler bile, zamanının köktenci siyasetine katılımının yeğinliğini açığa vurmaktaydı:

> Bütün Alman yazarlarının kabul ettiği gibi Gutzkow, –elbette *edebiyatta*– en büyük zihin gücünün sahibidir; hükmü asla şaşmaz, gözü en karmaşık olgularda bile yönünü harika bir kolaylıkla bulur. Bu zihin gücünün yanı sıra, ürünlerinde heves-le kendini açığa vuran, sadece onun içinde manevi yaratımın mümkün olduğu düş gücünü neredeyse ayağa diken diyebileceğim, aynı güçte yakıcı bir tutkusu vardır ... Gutzkow'u, bilinçli olarak edebiyatta sınır tanımaz bir egemenlik peşinde koşmakla

> suçlamak aklımın ucundan bile geçmez, ama bazen öyle ifadeler kullanır ki, karşıtlarına kolaylıkla onu bencillikle suçlama fırsatını verir. Tutkulu mizacı onu, kendini bütünüyle ortaya koymaya sürükler ve böylece yapıtlarında onu bütünüyle bulmak olanaklıdır. –Bu manevi niteliklere, bir de son dört yılda sansür makasıyla durmadan yaralanan bir yaşamı ve özgür edebi gelişimine polis tarafından dayatılan engellemeleri ekleyin, o zaman Gutzkow'un edebi kişiliğinin ana çizgilerini umarım belirtebilmiş olurum (2 CW 71-93, 496-7).

Bencillik suçlaması geri tepmiştir. Gutzkow, 6 Aralık 1842'de arkadaşı Genç Alman yazar Alexander Jung'a (1799-1884), Engels'e ilişkin görüşünü şöyle dile getirir:

> Oswald'ı edebi hayata tanıtmanın değersiz onuru ne yazık ki bana aittir. Birkaç yıl önce, Bremen'den Engels adında bir ticari stajyer bana "Wuppertal'den Mektuplar"ı yolladı. Bunları düzelttim, kimlikleri açıkça belli olan bazı kişilerin adını silip bu mektupları yayınladım. Daha sonra bana başka yazılar yolladı, onları da genellikle düzeltmek zorunda kaldım. Birdenbire bu düzeltmeleri reddetti, Hegel'i okudu, Oswald adını bırakıp başka gazetelere geçti. ... Bu yeniyetmeler hep böyledir. Düşünebilmelerini ve yazabilmelerini bize borçlular, ama ilk yaptıkları şey, düşünsel baba katilliği (1/2 MEGA[1] xxv).

Engels'in yazılarındaki kimi çizgiler onu, hem Genç Almanlardan hem Hegelci okuldan ayırır ve onun bu ilgileri, 1840'ta yayınlanan yapıtlarında yüzeye çıkmayı sürdürmüştür. Wuppert vadisine ilişkin daha önceki makalelerinde beliren çağdaş sanayiye ilgisi, Almanya ve Hollanda kırlarına dair romantik düşüncelerini yansıtan yeni bir makalesinde de görülür. *Telegraph* için yazılan bu yazı, Temmuz ve Ağustos 1840'ta yayınlandı. İngiltere'de yapılan bir tren yolculuğunun kır manzaralarıyla bezenmiş bir anlatımıydı. 22 Temmuz-14 Ağustos 1838 arasında, babasıyla birlikte Rotterdam üzerinden bir geziye katılmıştı; çağdaş ulaşımın, İngiltere manzaralarının öbür yönleriyle etki-

leşimini dile getirişi, o zaman tuttuğu günlükten aktarılmış gibiydi, ama bu defter günümüze ulaşamadı. 15 Haziran 1839'da Friedrich Graeber'e yazdığı mektubu süsleyen karikatürlerden biri, *Zeitgeist*, çağın ruhu, adını verdiği bir lokomotif çizimiydi. Engels, Londra-Liverpool arasında tren yolculuğu yapmış, bunu dramatik bir üslupla betimlemiştir:

> Derken bir tünel geliyor, birkaç dakika karanlıkta kalan tren bu derin oyuktan birdenbire yeniden gülümseyen güneşli tarlalara çıkıyor. Başka bir yerde demiryolu, uzun bir vadiyi aşan bir viyadükte ilerliyor; epey altında kasabalar ve köyler, korular ve çayırlar uzanıyor. ... Ama muhteşem manzarayı daha seyre doyamadan aniden, çıplak bir yarığa giriyor ve sana, büyülü resmi imgeleminde yeniden canlandırman için yeterli zamanı bırakıyor (2 CW 99-100, 453; I/3-A MEGA² 841).

Engels yazılarında Atlantik'i aşan yeni buharlı gemiyi dört gözle bekliyordu; yandan çarklı gemiyle ilk geçiş 1838'de Sirius ile tamamlanmıştı ve pervaneli Archimedes adlı gemi 1840'ta deneme seferlerini yapıyordu. Ekim 1840'ta *Morgenblatt*'ta "Almanya'nın herhangi bir yerinden New York'a on beş günde ulaşmak için fazla beklemeyeceğiz," diye yazdı. Tahminine göre, altı haftada Amerika Birleşik Devletleri'ne gidilip dönülecekti. "Bir iki tren, bir iki buharlı gemi, hepsi bu." Çağcıl sanayiyi ve ulaşımı, çarpıcı ve alışılmadık bir biçimde Hegelci tarih anlayışıyla ilişkilendirerek, tıpkı Kant'ın zaman ve mekân kategorilerini, düşünen aklın duyusal izlenimlerinden silip atması gibi, uygulamada da, gerçek zaman ve mekânın özgür hareketinin önündeki maddi engeller kaldırılıyor, diye yazıyordu. Engels'e göre çağdaş sanayi, bütün Genç Hegelcilerin beklediği, insanlığın kurtuluşuna doğru giden ilerici tarihî gelişmenin bir parçasıydı (2 CW 128-9).

Engels'in "Wuppertal'den Mektuplar"da sergilediği, toplumsal sınıfa ve sınai yoksulluğa bakışına daha iyi uyan, daha çarpıcı

bir anlatımı, 5 Temmuz 1840'ta Bremen'in limanı Bremerhaven'a yaptığı ziyaretle ilgilidir. Bu yazı, aynı ayın sonlarında muhabir "Oswald" tarafından *Morgenblatt* için yazılıp Ağustos 1841'de yayınlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ne giden göçmenlerle dolu gemiyi anlatışı yürek paralayıcıdır: "Başaltında bazıları birbirine yakın, hatta bazıları üst üste çepeçevre yataklar dizilmişti. Ortalığa ağır bir hava hâkimdi; kadın, erkek, çoluk çocuk yan yana, hastasıyla, sağlıklısıyla hepsi bir arada, sokaklardaki kaldırım taşları gibi dizilmişti." Her an birinin ayağı, bir giysi yığınına, ev eşyasına, ağlayan bir çocuğa takılıyordu. "Hüzün verici bir manzara," diye bitiriyordu, "bir de, uzayan bir fırtına her şeyi altüst ettiğinde ve güverteye yayılan dalgalar yüzünden, içeri temiz havanın girebileceği tek yer olan kapak açılamadığında durumun ne olacağını düşünün!" Ziyaretin hemen ardından 7-9 Temmuz 1840'ta kız kardeşi Marie'ye benzer şeyler anlatıyordu:

> Evvelki gün Bremerhaven'deydim. ... Amerika'ya göçmen götüren gemilere bindim. ... Orada kadın, erkek, çoluk çocuk hepsi yerde yatıyordu, çoğu zaman 200'ün üstünde kişinin yattığı bu havasız yer korkunçtu; özellikle deniz tutmasının ilk günlerinde durumun nasıl olacağını bir düşün. Durum ne olursa olsun, hava hep boğucu. Gerçi kamara yolcularının koşulları daha iyi; kaldıkları yer daha ferah ve kamaralar çok şık döşenmiş (2 CW 117, 498).

1840 yazında Paris'te zanaatkârların grevi Alman basınını fena halde ürküttü. Augsburg'lu *Allgemeine Zeitung*'da Engels, işverenlere karşı çıkan bu işçi sınıfı hareketinin tehlikesi çok abartılmaktadır, diye küçümseyici bir karşılık verdi, çünkü Parisli işçiler (*ovriers*) ve örgütleri, Alman zanaatkârlardan ve ilkel birliklerinden çok farklıydı. Paris işçilerinin devrimci kalkışmalar sırasında önemli rol oynadığı ve Fransız siyasetinin Almanya'daki her gelişmenin çok önünde olduğu biçimindeki genel kanısı, Almanya'daki anayasa mücadelesinde işçi sınıfının hareket olanaklarıyla ilgili beklentilerini etkiliyordu. Alman işçileri

arasında umutsuzluk ve dışa göç yaygındı; Hegelci "özgürlük" kendini siyasette ancak yavaş yavaş göstermekteydi (I/3 MEGA² 208, I/3-A 889-92).

IV LİBERALİZM VE ULUSALCILIK

1840'ların sonlarına doğru Engels, Genç Almanlarla onların edebi kaygılarını bir şekilde geride bırakmıştı, ama geleceğe dönük beklentisinde ve bakış açısında Genç Hegelciler kadar felsefi değildi. Tarihî gelişme ve Alman siyasetinin o zamanki durumu ve geleceği konusunda, kendi bakış açısını geliştirmişti. Genç Almanya ile ilişkilendirdiği devrimci liberalizm ile Genç Hegelcilerle bağını kurduğu ilerici ulusalcılığın hassas bir bireşimiydi [sentez] bu. Sonraki siyasi uğraşısına ilişkin önemli ipuçları taşıyan görüşlerini, basılı biçimde ifade etmede hiç zaman yitirmedi.

Ocak 1841'de *Telegraph*, "Oswald" imzalı, Ernst Moritz Arndt'ın (1796-1860) 1840'ta Leipzig'de basılıp hemen yeni baskısı yapılan *anıları* üzerine uzun bir inceleme yayınladı. Napolyon döneminde Almanya'yı Fransızlardan kurtarma mücadelesinde gösterdiği çabayı anımsatan Arndt, çağdaş Almanya'nın, Fransız Aydınlanmacılığının demokratikleştirme etkisini ya da ortaçağdan miras kalan yetkeci yapılaşmayı ne kadar içselleştirmesi gerektiği konusundaki karmaşık bir güncel tartışmaya katkıda bulunuyordu. Demokratik görüşü, IV. Friedrich Wilhelm'in 1840'ta tahta çıktığında Prusya sansürünü gevşetmesinden yararlanan liberaller üstlenmişti. Ama tutucuların, demokrasi ve anayasacılık gibi yabancı fikirler ithal ederek gerçek Almanlığa ihanet ettikleri suçlamasına maruz kalıyorlardı. Bir yandan da tutucular, geleneksel yapıların sürdürülmesini, eski sınırlara dönülmesini, Alman kültürünün korunup yüceltilmesini istiyordu. Karşılığında liberaller de onların ulusalcı-

lığını ve yetkeciliğini hedef tahtasına koyuyordu. Romantikler iki kanada da yakınlık duyuyordu ve düşünceleri, birbirlerine gittikçe daha çok düşmanlaşan siyasi güçlerce paylaşılıyordu. Engels, kozmopolit enternasyonalizmi içeren Aydınlanma liberalizmini, gerici kralcılığı dışlayan Alman ulusalcılığı ile uzlaştırmak isteyen zor bir konum içinde bulunuyordu.

Engels ile Arndt arasında kuşak farkı vardı. Engels'e göre, genç kuşak Arndt'ı el üstünde tutuyor, ama onun Alman yaşamı ülküsünden hazzetmiyordu. Genç kuşak Almanlar, "daha özgür hareket etmek, dünya tarihinin Almanya'nın yaşam kanını taşıyan damarlarında," Arndt'ın ister göründüğünden daha "bir dolulukla, taşkın canlılıkla, ateşli ve ivecen bir nabız atışıyla akmak istiyordu." Engels, Arndt'ı, 1813'te Almanya'yı baskıdan ve yabancı boyunduruğundan kurtarmak için hayranlık duyulacak arzuları olan, ama daha sonraki geriye dönüş yüzünden acı çeken bazı Almanların örneği olarak görüyordu. Bu baskı dönemi sırasında dediğim dedik yöneticiler, kendilerinin tutucu tavırlarından çok daha yaygın, çok daha kitle siyaseti kokan siyasi hareketlere karışmış Arndt gibi yazarlara hayatı zindan etmişti. Arndt, başkalarıyla birlikte, 1815'te üniversite hocalığından atılmış, ancak 1840'ların ortalarında görevine dönmüştü. Engels, Arndt'ın bunu adaletin işleyişi olarak görmesinden, yaşamının önemli derslerini yanlış yorumlamasından açıkça hoşnutsuzdu. Ona göre Arndt, "Gizemli, neredeyse kölevari, kendine vuran eli öpen" yetke anlayışının ihanetine uğrayıp Almanlaşmanın çıkmaz sokağına sapmıştı.

Engels'e göre, Almanya'nın Napolyon boyunduruğundan kurtulmasının en önemli sonucu, yabancı baskısının devrilmesi sayesinde gelen ve nasıl olsa kendini tahrip edecek olan özgürlük değildi, sadece, bir tür halk ayaklanması gibi resmettiği eylemin ta kendisiydi:

> Ulusal sığınaklarımızı kaybettiğimizin bilincine varmamız, egemenlerin lütfedeceği izni beklemeden silaha sarılmamız, iktidardakileri başımıza geçmeye fiilen *zorlamamız*, kısacası, bir an için devlet gücünün kaynağı olan bağımsız bir ulus gibi davranmamız, o yılların en büyük kazancıydı.

Engels, halk ulusalcılığının bu patlayışının altını oyan siyasi bölünmüşlükten dolayı üzgündü. Sonuçta Almanlar, parçalanmış siyasi yapılarına ve geleneksel siyasi ağız dalaşına geri dönmüştü. "[Alman halkını] harekete geçiren güç yine uykuya daldı" diye yazdı, sonunda Almanlar uyandığında "kendilerini, yeniden Haşmetmeapları ve En Sadık Kulunuz ilişkisine dönmüş buldular."

Engels, Arndt gibi tutucu Alman ulusalcılarına Hegelci bir çözümlemeyle yaklaştı; buna göre, ulusal kurtuluş yolundaki başarıları, olumsuz olanların altında kalıp boğuluyordu. Bunun nedeni, bütün bir yüzyılın siyasi gelişmelerini –Aydınlanmanın mirasını ve Napolyon yönetiminin ilerici yanlarını– reddetmeleri ve böylece ulusu ortaçağa, hatta daha da gerilere itmeleriydi. Engels, Fransızların geliştirdiği Avrupa uygarlığını bütün kalbiyle savunuyor ve *Napolyon Yasası*'nın [medeni kanunun] liberal yanlarını destekliyordu. Özellikle, Yahudiler için kamusal özgürlükten, yargıda jüri uygulamasından ve ortaçağ yasalarının ya da Roma hukuku derlemelerinin yerine çağa uygun medeni yasaların geçirilmesinden söz ediyordu. Engels'in görüşüne göre, Arndt gibi Almancılar körlemesine yabancı karşıtıydı, felsefeleri çocukçaydı, dünyaya bakışları temelsizdi, çünkü onların gözünde "bütün dünya Almanlar için yaratılmıştı, Almanlar da uzun zaman önce evrimin doruğuna ulaşmıştı." Üstelik Almancılık dosdoğru katı bir din görüşüne götürüyordu ve bu da Engels'i kaygılandırıyordu.

Engels bunun tersi bir eğilimi, güney Almanya'nın kozmopolit liberalizmini savunuyordu. Ona göre bu, tarihî gelişmenin

ilerici çizgisiydi ve Strauss'un İncilleri eleştirmesi ve Hıristiyanlığı Hegelci tarih görüşünün kapsamına alması anlamında, dinî rasyonalizmle el ele veriyordu. Hegelci tarih görüşünde, akıl kendini adım adım dinî bilinçte, siyasi yaşamda, sanatta ve (Engels için) sanayide göstererek, insanın özgürlüğünü olabilecek en geniş biçimde geliştirir. Engels'in görüşüne göre liberal hareket, ulusal farklılıkların reddi, büyük, özgür ve birleşik bir insanlığın kurulması yönünde çalışır.

Engels bu yolla, kozmopolitlikle ulusalcılığın pek de kolay olmayan bir bireşimini geliştirdi. Bireşim tam anlamıyla Hegelciydi, çünkü o günlerde liberal enternasyonalistlerle tutucu ulusalcılar arasında var olan çelişkilerin, ancak daha üst bir gelişme biçimi içinde uzlaştırılabileceğini savunuyordu. Bu birliktelik gelecekte gerçekleşecek ve bütün insanlığı kapsayacaktı.

Engels, Aydınlanmacı liberalizmle Almancı felsefeyi kaynaştırmada, bir kez daha Börne ile Hegel'i iki önemli öncü olarak andı. "Kendi yaşamlarında birbirini neredeyse görmezden gelen bu ikilinin arasındaki tamamlayıcı ilişki ancak ölümlerinden sonra fark edildi." Engels'e göre onlar, Alman gelişmesi için ya da onun düşünme tercihine göre, çağın ruhu için çalışmıştı. Engels'in enternasyonalizmle ulusalcılığı uzlaştırma çabası bugün hayalci, belki de çelişkili görünebilir, ama onun düşüncesine göre, akılcılığın çağcıl "ruhu," farklı ulusal ve kültürel özgünlüklerin yanı sıra enternasyonalist biçimde gelişebilirdi. Sürekli çatışan çıkarları vurgulamayan bu görüş biraz safça görünse de, mantık bakımından tutarsız değildir. Bir insani işbirliği modeli olarak, özellikle kültürel çoğulculuğa ve bir de ulusal farklılıklara dönük hoşgörüsüyle, önerilmeye değer bir yan taşır. Yine de, konumunu savunusu fazla serttir, çünkü belli bir noktada uluslararası siyasi anlaşmazlıkları çözmek için savaşı kabul etmekte, hatta gerektiğinde bunu salık vermektedir:

> Başka bakımlardan konumlarını paylaştıklarımla belki de ters düşecek ama ben, Ren nehrinin Almanca konuşulan sol yakasının [Alzas'ın, Fransızlardan] geri alınmasının ulusal onur konusu olduğu ve vefasız Hollanda ile Belçika'nın Almanlaştırılmasının siyasi zorunluluk olduğu görüşündeyim. Slavlar doğuda gittikçe güçlenirken biz bu ülkelerdeki Alman ulusallığının tamamen yok edilmesine seyirci mi kalalım?

Engels, epeyce hafife alarak, Almanya ile Fransa'nın sorunu çözmek için savaşmasını bekliyordu, ama ona göre, kazanmaya layık olan, içerde birlik ve siyasi özgürlük sağlamış ulus olacaktı. Engels'in liberal enternasyonalizm düşüncesi, bu noktada yeniden ortaya çıktı: "Biz Alzas'lılara zaten sahip oldukları bir şeyi, büyük bir devlet içinde özgür kamu yaşamını veremediğimiz sürece onlara layık değiliz." "O zamana kadar," diyordu, Kant'ın *Zum ewigen Frieden* (Sonsuza Kadar Barış, Königsberg, 1795) yapıtındaki bakış açısını hatırlatarak, "Avrupa ulusları arasında açık ve karşılıklı bir anlayış için çalışalım."

Engels, liberal yazar Börne'yi, aşırı Fransız hayranlığı ve Alman karşıtı kozmopolitlikle suçlanması karşısında savundu. Börne'nin aslında liberallerce benimsenen kozmopolitliğin keskin bir eleştiricisi olduğunu ileri sürdü, çünkü onların göstermelik dileklerden öteye geçmede başarısız kaldıklarını gözler önüne sermişti. Üstelik Engels, Börne'nin, bir anlamda aşırı Almancılardan daha Alman olduğunu ileri sürdü, çünkü bunların Alman yetkinliği konusundaki boş iddialarını sergilemişti. Sonuçta Engels, liberallerden daha liberal, Almancılardan daha Alman, "gizli" ya da gizemli bir Börne yarattı. Aralık 1839 gibi erken bir tarihte Engels *Telegraph*'ta Börne'yi anlayışlı, güçlü ve soğukkanlı biri olarak betimlemiş, Börne'nin büyüklüğünün, tam da onu günün tumturaklı gevezeliğinin ve basmakalıp sözlerinin üstünde tuttuğunu savunmuştu. Gerçekten de, Börne'nin 1831-3 tarihli *Briefe aus Paris*'i (Paris'ten Mektuplar), belki de

Engels'in benzer adlı "Wuppertal'den Mektuplar"ının esin kaynağıydı; Paris ne kadar devrimci ve liberalse, Wuppertal de o kadar tutucu ve gerici olduğundan, ola ki Engels böyle bir başlığı alay olsun diye seçmişti.

Börne'nin tersine Engels'in bireşiminde Hegel ve Hegelciler vardı. Bir düşünce adamı olan Hegel, itici biçimde ifade edilmiş, kavranması zor fikirlerden oluşan bir felsefe sistemi kurmuştu. Aşırı akılcılık ve kozmopolit liberalizm eleştirilerinde o kadar su katılmadık katı bir *Alman* idi ki, onun yapıtlarını okuma zahmetine girmeseler bile, tutucu Prusyalı siyasetçilerin hayranlığını kazanması kesindi. Bu nedenle Hegel'in, nefret ettikleri akılcılığı ve kozmopolitliği eleştirmesinin, başlangıçta köklerini devletin, özellikle de Alman halklarının ulusalcı erdemlerinde bulmuş olmasına karşın, aslında daha yüksek bir öğretiye yardımcı olmasını hoş karşılamadılar. Prusyalı siyasetçiler, görünürde Hegel'in geleneksel düzeni savunması içinde, çok daha köktenci bir kavrayışın pusuda yattığından hiç kuşkulanmamışlardı. Bu kavrayış da, Börne gibi liberal enternasyonalistlerin, Fransız devriminin çökmesinden bu yana uğrunda savaştıkları hak ve özgürlükleri siyasi uygulamaya koyarak kendini tarih içinde hep geliştiren bir akılla ilgiliydi.

Börne aşırı ulusalcılığından dolayı Hegel'e saldırdığında şair haklıydı, diyordu Engels, Hegel'in öğretisi neredeyse Prusya devlet felsefesi düzeyine yükseldiğinde, bu belki de beklenen bir şeydi. Ama ancak şimdi, diye yazıyordu Engels, "[Hegel'in felsefesindeki] soluk akıl yürütme bulutsuları, yüzyılın hareketini aydınlatacak düşüncelerin parlayan yıldızlarına dönüştü." Hegel'in ölümünden sonra, genç Hegelci kuşak, ustanın "gizli" ya da örtük köktenciliğini açığa çıkarmakla onun öğretisine taze bir yaşam soluğu üfledi. Onun gerçek bilgeliği, görünümünün tersine, bağnaz tutucuların ve dar görüşlü milliyetçilerin çıkarlarına tamamen karşıydı. Engels özellikle Ruge'nin, Berlinli Hegelci Edu-

ard Gans'ın (yaklaşık 1798-1839) ve Strauss'un katkılarından söz etti: "Strauss ilahiyat alanında, Gans ile Ruge siyasi alanda çığır açan kişiler olarak anılacaktır."

> Ruge'nin estetik eleştirisi yavan olmakla, öğretinin çizgeselliğine ["*schematism*"] hapsolmakla suçlanabilir, ama Hegelci sistemin siyasi yanının, zamanın ruhuyla uyumlu olduğunu gösterdiği ve bunu ulusun gözünde layık olduğu yere yerleştirdiği için övgüyü hak eder. Gans bunu, tarih felsefesini bugüne doğru ilerleterek dolaylı yoldan, Ruge ise Hegelciliğin liberalizmini belirterek açıkça yapmıştır.

Engels'in benimsediği Genç Hegelci yöntem, bir metni şaşırtıcı biçimde okuyup yeniliğini keşfetmekti; sözgelimi İncillerin ya da Hegel'in kendi felsefesinin gerçek anlamı, alışılmış yorumların tam tersiydi. Böylece Strauss, İncillerde yer alan görünürde tarihî anlatımların aslında efsane olduğunu ortaya çıkardı; diğerleri de, Hegel'in görünürde Prusya kralcılığını savunmasında saklı duran liberalliği keşfetmiştir. Engels'in Genç Hegelci görüşünde, felsefesinin, "kuramın sakin cennetinden çıkıp güncelliğin azgın sularına dalacağını," uygulamaya doğrudan doğruya saplanan bir kılıç olacağını, ustanın kendisi de bilememiştir. Çağımızın görevi, demiştir, Hegel ile Börne'nin birleştirilmesidir; Börne hayatta olsaydı, *Hallische Jahrbücher*'de birçok makaleye duraksamadan imzasını atardı. Engels, düşünceyle eylemin birleşimini aramış ve bu nedenle pek çok "Yaşlı" Hegelciye, Hegel'in *Enzyklopädie*'sini (*Felsefe Bilimleri Ansiklopedisi*, Berlin, 1833) ezberlemekle yetindikleri için sitem etmiştir. İki sonuca varmıştır: Hegel'in yapıtının o gün için uygulamadaki önemi, sisteminin saf kuramıyla ölçülmemeli ve Börne'nin eylem adamı olarak önemi de, tek yanlılığı ya da ölçüsüzlükleri nedeniyle azımsanmamalıdır.

V KURAM VE UYGULAMA

Engels'in artık kendisini özdeşleştirdiği Genç Hegelciliğe "Ernst Moritz Arndt" denemesindeki katkısı, siyasi eylemci olarak Genç Alman efsanesi Börne'ye coşkulu bir övgüdür. Bu izleği, Almancılar ve kralcılar için program hazırlayan Arndt'ın açıkladığı siyasi düşünceleri eleştirerek sürdürdü. Engels bunu açık bir gericilik diye niteleyip doğurabileceği siyasi sonuçları dehşet içinde sıraladı: "Yüksek soyluluğun oluşmasına destek olacak derebey mahkemeleri; yeniden 'saygın' bir kent katmanı yaratacak loncalar; aslında evvelce kesilmiş bitki sapları olan, bütün sözde tarihî tohumların teşviki." Engels'e göre, gericilerin önerdiği organik devlet, iddiaya göre, üç geleneksel katmandan –soylular, burjuvazi ve köylülerden– ve bu organik devlete yakışan "başka her şeyden" oluşuyordu. Engels, burjuvalarla köylüleri ayıran gerçekçi bir çizginin varlığını reddediyor ve katman sisteminin, soyluluk ayrımını daha inandırıcı kılmak isteyen Almancılar tarafından *sipariş üstüne* önerildiğini ileri sürüyordu. Kesin bir ifadeyle, "[Almanya'da] hiçbir devletin yasasında ne askerî bakımdan, ne de büyük toprak sahipliği açısından böyle bir tanım yokken, soyluluğun kendini bir katman saması gülünç bir küstahlıktır," diyordu. Ayrıca, hiçbir ayrıcalık talep etmese bile soyluluğun özel bir durum sayılmasına da karşıydı; çünkü ona göre, özel bir şeyi temsil ettiği sürece soyluluğun ayrıcalık istemesi ve alması kaçınılmazdı. Onun istediği, bütün Avrupa'da devrimci liberallerin ortak savaş çığlığıydı: "Katmansız ama büyük, eşit haklara sahip yurttaşlardan oluşan birleşik bir ulus!"

Engels'in devrimci liberalizmi, kişi hakları üzerine kurulmuştu ve bu temelden hareketle, soylu aile malikânelerinin bölünmezliği ilkesinin gereği olarak Arndt'ın toprak mülkiyetinde ve satışında birtakım kısıtlamaları savunmasına karşı çıktı. Top-

rağın zamanla bölünerek yeterli bir geçim sağlamayan parçalara ayrılmasını yasaklamanın genel çıkarı koruduğunu savunan ortaçağ yasalarına karşı, Engels serbest piyasa yaklaşımını ileri sürdü: "Toprak serbestliği aşırılıkların oluşmasına izin vermez. Terazinin bir kefesi çok aşağı inerse, öbürü hemen telafiye yönelir. Toprak mülkiyeti elden ele geçse bile, durgun yüzeyiyle minik bir göl yerine, devasa özgürlüğüyle dalgalanan okyanusu tercih ederim."

Genç Hegelci liberal Engels, o günün siyasetinde egemen olan tutucu kraliyet hakkında kesin görüş sahibiydi ve onların organik dedikleri devlete karşı çıkışının ateşli bir zarafeti vardı: "Ama bu beyler [sözgelimi Arndt] organik olan her şeyin ölür ölmez inorganik olduğunu bilmiyor. Geçmişin cesetlerini galvanize tellerle hareket ettirip 'bu bir düzenek değil, canlıdır' diye bize yutturmaya çalışıyorlar. Ulusun kendi gelişmesini desteklemek istiyorlar, ama mutlakıyetin güllesini ayak bileğine zincirleyip sonra da hızla ilerleyecek diyorlar."

Engels, tutucularla gericilerin liberalizmi sadece "kuram" ya da (düşüncelerin incelenmesi anlamındaki Aydınlanma terimiyle) "ideoloji" diye aşağıladığını ve liberalleri ütopyacı olmakla suçladığını belirtti. Ama Arndt gibi kralcılar, Fransız devrimi sırasında ve sonrasında liberalizmin kaynağı olan kuramın gücünü anlamamıştı ve bu yüzden, bir zamanlar yalnızca kuramda kalan birçok liberal düşüncenin gerçekte hayat kazandığını kavrayamamıştı. Bu nedenle, diyordu Engels, kuramsal ütopyalarda boğulanlar liberaller değil, gericilerdir. Her durumda, onun kafasında, liberallerin umudu olan bütün insan soyunun gelişmesi, tutucuların savunduğu Alman ulusunun tek yanlı gelişmesinden daha üstün bir yerdeydi.

Siyasi uygulamaya ilişkin ortalığı karıştırıcı sözlerine karşın, Engels'in görüşü hâlâ siyasetin aydınca bir biçimiydi ve uygulama açısından oldukça yüzeyseldi. İçine daldığı sansüre

uğramış gazetecilik ile doğrudan devrimin uçlarda gezinen rotası arasında, zorunluluktan dolayı, yasal siyasi eylemler için fazla alan yoktu. Ama siyasi eylemi öven yazılar yazan Engels için, Fransız devriminin kitle politikasının taş çatlasa elli yıllık bir geçmişi vardı ve gerici mutlakıyetin yerine bir tür liberal anayasacılığı getiren Temmuz 1830 devrimi, onun yaşamı sırasında gerçekleşmişti. Napolyon'dan kalan yasal mirasın istenirliği onun zamanında yoğun tartışma konusuydu, bu nedenle Almanya'da da kitlesel siyasi eyleme geçilebileceğini umuyor olabilirdi. Engels, Börne'nin "her şey yaşamdır, her şey yaşama gücüdür" ilkesine uyan çağcıl bir kahraman olduğunu, Almanya ile Fransa ilişkisinin gerçek yüzünü onun gösterdiğini, Avrupa uluslarını ve onların kaderini kavrayışının basit bir lâf kalabalığı olmadığını iddia edebilirdi. Ama Börne'yi örnek siyasi oyuncu diye bütün övmelerine karşın, sonunda Engels, göçmen yazarın başlıca başarısının, "eylemin yüceliğini" *betimlemekle* sınırlı kaldığını kabul etmeye zorlanmıştır (2 CW 41-6, 69, 137-50).

Engels'in Börne üzerine yorumları, yaşamı boyunca yüzleşeceği birtakım konuları ortaya çıkardı, çünkü bütün yaşamuğraşı boyunca kendini siyasi rolü olan bir yazar saydı. Kamuya yönelik *yazı yazma* ne kadar siyasi *eylem* sayılabilir? Bu, hangi koşullarda tek ya da en etkin siyasi eylemdir? Hangi koşullarda gazeteye yazmak, kitaplar ve broşürler üretmek yerine –ya da bunların yanı sıra– başka siyasi eylem türleri daha uygundur? Siyasi oyuncularla yazarlar ne zaman görüşlerini yaymaya ve destek devşirmeye kalkışsa ya da düşünen kişiler ne zaman siyaset aracılığıyla dış dünyayı etkilemeye çalışsa, karşılarına çıkacak sorular bunlardır. Engels'in daha 20 yaşındayken durumu bu kadar açıklıkla ortaya koyabilmesi dikkat çekicidir. Bu yaşamöyküsünün geri kalanının büyük bölümü, bu sorunlara vermeye çalıştığı yanıtların öyküsüdür ve aldığı çeşitli kararlar,

çalışmalarının başarı ya da başarısızlığının ölçülmesine olanak verecek önemli noktalardır.

Engels'in Genç Alman'dan Genç Hegelciye düşünsel gelişimi, genç bir liberalin o günlerdeki tutucu siyasetle devrimci karşılaşmasının izini sürer. Bu öyküde dile getirilen hemen hemen bütün siyasi sorunlar, şu ya da bu biçimde bugün bizimle birliktedir. Engels kendini haklar mücadelesine adamıştır -özgür düşünsel sorgulama hakkı, siyasi konularda sansürsüz yayın yapma hakkı, halkın yönetime katılma hakkı, idari eylemlere anayasa temelinde karşı çıkma hakkı, bireyin dinî baskıdan korunması için duyunç özgürlüğü, halkların ve ulusların dış denetimden özgür olarak kendini yönetme hakkı. Sanayideki çalışma koşulları üzerine yaptığı yorumlar, işçilerini gözle görülür sıkıntılara mahkûm eden işverenlerin, mülk sahibi olarak orantısız çıkar sağlamasına izin veren sistemi adaletsiz bulduğunu gösterir ve bu konular bugün hâlâ gündemdedir. Kilise ile devletin kurumsal ilişkisi, yönetim yetkisinin felsefi temeli ve eski kurumları yeni durumlara uyarlama konuları, Engels'in zamanının olduğu kadar bugünün de sorunlarıdır. Hıristiyan inancının ve dogmalarının tarihî eleştiriden zarar görebileceğine ilişkin tartışma, günümüz dindarları arasında da var gücüyle sürmektedir.

İlginçtir ki Engels, Karl Immermann'ın (1796-1840) öldüğü yıl Hamburg'da yayınlanan *Memorabilien* (*Anılar*) kitabının eleştirisine bir tür özyaşamöyküsü de kattı. "Oswald" daha önce bu olayı şiirle övmüştü. Engels'in *Telegraph* makalesi ise, 1841 başlarında, 20 yaşındayken yazıldı, Nisan'da basıldı. Arndt gibi Immermann da, Engels için, 1813 kuşağının Almanlar Napolyon'un yönetimine başkaldırdığı zaman başarısızlığa uğramış köktencilerinden biriydi. Immermann, Engels'in gözünde, Almancılarla kozmopolitler arasında konumlanırken çok zayıf bir Prusyacılık tercihinde bulunmuş ve yine liberal Engels'in

teşhisine göre, anayasacılık özlemlerine karşı soğuk bir ilgisizlik sergilemişti. Bu nedenle Genç Hegelci Engels, Immermann'ın çağcıl manevi hayatın birliğini hiçbir biçimde kavramadığı sonucuna vardı.

Yazar, eleştirmen ve şair olarak Immermann'ın çocukluk anıları Engels'in dikkatini çekti, çünkü o, eski tür aileyi, kendi çocukluğunun ailesini, tatminsizlik ve düzensizliğin içine sızdığı çağın ailesiyle, genelde ilkinin çok lehinde bir karşılaştırmada bulunma amacıyla betimlemeye girişmişti. Engels, çağın ailesinin belli bir tür rahatsızlık duygusundan kurtulamadığını kabul ediyordu, ama Immermann'ın yakınmalarına katılmıyordu. Onun yerine Engels çağcıl ailenin, hâlâ çalkalanan tamamlanmamış bir çağın belirtilerini gösterdiği kanısındaydı. Kamu yaşamı, özellikle Immermann'ın ele aldığı coğrafi bölgede değişmişti. O bölge, Engels'in çok iyi bildiği ve çağcıl etkilere en açık olduğunu düşündüğü Ren havzasıydı. Bu yüzden geçiş sürecinin rahatsızlığı en çok orada hissediliyor; buna da, aile içine sızıp gerginlik yaratan çağdaş edebiyatın, siyasetin ve bilimin etkileri neden oluyordu. Bu gerginliğin nahoş olduğunu Engels de kabul ediyordu, ama sürece dayanmak gerekiyordu, çünkü eski ailenin de zaten fena halde yenilenmeye ihtiyacı vardı.

Engels'in gençler ve aldıkları eğitim hakkındaki yorumları, özyaşamöyküsü özelliklerini pek gizleyemiyordu. Genç insanların kendilerini çağcıl bilim ve edebiyatın kucağına attığını belirtiyordu. Ona göre, Immermann eğitimini, çağcıl hareket kendini anlaşılabilecek biçime getiremeden önce tamamlamıştı, bu nedenle de aydın yaşamındaki "kasırgamsı devrim"in gideceği yönü Immermann göremezdi. O devrimde, Engels'e göre, "bütün bilimlerin ruhu olan felsefe ile kadim dünya bilgisi," Hegelci akılcılığın tarihe, siyasete ve dine uygulanmasının etkisiyle, çarpıcı biçimde değişiyordu.

Engels, Immermann'ın çağcıl aile yaşamını ve eğitimi kavramadaki zayıflığını açıklarken, kendini çok doğrudan etkileyen yeni romantikliğin yaşlılar için sadece bir biçim konusu olduğunu ileri sürdü. Immermann bunun daha hayalperest yanlarından korunmuştu, ancak Immermann'ın duygusallığa karşı bu mesafesi, Engels'in görüşüne göre, onun aynı zamanda döneminin en heyecanlı toplumsal ve düşünsel gelişmelerine karşı direncinin de nedeniydi. Engels Immermann'ın özellikle Prusya tarzı krallık hükümetine bağlılığını aşamadığını ileri sürüyordu. Engels'in kanısına göre, kendi zamanının gençliği, durmadan yoğunlaşan siyasi çelişkiler konusunda bir tavır takınmak zorunda kalacaktı ve bunun için ellerindeki mihenk taşı yeni Hegelci felsefe ve içlerindeki coşku olacaktı:

> "Düşünce" sarayının içinde yer aldığı sık ormandan korkan, kılıcıyla ağaçlar arasından kendine yol açıp kralın uyuyan kızını öperek uyandıramayan biri, ne o kıza ne de onun krallığına layıktır; gidip bir köy papazı, tacir, bilirkişi ya da her ne istiyorsa olabilir, tam bir sofuluk ve saygınlık içinde bir eş edinip çocuk peydahlar, ama bu yüzyıl onu kendi evladı olarak kabul etmez.

Engels, Eski Hegelciliğe, yüksek soyutlama düzeyindeki kuru laf kalabalığı bulutlarına, incelip seyrekleşen havaya geri dönülmesine karşı uyarıda bulundu. Bunun yerine, bugünün gençliğinin gerçekte Hegel okulundan geçip –"düşünmeye üşenmeden"– buradan sağlam özgüven, sınırsız şevk ve kızgın coşku ile çıktığını ileri sürdü.

Engels'in kendisi ve kendi kuşağı için yaptığı veda konuşması, aile içi gerilimin açık işaretlerini taşıyordu: "Yaşlılar, gençlerden yakınabilir, onların söz dinlemediği doğrudur." Gerçekten kendi babası, oğlu hakkında tam da bu görüşe ulaşmış ve artık neredeyse havlu atmıştı. Ekim 1842'de yazdığı mektubun bir yerinde baba Engels şöyle diyordu:

> Onun [genç Friedrich'in] çocukluğundan beri aşırılıklara eğilimli olduğunu biliyordum; Bremen'e gittiğinden beri bana görüşlerini hiç yazmamasına karşın, alışılmış yollardan yürümeyeceğine ikna olmuştum ... biz tamamen eskisi gibi onun yanında Tanrı sözünü ve öbür Hıristiyan kitaplarını okumayı sürdüreceğiz. Onunla tartışmayacağım, çünkü bu, inatlaşma ve kırgınlık yaratmaktan başka bir şeye yaramaz. Onun değişmesi yukarıdan gelmelidir. Kiliseye kabul ayininde dinî duygulardan etkilendiğini kesinlikle biliyorum ve Tanrı sözünün gücünü kalbinde bir kez hisseden birinin, yeni sistemlerin yavanlığıyla uzun süre tatmin olamayacağına eminim.

Baba Friedrich, yoldan çıkan oğlu için dua etmeyi öneriyordu, ama uzun süredir haberleştiği Snethlage'ye, evdeki evladının sürüdeki kara koyun gibi davranmasına tahammül etmenin zorluğundan da söz ediyordu. Baba Friedrich'in gözünde 21 yaşındaki oğlu, moda bir eğilime kapılmıştı, ama hâlâ bundan kurtulabilirdi.

> En can sıkanı da, Friedrich'in katıldığı eğilimin neredeyse genele yayılması ya da öyle görünmesidir. Taklide ne kadar yatkın olduğunu her zaman bildiğim Friedrich'in kendisi, moda olan bu eğilimin üzerinde nasıl bir etki yarattığının farkında değil. ... Şimdi herkes *ilerleme* peşinde, eski inanç, eski anlayış çöpe atıldı; genç ve heyecanlı bir yürek bu tuzağa ne kadar da kolayca düşüyor! Ah, bu ilerleme, bu çağcıl akıl nereye gidiyor! (2 CW 123-5, 161-9, 586-7)

Engels'in 1838 ortalarından Mart 1841 sonlarına kadar Bremen'de kalışı, yaşamının onu muhtemelen en çok etkileyen dönemi olmuştur; orada şiir, gezi yazıları, siyasi ve toplumsal eleştiri, değerlendirme yazıları, çeviriler ve yergi yazarı olarak kendini kanıtlamıştı. Bu yazıların bazıları için kendisine para ödense de sadece biri kendi imzasıyla çıkmıştı –Gutenberg'in matbaayı icadının 1840 kutlama albümü için İspanyolcadan çevirdiği bir şiir. Bremen üzerine görüşü kesinlikle çelişkilidir.

18 Ocak 1841 tarihli *Morgenblatt* okurlarına bu kenti, edebiyat yaşamı bakımından öteki Hansa kentleriyle karşılaştırarak, tam kullanamadığı bir gizilgücü [potansiyel] olduğunu söyler. Yazı çiziyle ilgili sadece iki üç kişi buraya çekilebilse, kuzey Almanya'nın kültürel gelişimi üzerinde önemli etki yaratabilecek bir gazete kurmak olanaklıdır, der. Ama kardeşi Marie'ye yazdığı 8 Mart 1841 günlü mektupta, kenti bütünüyle gözden çıkarmıştır: "Tanrı'ya şükür, bu kasvetli delikten bütünüyle kurtuluyorum, burada eskrim yapmak, yemek, içmek, uyumak ve sıkıcı bir işte çalışmaktan başka yapacak hiçbir şey yok, *voilà tout* [hepsi bu –*çev.*]" (2 CW 158-9, 529). Daha ay sonu olmadan oradan ayrılmıştı.

3

Kendi Kendine Felsefe Öğrenimi

Yirmi yaşındayken Engels'in geleceği belirsizdi. Babasının görüşüne göre, herhalde, Bremen'deki geçici ticari görev dönemi bitmişti, artık tekstil işinin bir başka yanını, muhtemelen imalatçılığı Almanya ya da İngiltere'de sürdürmeye hazırdı, diye düşünebiliriz. Bu plan, elbette, zorunlu askerlik hizmeti süresini tamamlamasını ya da askerlikten bağışık tutulmasını gerektiriyordu. Baba Engels, belki de bir süre evde kalıp yurtdışı seyahatler yapar, orduda da bir süre geçirirse, delikanlının kafasını arındırarak, Bremen'deyken kapıldığı bozguncu liberal politikadan, boş edebi ilgilerden ve öteki saçma düşüncelerden kurtulacağını düşünmüş olabilir.

Kuşkusuz oğul Friedrich meseleyi başka türlü görüyordu, ama bu dönemde Graeber kardeşlerle ya da aile dışında başka yakın arkadaşlarla yazışmalarından yararlanamıyoruz. Yalnız hâlâ evden uzakta, önce Mannheim, sonra Bonn ve Ostend'de okuyan kardeşi Marie'ye yazdığı mektuplara erişebiliyoruz. O da, ünlü "Oswald" için heyecan verici bir seçenek olarak, genç adamın kafasının derinliklerinde düşünmüş olabileceği siyasi gazetecilik uğraşısını ilerletme fikrini paylaşabileceği ideal kişi değildi. Ciddi olarak sadece gazetecilik yapmayı mı düşündüğünü, yoksa bunu aile işine ek olarak mı düşündüğünü bilmiyoruz. Ama o zamana kadar eylem ve ilgilerini gizlemede belli bir hü-

ner kazanıp az bir çaba harcayarak da olsa, işadamı faaliyetlerini sürdürdüğü, aileyle, dolayısıyla da geliriyle bağını koparmadığı anlaşılıyor.

Engels'in 5 Nisan 1841'de kız kardeşine yazdığı mektupta çizdiği resim şöyledir: Eskiden kaldığı, şimdi müzik odası olarak kullanılan odanın bitişiğindeki odada kalmaktadır. Babasıyla yapacağı bir yurtdışı gezisi için İtalyanca kitaplar okumakta, ara sıra kardeşi Hermann'la ya da civardaki diğer arkadaşlarıyla eskrim yapmaktadır. "Barmen hâlâ bildiğin eski yer," yorumunda bulunur. "İşin en iyi tarafı," diye yazar Mayıs başında, "bütün gün tütün içiyorum, kuşkusuz bu da bana paha biçilmez bir haz veriyor. ... Peder Bey Engelskirchen'e gitti, ben de onun sabahlığını giymiş, onun sandalyesine oturmuş, ağzımda onun uzun piposu, tüttürüp duruyorum." Barmen, Bremen'le karşılaştırıldığında, hayli sıkıcı ve bunaltıcıydı: "Pek seyrek Mayıs şaraplı [şampanya, Ren şarabı, baharat karışımı kokteyl –*çev.*] bir akşam yemeği, öğrenci âlemi, içkili eğlence ya da yağmurlu hava olmasa buraları pek kurak." "Bana gelince," diye devam ediyordu, "yakınlarda bıraktığım bıyık yerine Bremen'deki bıyığım ve uzun saçımla ilginç görünebilirdim." Yaz başındaki Milano gezisinden sonra kız kardeşine yine "her ne kadar yukarıda birileri (her halde babası) hiçbir şey yapmadığımı düşünse de," bol bol tütün içtiğini, sıkı çalıştığını yazdı. Bütün bunlar, arada bir tatile yer olsa da merkeze dönmüş, yetişmekte olan bir işadamınınkilerden çok, yaz tatilinde evine gelmiş bir üniversite öğrencisinin alışkanlıklarına benziyordu. Friedrich, Marie'ye her zamanki gibi, altı küçük kardeşiyle ilgili sağlam gözlemlerle dolu haberler veriyor ve Marie'nin babalarına yazdığı İngilizce mektupta sadece birkaç ciddi yanlışlık yaptığı, genelde iyi olduğu yorumunu yapıyordu (2 CW 531-5).

Askerlik hizmeti Eylül'e kadar askıda kaldı. Berlin'de bir yıl orduya bağlı kalmanın, sıkıcı bulduğu aile şirketinden kaçıp

Hegel'in 1818'den 1831'deki ölümüne kadar ders verdiği Berlin Üniversitesi'ne arka kapıdan girmek için bir fırsat olarak gören Engels'e çekici göründüğü tahmin edilebilir. Hegel'den sonra onun peşinden gidenler, çalışmalarını derleyip geleneği sürdürmek için orada bir araya gelmişlerdi. Engels'in normal yoldan üniversiteye girme hakkı yoktu, ama Berlin'deki çevre içinde hayranı olduğu Genç Hegelci aydınlarla zihin açıcı bir beraberlik sayesinde Hegelciliğin ilk elden yorumunu izleyebilirdi. Yine de, 9 Eylül'de kardeşi Marie'ye yazdığı mektupta, yakında Berlin için yola koyulacağını söyleyip "yurttaşlık görevimi yerine getirmeye gideceğim, yani askere alınmaktan kurtulmak için elimden geleni yapacağım ve Barmen'e döneceğim," diye yazdı (2 CW 534). Askerlikten muaf olma planı tutmadı, bir yıllığına Prusya topçu birliğine gönüllü yazıldı. Berlin'e gitmesi kaza mıydı yoksa planlanmış mıydı bilmiyoruz, ama sonuçlar yeterince açıktır. Düşünsel ve siyasi ilgilerini bir Genç Hegelci olarak sürdürdü, felsefeye bağlılığını daha yoğunlaştırıp geliştirdi *ve* siyasetle daha etkin biçimde uğraştı.

Bu ve bundan sonraki bölümde bizi ilgilendiren sorular şunlardır:

> Engels, ailesinin ve kendisinin bakış açılarının gitgide artan zıtlığıyla nasıl baş etti?
>
> Kendisi için yeni olan siyasi eylem alanına girmek için gazetecilik uğraşısını ne kadar zorladı?
>
> Marx'la tam zamanlı işbirliğine başladığı döneme dek düşünsel gelişimi ne kadar ilerlemişti?

I BERLİN'DE MUHABİR

Engels, 1841 güzünde, Barmen'de kalışının son günlerinde belki de Berlin'deki ilk birkaç haftasında, "Lombardische Streifzüge I: Über die Alpen!" (Lombardiya'da Gezintiler I:

Alplerde!) başlıklı başka bir gezi yazısı hazırladı. Sonunda bu, Aralık'ta, Berlin'de çıkan *Athenäum, Zeitschrift für das gebildete Deutschland*'ın 48 ve 49. sayılarında yayınlandı. Bu dergi, "Wuppertal'den Mektuplar"ını öven Nuremberg'in *Athenäum* dergisinin yeniden doğmuş başka bir biçimiydi. "Oswald'ın" nefes kesen manzaraları, Almanca konuşulan İsviçre'nin "Almanlığı" üzerine derin ulusalcı düşünceleri duygusallıkla aktarışı ve Strauss'un Zürih'ten uzaklaştırılmasını içten bir saygıyla anlatışı, Ocak 1841'de ilk sayısı çıktığından bu yana hızla Genç Hegelciliğin önde gelen yayın organı olmuş bir dergiyle pek uyumluydu. Aynı yayının daha önce, 23 Ocak 1841 tarihli 4. sayısında, Karl Marx'ın ilk yayınlanan çalışmaları olan "Wilde Lieder" (Vahşi Şarkılar) yer almıştı. Bunlar, "Kemancı" ve "Gece Aşkı" başlığını taşıyan, çok hafiften romantik iki şiirdi.

Mart 1841'de Marx, beş yıldır öğrencisi olduğu Berlin Üniversitesi'nden ayrılmıştı. Çıkış belgesinde, Hegel'in tarih ve hukuk felsefelerinin parlak editörü Gans'ın okuttuğu hukuk derslerine devam ettiği yazılıdır. Marx ayrıca mantık, Yunan tragedyası, Tevrat incelemeleri derslerine de devam etmişti, belgesinde hocalarının yorumları "devam etti"den "olağanüstü çalışkan"a kadar değişmektedir. Berlin'den Nisan'da ayrılmıştı, ama Genç Hegelciler arasındaki çok sayıda arkadaşı hâlâ oradaydı ve onlarla edebi ilişkileri sürüyordu. 1841 baharına kadar *Athenäum*'u fiilen yöneten Eduard Meyen (1812-70) bunlardan biriydi. Kâğıt üzerinde Karl Riedel'in (1804-78) yönetici olarak göründüğü dergide Engels'in ilişki kurduğu kişi muhtemelen oydu. Dergi Aralık'ta, Engels'in yazısının ilk kısmının son bölümü yayınlandıktan bir hafta sonra kapandı ve bu yapıt tamamlanamadan kaldı (1 CW 22-4, 703-4; I/1-A MEGA² 1258, I/3-A 938-40).

Böylece Engels, Marx'ın tartışmalardaki ustalığı, düşünce gücü, klasikler konusundaki derin bilgisi ve bohem yaşam tar-

zıyla tanındığı dünyaya girmiş oldu. Marx bütün bu özellikleri 1835-6'da Bonn Üniversitesi'ndeki öğrenciliği sırasında edinmeye başlamıştı. Bir keresinde sarhoşlukla halkın huzurunu bozma gerekçesiyle gözaltına alınmıştı. Her neyse, değişik zamanlarda gazetecileri, lise öğretmenlerini, bazen Bruno Bauer (1809-82) gibi akademisyenleri de içeren Berlin "Doktorlar Klubü"nün önder ışığı olmaktan uzaktı. Bauer, Hegel'in öğrencisi olmuş, –İncil yazarları için olduğu kadar, İncil yazarlarını Tevrat'ın malzemesini tarihî olgular diye yutturmaya çalışmakla eleştiren Strauss için de önemli bir kaynak olan– İşaya Kitabı üzerine dersler vermişti. Başka tanıdıkları, Bruno'nun kardeşi Edgar (1820-86), liberal gazeteciler Adolf Rutenberg (1808-69) ile Ludwig Buhl (1814-~ 1882) ve Büyük Friedrich üzerine yazdığı tarihî bir kitabı 1840'ta Marx'a adayan yazar Karl Köppen'di (1808-63). Köktenciler için, Prusyalı II. Friedrich (1712-86), Aydınlanmacı, yenilikçi ve birleştirici bir isimdi; dolayısıyla da, tutucu ulusalcılara ve bir ayağı ortaçağda olan ayrışık Alman devletleri savunucularına hadlerini bildirmek için yararlı bir sopaydı.

Marx 1841 baharında, klasik felsefe alanındaki doktora tezini bitirmek için Trier'deki evine çekilmişti. Bu tezin, *Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie* (Demokrit'in ve Epikür'ün Doğa Felsefeleri Arasındaki Fark) olan adı, Hegel'in 1801'de Jena'da basılan ilk kitabı *Differenz des Fichte'schen und Schelling'schen Systems der Philosophie*'yi (Fichte ve Schelling'in Felsefi Sistemleri Arasındaki Fark) anımsatıyordu. Marx bu teze, özbilinç ile tarihî ilerleme arasındaki felsefi ilişkiyi araştırmak için girişmişti. Bu konu, Yerleşik Hıristiyanlıkla ve Prusya devletiyle kendi ilişkilerini kaygı içinde berraklaştırmaya uğraşan Genç Hegelcilerin yoğun bir ilgi alanıydı. Bu kurumlar, çağcıl özbilinci sağlamaya yetecek kadar akılcı mıydı? Bu felsefi özbilincin görevi, tarihî çelişkileri sadece düşüncede "uzlaştırmak" mıydı, yoksa bunları uygulama yoluyla etkin bi-

çimde "yadsımak" mıydı? Marx, hayli akademik olan felsefi yapıtında, ikinci konumu savunuyor, mekanik belirleyiciliği reddederek özgür insan eyleminin erdemlerini ileri sürüyordu (1 CW 657-8; MBM 41-71).

Engels Berlin'e vardığında, en az otuz yedi makale, değerlendirme yazısı ve başka edebi yazılar yayınlamıştı –ve henüz 21 yaşında bile değildi. İlgi alanları ve deneyimleri, yeni gelen genci, Genç Hegelciler arasında akademi uğraşlarının ve bilimsel ürünlerinin yanına, edebi eleştiriler, *edebiyat denemeleri*, çeşitli haftalık, aylık ya da ara sıra çıkan dergilerin editörlerinin ilgisini çekebilecek şeyler de ekleyen Rutenberg, Meyen, Köppen ve Buhl gibi gazetecilere yöneltti. Kendini ailesinin istediği hukuk yerine üniversitede felsefe hocalığına hazırlayan Marx, Genç Hegelci hareket içinde meslekten akademisyenlere daha yakındı. Bunların arasında öne çıkan kişi, 1839'da Hegelcilik karşıtlarının tacizlerinden kurtulma çabasıyla Berlin Üniversitesi'ni bırakıp Bonn'da bir kadroya geçen Bruno Bauer'di.

Ancak şu da belirtilmelidir ki, Genç Hegelcilerin yaptığı gazetecilik, bekleneceği üzere çoğu zaman hayli felsefiydi; çünkü yazarlar genellikle akademik yaşama katılmıştı ve hâlâ bu yaşamın çeperlerindeydi. Ama şunu da belirtmek önemlidir ki, akademik yaşamdaki Genç Hegelci kavramı, dünyadan kopuk felsefi düşünce alanına dalmış bir üniversite öğretim üyesi demek değildi. Sözgelimi Bruno Bauer, öğretmenlik konumunu, Hıristiyanlığa ya da siyasetin hassas konularına ilişkin alışılmışın dışındaki görüşlerini yaymakta kullandığı için başı dertten kurtulmuyordu. Gerçekten de, dinî ve siyasi konularda eleştirel bir tartışma açmak bile, özellikle üniversitelerde kışkırtıcılık sayılıyordu. Başka bir Genç Hegelci, Ludwig Feuerbach (1804-72) –tıpkı Strauss ve Bruno Bauer gibi– üstadın derslerine devam etmiş, imzasız olarak ölüm ve ölümsüzlük konularındaki aykırı görüşlerini 1830 gibi erken bir tarihte yayınlaması nedeniy-

le, bir akademisyen olarak çökertilmişti. 1840'ta IV. Friedrich Wilhelm'in tahta çıkmasından sonra Prusya üniversiteleri, aykırılığın itibarlı akademik toplulukta tepkiyle karşılanabileceği yerler olarak özel dikkat çekiyorlardı. Dolayısıyla, uygulamada, akademik yaşamdaki Genç Hegelci ile gazeteci Genç Hegelci arasında fazla fark yoktu, ama bilimsel yetişimli ["*scholarly background*"] ve akademik tutkuları olan 23 yaşındaki Marx ile daha dünyevi deneyimi olan ve gazeteciliğe ilgi duyan 21 yaşındaki Engels arasında belirgin farklılıklar vardı.

Marx ile Engels'in, Genç Hegelciler çevresindeki diğer aydınlarla birlikte ortak yanları, esinde liberal, isimde köktenci siyasetti. Gerçekten de, "eylem" siyaseti çağrısı ve Fransa'daki doğrudan devrimci eyleme duyduğu coşkun yakınlık Engels'i, Genç Hegelci hareketin iyice soluna yerleştirdi. Bu da onu, siyasi sonuçları henüz tam belirginleşmemiş felsefi problemlere dalmış bulunan Marx'a göre, daha açıkça siyasi ve daha belirgin olarak köktenci kılıyordu. Kişisel olarak tanışmamış olan bu ikili, çeşitli düşünsel ve siyasi deneyimlerden geçerek, sürekli olarak ama birbirinden bağımsız biçimde, daha köktenci bir siyaset kuramına ve daha doğrudan bir siyasi eyleme yöneldi.

İşe bakın ki, Marx gazeteciliğe, ancak akademik kadro umudu kalmayınca geçti. Bu da, 1842 baharında Bruno Bauer'in Bonn'dan çıkarılması ve başka Genç Hegelcilerin Alman üniversitelerinden atılmasından sonra oldu. Tahta yeni çıkan kral ve onun dinî ibadet, eğitim ve sağlık bakanı Johann Eichhorn (1779-1856), kuşkucu Genç Hegelcilerden başlayarak, serbest düşünceli akılcıları düşünsel yaşamdan dışlamaya çalışıyordu. Marx gazete yazarlığına başladıktan altı ay sonra, Ekim 1842'de, neredeyse kazayla Köln'de editör oldu. Engels'in serbest yazar olarak yolladığı makaleler de şans eseri onun önüne geldi. Ama Engels'in 1841 sonlarında askerlik görevini yapmak –Marx, askerden muaf olmayı başarmıştı– için sürüklendiği Berlin'de, yer-

leşik Genç Hegelci yazar "Oswald," kendi önüne, çağın en önemli felsefi tartışmasını anlama gibi müthiş bir görev koymuştu.

1841 ortalarında Friedrich von Schelling (1775-1854), bizzat Prusya kralının buyruğuyla Münih Üniversitesi'nden Berlin Üniversitesi'ne getirildi. Bu aktarma, Hegelci felsefenin huzur bozucu akılcılığının, özellikle de ilahiyat ve başka siyasi konularda tehlikeli düşünceler taşıdıkları söylenen Genç Hegelcilerin siyasi köktenciliğinin kökünü kazımak üzere gerçekleştirilmişti. Schelling, Hegel'in çağdaşıydı, ama Hegel, bir zamanların dostunu ve çalışma arkadaşını parlaklığıyla gölgede bırakmıştı. İkisi Tübingen Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde birlikte okumuş, 1802 dolayında kısa bir süre için işbirliğinde bulunmuş, ama idealist felsefelerinin ilk adımı olan "mutlak" kavramının tanımı üzerinde anlaşamayınca yollarını ayırmışlardı.

Hegel gibi Schelling de Kant'ın, dünyanın akılcı kavranışını görgül algılarla değil de kavramsal doğrular aracılığıyla açıklama yolu olan, felsefi idealizminden esinlenmişti -böylece idealizm terimi, "düşünselci" anlamına gelir. Schelling kendini, yeni ve daha kapsamlı bir sistem kurarak Kant'ın felsefesinin kusurlarını onarmaya adamıştı. Ayrıca Johann Gottlieb Fichte'nin (1762-1814) felsefesinden de etkilenmişti. Buna göre, bilginin ve edimin idealist ele alınışının kökleri, Kant'ın aşkın (insan bilincinin sınırını aşan) kavramları yerine, daha doğrudan biçimde bireysel insandadır. Schelling *System der transzendentalen Idealismus*'u (Aşkın İdealizm Sistemi), 1800'de Tübingen'de, *Philosophische Untersuchungen über das wesener menschlichen Freiheit*'ı (*İnsan Özgürlüğüne* Dair), 1809'da Münih yakınlarındaki Landshut'ta yayınladı. Bu yapıtlar, Hegel'in "idea" ile özdeşleştirdiği idealist "mutlak" kavramına, daha belirgin bir doğa görüşünü yerleştirmeye çalışır. Schelling ayrıca, insanlar iradelerini yeryüzünde maddi yollarla kullanırken bireylerde etkin olan bir özbilinç görüşünü geliştirmeyi de amaç edinmiştir.

Fakat Schelling'in sonraki felsefi düşünceleri, Hıristiyanlıkla ve vahiyle daha çok, aklın gelişmesi ve insan özbilincinin maddi sonuçlarıyla daha az ilgilenir oldu. Böylece, Tanrı düşüncesini tamamen akıl yoluyla geliştiren "negatif" felsefenin karşısına, vahiyin "pozitif" felsefesini koydu. Bu pozitif felsefenin, Tanrı'nın İsa olarak yeryüzünde görünmesi de dahil, tarihin ele alınmasından ve özellikle iradenin kötülük yapabilme yetisinden hareketle özbilincin soyut olarak düşünülmesinden yola çıkarak, Tanrı gerçeğini gösterdiği varsayılıyordu. Schelling'in dersleri kasıtlı olarak, Almanya'da başat felsefe haline gelmiş Hegelci okula karşı, düşünsel ve siyasi bakımdan kışkırtıcıydı. Hegel'in çalışmasını eleştirerek ve onu, tıpkı onun gibi gerçekliği ansiklopedik olarak kapsamaya girişen kendi sistemine katarak, son sözü kendine veriyordu. Üstelik, akılcılık varsayımına dayanan ve felsefi olarak "idea" kavramından yola çıkan Hegel'in akılcı yönteminin altını oymaya çalıştı. Schelling'in görüşüne göre, Hegelciler dünyanın yaratılışının ve gelişiminin, "idea"dan türemiş "tin" ya da "zihin" (*Geist*) gibi soyut kavramsal varlıkların eseri olarak en iyi biçimde anlaşılacağını düşündükleri için, Hegel'in yönteminin, Hegelci okulu Hıristiyanlıktan uzaklaştırıp tümtanrıcılığa götürdüğü açıkça ortadaydı. Hatta, Hegel'in akılcılığı, bazılarını, Genç Hegelcileri, özbilinç ve aklı sadece insan soyuna özgü sayma cüretini göstererek yaradan gibi insanüstü güçleri açıkça dışlamaları neticesinde, tanrıtanımazlığa sürüklemişti. Böylesine tehlikeli bir akılcılık yerine Schelling, aklı da aştığı varsayılan, neredeyse gizemli bir dinî anlayışı koymaktaydı.

Schelling'in açılış dersi, 15 Kasım 1841'de, birkaç yüz kişilik dinleyici kitlesi önünde yapıldı. 18 Mart 1842'ye kadar süren ders dizisini dinleyenler arasında, bildiğimiz kadarıyla birbirini tanımayan, tarihçi Jacob Burckhardt (1818-97), felsefeci Søren Kierkegaard (1813-55), anarşist Mihail Bakunin (1814-76) ve *konuk* öğrenci Friedrich Engels de vardı (M 81). Alışık olduğu

edebi bir yerde, Gutzkow'un *Telegraph*'ında, deneyimli yorumcu "Friedrich Oswald", şimdi bile olağandışı görünen bu olayda sahneyi, "Alman kamuoyuna, yani Almanya'nın ta kendisine egemen olmanın" savaş alanı olarak kuruyordu:

> Renkli ve heybetli dinleyici kitlesi savaşa tanık olmak için toplanmıştı. Kürsüye en yakın koltuklar, üniversitenin, her biri kendi eğilimini yaratmış önde gelenlerine, bilim ışığının önderlerine ayrılmıştı; arkalarında yaşamın, ulusların ve dinî inançların her türlüsünün temsilcilerinden oraya yolu düşenler yığılmıştı. Kabına sığamayan gençlerin arasına şurada burada kır sakallı bir kurmay subay, hemen yanında da hiç utanmadan, böylesi yüksek rütbeli birine nasıl selam vereceğini bile bilmeyen [alay?] bir gönüllü [Engels?] oturmuştu. Yakında jübilesi yapılacak yaşlı doktorlar ve din adamları, çoktan unuttukları öğrenciliğin heyulasını hissedip mazide kalan okul günlerine geri dönüyordu. Yahudilik ve İslamiyet, Hıristiyan vahyinin ne menem bir şey olduğunu merak ediyor; her tarafta Almanca, Fransızca, İngilizce, Macarca, Lehçe, Rusça, Yunanca ve Türkçe konuşanlar duyulabiliyordu.

Kavramsal çözümlemelerin "kurgusal" yöntemlerini kuşanmış Alman idealizminin felsefe okulu, Avrupa aydınları dünyasında, Aydınlanmacı maddeciliğe, akıl ve maddeye dair ikici felsefelere, töz ve ilahi yaratıya ilişkin skolastik öğretilerden geriye ne kalmışsa hepsine meydan okuyordu. Özellikle Kant ve Hegel'in adıyla anılan ciddi ölçüde karanlık üslubuna ve düşüncelerine karşın idealizm, o günlerin en heyecan verici felsefesiydi. Siyasi yetke o kadar yoğunlukla, dinî ve elbette sonunda ilahiyatçı iddialardan türüyordu ki, bir yanda felsefe, diğer yanda Tanrı konusunda doğru inancın ne olduğu, öbür yanda da uyrukların yönetenlere itaati sorunu arasındaki ilişkiler, akademik görüşlerin yaşamsal önem taşıyabileceği bir konu haline gelmişti. Bu nedenle, yaşlı bir felsefecinin vereceği ders dizisinin yoğun bir uluslararası ilgi çekmesi anlaşılabilirdi. Engels'in buraya katılması da

öyleydi, ama onun durumunda, genel ilgiye, düşünsel kavrayışını genişletme hevesi de ekleniyordu. İnsan soyunun evrendeki gerçek yerini derinliğine kavrayabilmesi, insan istenci ve etkinliği üzerinden kaldırılamaz bir sınırlamanın niteliğini belirleyebilmesi ve insanın gizilgücünü ortaya çıkaracak uygun siyasi çerçeveyi anlayabilmesi için bu heves, Strauss'un Genç Hegelciliğinin Hıristiyanlığa kafa tutmasının ötesine geçmeliydi.

Engels'in liberal siyaseti kuşkusuz, bu konulara belli açıklamalar getiriyordu, ama bunları akademik eleştiriye karşı savunmak, yoğun felsefe çalışması gerektiren bir sorundu. Bu da, düşünsel ve siyasi nedenlerle, Schelling'in –"Eski"leri ve onları eleştiren Yeni Hegelcilerin hepsini birbirine katarak– bütün Hegelci okula meydan okuyuşuyla başladı. Engels'in "Schelling über Hegel" (Schelling'in Gözüyle Hegel) makalesi, yayınlanan ilk felsefe yazısıydı ve 2 Aralık 1841 dersi sırasında tutulmuş notlardan, dikkat çeken bir akademik üslupla uzun alıntılar yapmıştı. Bu özellikle önemliydi, çünkü Schelling bu yeni felsefesini henüz yayınlamamıştı; sadece kulaktan dolma bilgilerle ciddi önem kazanan görüşlerini akademik çevrelerin değerlendirebilmesi için, Berlin derslerine gelinceye kadar uygun bir fırsat doğmamıştı.

"Oswald," coşkulu bir Genç Hegelci gibi yazmış, geleneği, bizzat Hegel, onun müridi ve editörü Gans ve daha sonra Genç Hegelci olan Feuerbach tarafından geliştirilen haliyle savunmuştu. Sonuncusu, yani Feuerbach, Aralık 1838'de *Hallische Jahrbucher* için yazdığı bir dizi imzasız makalede Hegel'i savunarak Schelling'in "pozitif" felsefesinin partizanlarına zaten saldırmıştı. Engels sonra, –İncilleri Genç Hegelci olarak eleştirmesiyle ünlenen– Strauss'tan ve şimdi *Deutsche Jahrbucher für Wissenschaft und Kunst*'un editörü olan Ruge'den söz etti. Bu dergi, Genç Hegelci *Hallische Jahrbücher*'in Saksonya krallığındaki Dresden'de yeniden yaşama geçirilen biçimiydi. Ruge bunu,

Prusya sansür kurumunun Haziran'da dergiyi boğmuş olan baskısından kurtulmak için Temmuz 1841'de yapmıştı.

Engels'e göre Schelling, başarılarını kendine mal ederek, felsefenin o yüzyıldaki bütün gelişmesini küçümsemişti. Daha da kötüsü, idealist felsefenin, aslında her doğru felsefenin, dış dünya üzerinde herhangi bir etkide bulunma iddiası taşımadığını ileri sürdü, çünkü Schelling'in görüşünde "varoluş," "özden ve kavramdan" farklı düşünülmeliydi. Buna karşılık Engels'e göre, Hegelci felsefede, felsefi sorgulamanın bütün amacı, şu zıt özdeyişe bağlıdır: "varoluş aslında düşünceye aittir," öyleyse gerçeklik, eleştirel düşünceye uygun bir nesnedir.

Engels, Schelling'in "'güç', 'varoluş' üzerinde egemendir," görüşünü reddediyordu, çünkü ebedi özgürlükte "mutlak" olarak hükmünün geçtiği varsayılan bu "güç", açıkça, felsefi kılığa bürünmüş Hıristiyan Tanrısıdır. Yazısına bir bütün olarak bakıldığında Engels, *Athenäum* yazarı Riedel'in Ağustos 1841'de yayınlanan küçük kitapçığında çizdiği, ölmüş ama öğrencileri arasında her zamankinden daha canlı biçimde Hegel'e meydan okuyan, pek de övücü olmayan Schelling portresini ana çizgileriyle kabul ediyordu. Engels'e göre Schelling, düşünsel olarak otuz yıldır ölmüş olduğu halde, yaşamın bütün gücünü ve yetkesini üstlenmek istiyordu (I/3A MEGA² 942-5; 2 CW 181-7).

II KİTAPÇIK YAZARI

Engels artık Berlinli bir Genç Hegelcidir, onların, düşünsel bakımdan hedefi on ikiden vuran, siyasi bakımdan da en az başkaları kadar etkin olan bir bayraktarıdır. Schelling'in dersleri ile ilgili tartışma üzerine yazdığı makale, Gutzkow'un *Telegraph*'ına yazdığı son yazıdır. Daha sonra, 1842 Ocak-Mart arasında yazdığı, hayli övgü alan ama imzasız olarak Nisan'da Sakson Leipzig'de yayınladığı *Schelling und die Offenbarung:*

Kritik des neuesten Reaktionsversuchs gegen die freie Philosophie (Schelling ve Vahiy: Özgür Felsefeye En Son Karşı Çıkma Çabasının Eleştirisi) başlıklı yapıtıyla akademik kitapçık yazarlığı alanına girmiştir. Burada, –Kant'ın ünlü kıldığı– felsefi "eleştiri" terimini kendi yapıtının tanıtımında ilk kez kullanmış, ayrıca başlıkta Berlin'deki Genç Hegelcilerin yeni iç halkasının adı olan "Özgür" sözcüğüyle, onlardan olduğunu açığa vurmuştur. Bu oluşum, Bruno Bauer'in 1839'da güvenli sanılan Bonn'a gitmek üzere ayrılışından sonra zayıflayan "Doktorlar Kulübü"nün devamıdır. Bauer daha sonra Bonn Üniversitesi'nde açığa alınmış, kralın Genç Hegelciler üzerindeki baskısını artırmasıyla, sonunda Mart 1842'de işten çıkarılmıştır. Almanya'nın adı en çok duyulmuş felsefi köktencisi Bauer'in, Mayıs'ta Berlin'de yeniden ortaya çıkmasından hemen önce, kahve filozofları ile köktencilerin çevresi yeniden canlı bir havaya bürünmüştü.

Engels 1842 başlarında Schelling'in gece derslerinin en yılmaz izleyicisiydi, ama 5-6 Ocak'ta kardeşi Marie'ye yazdığı mektupta, soluklanmanın sevinciyle, o gece Schelling'in dersi olmadığından bütün geceyi kendine ayırıp ciddi ve kesintisiz olarak çalışabildiğinden söz etti. *Schelling ve Vahiy*, Genç Hegelcilere yakın bir yayınevinde basılmış yaklaşık elli sayfalık bir kitapçıktı. Mayıs geldiğinde yapıt o kadar başarılı olmuştu ki, yayınevi doğrudan kendilerine gelen siparişleri karşılayabilmek için henüz satılmamış nüshaları geri almak istediğini duyurdu. Ruge'nin yaygın okunan *Deutsche Jahrbücher*'inin Temmuz sayısında çıkan bir makalede "F. Oswald," tutucu basını, özellikle de Engels'in doğrudan hedef aldığı Berlin'de yayınlanan *Evangelische Kirchen-Zeitung*'u kaygılandıran Schelling kitapçığı yazarının kendisi olduğunu açıkladı. *Kirchen-Zeitung*, Genç Hegelcilerin, tutucu krallığın savunucusu tarihçi Heinrich Leo'nun (1799-1878) çoktan mahkûm ettiği tehlikeli öğretileri yaygınlaştırmasından korkuyordu. Böyle yapmakla Genç Hegelciler, on-

lara göre, kendilerini çağdaş Jakobenler olarak ortaya koymuş, *Kirchen-Zeitung*'un deyişiyle, Tanrı'ya tapınmayı gözden düşürme, kiliseleri yıkma ve çanları eritip top yapımında kullanma gibi dehşet eylemleriyle birlikte, 1789 Fransız Devriminin korkunç yıkımını Almanya'ya getirme yoluna girmişlerdi. Ocak 1843'e gelindiğinde, Engels'in kitapçığının ünü St. Petersburg'a dek yayılmıştı. Yaşamının daha sonraki kesitlerinde Engels, bu Genç Hegelci dönemini öne çıkarmadı, "özbenlik felsefesi"nin, olgunluk yıllarındaki "maddi" ve "iktisadi" bakışıyla uyuşmadığını göz önünde tutarak, gençliğinde Schelling'e yönelttiği saldırıdan bir daha hiç söz etmedi. İlginçtir ki bilim insanları, uzun yıllar, bu kitapçığın Bakunin'in yapıtı olduğunu sanıp Engels tarafından yazıldığını açıkça saptayamadı (2 CW 538; I/13-A MEGA² 948-51).

Engels, Schelling'i, tutucularla gericilerin yıllardır beklediği, "ağzından tanrısızlık alevi ve ortalığı karartan duman püskürten ürkünç Hegelci ejderha!"yı öldürmeye hazır Aziz Yorgo gibi sunuyordu. Engels okurlarına, Hegelci okulun geçmişini, ustalarının yapıtları ile ölümünden sonra derlenen ders notlarını okuyan Genç Hegelcilerin gelişimini anlatıyordu. Hegelci yöntem –"en uç sonuçlarına kadar gerçeğin peşinden giden onurlu cesaret"–, Genç Hegelcilerin, Hegel'in baştan sona bağımsızlığa ve özgürlüğe dayanan ilkeleri ile bazen ikircikli, hatta dar görüşlü olan sonuçları arasında yaptığı ayrımdan da söz edilerek, Engels tarafından kullanıldı ve savunuldu. Genç Hegelci okulun gelişiminde can alıcı nokta, Leo'nun, "Hegelciler"e ya da Genç Hegelciler'e saldırdığı, 1838'de Halle'de yayınlanan *Die Hegelingen* adlı kitabında dile gelen keskin çelişki –gayet elverişli bir Hegelci durum– oldu. Friedrich Graeber'e 23 Nisan-1 Mayıs 1839'da yazdığı mektupta Engels, Hegel'in felsefe tarihi derslerinin editörü ve önde gelen "Eski" Hegelci Karl Michelet (1801-93) ile Leo arasındaki atışmayı daha önce hicvetmişti:

Leo
Şu ağzı bozuk Hegelci
Neden İncil'i küçük düşürür ki?
Ona gerçekten haddi bildirilmeli.
Michelet
Yontulmamış bir hödük, üstelik yalancı da.
Ona mı kalmış Hegel'e haddini bildirmek?

Engels'in sesi, hayata geri dönmüş gizemli kahraman Siegfried'in ağzından araya girer:

Bunlar barışçıl, okumuş adamlar üstelik
Böylesine vahşi bir kapışma görmedim;
Dalaşıyorlar saç saça baş başa,
Birçok soylu bilimle eğitilmiş olsalar da (2 CW 189-97, 436-7).

Engels'in gözünde Leo, nefret ettiği "Hegelci yavrular"a meydan okumakla, onlara büyük bir iyilikte bulunmuştur. Hegel'in ilkelerini savunmayı keskinleştirmek zorunda kalmışlar, hem bilimi, hem de uygulamayı ilgilendiren konularda, son çözümlemede Hegel'in kendi görüşlerine de aykırı olan yeni sonuçlara varmak için diyalektik yöntemi kullanmışlardır. Bu yolla, Leo'nun Hegelci felsefeye dair köktencilik ve dinsizlik türünden yakınmalarının çoğu, Genç Hegelcilerin çözümlemeleriyle, o güne kadar "gizli kalmış" Hegel'in gün ışığına çıkarılmasıyla doğrulanmıştır. Yine de kimi Genç Hegelciler, –Engels burada Ruge ile Meyen'i düşünüyor olabilir– daha köktenci öbür Genç Hegelcilerin, ustanın öğrettiklerinden çıkardıkları sert gerçekler karşısında ikircikli kalıyordu.

Engels, kendinden emin bir pervasızlıkla, Genç Hegelciler arasındaki çağdaşlarını, adını koymamış olsa da bütünüyle tanrıtanımaz olarak resmetti. Hıristiyanlığın da içinde bulunduğu bütün dinî efsanelerin, insan bilincinde dışsal ve doğaüstü güçlerin edimleriyle doğmadıklarını, tersine bilincin derininden

kaynaklanan kendi iç ürünleri, dolayısıyla tamamen insani ve doğal olduklarını belirtti. Dinin dünyevi bir olgu olarak bu çözümlemesini açıklarken, Genç Hegelci *Deutsche Jahrbücher*'i ve çok yakında yayınlanmış üç yapıtı öne çıkardı. Biri, Strauss'un 1840-1'de Tübingen ve Stuttgart'ta yayınlanan *Die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kämpfe mit der modernen Wissenschaft* (Tarihî Gelişmesi ve Çağcıl Bilimle Çatışması İçinde Hıristiyan Öğretisi) idi. Strauss bu kitapta İncillerin eleştirisinden Hıristiyan inancının akılcı eleştirisine geçiyor, Genç Hegelcilerin yorumuyla bunun aklın gelişmesindeki önemini anlatıyordu.

Engels'in sözünü ettiği ikinci kitap, Feuerbach'ın Nisan 1841'de Leipzig'de yeni yayınlanan *Das Wesen des Christenthums* (Hıristiyanlığın Özü) adlı yapıtıydı. Feuerbach bu çalışmasında Hegel'in, genel olarak dini, özel olarak da Hıristiyanlığı akılcılaştırmasının ötesine geçip Hıristiyanlık dahil her tür dinin, sadece insanın dileklerinin yansıması olduğu tezine ulaşıyordu. Üstelik diyordu, insani yetilerle güçler de "yabancılaşmalar," yani insan soyundan ayrı var olduğu ve insan denetiminin dışında kaldığı düşünülen şeyler haline geliyordu. Yabancılaşmalar, insanlar kendi yetileri ile güçlerini doğaüstü varoluşlara yansıttıklarında oluşuyor, insanın yetileri ve güçleri, tanrıların nitelikleriymiş gibi düşünülüyordu. Feuerbach, insanların o yetiler ile güçleri kendi bilinçli kullanımları için geri almaları gerektiğini ileri sürüyordu, çünkü, bugün düşünüldüğünün aksine, ne tanrılar gerçek özne, ne de insanlar onların yüklemiydi. Felsefe, insanları hayalî ilahi eylemin edimi olmaktan çıkarabilir, onları gerçek, güçlü failler haline getirip özne-yüklem ilişkisini özgürleştirici biçimde tersine çevirerek insanlığa yardımcı olabilirdi. Feuerbach'a göre ilahiyat, antropolojiye evrilmeliydi; Engels bunu coşkuyla karşıladı: "Feuerbach'ın bizi bütün keskinliğiyle bilinçlendirdiği çağcıl felsefenin [yani Hegelciliğin] vardığı so-

nuç, ... aklın zihin dışında var olamayacağı, zihnin de ancak doğanın içinde ve onunla birlikte var olabileceği, deyim yerindeyse ondan ayrı, ondan kopuk yaşayamayacağıdır."

Ama hem Strauss hem Feuerbach, tam burada, insan maneviyatı noktasında –Hegelci biçimde– inanç sahibidirler ve bunu felsefeyle özdeşleştirirler; gerçi bu felsefe, insan aklını ve yaşamını evrenin merkezine koyan bir felsefedir. Engels'in üçüncü yazarı, dinî inançtan tümüyle yoksun tepeden tırnağa bir tanrıtanımazdır. Adı geçen yapıt, Ekim 1841'de Leipzig'de yayınlanan imzasız *Die Posaune des jüngsten Gerichts über Hegel den Atheisten und Antichristen. Ein Ultimatum* (*Tanrıtanımaz ve İsa Karşıtı Hegel İçin Kıyamet Günü Borusunun Son Üflenişi: Bir Ültimatom*) idi. Şimdi bunun Bruno Bauer'in yapıtı olduğu biliniyor, ama o zaman, Bonn'da Bauer ile işbirliğine giren Marx'ın da bu kitapçıkta ortak yazar olduğu söyleniyordu. Engels'in bu yazarlık konusundaki görüşü, 1842 yazına kadar açıkça belirtilmemişti, ama bu yapıtın parlak, çok köktenci bir Genç Hegelci tarafından yazıldığını kesinlikle biliyordu. Yazarın Bauer olduğunu, Bruno'nun kardeşi Edgar ile yakın dost olduğu için kolayca tahmin edebilir ya da bilebilirdi.

Bruno Bauer, Bonn'da sürgündeyken Yeni Helgelci bir özbilinç felsefesi geliştirmiş, köktenci felsefesini İncil eleştirisini ileriye götürmede kullanmıştı. Evangelistlerin, Strauss'un iddia ettiği gibi yalnızca yaygın türetilmiş efsanelerin yazarları olmadığını ileri sürerek, Strauss'un yorumunu bir ölçüde değiştirmişti. Bauer'e göre, İncillerin esas anlamı, felsefi özbilincin akılcılığa doğru tarihî ilerlemesinde işgal ettikleri yerde aranmalıdır. Bauer, İncilleri, Yunan-Roma dünyasında erken Hıristiyan malzemesi kullanılarak oluşturulmuş felsefi yapıtlar olarak betimledi. Ama onun gözünde felsefi bilinç o zamandan beri muazzam ölçüde gelişmişti, böylece İnciller her halükârda şimdi düşünsel bakımdan aşılmış, dolayısıyla da Hıristiyan-

lık akıldışı kalmıştı. Her ne kadar Strauss Hıristiyanlığı *tarihte kalmış* saysa da, ona karşı hâlâ saygılıydı. Bauer'in İncil ve kaynakları konusundaki çalışmalarından çıkardığı sonuçlar, Strauss'unkilerden daha uçtaydı, çünkü Bauer'in sonuçları, bir yandan bunların kadim felsefeyle ilişkisini, öte yandan ise Hıristiyan inancı ile uygulamasının bugün için akla aykırılığını vurguluyordu.

1840'ta Bauer, Yuhanna İncili üzerine bulgularını yayınladı; felsefi özbilinç bakımından bunun Yeni Ahit'te kendinden önceki üç İncil'den biraz daha çağcıl olduğunu düşünüyordu. Derken 1841'de Matta, Markos, Luka ciltlerinden ilki ortaya çıktı. Bunlara metinlerdeki benzerlikler nedeniyle 1780'lerden beri Sinoptik İnciller denir (sinoptik "beraber görülmüş" anlamına gelir). Engels hemen uzun notlar aldı (IV/1-A MEGA² 878).

Son Üfleniş, Engels için ve iddiasına göre Genç Hegelci hareket için de, büyük önem taşıyan bir çalışmaydı, çünkü burada, Strauss ve Feuerbach'ın Hıristiyanlık üzerine –yani tanrıtanımazlık konusunda– yazdıklarının akla uygun sonuçları, Feuerbach ya da Leo'nun aracılığı olmadan, doğrudan Hegel'den türetilmişti. *Son Üfleniş*'in, gülünçleştirme amacıyla, tanrıtanımaz Hegelciliğe karşı çıkan kızgın bir sofu tarafından yazılmış gibi görünmesi de Engels'in hoşuna gitmiş olmalı.

Engels'in *Son Üfleniş*'te bulduğu siyasi ileti, özellikle Genç Hegelcilere yönelikti. Bu yapıta dayanarak "Hegelci yavrular", Hıristiyanlığın ve hatta dinin kendisinin temel ilkelerinin aklın eleştirisine direnemediğini dünyadan saklamamalıydı. Böylece Engels'e göre, hem –daha önce Strauss'un denediği gibi– Hıristiyanlığı, Genç Hegelcilerin düşünsel tarihe bakışı *içinde* akılcılaştırmak artık anlamsızdı, hem de –Feuerbach'ın evvelce 1841'de önerdiği gibi– Genç Hegelci akılcılığın *yanı sıra* insancıl bir dine ya da dinî deneyimin felsefesine yer yoktu. Engels'e göre *Son Üfleniş*, Hegel'de dine karşı köktenci bir tez bulunduğunu, dolayı-

sıyla da özbilincin saf bir insani olgu olarak muhteşem bir zafer kazandığını açığa çıkarmakla, felsefi dindarlıkla tanrıtanımaz akılcılık arasındaki gönülsüz salınmalara son vermişti.

Dahası, Engels'in görüşüne göre, *Son Üfleniş*'te Hegel'in yapıtlarının zekice, tanrıtanımaz bir okunuşu, Hegel'in felsefi yönteminin de doğruluğunu kanıtlıyordu. Engels'in 24 Mayıs-15 Haziran 1839 gibi erken bir tarihte Wilhelm Graeber'e yazdığı mektupta, Hegelci diyalektik güçlü biçimde savunulmuş ve 1842 başlarındaki *Schelling ve Vahiy*'in çeşitli yerlerinde, katıksız düşüncenin derinlikli ve kıpır kıpır bir diyalektiği ile düşünmenin özgür ve güçlü bilimi olduğu söylenmişti.

Ulusalcı Engels, Genç Hegelciliğin gelişmesiyle, insanın özbilincinin ileriye doğru gelişimi içinde Almanya'ya da belli bir rol biçmişti:

> Bir önceki yüzyılın Fransız [Aydınlanma] filozoflarının yalnızca öncüleri olduğu büyük devrim, düşünce dünyasında tamamlanışına, kendi kendini yaratışına ulaştı. Descartes'tan bu yana Protestanlık sona ermiş, yeni bir çağ başlamıştır. Tinin özgelişmesini izlemiş olan herkesin en kutsal görevi, ortaya çıkan muazzam sonucu ulusun bilincine aktarmak ve bunu Almanya'nın yaşam ilkesi haline getirmektir.

Bu dönemin Genç Hegelcileri, özellikle de Bruno Bauer, "tarihî gelişme, her biri bir öncekini kapsayıp aşan art arda çatışmalarla ilerler" biçimindeki Hegelci öğretiyi vahiy gibi algılıyordu. Tarihî süreç kendi dönemlerine ulaşınca, Genç Hegelciler derhal devrimci mücadeleye yol açan keskinleşmiş çelişkiler görme eğilimine kapıldılar. Ayrıca kendi akılcılıklarını etkin bir siyasi ilke olarak görüp bundan, devrimci liberalizmin nihai zaferini beklemeye başlamışlardı. Engels Hegel'in gittikçe yoğunlaşan çelişkilerle gelişme mantığını şöyle özetledi: "O güçlü diyalektik, bireysel düşünce biçimlerini, kendisi onların eksikliklerinin ve tek yanlılığının vicdan azabıymış gibi yöneten o iç itici

güç, sonunda, mutlak düşünce olarak ölümsüz, kusursuz görkeme ulaşana kadar, onları sürekli olarak hep yeni gelişmelere ve yeniden doğuşa doğru iter."

Bu nedenle Engels, sadece Leo ve Schelling'in Genç Hegelcilere yönelik düşünsel saldırılarını değil, 1840'tan beri IV. Friedrich Wilhelm ve onun bakanı Eichhorn'un onları zorla siyaset dışına itmesini de memnunlukla karşılıyordu. O yıl bu ikisi, "Eski" Hegelci okula, hatta Berlin'in tehlikeli göze batıcılığından görece ücra Bonn'a sürülen Bauer gibi haşarı Genç Hegelcilere karşı bile görece yumuşak davranan, III. Friedrich Wilhelm ve onun bakanı Karl Altenstein'ın (1770-1840) yerine geçmişti. Engels, Prusya devletiyle Berlin'deki "Özgür" Genç Hegelcilerin karşıt konumlarını ortaya koyarak, o günkü siyasi durumu cesaretle yorumladı:

> Prusya bir Hıristiyan mutlakıyet devletidir; dünya tarihindeki yeri ona, kendi ilkelerinin geçerli olgular olarak tanınması hakkını veriyor. İster beğenin, ister beğenmeyin, onların var olması yeterlidir. Prusya da gerektiğinde onları koruyacak kadar güçlüdür. Üstelik [Genç] Hegelci felsefenin bundan yakınması için hiçbir neden yoktur ... nihai zaferi kesin olduğundan, çelişkilerin keskinleşmesinden yalnızca memnuniyet duyar.

Engels yazdığı kitapçıkta şu sonuca vardı: Schelling'in öğretisinin ne kendi içinde ne başka bir yerde kanıtlanmış bir temeli vardır. Tutucu filozof, her türlü mantık gereğinden uzak, keyfî, boş bir yöntem kullanmaktadır, çünkü tam da gerçekliği sorgulanmakta olan vahiylere dayanmaktadır. Schelling, inancı, duygusal gizemciliği, ruhani düş gücünü özgür düşünme bilimine arka kapıdan sokmaya çalışmıştır; felsefesi ruhani bir doğu düşünden başka bir şey değildir. Strauss'la ya da Feuerbach ile gerçek bir tartışmaya girmemiş, ne Hıristiyanlık ne de felsefe olan bir şey üretmiştir.

Engels'in Genç Hegelcilerin tanrıtanımazlığı için yazdığı zafer türküsü, sofu bir düşünsellik değil, dinden arındırılmış bir akılcılıktı. *Schelling ve Vahiy*, her şeyin açıklığa kavuşup gerçek yaşamın başladığı, özbilincin aydınlık gününde ayağa kalkan, "doğanın en değerli çocuğu insandan, uzun gençlik savaşlarından sonra özgür insan"dan söz eden imgesel bir parıldamayla sona erer. Köktencilerin ölesiye bağlı kalmak zorunda oldukları "düşünce"nin, her şeyi fetheden gücüyle kazandığı son kutsal savaşı, hükmü bin yıl sürecek özgürlük izleyecekti. O kudretli "düşünce," her hakiki filozofun doğru dini, dünya tarihinin felsefesi olan gerçek pozitif felsefenin temeli, insanın, yüce gerçeğin insanın kendisi olduğunu kavraması olacaktı. Engels, diyalektik bir *Götterdämmerung*'da,* "insanlığın özbilinci," diye yazıyordu, "muhteşem bir Zümrüdüanka gibi, kendini yakacağı cenaze ateşi için dünyanın en değerli şeylerinin hepsini üst üste yığıyor ve eski zamanı kül eden alevlerden gençleşmiş olarak yükseliyor" (2 CW 191-240, 451; YHKM 48-97).

21 yaşındaki Engels, tam zamanında yazdığı Schelling eleştirisiyle uluslararası başarı kazanmıştı. Ama kitapçığın kendisi ne bir felsefe yapıtıydı, ne de özellikle yetenekli bir akademik yorumdu. Gerçekte, Schelling'in görüşlerinin ayrıntılı incelemesi, sözün açıkça *uzatıldığı* bölümler içeriyordu, ama bunun bütün suçu yazarın değildi; vahiy felsefesi genellikle müphem sayılıyordu. *Schelling ve Vahiy*, bir tanrıtanımazlık açıklamasıydı ve bu bakımdan, Engels'in düşünce ve karakter gelişiminin önemli bir aşamasının işaretiydi.

Engels'in bir sonraki sözlü saldırısı, Bruno Bauer'in *Son Üfleniş*'inin bir benzeriydi; *Schelling ve Vahiy*'den hemen sonra *Schelling, der Philosoph in Christo, oder die Verklärung der Weltweisheit zur Gottesweisheit: für gläubige Christen denen der phi-*

* *Götterdämmerung: Tanrıların Şafağı*, Richard Wagner'ın *Nibelung'un Yüzüğü* operasının son bölümü. *–çev.*

losophische Sprachgebrauch unbekannt ist (Schelling, İsa Suretinde Filozof ya da Dünyevi Aklın Uhrevi Akla Dönüşümü: Felsefe Dilini Bilmeyen İnançlı Hıristiyanlar İçin), Nisan 1842'de basılıp Berlin'de imzasız olarak dağıtıma girdi. Bauer gibi Engels de ustaca bir dinî risale taklidi üretmişti, ama kahramanlarının yapıtlarında tanrıtanımazlığın baş döndürücü ışığını henüz görmemiş Genç Hegelcilere doğrudan yönelik olan *Son Üfleniş*'ten farklı olarak, Engels'in parodisi çok daha kalabalık bir Hıristiyan bilim adamları ve müminler topluluğunu hedef almıştı. Bu insanlar, Schelling'in Hıristiyanlığı felsefi olarak savunabileceğini, Hıristiyan inancının haklılığı konusunda Hegel felsefesinin sürekli olarak doğurduğu kuşkulara son verebileceğini beklemişlerdi. Engels'in mizahı Bauer'inkinden biraz daha keskindi, çünkü Engels, Schelling'in felsefesini, özünde birçok Hıristiyan felsefeci ve tarihçinin artık içtenlikle savunamadıkları dogmalara dayalı bir tür Hıristiyanlık olduğunu göstererek yıkmayı amaçlıyordu. Aslında Engels, Hıristiyanlar için "tanrıtanımaz" neyse, akılcılar için de "Hıristiyan" sözcüğünün benzer biçimde kötü bir anlam edinmesine çalışıyor, böylece, Hıristiyanlığı korumak için felsefeyi kullanan Schelling'e saldırarak, Genç Hegelcilerin *dışında* bir krizi kışkırtıyordu. Ama aynı zamanda, tanrıtanımazlık suçlamalarına karşı Hegel'in akılcı bir savunması olmadığı görüşünü tartışan *Son Üfleniş*'in vardığı sonuçları öne çıkararak, Genç Hegelcilik *içinde* de tartışmayı sürdürmek istiyordu. Bruno Bauer'in *Son Üfleniş*'i ile Engels'in iki kitapçığı, yayıncılık dünyasında giderek daha karmaşık bir hal alan mizah alanında ufak bir iş sahası yarattı. Engels bu eğilime katkıda bulunarak, düşünsel tarihin sıcak gelişmelerini kaleme alan bir yazar, günün felsefi görüşlerinin toparlayıcısı ve Genç Hegelci köktenciliğin dikkate değer bir yazarı olarak becerilerini geliştirdi.

Parodi yazmanın bir nedeni de, kuşkusuz, sansürden kaçma kurnazlığıydı. Bauer'in gizli tanrıtanımaz Hegel'e sofuca saldırısı, gerçekte Genç Hegelci köktencilerin örtük bir savunmasıydı; Engels'in gizli Hıristiyan Schelling'i sofuca savunması ise, aslında ana akım tutucularına üstü örtük bir saldırıydı. *Schelling, İsa Suretinde Filozof* ile Engels, sofu yayıncısıyla Prusya sansürünü birlikte kandırmış görünüyor. Basındaki ilk yorumlar, Engels'in dindar kişisinin ileri sürdüğü görüşleri desteklemek için kendi kimliklerini gizleyen Genç Hegelci yandaşlardan geldi. Bu yolla Engels'in, Schelling'in uzun süredir beklenen felsefesinin, saf Hıristiyanların kabul ettiği "eski tür din"den daha yeni ve düşünsel olarak daha doyurucu bir şey olmamasıyla alay edişini yaymaya çalıştılar. Ruge kendi yönettiği *Deutsche Jahrbücher*'de Haziran 1842'de yayınladığı uzun bir makale dizisinde Schelling'e saldırırken Engels'in yapıtlarına bir hayli önem vererek, onun parodisini Aristophanes'in komedileriyle karşılaştırdı. Ama Ruge'nin gazetesinin bu iki sayısı, baştan aşağı o kadar açıkça sövgü doluydu ki yasaklandı (I/3-A MEGA² 965-8).

Engels'in softası, Schelling'in aklın inanca boyun eğdiği eski güzel günleri geri getirdiğini ilan etmişti. Softa, okurlarını, görünüşte Schelling'in yaptığı gibi, İncil'in sadeliğinden ayrılıp dünyevi aklın karmaşık felsefi dilini kullanma konusunda uyarıyordu. Yine de Schelling felsefe yoluyla gerçek Üçleme öğretisine ulaşmıştı; sofu yazar buna teşekkür ediyor, Schelling'in yeni felsefesinin aşağılık Hegelciliği reddedip günahkâr dinsizliğe karşı muzaffer olmasını bekliyordu. Hıristiyan akılcılar için sürekli bir baş ağrısı olan Bakire Doğumunu bile, Schelling felsefi maskeyle de olsa dogma olarak yeniden ileri sürmüştü, bu da o günler için en sevindirici işaretlerden biriydi.

Engels'in softası çağdaş yaşamın her yerinde günah buluyordu, Schelling'in Berlin'deki esin kaynağı dersleri, Aziz

Pavlov'un Atina'da alay konusu olan vaazlarıyla karşılaştırılıyordu. Schelling'i alaya alanlar arasında, "çağcıl dünyanın tanrıtanımazları Genç Almanlar, filozoflar, kendilerine ne ad verirlerse versinler ... siyasetçiler ve birahane gevezeleri" vardı. Bunlar, geleneksel tutucu monarşi öğretisine uyarak krala ait olanı krala bırakmak yerine, hükümete müdahale eden ikiyüzlülerdi. Engels elbette, tutucu siyaseti, köktendinci Hıristiyanlıkla özdeşleştiriyordu; parodisinde, özgür düşünceli liberallerle Genç Hegelci köktencileri, Schelling'in gizli Hıristiyanlığına ve desteklediği Hıristiyan devlete karşı ortak konumlarını vurgulayarak, birbirlerine yakınlaştırmaya çalışıyordu.

İlginçtir ki Engels'in softası, daha önceki eleştirisi *Schelling ve Vahiy*'in imge dünyasını yansıtarak, Genç Hegelcileri antikçağ paganizmiyle (çoktanrılılığıyla) özdeşleştiriyordu. Engels ise parodisinde okul günlerinden Aydınlanma Helenizmini hatırlayarak 1789'un Hıristiyan karşıtı düşüncelerine hayranlığını dile getiriyordu:

> O zaman gelin Schelling'le işe koyulalım; aklı Hıristiyanlıktan koparıp ait olduğu yere, paganizme gönderelim. Orada Tanrı'ya karşı gelebilir ... insanlığa istediği örnekleri sunabilir: Cato'nun intiharı, Lais ile Aspasia'nın zinası, Brütüs'ün baba katilliği ve Marcus Aurelius'un Stoacılığıyla Hıristiyanları ezmedeki kuduruk öfkesi. ... Bunlar, tıpkı Fransız devriminin kanlı günlerinin meşhur yosması gibi, Tanrı tahtının üstüne aklı koymanın doğal sonuçlarıdır.

Engels'in Genç Hegelciliği, yalnızca felsefi bir okul değil de, temelde siyasi bir hareket olarak nitelendirmesi kitapçıkta çok açıktı ve parodi biçiminde ortaya konuşu hayli keskindi. Ona göre Almanya iki büyük partiye bölünmekteydi ve bozguncu olanı her yerde hareket halindeydi:

> Tanrı'nın bütün düşmanları bir araya gelip inananlara, ellerine geçen her silahla saldırıyor; kayıtsız kalanlar dünyanın her

> tarafında tanrıtanımazlığın dünyevi aklıyla bir araya geliyorlar ... onlara göre, beden zevkleriyle, şölenleriyle, içkisiyle, fahişeliğiyle bu dünya muhteşem. Onlar İncil kelamına karşı katı, dik kafalı en kötü paganlar, ... onlarınki açıkça dile getirilmiş düşmanlık, öyle ki bütün tarikatlar ve partiler yerine artık sadece iki taraf var: Hıristiyanlar ve karşıtları. ... Hiçbir utanma, saygı, haddini bilme kalmamış [Hıristiyan karşıtlarında], bu baştan çıkarıcıların dehşet verici ciddiyetlerinin ve bilerek dine küfretmelerinin yanında, Voltaire'in rezil alayları çocuk oyuncağı gibi kalır. Almanya'yı karış karış dolaşır, her yere sızmaya çalışırlar (2 CW 241-64).

Genç Hegelcilerin her yere sızmakla tam olarak ne elde edecekleri belirsizdir, bunun en büyük nedeni de Prusya'da yasal siyasi eylem olanağının bulunmamasıdır. Zaten Genç Hegelciler öncelikle yazardır, akademisyendir; seçkinlerin görüşlerinin değişmesiyle toplumda büyük değişimlerin olmasını beklerler. Buna karşın Engels, Fransız modelinde olduğu gibi, seçkinlerin görüşüyle halk devrimi arasında bir ilişki olduğunu varsayıyor gibidir, ama varlığı düşünülen bu ilişkinin ne olduğunu açıkça belirtmez.

III TOPÇU

Engels gönüllü asker olduğu için, birkaç hafta içinde kışladan ayrılıp evde kalmasına izin verildi; topçuluktaki bir yıllık hizmeti sırasında kendisine çok az askerî sorumluluk verilmesi, askerî hayata karşı kendi ilgisizliğiyle uyuştu. Oturduğu birinci kattaki zevkle döşenmiş odasında üç büyük pencere vardı; üniversite ders salonlarına gitmek, yerel okuma odalarında gazete okumak, "Özgür" Genç Hegelcilerle bira içmek ve çeşitli kültürel olaylarda, sırtında göz alıcı üniformasıyla boy göstermek için bol vakti vardı. Bu ayrıntıları 5 Ocak 1842 tarihli mektubunda kardeşi Marie'ye anlatır:

> Yeri gelmişken söyleyeyim, üniformam çok güzel, rengi mavi, siyah yakası üzerinde geniş iki sarı şerit var, cep kapakları da sarı çizgili siyah, ceketin kanatları kırmızı şeritle çevrilmiş. Ayrıca omuzlukları beyaz kenarlı kırmızı. Seni temin ederim ki çok etkileyici, beni vitrine koysalar yeridir yani. Bu yüzden, geçen gün burada olan [romantik] şair [ve oryantalist] [Friedrich] Ruckert'i [1788-1866] istemeden zor duruma düşürdüm. Şiirlerini okurken tam önünde oturuyordum; parlak düğmelerim zavallı adamcağızın gözlerini öylesine aldı ki, lafını şaşırdı. Yakında topçu çavuşu, bir tür komutan olacağım, cep kapaklarıma altın rengi şerit takılacak.

Mektupta küçük boy kendi karikatürü vardır, Engels şöyle yazar: "Burada üniformamı görüyorsun; kaputum en romantik ve etkileyici biçimde –ama kurallara tamamen aykırı olarak– omzuma asılmış durumda" (2 CW 536-8).

Engels için başka bir kayda değer olay, o zaman 30 yaşında olan Franz Liszt'in Berlin'i ziyaretidir. Engels onun "Kamçatka saç biçimiyle" bir karikatürünü çizmiştir –ciddi bir otel komisi. 14-16 Nisan 1842'de Marie'ye yazdığı mektupta ünlünün resitallerini saran skandaldan –yere düşen bir eldiven yüzünden hanımlar arasında çıkan kavgadan– yüksek bilet fiyatlarından, müthiş içki tüketiminden, kült kişiliğe katkısı olan hatıra eşyaları ve resimlerden söz eder. Ama Liszt'in piyano çalışından söz etmez, belki de büyük sanatçıyı çalarken duymamıştır. Başka bir mektupta Berlin operasının pek de iyi olmadığını, ama tiyatronun daha iyi olduğunu yazar. Başkentin çekicilikleri Bremen'den çok üstündür; askerliğe ayrılan saatler, babasının acente işinde çalışırken harcadığından daha azdır; hepsinden iyisi de, evde kendi başına kalabilmesidir. Berlin'de geçen bir yıl bütünüyle büyük başarıdır; bunda en büyük pay, "Özgür" Genç Hegelciler arasında düşünsel olarak aradığını bulmuş olmasıdır (2 CW 538, 541).

IV REN KÖKTENCİLERİ

Engels, Genç Hegelcilerin en köktencileri olan "Özgürler"e katıldıktan sonra, onların en açık biçimde siyasi olan gazetesi, Köln'de yeni kurulmuş *Rheinische Zeitung*'a yazmaya başladı. İlk sayı 1 Ocak 1842'de çıktı ve on beş aylık yayın süresi boyunca hayli farklı görüşlerle ilgi alanlarının yer aldığı bir forum oldu. Şirketi kuranlar iki farklı gruptan oluşuyordu. Bir yanda, gazeteye mali destek sağlayan Ren bölgesi liberalleri vardı; ticaretin gelişmesine yarayan önlemler alması, bir de ticari ve mülkiyete dayalı çıkarların siyasi sürece anayasal erişimi için Prusya hükümetini sıkıştırmakla ilgileniyorlardı. Öte yanda, çoğunlukla köktenci türden Genç Hegelciler olan gazetenin yazarları vardı; bunlar ne Prusya hükümetiyle işbirliğine, ne de bu hükümetin kendilerine tanıyabileceği herhangi bir liberal imtiyaza kibarca teşekkür etmeye yanaşıyorlardı. Prùsya sansürü daha en baştan bunların etkisinden kaygılanıyordu.

Genç Hegelciler arasında merkezî bir kişilik, Moses ya da Moritz Hess'ti (1812-75), Ren bölgesindendi, 1841'de isimsiz olarak yayınlanan *Die Europäische Triarchie*'nin (Avrupa Üçlüsü) yazarıydı. Hess'in babasının Köln'de şeker rafinerisi vardı, ama Hess, Engels'in aksine, 21 yaşında ailesiyle ilişkisini koparmış, Hollanda ve Fransa'da dolaşmıştı. Bu yolculuklarında Rousseau okuyarak devrimci romantik duygular edinmiş, yeni gelişmekte olan ütopyacı sosyalist düşünce okuluyla tanışmıştı. 1837'de Stuttgart'ta yayınlanan ilk kitabı *Die heilige Geschichte der Menschheit* (*İnsanlığın Kutsal Tarihi*), insanın tarihini, ilkel toplumun birliğinden çağcıl ticaret toplumunun düzensizlik ve eşitsizliğine bir geçiş olarak sunuyordu. Bu toplumda özel mülkiyet ve miras, varsılla yoksul arasında, gizil olarak devrimci bir sınıf ayrımı üretmişti. Hess yeni bir toplumsal sistemde –komünizmde– çağın maddi yoksunluğuna ve manevi huzursuzluğuna

çözüm bulunmasını bekliyordu. Geleceğin komünist toplumunda özel mülkiyet, yerini mal ortaklığına bırakacak ve o zaman, insan soyu arasında uyum hüküm sürecekti.

Hess *Avrupa Üçlüsü*'nde Hegel felsefesine eleştiri yağdırıyordu; Alman idealizmi geçmişi akla uydurmaya odaklanmıştı ve geleceğe yönelik bir bakış sunmuyordu; felsefi düşüncesi, siyasette uygulamalı eyleme yeterince yönelmiyordu. Fransız devriminden çıkarılan derslerin hâlâ geçerli olduğunu ileri sürüyor, Alman felsefesiyle Fransız siyasi köktenciliğinin, özellikle de sosyalist ve komünist kuramcıların ufuk açıcı çalışmalarının birleştirilmesini bekliyordu. Bu bireşim, büyük olasılıkla, varsılla yoksul arasındaki çelişkinin yoğunlaşmakta ve köktenci siyasetin açıkça ortaya çıkmakta olduğu İngiltere'de gerçekleşecekti. Toplumsal huzursuzluk orada gittikçe artıyor ve seçim sisteminin bir kez daha yenilenmesi için harekete geçiliyordu. Dahası, sanayideki ücretler ve istihdam koşullarına ilişkin ciddi bir eylem yürüyordu. Sonuç olarak Hess, Prusya, Fransa ve İngiltere'nin ilerici güçlerinin üçlü bir köktenci birlik kurmasını öneriyor ve insanlığın kaderini komünist bir devrime bağlıyordu.

Hess, yolculuklarının sonunda Ren havzasındaki aile işine dönmüş, Bruno Bauer ile Marx'ın da aralarında yer aldığı Genç Hegelcilerin oturduğu bölgeye yerleşmişti. O sıralar Bauer ile Marx bazı tasarılar üzerinde işbirliği görüşmeleri yapıyordu; bunlardan biri Marx'ın Berlin'den ayrılıp Trier'e gitmeden hemen önce Nisan 1841'de Jena Üniversitesi tarafından kabul edilen doktora tezinin yayınlanmasıydı. Temmuzda Marx, Bauer'le birlikte olmak için Bonn'a taşındı, ikisi de dinin, özellikle Hıristiyanlığın Genç Hegelci eleştirisiyle uğraşıyordu. Marx, Bauer'in *Son Üfleniş*'ine devam olarak, Hegel'in Hıristiyan sanatı hakkındaki görüşü, hukuk ve siyaset felsefesi üzerine yazmayı düşünüyordu. Tasarlanan bu katkılar, Bauer'in 1842 Mayıs sonu ya da Haziran başında isimsiz olarak Leipzig'de yayınlanan *Hegels Leh-*

re von der Religion und Kunst von dem Standpunkte des Glaubens beurtheilt (Hegel'in Din ve Sanat Öğretilerinin İnanç Bakışıyla Değerlendirilmesi) parodisinde yer almadı. Bildiğimiz kadarıyla Schelling'in "pozitif felsefe"sine Genç Hegelcilerin saldırısına Marx'ın yapacağı katkı da hiç yazılmadı; sadece 1841'de bir ara doktora tezine, Schelling'in önceki felsefesine ilişkin bir iki not ekledi. Belki Marx, Engels'in Schelling üzerine *Telegraph*'taki imzasız makalelerini, daha sonra "Oswald"ın sahiplendiği *Schelling ve Vahiy* eleştirel kitapçığını, isimsiz *Schelling, İsa Suretinde Filozof* parodisini okumuştur, ama bunu kesin olarak bilmiyoruz (YHKM 137-47; I/l MEGA² 88-91 ve I/l-A 883-4, 963-4, 1277-9).

Marx, Bonn'da geçirdiği bu dönemde Hess'le ve başka bir Genç Hegelci olan Georg Jung (1814-86) ile işbirliğine girdi. Hess'le Jung bir gazete devralmayı tartışıyordu, Aralık 1841'de Prusya sansürünün biraz hafiflemesiyle *Rheinische Zeitung*'u çıkardılar. 1842 başlarından itibaren Bruno, Marx'a gazetede yazması için baskı yapıyordu. Bauer'in daha önce Berlin "Doktorlar Kulübü" üyesi olan kayınbiraderi Rutenberg, Marx'ın önerisiyle yayın yönetmeni yapıldı. Bu iş Şubat'ta, gazeteye yazan Genç Hegelcilere iyi gözle bakmayan eski sorumlunun istifasından hemen sonra oldu. Marx o sırada Ruge için yazmayı planlıyordu, *Deutsche Jahrbücher* için bir makale hazırlamıştı, ama yazısı sansüre takıldı, o da Mart sonlarında yeni Ren havzası gazetesine yazmaya başladı. Marx'ın gazetede yayınlanan ilk yazısı (toplam olarak bu yayınlanan ikinci yapıtıydı) gündemdeki bir konu olan basın özgürlüğü üzerineydi ve 1842 Mayıs'ının başında, "Bir Renanyalı" imzasıyla çıktı. Marx uzun bir nişanlılıktan sonra evlenmek istiyordu, bu yüzden 1842 baharında, geçimini sağlamak ve yaşamuğraşına başlamak için, çabalarını *Deutsche Jahrbücher*'den Ren havzası gazetesine aktardı. İsimsiz makalesi, Berlin'de Genç Hegelcilerden Meyen ve *Deutsche Jahrbücher*'deki Ruge tarafından çok iyi karşılandı. Ruge'nin gazetesi sansürün

baskısı altındaydı ve daha Mart 1842'de, Ruge ile Marx yasaklanan ya da basılması kuşkulu olan makalelerini İsviçre'de yayınlama planları yapmışlardı. *Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik* (Alman Felsefe ve Gazeteciliğinde En Son Gelişmeler) Şubat 1843'te, Zürih ve Winterthur'da yayınlandı. İki ciltlik bu yazılar toplamının editörlüğünü Ruge, yayıncılığını da İsviçreli bir köktenci olan Julius Frobel (1805-93) yaptı. Kitapta, Marx'tan Prusya sansürüne, Feuerbach'tan felsefe reformunda atılacak ilk adımlara, Ruge ile Bauer'den siyasete ilişkin yazılar vardı. Hess de aynı çözüm yoluna başvurmuştu (I/l-A MEGA² 963-79, 984-5; MBM 72-87).

Rheinische Zeitung'un kuruluşunda Marx da yer almıştı, ama gazetede Engels'in yazısı daha önce basıldı. 12 Nisan 1842 tarihli *Rheinische Zeitung*'da, o günlerde Almanya'da tartışılan liberalizmin durumu konusunda acele yazılmış, imzasız "Nord- und süddeutscher Liberalismus" (Kuzey ve Güney Alman Liberalizmi) yazısı çıktı. Engels yine güney Almanya'nın liberalizmini övüyordu; bu bölgede, Napolyon sonrası dönemin başlarında, Baden (1818), Württemberg (1819) ve Bavyera (1818) monarşi rejimleri için anayasalar kabul edilmişti. Almanya'nın öteki bölgelerinde ise babadan oğula geçen "Tanrı egemenliği"ne dayalı hükümdarlık gelişip serpiliyordu, özellikle de Almanya'nın kuzeyinde Prusya'da ve Hanover'de kral anayasayı bütünüyle kaldırarak anayasal düzeni dramatik bir biçimde reddetmişti.

Güneydeki liberal hareket Fransa'daki 1830 Temmuz devriminden sonra canlanmıştı, ama güneyin Alman liberalleri, Engels'e göre, kendi gündelik uygulamalarından siyasi kuram türetme yanlışına düşmüştü. O zamanın liberal uygulamaları farklı farklı olduğundan çok genel, belirsiz, bulanık bir kuram çıkmıştı ortaya; ne Alman, ne Fransız, ne ulusal ne kesinlikle kozmopolitti, sadece soyut ve eksikti. Yazıda, Engels'in, "kuramı uygulamadan soyutlayararak özgürleştiren" kahramanı

Börne'nin, kuzey Alman liberalizminin doruğunu oluşturduğu, bütün güneyli Almanların toplamından daha değerli olduğu söyleniyordu. Engels'e göre, kuzeyli Alman liberali son derece tutarlıydı, talepleri kesin, araçları amaca uygundu, bu nedenle de, kuzey Alman liberalizmi, her tür ve biçimdeki gerici tepkiye karşı azimli, dirençli ve başarılı bir savaşa girebilirdi. Güney Almanya liberallerinin uygulamadan kuram çıkarmaya kalkıp yenildikleri sonucuna varan Engels, bütün Almanları ters yönde, kuramdan uygulamaya doğru çalışmaya çağırıyordu. Bu yolla, yurttaş özgürlüklerini elde etme amaçlarına daha çok yaklaşacaklardı (2 CW 265-7).

Engels bu izleği daha önce "Ernst Moritz Arndt" yazısında açıklamıştı; Börne'nin kuramı ve uygulaması üzerine bütün yazdıkları, devrimci liberalizm açıklamasının merkezinde yer alıyordu. Kuramla uygulama arasındaki ilişkide, uygulamanın kuram tarafından bilgilendirilmesi, kuramın da uygulamanın ötesine geçmesi gerekliliği, Genç Hegelciler arasında ortak konulardı, ama bunları anlayış biçimlerinde ve bunlardan birinin mi, yoksa ötekinin mi vurgulanması gerektiği konusunda uzlaşma yoktu. Siyasetle ilgilenen herkes için bu düşünceler sıradandı, bugün de öyledir. Ama Hegelci felsefenin Prusya siyasetinin yarı-dinî dünyası üstündeki etkisi nedeniyle, 1840'ların siyasi uygulaması, buna katılanları ister istemez hayli soyut olan bir kuramla baş başa bırakıyordu. Engels ile çağdaşları, kendilerine şu çok zor üç soruyu sorarak, kuram-uygulama denklemiyle hayli karmaşık bir düzeyde uğraşmak zorundaydılar: Hegelci kuram bu denklemi hangi terimlerle dile getiriyordu? Bu kuram siyasetteki hangi önlemleri destekliyordu? Somut olarak gerçekleştirilebilecek girişimler nelerdi?

Engels'in *Rheinische Zeitung*'a bir sonraki katkısı, tam da bu üç noktada yoğunlaşmıştı. Mayıs 1842'de "F.O." imzasıyla yayınlanan iki bölümlük "Tagebuch eines Hospitanten" (Ko-

nuk Öğrencinin Günlüğü) yazısında Engels önce, Hegel'in eski öğrencisi olan ve onun din felsefesi derslerini derleyen Philipp Marheinicke'nin (1780-1846), felsefe ile dinbilim arasındaki ilişkilere dair ders notlarını gözden geçiriyordu. Marheinicke'nin kendisi Genç Hegelci değildi, ama Bruno Bauer'in yakını ve savunucusu, Schelling'in kara çalmalarına karşı sağlam bir Hegel yanlısıydı. Engels, Marheinicke'nin bilimin özgürlüğünü savunmasını överek başka bir "Eski" Hegelciye, onun "Kısa Mantık" yapıtının editörü ve yine eski öğrencisi olan Leopold von Henning'e (1791-1866) geçiyordu.

Von Henning, Hegel'in felsefesini, iktisat kuramı, mali sistem ve devletin izlediği iktisat politikaları gibi, ustanın yalnızca ana çizgilerini belirttiği bilimsel sorgulama alanlarında genişletme görevini üstlenmişti. Bu, Engels'in iktisat sorunlarıyla kuramsal bağlamda ve siyasal iktisadın [ekonomi politiğin] klasik yapıtlarıyla ilgilenmesinin kayda geçen ilk örneğidir. Bu meseleleri ele alıp Alman siyasetinin Genç Hegelci çözümlemesini çarpıcı bir özgünlükle genişletmiştir. 1806'da Prusya'nın Jena'da yenilmesiyle Napolyon işgalinin ardından Almanya'nın doğal, organik ortaçağının bittiğini, Prusya'nın geleceğinin kuram, bilim ve düşünsel gelişmede yattığını ileri sürmüştür. Çağcıl Prusya, 1813'te, Fransız işgalcilerini kovma mücadelesiyle başlayan, siyasette bilinçli bir yerli yerine oturma sürecine girmişti. Bu süreç, ulusal niteliğin emrine girmemiş, akıldan esinlenmenin peşinden gitmiştir; bu nedenle Prusya, komşularından tamamen farklı olarak, Avrupa'nın örnek devleti olabilir, kurumları yüzyılın bütün devlet bilincini temsil edebilirdi. Engels daha önce Almancıların ortaçağcı görüşlerine karşı Aydınlanma ideallerini savunmuştu, ama "Günlüğü"nde Aydınlanmacı kurama övgülerini –bunlara saygın bir Hegelcinin dile getirdiği siyasal iktisat üzerine seçmeci yorumları da ekleyerek– genişletmiştir. Engels, von Henning derslerini hiçbir zaman yayına hazırla-

madığından ve aslında onun siyasal iktisat üzerine çalışmaları başka kaynaklarda da yer almadığından, o sırada görüşleri yayınlanmamış olan von Henning'ten uzunca alıntılar yapmıştır:

> Prusya [diyordu von Henning], çağcıl siyasal iktisat bilimine dayanan bir mali sisteme sahip olmasıyla ve Adam Smith ile onu izleyenlerin kuramsal sonuçlarını bugüne kadar tek başına uygulamaya koymasıyla, öbür bütün devletlerin arasında öne çıkar. ... Prusya serbest ticaret ve serbest sanayi ilkesine sıkıca sarılmış, bütün tekelleri ve engelleyici gümrük vergilerini ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla, siyasi sistemimizin bu yönü bizi, siyasi özgürlük bakımından bizden çok önde olan öbür devletlerin üstüne çıkarır. ... Ama maalesef, öyle ihtiyar beyefendiler vardır ki, dar kafalılıkları ve hırçınlıkları, her yeniliğe mızmızlanmalarına, bunu tarihî değil, uygulanamaz, soyut kuramdan gelen zorlamayla kurulan bir yapı diye suçlamalarına yol açar; sanki ... uygulamanın kurama, bilime uyması yanlışmış gibi, ... sanki kuramdan bütünüyle yoksun uygulama olabilirmiş gibi.

Engels, kuşkusuz ticaretin içinde yetiştiği için, serbest ticaret kuramına pekâlâ aşinaydı ve devrimci liberal Börne'yi, Aydınlanmacı kuramı siyasi uygulamaya sokmayı amaçlayan kişi olarak yere göğe sığdıramıyordu. Von Henning'in, iktisat kuramının tarihte akılcılığın gelişmesinin bir yönünü oluşturduğu, iktisadi politika alanında akılcılığın, iktisat kuramının uygulanmasıyla gerçekleştiği biçimindeki Hegelci görüşü, açıkça esin vericiydi. Engels on sekiz ay içinde bu konuya yeniden eğilmiş, –türünün tek örneği olarak– siyasal iktisadın temel kavram ve kategorilerinin bir Genç Hegelci eleştirisini yazmış, böylece Hegelci felsefeyi toplumsal bilim alanının daha da derinine çekmiştir (2 CW 268-73; I/13-A MEGA² 975-6, 986-7).

V "ÖZGÜRLER"

Engels, Nisan 1842'den itibaren Genç Hegelcilerin en güçlü yayın organı *Deutsche Jahrbücher*'in yayın yönetmeni Ruge ile haberleşiyordu. Çok muhtemeldir ki genç yazar, o baharda Berlin'de yeni tanıştığı Ruge'ye gazetesine yazmayı önermiştir. Önerisi, Ortaçağ Hıristiyan şiiri, özellikle de Dante üzerine, Feuerbach'ın getirdiği bakış açısı kullanılarak yazılmış bir makaledir. Bu tasarı, Marx'ın, tam da aynı dönemde, Ruge ve Bruno Bauer ile birlikte üzerinde çalışıyor olması gereken tasarıya şaşırtıcı derecede benzemektedir. Hem Marx'ın hem Engels'in Hıristiyan sanatına duydukları ilgi, belki de hukuk ve siyasi yaşam felsefelerinin yanında din ve estetik felsefelerine önem veren Hegelci sistemin tamamını yorumlamak istemelerinden kaynaklanmış olabilir. Böylece tutucu Hıristiyanların, estetik ve örgütlü dinden siyaset ve hukuka kadar uzanan kendi dünya görüşlerini haklı çıkarıp öne geçirmek için, Hegel'inki de dahil, felsefeyi kullanmalarına karşı bir saldırı planlıyorlardı. Hatta Marx –Feuerbach'ın Genç Hegelcileri, Hıristiyanlığı dinin özel bir türü olarak ele almaya itmesi gibi– çalışmasının başlığındaki "Hıristiyan sanatı"nı, "din ve sanat" diye değiştirdikten sonra, Hıristiyanlık dönemi sanatına özel bir göndermede bulunarak kendi önerdiği çalışmayı genişletmişti.

Hıristiyan sanatı konusunda önerdikleri makaleleri ne Marx, ne de Engels yazdı; her ikisinin de bu tasarıdan vazgeçmeleri benzer nedenlere bağlanabilir: siyasi konuların hemen ele alınma baskısının artması ve zaman alıcı araştırma projeleri yerine gazete yazarı olarak kendi yaşamuğraşlarını ilerletme istekleri. Engels, 15 Haziran 1842'de Ruge'ye yazdığı mektupta "Dante konusunu şimdilik bir yana bıraktığını" bildirmiştir. Ayrıca, anlaşılan Ruge'nin ısrarlı editörlük sorularına yanıt olarak, Schelling eleştirisini neden *Deutsche Jahrbücher*'de ya-

yınlamak yerine kitapçık biçimini tercih ettiğini açıklamıştır. Ruge'nin kendisine "Doktor" diye hitap etmesini düzelterek felsefe doktoru olmadığını, hiçbir zaman da olamayacağını belirtip yayıncısını kendisi hakkında biraz daha aydınlatır: Kendini nadir tanıtma anlarından birinde, "ben sadece bir tüccar ve Prusya Kraliyet ordusunda topçuyum," diye yazar. Ayrıca *Schelling, İsa Suretinde Filozof* parodisini yazdığını da belirtip mektubu "F. Engels (Oswald)" diye imzalayarak her şeyi açığa vurur. Bu da gösteriyor ki, Genç Hegelci çevrelerde bile Oswald kimliği pek tanınmıyor, Schelling eleştirisi kitapçığını da, onun felsefesinin büyük ün kazanmış softaca parodisini de kendisinin yazdığı pek bilinmiyordu. Ruge'nin *Deutsche Jahrbücher*'inde Temmuz 1842'de çıkan "Alexander Jung, *Vorlesungen über die moderne Literatur der Deutschen*" (Alexander Jung, Çağdaş Alman Edebiyatı Dersleri) yazısında, "Oswald" kendisini *Schelling ve Vahiy*'in yazarı olarak tanıttı, ama okur kitlesi bunu fark etmedi.

Alexander Jung'un Dersleri, 1842'de Danzig'de basıldı ve Jung, yoldaşı olan Genç Almanlar, özellikle de Heine, Theodor Mundt (1808-61) ve Heinrich Laube'yle (1806-84) birlikte, Engels tarafından haşince eleştirildi. Engels, hepsini gösterişçilik, sığlık, kişiliklere saplantılı olmakla eleştirdi ve özellikle Jung'un gazetesi *Königsberger Literatur-Blatt*'ın "sıkıcı pozitivizm"ini Schelling'in "pozitif felsefe"siyle flört etmekle suçladı. Engels'in *Deutsche Jahrbücher*'de çıkan tek yazısı olan bu eleştiri, Genç Hegelci bakışını ifade etmesindeki açıklık ve Genç Almanya ile yolunu ayırmasında kullandığı keskin dil bakımından dikkate değerdir. Daha önce bu grupla bir yakınlığı olmuştu ve kendi gelişiminin belli bir aşamasında bunun önemini itiraf etti: "Alman düşüncesindeki gelişimin son aşamalarına her kim akıl yormuşsa, bir zamanlar Mundt'un, Laube'nin ya da Gutzkow'un çalışmalarından özel bir hoşnutluk duymuştur." Yine de o günden bu yana Alman

düşünsel yaşamının coşkulu bir ilerleme gösterdiğini söyleyen Engels, Genç Hegelcilikle karşılaştırılınca, çoğu Genç Alman'ın tamtakır olduğunun, dehşet verici derecede açık olduğu kanısındadır. Engels'in, düşüncenin, en başta felsefedeki gelişmesine ve düşünürün toplumsal gerçeklikle eleştirel ilişkisine Genç Hegelci bakışla odaklanması, şu çapraşık ama nihai cümle ile özetlenebilir: "Ne var ki gerçeklikte, düşünce kendi gelişmesinde tek başına ebedi ve pozitifi oluştururken, olan bitenin olgusal, dışsal yanı, tam da negatif, gelip geçici ve eleştiriye açık olandır." "Genç Almanya'nın ömrü sona ermiştir" ve "Genç Hegelci okul doğmuştur," sonucuna varır. Soluk soluğa durumu şöyle özetler: "Şimdi artık Strauss, Feuerbach, Bauer ve [*Deutsche*] *Jahrbücher* evrensel dikkati topluyor, ilkeler üzerine savaş en yüksek noktasındadır, bu bir ölüm-kalım sorunudur, Hıristiyanlık hedeftedir, siyasi hareket her şeyi sarmaktadır!"

Engels'in, Genç Almanların soyut edebi ilgiler olarak betimlediği şeyle tam bir zıtlık içindeki kendi siyasileşme çizgisi, Genç Almanya üzerindeki etkisi –Genç Almanlar için şanssız biçimde– çok büyük olmamış olan Börne'nin ünlü alıntısında belirtilmiştir. Börne, 1832-1840 karanlık yıllarında Alman siyasetinin bilinci olmuştur; daha sonra da Genç Hegelciler arasından, onun gerçek çocukları, felsefi liberaller doğmuştur. Engels, Jung'un özellikle Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* kitabıyla hesaplaşma çabasına şiddetle karşı çıkar, çünkü Jung, kitabın Schelling'in felsefesiyle, dolayısıyla Hıristiyan diniyle uyumlu olduğunu ileri süren yapış yapış bir iddia atmıştır ortaya:

> Eğer yeryüzü bütün evren olsaydı, Feuerbach haklı olabilirdi, diyor Jung; bu dünyanın bakış açısıyla bütün yapıtı olağanüstü, ikna edici, kusursuz, karşı çıkılamaz; ama evrensel, küresel bakımdan hiçbir değeri yoktur. Ne hoş bir kuram! Sanki iki kere iki ayda beş ediyor, sanki taşlar Venüs'te canlı, oradan oraya koşuyor ve Güneş'te bitkiler konuşuyormuş gibi!

Engels, Jung'u uluorta kınayarak "Özgürler" hareketinden, Berlin felsefi köktencileri arasından çıkarılmasını istedi. Onu, Almanya'nın en belkemiksiz, en işe yaramaz, en kafası karışık yazarı, hatta bir gizli Hıristiyan olarak ilan etti (2 CW 284-97, 543; I/3-A MEGA² 994-7).

"Özgürler" başka bir imzasız hicivle, bu defa Engels ve Edgar Bauer tarafından, bütün Almanya'ya tanıtıldı. Bruno Bauer'in Mayıs 1842'de Berlin'e dönüşüyle, kardeşi Edgar ile Engels işten atılan ilahiyat hocasının hicivli bir savunmasında işbirliğine başladı. *Die frech bedräute, jedoch wunderbar befreite Bibel. Oder: Der Triumph des Glaubens* (Küstahça Tehdit Edilen Ama Mucizevi Biçimde Kurtarılan İncil ya da İnancın Zaferi) Aralık 1842'de, Zürich yakınlarındaki Neumünster'de, İsviçre'nin görece güvenli ortamında yayınlandı, ama birçok Alman gazetesinin ilgisini çekti. 1 Nisan 1943'e gelindiğinde, yazarlarının Edgar Bauer ve "Oswald" olduğu belirlenmişti. Onların "Dört Kantolu Hıristiyan Destanı", "Sabık Öğretim Üyesi Bruno Bauer'in Korkunç Ama Gerçek ve İbret Dolu Öyküsü'nü; Şeytanın İğfal Etmesiyle Gerçek İnancını Yitiren Kişinin Sonunda Nasıl Baş İblis Olup Tamamen Aforoz Edildiğini" anlatıyordu. Öykünün üniversite öğrencisine çekici gelecek bir yanı vardı: Bir Faust parodisi olduğu apaçık meydanda olan öyküde, Tanrı ile Şeytan, Bruno Bauer'in ruhu üzerinde çekişir. Hegel'in hayaletinden ve başka tanrıtanımazlarla devrimcilerden destek alan Bauer, Şeytanı seçer; dünyevi güçler, cennet konuğu sofu filozoflarla, yani Leo ve Krummacher'le kavgaya tutuşur. Kötü güçlerin kazanacağı belli olunca, Bauer, Şeytan'a efsane diyerek onu kovar ve bunun üzerine, olmayan varlıkları umarsızca yanlarına alan Tanrı ile Şeytana karşı çıkar, tanrıtanımazların önderi haline gelir. Tam Tanrıtanımazlar bütün doğaüstü güçlere karşı zafere ulaşmak üzereyken, öğretim üyesi Bauer, Berlin Üniversitesi'ndeki kadrosundan tek sözcüklü bir mesajla atılır – "kovuldun."

Bugün artık kitapçık, Berlinli Genç Hegelcilerin "Doktorlar Kulübü"ne kadar geriye giden karakter çizimleriyle dikkat çekicidir. Bu grubu, Engels değil ama Edgar Bauer yakından tanıyordu. Yazdıkları hicivde, Genç Hegelciler, Ruge'nin dergilerini okur, onun "Cehennem cemaati"ne üyedir. "Jakoben Kulübünün vahşiliğini katbekat aşan bu Tanrıtanımaz çete"de aşağıdaki kişiler bulunmaktadır:

Karl Köppen:
Şurada gördüğünüz o gözlüklü Köppen'dir.
... Belinden sallanan kılıç ... Şeytanın kuyruğu gibidir.
Apoletler takmıştır. Salladığı sopayla
Bilgiye aç, ateşli gençliği habire döver.

Eduard Meyen:
Doğuştan Tanrısızdır, o en rezili sever:
Doğduğu günden beri okuduğu hep Voltaire.

"*Oswald*", yani Cehennemdeki Meyen "aile"sinin ilk üyesi olarak Engels'in kendi karikatürü:
En solda sırık gibi uzun bacaklı Oswald,
Ceket gridir, ama pantolon biber tonu;
İçi de biber dolu; şu bizim Dağlı Oswald;
Köktencidir kendisi, hem pek sert hem de koyu.
Gün demez, gece demez, giyotinler hakkında,
Aynı ağır havayı çalar durur daima
O şeytan şarkısını mırıldanır içinden:
Formez vos bataillons! Aux armes, citoyens! [Fransız Devrimci marşı *Marseillaise*'den: Taburlarınızı oluşturun! Silah Başına, Yurttaşlar!]

Edgar Bauer:
Şu biracı yapılı kim, Oswald'ın yanındaki?
Edgar Bauer'dir o, kana susamış biri.
... Şık mavi ceketi var, esmer teni toz toprak,
Çıtkırıldım görünür, ama baldırı çıplak.

Max Stirner, Johann Caspar Schmidt'in (1806-56) takma adı; "Özgürler"e, Engels ile yaklaşık aynı zamanda katılmıştır.
Stirner düşünür hep, ılımlılıktan nefret eder;
Yakında kan içecek; şimdilik su gibi bira içer.
Biri vahşice şöyle bağırsa: *à bas les rois!* [krallar kahrolsun!]
O hemen yapıştırır: *à bas aussi les lois!* [yasalar da kahrolsun!]

Ludwig Buhl, kısa süre yayınlanmış Genç Hegelci gazete *Der Patriot*'un yayın yönetmeni.
Şu yosun dişli olan, sallanarak yürüyen,
Saçı başı dağınık, kırlar düşmüş erkenden,
Sudan, sabundan uzak, *Patriot* da kandan uzak,
İçi ince, yumuşak, dışı baldırı çıplak.

Sonra *Arnold Ruge:*
Yaban Arnold, Çarıdır bütün tanrıtanımazların,
Havada fır fır döner ucunda asasının
[Uçuşur] *Hallische Jahrbucher* nüshaları.

Engels ile Edgar Bauer, Berlin tayfasını tanıttıktan sonra, Bruno Bauer'i ve onun hepsi *Rheinische Zeitung* ile ilişkili olan takipçilerini karikatürize etmeye koyulurlar:

Bruno Bauer:
Söylenip duran şu sıska kabadayı, yeşil ceketli olan;
Her şeye yan bakıyor, Cehennemin soyundan.
Bayrağı kaldırıp da şöyle bir salladı mı
Savrulur gökyüzüne İncil'e eleştiri kıvılcımları.

Marx:
Şu hep acele eden kim ola sıradaki?
Yanık tenli Trierli, tam bir hilkat garibesi.
Ne atlar ne de sıçrar, kocaman adımlar atıp
Yüksek sesle söylenir. Sanki ucundan tutup
Yere çalacak gibi tepedeki geniş Cennet tentelerini,
Kollarını uzatıp yakalıyor gökleri.

Kötücül yumruğunu sallıyor, haykırıyor boyuna,
Sanki binlerce Şeytan asılıyor boynuna.

Georg Jung:
Bir sonraki Genç Kölnlü, şu şişinen göbekli, (*jung*'un, "genç" anlamına gelmesine göndermeyle)
Cennete hiç yakışmaz, Cehenneme giremeyecek kadar iyi.
Yarı baldırı çıplak, yarı asilzade,
Tatlı dilli, serveti bol çelebi. ...

Rutenberg:
Ardındaki, gerçekten de tiksinti vericidir,
Aylak aylak dolaşır, ama yumrukları hep hazırdır.
Kötü bir huyu vardır: Sürekli tütün içer
Ağzından yukarı dikilen upuzun bir pipodan. ...

Feuerbach:
Tek kişilik ordusu, bağnaz tanrıtanımazların,
Tek kişilik gizli hazinesi, İblisçe ustalığın,
Tek kişilik pınarı, aşağılık küfür ve utanmazlığın,
Yardım et lütfen Aziz Yuhanna [Genç Hegelcilere göre en "özbilinçli" ve "akılcı" İncil yazarı], adı tüyler ürperten şu Feuerbach'a [sözcük anlamı "ateş-deresi"] karşı!
Ne söylenir, ne zıplar, ama dolaşıp durur semalarda
[tanrıtanımazlık sorunu konusunda?],
Berbat bir meteordur, çevrili cehennem bulutlarıyla.

Engels ve Edgar Bauer, Feuerbach'ın doğaüstünü yeryüzüne indirdiği Hıristiyanlık çözümlemesinin parlak bir karikatürünü çizerken, bunu, iğrenç ama alabildiğine insani bir kabalığa indirgenmiş Hıristiyan dinî törenleri olan Komünyon ve Vaftizin şeytani bir parodisi olarak gösteriyordu:

Işıl ışıl ışıldayan bir kupa uzatıyor bir eliyle,
Güç veren bir somun ötekiyle.
Göbeğine kadar su, deniz kabuğu bir leğende oturur,

> Arsızlar için yeni bir ayin arar.
> Büyük bir iştahla gövdeye indirir içkileri, yıkanır,
> Gerçek bütünüyle kutsal ayinlerin içindedir diye tutturur.
> Bağırış çığırışlar patlar, ama önce bir *hurra*!
> Sonra götürülmeli köşedeki ilk bara (2 CW 334-7; I/3-A MEGA² 1018-22).

"Özgürler" içindeki kuram-uygulama sorununun, yazarları temsil eden karikatürlerle anlatılması dikkat çeker:

> Ne Oswald ne de Edgar bekleyemez o [Ruge] sussun diye.
> Masa üstüne zıplayıp haykırırlar tek bir ağızdan:
> "Ruge, gına geldi, konuşma yeter artık!
> Şu gevezeliği kesip eylem yapsak birazcık. Eylem!"

Sözcüklerle baş etmede çok başarılı, ama siyasi bakımdan çekingen olan Ruge, Engels'in Börne ve Temmuz 1830 günleriyle ilişkilendirdiği, devrimci liberalizmin Genç Hegelci söz dağarcığıyla değil, "Eski" Hegelci terimlerle şöyle konuşturulur:

> Sonra alaycı bir gülüşle Arnold yanıt verir:
> "Eylemimiz sözlerdir ve uzun süre böyle kalacaktır.
> Soyutlamadan sonra, Eylem kendinden gelecektir."

Ruge, Engels'ten 26 Temmuz 1842'de yazılmış hayli açıklayıcı bir mektup alır. Engels bu mektupta o güne kadar yaptıklarını anlatır, kısa süre sonra bitecek askerlik hizmetinin ardından geleceğe ilişkin tasarılarını açıklar: "Bütün edebi çalışmaları şimdilik bir kenara bırakıp öğrenmeye daha fazla zaman ayırmaya karar verdim. Bunun nedenleri hayli açık. Gencim ve felsefeyi kendi kendime öğrendim. Kendi görüşümü oluşturmaya ve gerekirse savunmaya yetecek kadar öğrendim, ama bu kadarı, felsefe için başarıyla ve gerektiği gibi çalışabilmem için yeterli değil."

Felsefede aranan niteliklere sahip olmadığını, "kendi adımla" yeniden yazmaya başladığında gelecek kaçınılmaz eleştirileri

yanıtlamak için daha bağımsız çalışmaya gerek duyduğunu bir kez daha belirterek devam eder: "Öznel bakışla, edebi faaliyetlerim şu ana kadar basit deneylerdir. Bu deneylerden, doğal yeteneklerimin, verimli ve etkili bir biçimde ilerleme yolunda çalışmama ve yüzyılın hareketinde etkin olarak yer almama yetecek kadar olup olmadığımı öğrenebildim. Sonuçtan memnun sayılabilirim."

Eylül 1842 sonunda Engels, Berlin'den ve "Özgürler"den ayrılıp evine, vaktinin çoğunu alacağını bildiği iş sorunlarına döndü (2 CW 545-6; III/1 MEGA² 235), Barmen'e giderken yolda Köln'e uğrayıp bir yıl boyunca gazetecilik çabalarının neredeyse hepsini ayırdığı gazetenin –*Rheinische Zeitung*– yazı işlerini ziyaret etti.

4

MANCHESTER'LI

Engels, 7 ya da 8 Ekim 1842'de *Rheinische Zeitung*'un yazı işlerine gittiğinde komünist Hess'le ilk kez tanıştı. Ertesi yıl Hess gazetenin ara sıra Berlin muhabiri olan birine bu karşılaşmadan şöyle söz etti: "Günlük konulardan konuştuk, devrimciliğin birinci sınıfındaki öğrenci [Engels], buradan ayrılırken ateşli bir komünist olmuştu." Engels'in komünizme geçişi geleneksel olarak Hess'le o buluşmasına bağlanır, sosyalist ya da komünist düşüncelere –o zamanlar ikisi arasında ayrım yoktu– daha önceki yazılarında rastlanmadığı kesindir. Hess, Engels'in Fransız devriminin başlangıç yıllarındaki toplumsal dönüşüme ilişkin ilkel görüşünden, kendisininki gibi en güncel komünist fikirlere geçişini kendine yormuştur (I/3-A MEGA² 685).

Fakat Engels'in öyle çok fazla ikna olmaya ihtiyaç duyduğu da pek söylenemez, çünkü Hess'in aradığı *Avrupa Üçlüsü* onda zaten mükemmel yansımasını buluyordu: Fransız siyasetine olan devrimci hayranlık duyguları, Alman felsefesini değerlendirmesindeki eleştirel Genç Hegelcilik, sanayileşme ve sınıfa bakış açısı. Sonuncusunu İngiltere'de aile işletmesiyle ilgilenirken geliştirmesi beklenebilirdi. Sonraki iki yıl boyunca komünist düşüncenin Engels'in yapıtlarına girip kendi konusunu seçmesinde etkili olduğu kesindir, ama devrimci liberalden komüniste evrilmesi, dışarıdan bakınca dramatik bir değişim değildi. Bunun nedeni, komünist ya da sosyalist bakış açısının hayli değiş-

ken, genellikle de düşsel olması, liberalizmin birçok kuramcı ve siyasetçi için bir devrim öğretisi olması, komünizm karşıtlığı içermesinin de gerekli olmamasıydı. Anayasacı liberalizm ile devrimci komünizm arasındaki kuramsal ayrımlar ve sınır çizgileri keskin değildi; zaten Hess, Engels ve başka köktenciler komünizmi, Avrupa siyasi gelişiminin, liberal kuramın ve uygulamanın başarıları üzerine kurularak bunları daha ileriye taşıyacak bir aşaması olarak görme eğilimindeydi. Komünizm o zaman liberalizmin basitçe tersi değildi; liberaller komünistlerin düşmanı değil onların olası müttefikleriydi. O sıralar komünizm, malların ortaklığından daha fazla bir şey ifade etmiyordu ve komünizm kuramcıları, bu ortaklığı, birbirinden çok farklı düşülkücü [ütopyacı] tasarılardan türetiyordu. Uygulamaya dönük komünistler, ikna olabilecek liberaller –devrimciliğin birinci sınıfındaki öğrenciler– arıyordu. Bunlar temsilî ve hesap veren hükümet gibi siyasi bir amacın ötesine bakacak, o günün toplumundaki mülkiyet eşitsizliğinin doğurduğu ek "toplumsal sorun"u ele alabilecekti.

Engels, Hess'le buluşmasından sonra Barmen'e gitti. Herhalde aile firmasında çalışmaya devam etmek üzere Manchester'a taşınma hazırlığı yapacaktı. Bu da işletmecilik yaşamuğraşını geliştirmede mantıklı bir adımdı, babasının görüşüne göre de iyi bir fikir olduğu kesindi. Babası İngiltere'de artık Genç Hegelcilik olmayacağını, genç Engels'in üzüntü veren dinî kuşkuculuğunun, sorumsuz aydın yaşamı heyecanının söneceğini düşünüyordu elbette. Delikanlının Berlin'deki köktenci tavrını Manchester'da da sürdürmesi zor görünüyordu, çünkü bir Manchester'lı ayakları yere basan, sağduyulu, kendini sanayi ve ticarete adamış biriydi. Prusya ordusunun bunu beceremediği ortadaydı; muhalif bir aydın olarak Barmen'de sürekli kalması söz konusu olamazdı, zaten genç Friedrich'in geçimini sağlaması gerekiyordu.

I MARX'LA TANIŞMA

Engels Kasım ayında Londra ve Manchester'a giderken *Rheinische Zeitung* yazı işlerini bir kere daha ziyaret etmek için Köln'e uğradı ve bu kez yeni yayın yönetmeniyle tanıştı. 15 Ekim 1842'de Marx görevi neredeyse ister istemez devralmıştı; başı dertte olan gazeteyi yönetmeye istekli tek sorumlu kişi oydu. *Rheinische Zeitung,* bölgesel Ren yönetimini ve Prusya ulusal hükümetini eleştirmesi nedeniyle Alman basınının hedef tahtasındaydı; ağır sansür, hatta kapatılma, gerçek bir tehdit oluşturuyordu. Marx öngörülü davranıp 9 Temmuz 1842'de durumu Ruge'ye yazmıştı: "Bu arada, Ren'de siyasi bir cennette olduğumuzu sanmayın. *Rheinische Zeitung* gibi bir gazeteyi yaşatmak için yılmaz bir inat gerekiyor" (1 CW 389; I/3-A MEGA² 680-9).

Temmuz 1842'ye kadar Engels *Rheinische Zeitung*'da isimsiz ya da takma adla dokuz makale yayınlamıştı. "Kuzey ve Güney Alman Liberalizmi" ve iki bölümlük "Konuk Öğrencinin Günlüğü"nün yanı sıra Ren müzik şenlikleri ile liberal yazarların sansür sıkıntıları konularında ve Temmuz'da, bu kez doğrudan doğruya sansür yasaları konusunda iğneleyici bir yazı da yazmıştı. Bu yazı, köhne Prusya rejimini eleştirmede kullanılan ve Aydınlanmacı idealleri içeren devrimci liberalizm ruhuyla çok uyumluydu ve ayrıca, Marx'ın *Rheinische Zeitung*'da Mayıs'ta yayınlanan ilk yazısındaki görüşe de çok benziyordu.

Bu dönemde yayınlanmış ve MEGA²'da Engels'in yapıtları arasında İngilizce olarak verilmiş dört makale, editörlerce "Kuşkulu" listesine alınmıştır; çünkü Engels'e ait oldukları tam doğrulanamamış, ama bunları onun yazmış olma olasılığı da tamamen dışlanamamıştır: "Participation in the Debates of the Baden Chamber of Deputies" (Baden Meclisi Tartışmalarına Katılım), "F.W. Andreä and the *High Nobility of Germany*"(F.W. Andreä

ve Almanya'nın *Yüksek Soyluları*), "Berlin Miscellany" (Berlin Derlemesi) ve "Centralisation and Freedom" (Merkezileşme ve Özgürlük) (I/3-A MEGA² 658).

Marx ile Engels'in ilk görüşmesi 16 Kasım 1842'de olmuş, Engels'in 1895'te Marx'ın yaşamöyküsünün yazarı Franz Mehring'e yazdığı mektupta, çok mesafeli geçtiği belirtilmiştir. Marx'ın, gazeteye yazan "Özgürler" takımı içindeki Berlinlilere karşı kuşkuları 1842 boyunca artmıştır. Görünüşe göre Marx, Bruno Bauer'in, "*Son Üfleniş*'in tonunu ve bezdirici Hegelci açıklama üslubunu" aşamamasından hoşnutsuzdu. 20 Mart 1842'de Ruge'ye hoşnutsuzluğunu yazan Marx, Bauer'in akademik cambazlıklar yerine daha derine inen açıklamalar getirmesi gerektiği görüşündedir. 17 Haziran tarihli *Königsberger Zeitung*'da yayınlanan bir makalede, delişmen görüşleri ve dile düşmüş tavırları yüzünden "Özgürler"in saldırıya uğraması üzerine, 9 Temmuz tarihinde Marx Ruge'ye onlara ilişkin yeni ayrıntılar sormaktadır; konuyla ilgili bir haber sekiz gün sonra *Rheinische Zeitung*'da da yayınlanmıştır.

Açıkça anlaşılıyor ki Marx, Köln'deki baş rakibi, *Kölnische Zeitung*'daki Karl Hermes (1800-56) tarafından, Berlinli Genç Hegelcilerin antikalıklarının sorumlusu sayılmaktan korkuyordu. Marx, "Özgürler"in savunduğu özgürleşmeye yakınlık duyarken, bunu yapma biçimlerine ve kişiliklerinin bazı özelliklerine karşı çıkıyordu. "Özgürlük için açıklama yapmak bir şeydir –bu dürüst bir davranıştır–, ama bunu propaganda olarak haykırmak başka bir şeydir; bu hava basma gibi görülmekte ve dar görüşlü kimseleri kızdırmaktadır. Hem bu Özgürler'in nasıl insanlar olduklarına da bakmalı, örneğin Meyen gibi biri, vb." Marx, Berlinlilerin iyi niyetli amaçlarına rağmen gülünç duruma düşebileceklerinden, birisi onları dizginlemezse aptallıklar yapabileceklerinden korkuyordu. "Bu insanların arasında benim kadar zaman geçiren hiç kimse," diye bitiriyordu mektubunu,

"bu kaygının boşuna olduğunu düşünemez." *Küstahça Tehdit Edilen Ama Mucizevi Biçimde Kurtarılan İncil*'in, *Rheinische Zeitung*'un kararlı yayın yönetmeniyle ilk karşılaşmasından bir ay sonra, Aralık ayında yayınlanmış olması, dolayısıyla Marx'ın, Engels ile Edgar Bauer'in "Özgürler"in renkli kişiliğini yansıttıklarından henüz haberi olmaması, Engels için iyi olmuştu. Bu asilerin çalışmaları ve tavırları, orta sınıflara hak ettiği cezayı vermeye yönelirken, Marx gazetesinde yürüttüğü demokratik reform kampanyasıyla onlarla işbirliği arayışı içerisindeydi (1 CW 385, 390; I/3-A MEGA² 685; III/1-A 576).

Edgar Bauer, "Özgürler"i ve burjuva karşıtı görüşlerini, Haziran 1842'de başlayıp Ağustos ortasına kadar süren "Das Juste-Milieu" (Ortayocular) başlıklı uzun bir makaleyle *Rheinische Zeitung*'a taşımıştı. O sırada Bonn'da bulunan Marx, 25 Ağustos'ta Köln yazı işlerindeki bir arkadaşına yazıp Edgar Bauer'in çalışmasının kopyalarıyla birlikte, bu çalışmanın ortaya çıkardığı konuları soğukkanlı bir biçimde tartışarak ona bir yanıt yazmasına razı olmalarını istedi. Marx, politik sistemler konusundaki genel kuramsal tartışmanın gazetelerde değil, saf bilimsel yayınlarda yapılmasının daha uygun olacağı görüşündeydi. Edgar Bauer'in önerdiği keskin köktencilik, daha da yoğun bir sansür, hatta gazetenin kapatılması için bir davetiyeden başka bir şey değildi. Üstelik, "anayasa çerçevesi içinde, özgürlüğü adım adım kazanmanın yükünü omuzlamış serbest düşünceli birçok uygulamacının, hatta çoğunluğun tepkisine" yol açmıştı. O günün siyasi ortamında, orta sınıflara kendi çelişkilerini göstermek, Prusya rejimine karşı çıkanları bölmek demekti. Dahası, köktencilerin basındaki ağız dalaşları, basını susturmak için hükümete uygun bir bahane sunuyordu. "Özgürler", gittikçe, dini ve yetkeyi bütünüyle reddeden tanrıtanımazlar ve anarşistler olarak görülüyor, daha saygın demokratlara da gölge düşürüyorlardı. Buna karşılık Marx'ın amaçları, "verili somut koşullar çerçevesinde ve var

olan durum temelinde ... doğru kuramı" geliştirmek, anayasacı liberallerle etkin bir siyasi bağlaşım [ittifak] kurmak ve gazeteye katkıda bulunanların aşırıya kaçmayan bir siyaset uygulamasını sağlayarak, *Rheinische Zeitung*'u açık tutabilmekti (1 CW 392; III/1-A MEGA² 577-8).

Marx'ın Engels'i kuşkuyla karşılamasına pek şaşırmamak gerekir, ama aynı Marx'ın, gazetesini o grubun üyelerinin yazılarına tamamen kapamaması da kayda değerdir. Belki de Engels Mehring'e, Marx'la ilk karşılaşmasını yazdığı mektupta çok ayrıntıya girmemekle, "Özgürler" ile ilişkisi konusunu olabildiğince kısa kesmek istemiş olabilir. Engels'in 1844 sonlarında Marx'la görüş ortaklığına vardığı ilk işbirliğinin ürünü olan *Die heilige Familie* (*Kutsal Aile*), aslında, geride kalan Berlinlilere mizahi bir sataşmadır.

Marx'ın Engels'le ilk buluştuğunda editörlüğe ve siyasete ilişkin politikasını açıklayıp açıklamadığını, Engels'in de, Edgar Bauer'le yaptığı işbirliği ve "Özgürler"in dışadönük ödünsüz siyaseti konularında neler hissettiğini bilmek ilginç olurdu. Engels'in o dönemdeki yayınları, Marx'ınkiler gibi, genel olarak liberal geleneğe, özellikle de onun devrimci türüne övgü ve candan bir destek tarzındaydı. Ama Engels, aynı zamanda, *Schelling, İsa Suretinde Filozof* adlı hicvin yazarı ve *Küstahça Tehdit Edilen Ama Mucizevi Biçimde Kurtarılan İncil*'in ortak yazarıydı ve bunlar, açıkça tanrıtanımaz niteliklerinden dolayı çok daha köktenciydi. Bu yapıtlar birçok liberali incitmiş olmalı, çünkü Edgar Bauer'in, Marx'ı kızdırarak açıkça saldırdığı "kibar toplum"un alışkanlıklarına, bu yapıtlarında Engels de genel olarak düşmandı.

Engels 26 Temmuz 1842'de Ruge'ye, incelemeye yoğunlaşmak için edebi çalışmalarına biraz ara vereceğini yazdığında, her ne kadar sansürle takışmanın ya da orta sınıfı incitmenin ciddi siyasi sonuçlarının pek farkında olmasa da, Marx'ın basın-

da kuramcılık yapılmasına karşı hissettiği hoşnutsuzluğu paylaşıyor olabilirdi. Bu bakımdan Marx belki de onu haklı olarak "Özgürler"den biri gibi görmüştü, ama Engels'in güncel siyasete ciddi bir kuramlaştırma getirmeye niyetlenmesinin, kararlı yayın yönetmenini etkilemiş olması da olanaklıdır; çünkü Marx'ın ilk başyazısı, güncel sosyalizm ya da komünizm edebiyatını her aklına esenin yüzeysel düşüncelerle eleştirmemesini, bunun ancak uzun ve esaslı çalışmalardan sonra yapılabileceğini savunur (1 CW 220; 2 CW 545).

Marx, Engels'in yazılarını kabul etmeyi sürdürdü. Bunların içeriğini ve üslubunu örtük ya da açık biçimde yönlendirmiş olabilir. *Rheinische Zeitung*'un İngiltere'deki muhabirlerinden biri olarak Engels, tam da Marx'ın istediği gibi, "somut koşulları" ve siyasetteki "mevcut durumu" bildiriyordu ve konuları, erken gazeteciliğinin en iyisi olan "Wuppertal'den Mektuplar"ı anımsatan sınıf bakış açısıyla ele alıyordu. Ama Engels, ilk buluşmalarında Marx'ı, siyasal iktisat konusunda daha önce yayınladığı, Marx'ın gözünden pek kaçmayacak görüşleriyle de etkilemiş ya da en azından yüreklendirmiş olabilir. Marx, Ekim'de *Rheinische Zeitung*'u devraldığında kendi makaleleri de "toplumsal sorun"un serinkanlı çözümlemelerine kayıyordu ve yayın yönetmenliği süresince kendi yazılarıyla başkalarının benzer yazılarını kararlılıkla savunmuştu. Yıllar sonra özgeçmişine ilişkin kısa bir notta, 1842 güzünde Ren havzasında başlayan yoksulluk incelemelerini, toplumdaki maddi çıkarların iktisadi yönüyle ilk karşılaşması olarak belirtmiştir. Utanarak belirtmektedir ki bu sorunları liberal anayasacılık terimleriyle çözememiştir. Engels'in sınıf siyasetiyle aşinalığı, iktisat kuramı ve uygulamadaki gözlemler bakımından, Marx'tan daha fazladır; ama bu durum pek de bir şey ifade etmez. Engels siyasal iktisadın ancak yüzeyinde dolaşmıştı, fakat bu temasın Hegelci eleştirel kavram çözümlemesi bağlamında yapılmış olması

önemlidir. Wuppertal'deki sınai yoksulluğun olgusal incelemesi hayli geliştirici olmakla birlikte, gazetecilik bakımından bile olgunlaşmış değildi. Ama Manchester'da geçirdiği iki yıl boyunca, hem çağın ekonomisinin kuramsal eleştirisinde, hem de işçi sınıfı üzerindeki etkilerinin görgül betimlemesinde şaşırtıcı bir ilerleme sağlamıştır.

Engels, yurtdışına çıktıktan sonra, düşünsel bakımdan önemli bir konu olarak dinle daha az ilgilenmiştir. Siyasi bakış açısı Almanya dışına taşınca, Genç Hegelcilerin dinî konulardaki tereddütlerinin önemi onun için azalmıştır. Hem akılcı saldırıların özel bir hedefi olarak Hıristiyanlığın, hem de sürükleyici bir felsefi cihat olarak tanrıtanımazlığın çalışmalarındaki yeri daralmıştır. Elbette, Hıristiyanlık ve tanrıtanımazlık, özellikle de Hıristiyanlık sosyalizmle siyasi olarak bir araya getirildiğinde, görüş alanının bütünüyle dışında kalmamıştır. Tanrıtanımazlık, Engels'e göre, Aydınlanma felsefesinin ve devrimci liberal siyasetin mantıki sonucudur. Sosyalistler ve komünistler bunu kabul etmek zorundadır, bunu reddetmek, aslında davadan ödün vermektir.

1842 güzüne gelindiğinde Engels'in dikkati açıkça maddi çıkarlara yoğunlaşmış, gericiliğe karşı ilk tartışmalarından bu yana yaptığı bir şey olan, insanların toplum içinde taşıdıkları inançlara ilk ağızda saldırma eğilimi azalmıştır. O andan itibaren çabaları, "toplumsal sorun"un daha ileri çözümlemelerine, içinden sınıf siyasetinin çıktığı iktisadi koşulların incelenmesine yoğunlaşmıştır. Engels sürekli yaşamak üzere yurtdışına çıktığında, kendi yaşamuğraşına ilişkin görüşü de kesinlikle değişmiş, dikkatinin çoğunu Almanca konuşan komünist ve sosyalistlere yöneltmiştir. Bunlar arasında, eleştirel enerjisi "toplumsal sorun"a dönük olanları ve sınıflara bölünmüş sanayi toplumlarındaki eşitsizlikleri çözmeyi siyasi programlarına katanları yeğlemiştir.

II SINIF BİLİNCİ

Engels Berlin'den Eylül 1842'de doğru anda ayrılmış, Marx'la 16 Kasım 1842'de tam zamanında görüşmüştü. 30 Kasım'a gelindiğinde, Marx'ın Ruge'ye yazdığı gibi, "Özgürler"e olan kızgınlığı patlamıştı. Marx bütün mektubunu onlardan yakınmaya ayırmıştı; *Rheinische Zeitung*'a gönderdikleri yazıların birçoğunun sansürce engellendiğini, ama kendisinin çöpe attıklarının da bir o kadar olduğunu belirtiyordu: "Meyen ve şürekâsı, dünyayı devrimcileştirmeye gebe, fikirden yoksun, özensiz yazılmış, (hiç incelemedikleri) tanrıtanımazlık ve komünizmle biraz çeşnilendirilmiş yığınla karalama gönderiyor." Marx, *Rheinische Zeitung*'u kendi yayın organları gibi düşünmelerine kızıyordu ve sağanak gibi yağdırdıkları laflarına artık izin vermeyecekti. Yazdıklarını "değersiz 'özgürlük' yaratıları" olarak görüyor, Berlin'de özgürlüğün, "muğlak akıl yürütme, tumturaklı gevezelik, halinden memnun kendini beğenmişlik" olarak görülmesinden yakınıyordu. Bunların yerine, daha fazla özgüllük, olup bitenlere daha çok dikkat, daha fazla uzman bilgisi, tanrıtanımazlık *etiketiyle* daha az oynaşıp durma öneriyordu. Bu oynaşıp durmalar ona, çocukların herkese "ben öcüden korkmam" demesini anımsatıyordu. Engels, Marx'la Kasım başlarındaki görüşmesinin ardından, "Berlin gevezeleri"nin gözden düştüğünün işaretlerini gözden kaçırmış olamazdı. Ağırbaşlılığı ve artık Berlin'de oturmaması sayesinde, Marx'ın gazabından kurtulup *Rheinische Zeitung*'a İngiliz siyasetine ilişkin aklı başında yazılar sunabildi; bunların hepsi, 19 Kasım 1842'de Londra'ya varmasından itibaren bir ay içinde yazılmıştı (1 CW 393-5; I/3-A MEGA² 1055).

Engels'in *Rheinische Zeitung*'a yolladığı İngiltere üzerine makaleleri, pek araştırma yapmadan hızla kaleme alınmış olup yorumladığı İngiliz siyaset sahnesi hakkında çok sınırlı kişisel deneyime dayanıyordu. Görüşleri, Hess'in ve o yaz İngiltere'yi

ziyaret eden, gazetenin kurucu ortağı Gustav Mevissen'in daha önce yazdığı makalelerin izini sürüyordu. Hess İngiltere'de devrim sorununu gazetenin gündemine yerleştirmiş, Mevissen ise mevcut durumun, toprak sahiplerini, sanayicilerle orta sınıfları, bir de mülksüz işçileri kapsayan bir sınıf çözümlemesini yapmıştı.

Engels'in zamanında İngiltere'de açık, hatta şiddet eğilimli siyasi çatışmalar, özellikle de 1842 ortalarında sanayi bölgelerinde yapılan kitlesel grevler gözlenebiliyordu. Çartistlerin ve Tahıl Vergileri Yasasına Karşı Birlik'in eylemleri gürültülü mitinglere, gösterilere, yürüyüşlere ve Parlamentoda umarsız siyasi gerilimlere yol açıyordu. *People's Charter* (Halk Bildirisi) 1838'de yayınlanmıştı. 21 yaşındaki her erkeğe evrensel oy hakkı, parlamento döneminin bir yıl olması, milletvekillerine maaş verilmesi, açık oy yerine gizli oy, seçim çevrelerinde eşitlik, milletvekili adaylığında mülk sahipliği koşulunun kaldırılması istemlerini içeriyordu. Bu *Bildiri*'yi Parlamentoya yasa önerisi olarak sunmak üzere kurulan ilk komite, milletvekilleriyle Londra Emekçiler Birliği üyelerinden oluşuyordu. Bu çabaların sonuçsuz kalmasıyla, kitlesel dilekçe kampanyası düzenlemek üzere, Temmuz 1842'de Manchester'da, Ulusal Çartist Birliği kuruldu. Sonuçta 3,3 milyon imza toplandı, ama bu da Parlamentoda reddedildi. Ağustos 1842 kitlesel grevleri sırasında, ücret mücadelesini Çartistlerin davasına bağlama çabasına girişildi, ama grevler güç kullanılarak bastırılınca, –biri daha iyi ücret ve çalışma koşulları, öbürü daha demokratik ve temsilî Parlamento isteyen– iki hareket birbirinden ayrıldı.

Bu hareketlerle bir ölçüde kesişen başka bir hareket, Aralık 1842'de Manchester'da kurulan Tahıl Vergileri Yasasına Karşıt Birlik'ti ve yabancı tahılın ülkeye girmesini engelleyen gümrük vergilerinin kaldırılmasına uğraşıyordu. Bu politika yerli tahılın fiyatını yüksek tutuyordu, dolayısıyla soylu toprak sahiplerinin

çıkarına uygundu, ama işçilerin ucuz olan yabancı kaynaklı besine erişimi engellendiğinden, sanayicileri yüksek ücret ödemeye zorluyordu. Tahıl Vergileri Yasasına Karşıt Birlik, geleneksel olarak toprak sahiplerinin yanında olan iktidardaki Tory'lerin [Muhafazakâr Partililerin –*çev.*] onaylamayacağı büyük bir politika reformu istedi. İktisat politikasındaki bu değişikliği sağlamanın bir yolu, Parlamentonun kendisinde, *Bildiri*'yle uyumlu bir reform yapmak olabilirdi. *Bildiri*, zaten evrensel oy hakkı vaat ettiğinden, Parlamentoda o sırada geçerli sınırlı temsile göre, işçi sınıfı çıkarlarına daha uygun, toprak beylerinin çıkarlarına ise daha az uygun bir sonuç verebilirdi.

Bu çıkar çakışması, üç grup arasında bulunan ve bir Parlamento reformunun kaçınılmaz olarak ortaya çıkaracağı derin farklılıkları yok etmedi. 1846'da Tahıl Yasası kaldırıldı, bu politika değişikliği, reform tehdidiyle Tory'lere bir ölçüde dayatıldı. Parlamento reformu 1840'larda başarılamadı; 1842'de başarısız kalan, muhalif güçleri kitlesel olarak birleştirme denemesi bir daha tekrarlanmadı (1 H 20-6; I/3-A MEGA² 1051-85).

Engels için bu, Prusya'da izin verilen, hatta girişilen siyasal faaliyetleri kat kat aşan geniş çaplı bir liberal siyasetti. Dahası, çalışan sınıfların çıkarlarının açıkça, bazen de şiddetle peşinden gidilen bir tür önkomünizmi ["*proto-communism*"] andırıyordu, ama bu mücadelede mal ortaklığı dile getirilmiyordu. Onun ve *Rheinische Zeitung*'un zihnindeki devrim –temsilî ve hesap veren bir hükümetin gerekirse şiddet yoluyla kurulması– liberal bir devrimdi. Böyle bir hükümetin, yasama işlevini, zengin mülk sahiplerinden çok, işçileri de içeren geniş seçmen kitlesinin çıkarlarını koruyacak biçimde yerine getirmek zorunda kalacağını düşünüyorlardı.

Sanayileşmenin sonuçları İngiltere'de, Almanya'dakinden çok daha fazla göze çarpıyordu, bu da Engels'in ilgisini çekti. Hess, sanayi yoksullarının geleceğin siyaset konusu olacağını ileri sür-

müştü, İngiltere'de (Alman komünistleri bu sözcükle Britanya'yı kastediyordu) bunların sayısı, diğer her yerden daha çoktu. Sanayi yoksullarının, liberal devrimden önce ve sonra, hangi anlamda önemli bir siyasi oyuncu olabilecekleri belirsizdi. Ama o zamanlar sanayi yoksullarının, devrimci, seçimle ilgili ve parlamenter özellikte bir katılımın tam kapsamı konusunda liberal modelin kendisinden ne bekleyebilecekleri de belirsizdi; bu yüzden Hess de Engels de bu meseleleri çok belirgin bir biçimde tanımlama gereğini duymadı. Eğitimli liberallerin sanayide çalışan sınıfı siyasetin konusu yapması, sanayi işçilerinin örgütlü siyasi güç olması görüşünü açıkça kapsamıyordu –ama zorunlu olarak kapsam dışında da bırakmıyordu.

Engels'in uluslararası bir tüccar olma deneyimi makalelerine çarpıcı biçimde yansıdı; bunun sayesinde, Hess'in ve *Rheinische Zeitung*'daki başkalarının geliştirdiği köktenci görüşlere kendisi de katkıda bulundu. Bakış açıları, biraz gizemli biçimde enternasyonalistti: Fransız devrimci coşkusu, İngiliz sınai gücü ve Alman felsefesinden oluşan Hegelci bir bireşim. Kendi aydınlarının gözünde Almanya, felsefi ve bireşimci olmanın dışında, başka ne gibi bir katkıda bulunabilirdi ki? Genç Hegelcilere göre, belki de haklı olarak, Almanlar, içerideki siyasi ve sınai başarıları henüz Fransa ve Britanya'nınkiler kadar Avrupa ölçeğinde olmadığından, uluslararası alanda yalnızca görüş geliştiren kimselerdi.

Ancak *Rheinische Zeitung*'daki köktenciler, kendilerini bütünüyle düşsel filozoflukla sınırlamamışlardı. Hess, Marx ve gazetedeki başkalarının kafasında, Almanya'yı siyasi ve iktisadi cephelerde harekete geçirmek için yurtiçinde mücadele etmek devardı. Bu, eski düzen bir kenara itilip toplumun siyasi ve iktisadi yapısında liberal reformlar yapılabilmesi için gericilere, Almancılara, mülk sahiplerine ve feodalizm kalıntılarını savunanlara karşı yeğin bir mücadele yürütülmesi anlamına geliyordu.

Engels İngiltere'yi, tüccar bir ulus olarak çözümledi. Kuşku-

suz bunu yapmaktaki amacı, Hess'in sanayileşmiş bir ülkenin devrimci gizilgücüne ilişkin vardığı sonuçları desteklemekti; *Rheinische Zeitung* okurları için kendisinin çıkardığı sonuçlar da tam bu yoldaydı. Ama bunu yaparken Genç Hegelcileri, Almanya bağlamındaki liberalizmin ötesine bakmaya, Hess'in kabataslak enternasyonalizmini geliştirmeye çağırmış oluyordu. Yurtdışındaki sanayiyi görebildiklerinde ve sanayileşmenin uluslararası bir güç olduğunu anladıklarında, bu yeni ve güçlü çözümleme aracının –siyasal iktisadın– önemini kavrayabileceklerdi. Engels, neredeyse bir vuruşta, felsefi siyaseti toplumsal bilimle buluşturdu.

Engels'in akıl yürütmesi, Genç Hegelci söylemden çok farklı biçimde, bir görgül çıkarsamalar zinciri içinde akıyordu. Bunun kısmi bir nedeni, ticaret yapan bir ülkeyle ilgili iktisadi konuların, henüz Almanya'da tam anlamıyla gündemde olmamasıydı. Dolayısıyla bunların, Genç Hegelci yazında ya da bu hareketin içinde doğduğu günlük siyasette önemli rol oynamamaları şaşırtıcı değildi. Engels'in Genç Hegelcilik içindeki başarısı, uluslararası ticaretteki sıradışı deneyiminden, o sırada İngiliz sanayisi içinde çalışıyor olmasından ve iktisadi konulardaki akademik merakından besleniyordu. Hedefi, çağdaşlarının siyasi bakış açısında önemli değişiklikler yaratmaktı.

Engels çok basit olarak diyordu ki, İngiltere gibi tüccar bir ulus, sınai üretimini sürekli olarak artırmak ya da gerilemeyi kabullenmek zorundadır. Bunun nedeni, ihracat pazarını oluşturan yabancı ülkelerin adım adım sanayileşmeleriydi. Dışarıdaki daha düşük maliyetler, ucuz bir ithalat akışı yaratarak içerideki imalatçıların iflasına yol açar. Bunun sonucu, yerli sanayicilerin, iç piyasadaki konumlarını koruyabilmek için sürekli olarak yabancı malları engelleyici gümrük tarifeleri talep etmeleri olur. Bu da İngiliz tüketicilerinin karşı çıkacağı yüksek fiyatlara yol açar. Dahası, bu durumda yabancı sanayiler İngiliz ürünlerine

yüksek engeller koymaya çalışır, böylece İngiliz ihracatı düşer ve işçiler işsizlikle yüz yüze kalır. Sonuçta, hem içeride hem dışarıda rekabet ve korumacılık, sonsuza kadar süren iki yanlı bir süreç oluşturur; ona göre, bu güçler uygulamada kaçınılmaz bir çelişki yaratacaktır.

Engels'e göre, bu kavramsal çözümleme, olup bitenlerin çıplak gözle gözlenmesiyle de doğrulanıyordu. Engels, meydana gelen son grev dalgasını, dış ticaret hadlerindeki değişmelerin bir sonucu olarak gördü ve buradan, barışçıl reformun ya da "yasal devrim"in olanaksızlığı sonucunu çıkardı. Sanayileşme, gittikçe daha çok insanın geçimini, hatta yaşamını, bu iktisadi dalgalanmalara bağladığından, toprak sahibi soylulara ve sanayi aristokratlarına karşı kitlesel bir ayaklanma öngörüsünde bulundu. Ona göre, bu bir siyasi zorunluluktu. 1842 güzünde ortaya çıkan ticaret bunalımı hakkında şu sonuca vardı:

> Ticarette en hafif bir dalgalanma binlerce işçiyi sefalete sürükler; mütevazı birikimleri hemen kullanılıp biter, o zaman da açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Böyle bir bunalımın birkaç yıl sonra yine ortaya çıkması kaçınılmazdır. ... İşçilerin kendi karşılıklı yardım fonlarını oluşturdukları, bunları haftalık katkılarla besleyerek işsizleri destekledikleri doğrudur; ama bunlar ancak fabrikalar düzgün çalışırken yeterli olur, çünkü o zaman bile yeterince yoksulluk vardır. İşsizlik genelleşince, bu yardım kaynağı da kurur.

Engels'in, Tahıl Yasası çevresindeki siyasi fırtına çözümlemesi doğrudan habercilikti, ama tüccarlarla imalatçıların konumunun ilginç bir anlatımıyla zenginleştirilmişti. Onların İngiltere'deki konumunu, Almanya'daki benzer sınıfların durumuyla karşılaştırıyordu ve rastlantı şu ki, *Rheinische Zeitung*'un destekçileri bunların saflarından geliyordu. İngiltere'de, Barmen'deki günlerinden tanıdığı sanayici ve tüccarların görece daha fazla aydınlanmış olanlarını buldu:

> Ne var ki bu orta sınıf ... ancak zengin soylular ve kapitalistlerle karşılaştırıldığında bir orta sınıftır; işçilere göre konumu bir aristokratınki gibidir. Sanayiyle yaşayan, dolayısıyla çok sayıda işçisi olan İngiltere gibi bir ülkede insanlar, orta sınıfın zanaatkârlarla çiftçileri de kapsadığı ve fabrika işçilerinin yaygın bir sınıf olarak bilinmediği sözgelimi Almanya'dan çok daha fazla bu durumun bilincindedir.

Engels, İngiliz orta sınıfının Whig (liberal) partisinin, Almanya'da ortaya çıksaydı memnun olacağı türden bir sıkışmayla zorlanacağını bekliyordu. İngiltere'de bu zorlama, işçi sınıfı, Çartizmin köktenci demokratik ilkeleriyle gitgide artan ölçüde beslendiğinde ve bu ilkeleri kendi toplu bilincinin ifadesi olarak benimsediğinde gerçekleşecekti. O noktada, siyasi güç, orta sınıflar üzerinde sayısal güç ve kararlılık bakımından üstünlüğe sahip olan işçi sınıfına doğru kayacaktı. Eski düzene, onun siyasi ve iktisadi ayrıcalıklarına karşı savaş kaçınılmaz olarak yoğunlaşacak ve orta sınıf liberalleri de, hangi tarafta duracaklarına karar vermek zorunda kalacaklardı (2 CW 36S-82).

Engels'in İngiltere'den ilk yazıları, Ren komünistlerinin mülkiyet odaklı bakış açısını, dolayısıyla da, dünyanın önde gelen sanayi gücündeki gelişme biçimiyle "toplumsal sorun"a odaklanan, siyasi bakımdan güçlü ve yenilenmiş bir ilgiyi yansıtır. Çözümleme yöntemi, sadece yaşanan olgunun altında yatan kavramsal çelişkilerin Hegelci araştırmasını değil, aynı zamanda, tekstil ticaretinden ve von Henning'in derslerinden edindiği ham siyasal iktisadı da sergiler. Bunu Ren liberalleri ile Genç Hegelci köktencilere aktardıkça, yeni çözümleyici bakış açısının kendisini de heyecanlandırdığı besbellidir.

Ancak uluslararası siyasal iktisada bu yeni bakış açısının, Prusya'daki anayasal yönetim mücadelesinde ya da Almanya iç ticaretindeki siyasi engelleri kaldırmada nasıl bir fark yaratacağı, yazılarında pek belli değildir. Engels'in kafasını kur-

calayan ve Hess'in sınırlı ölçüde ilgisini yönlendirdiği siyasi sorunlar, en iyi İngiltere'de ya da hayli sanayileşmiş başka belli bölgelerde gözleniyordu. Oralardaki siyasi durumu değerlendirmenin en uygun yöntemleri, siyasal iktisadın eleştirel kullanımı da dahil, zaten Almanların hemen anlayabilecekleri türden değildi. Engels için en açık yol, kendi dinleyicilerini ve yol arkadaşlarını, sanayileşmiş İngiltere, Belçika ve Fransa'da, ama sıradan işçileri ve komünist kuramcıları, Alman göçmenler arasında bulmaktı.

Ne var ki Almanlara ve hatta Almanca konuşan göçmenlere erişmek zorlaşıyordu. Ruge'nin *Deutsche Jahrbücher*'i Ocak 1843'te, Marx'ın *Rheinische Zeitung*'u Mart'ta susturulmuştu. Arkadaşları şair Georg Herwegh (1817-75) ile editör-yayıncı Fröbel, Prusya ve Saksonya hükümetlerinin dileklerine karşı çıkarak, Yeni Hegelci yazıları yine İsviçre'de bastırmaya çalışıyordu ve bunu bir kez daha, *Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz* (İsviçre'den Yirmi Bir Fasikül) ile başardılar. Haziran 1843'te Winterthur ile Zürih'te basılan bu derleme, Engels'in (F.O. imzalı) "Friedrich Wilhelm IV, König von Preussen" (Prusya Kralı IV. Frederick William) makalesiyle birlikte, Bruno Bauer'in dinî inanç ve yurttaş özgürlüğü konulu, Hess'in sosyalizm ve komünizm kuramları konulu yazılarını da içeriyordu. İlk baskının satılmayan nüshalarına Temmuz'da el kondu, ama kitap ertesi yıl yeniden yayınlandı.

Engels'in makalesi, 1842 Ekim ortasında, Almanya'dan İngiltere'ye gitme hazırlığı sırasında yazılmıştı ve Prusya'daki Hıristiyan devlete son açık saldırısıydı. Yazısında, kralın ve yardakçılarının öne çıkardığı tutucu monarşinin ilahiyatçı savunusuna karşı, evrensel yurttaş ve insan hakları davasını savunuyordu. Bruno Bauer'in ilahiyatçılığa dönük tanrıtanımaz eleştirisinin, Hıristiyan tutuculuğun yalancılığını ve ikiyüzlülüğünü açığa vurduğunu iddia eden Engels, kamuoyuna, temsilî

hükümet ve basın özgürlüğü mücadelesini sürdürme çağrısında bulunuyordu (2 CW 360-7).

Herwegh, Şubat'ta Zürih'ten ayrılmaya zorlanmıştı, ama Mart'ta *Rheinische Zeitung*'un kapatılmasının ardından Hess gelmişti. Föbel'in gazetesi *Schweizerische Republikaner*'de ikisi birlikte çalıştı. Bu gazete iki haftada bir çıkıyor, *Küstahça Tehdit Edilen Ama Mucizevi Biçimde Kurtarılan İncil* ile *İsviçre'den Yirmi Bir Fasikül*'ü basan aynı firma tarafından yayınlanıyordu. Anlaşılan Hess İngiltere'de oturup köktenci yazarlığına kapı aralayan bu genci kollayarak, İsviçre gazetesinde yazması için yüreklendirmişti ki, Engels'in dört "Briefe aus London" (Londra'dan Mektuplar) dizisi 16 Mayıs ile 27 Haziran 1843 arasında yayınlandı (I/3-A MEGA² 689-94, 1032-7).

Engels İngiltere'de kaldığı sırada, pamuk eğiricisi ve dikiş ipliği üreticisi Ermen & Engels'in Manchester'ın merkezindeki işyerinde çalıştı ve büyük ihtimalle banliyödeki Pendleton fabrikalarını da ziyaret etti. Yazışmaları varsa bile bunlar elde olmadığından, gezi ve hareketleri kesin olarak bilinemiyor, ama kapsamlı biçimde dolaşmış ve kesinlikle Londra'ya gitmiş olduğu anlaşılıyor. Bir İsviçre gazetesi için "Londra'dan Mektuplar" başlığının "Manchester'dan Mektuplar"a göre daha uygun olduğuna kuşku yoktur; başkent adının kullanımı ulusal siyaset üzerinde odaklandığının da göstergesidir. Yazılar, *Rheinische Zeitung*'da başladığı İngiltere parti siyasetine dair haberlerinin devamı niteliğindeydi, ama İngiliz sosyalizmi ve İrlanda ulusalcılığı gibi yeni ilgi alanlarını da ele alıyordu. Muhtemelen bu konular İngiltere'nin sanayi bölgelerinden edindiği kişisel siyasi deneyimlerini ve yerel basını geniş biçimde okumasını yansıtıyordu.

Engels'in yazıları, *Halk Bildirisi*'ni destekleyen geniş çaplı hareketliliğe övgüyle doluydu; Manchester'da ve komşu Salford'da yapılan mitingleri görmüştü. İngilizlerin soğukkanlılığı ve mizahını, Fransız sosyalizmiyle karşı karşıya getirip destekliyordu.

Onun gözünde bu ikincisinin etrafı entrikacılık, hizipçilik ve Alman felsefi köktenciliğiyle çevrilmişti. Bu sonuncusu ise kötü yazılmıştı ve kendini fazla önemsiyordu. Engels'e göre, parlamento reformu peşindeki Çartist hareket, o günkü toplumu devrimcileştirecek nitelikteydi; gerici saydığı soylu mülk sahipliğinin yok edilmesini, sömürücü saydığı ticari mülk sahipliğinin sınırlanmasını da içeren daha köktenci tasarılar için bir anlamda bir halk cephesiydi. En çok övgü "sosyalist hareketin kurucusu" Robert Owen'a (1771-1858) gidiyordu; Engels'e göre yazıları kötüydü, ama berrak anları da vardı. Ona göre Owen'ın görüşleri kapsayıcıydı. Yazılarının, aynı kefeye koyduğu ilahiyatçı, hukukçu ve doktorlara öfke patlamalarıyla dolu olduğunu belirtiyordu. Owen'ın "evlilik, din ve mülkiyet, dünyanın başlangıcından beri var olan bütün belaların tek sebebidir," iddiasını çifte ünlemle karşılıyordu.

Owencılar ve mitingleri hiç kuşkusuz Manchester'da etkiliydi; 1840'ların Çartist hareketi içindeki grup, çıkar ve düşüncelerin birbirlerine kafa tutup kaynaşmaları, hem bir tanık hem de partizan konumundaki Engels tarafından canlı bir biçimde resmediliyordu. Ancak Engels, ulusal kampanyayı yürütmede çok sınırlı amaç ve yöntemlere bağlı kalan hareket önderliğine pek de önem vermiyordu. Çartizmi İngiliz sosyalizmi diye nitelendirişi şimdi biraz garip görünüyor, çünkü önderler önce özgüvenlerini, sonra da destekleyicilerin güvenini yitirdi. İşçi sınıfından ciddi bir katılım sağlayan ilk kitlesel siyasi hareket, İngiltere'de iyi örgütlenmiş herhangi bir sosyalizm biçimi ortaya çıkmadan çok önce dağıldı.

Bir İsviçre gazetesinde Almanlara yönelik olarak yazan Engels'in izleyicileri arasında o sırada hiç Çartist yoktu. Bu nedenle siyasi gazetecilik olarak, gerçek mücadeleden iki kat uzaktı, ama çözümlemeleri yine de çok kendinden emindi: "Sosyalistlerde İngiliz enerjisinin varlığı çok açık, ama beni asıl şaşır-

tan bu insanların iyi huyluluğu. Onlara neredeyse ahbap diye seslenebilirim, buna rağmen, bu iyi huylulukları bir zayıflık olmaktan çok uzak; bu da, cumhuriyetçilikle yetinenlere nasıl güldüklerinden belli, çünkü onlara göre, cumhuriyet de krallık kadar ikiyüzlü, onun kadar ilahiyatçı, onun kadar yasalarında adaletsiz olacak.

Engels'in, hem Daniel O'Connell (1775-1847) ile hem de onun İrlanda ve Büyük Britanya arasındaki birliği bitirme kampanyasıyla ilgili görüşü de hemen hemen aynı yöndeydi. "Bana iki yüz bin İrlandalı verin," diyordu Engels, "bütün İngiltere krallığını devireyim." Engels'in İrlandalıları, "yabani, inatçı, bağnaz Keltler" idi ve beş yüz yıllık zulmün hak edilen intikamını almaya kararlıydılar. O'Connell'ın İrlandalı mülk sahiplerini koruma kaygısı (ki Engels buna ikiyüzlü Whig huyu diyordu), açıkça onu Engels'in kafasındaki devrime önderlik için uygun olmayan bir aday haline getiriyordu. Bu, yoksulluğu ortadan kaldıracak bir devrimdi; İrlanda köy yaşamını Alman okurlar için etkileyici bir biçimde, ama ikinci elden anlatıyordu.

Engels'in o günkü İngiliz siyasetini çözümlemesinin odak noktasında, siyasi aktörler olarak ezilmişler ve yoksullar vardı. Sosyalizme evrilmiş Çartistler ile İrlandalılar arasında, kurulu Britanya düzeninin üstüne yürüyüp onu ortadan kaldıracak bir bağlaşımı açıkça istiyordu. Monarşi yönünde herhangi bir anayasal geri adım ya da tarım ve sanayi işçilerinin aleyhine toprak sahipleri ve tüccarların çıkarlarını savunmaya yönelik dolaplar istemiyordu. Engels, Kral Louis Philippe'in Fransız anayasal monarşisinden özellikle söz edip bunu kitle hareketine ihanet örneği olarak gösterdi.

Ama Engels'te siyasete kitlesel katılım kavramı tam oluşmamıştı, o yüzden önderlerin rolünü iyi kavrayamıyor, onları ya hain ya da gereksiz görüyordu. Yazılarında, ezilmişlerle yoksulların çıkarını gözetecek, sonra da yeniden düzenlenmiş siyasi

yapı içinde bunları koruyacak siyasi süreç hakkında fazla bir şey yoktur. Bize sadece Manchester'da Komünist Toplantı Salonu'ndaki şenlikli toplantılarla ilgili bir anlatı bırakmıştır:

> Bu toplantılar biçim bakımından kilise toplantılarını andırır; galeride orkestranın eşlik ettiği bir koro toplumcul ezgiler söyler; bunlar komünist sözlü yarı ya da tam dinî melodilerden oluşur, bu sırada izleyiciler ayakta durur. ... Salonun bir köşesinde kitap ve broşürlerin satıldığı bir masa vardır, başka bir köşede ise, üstü örtülü bir bölmede portakallarla içecekler bulunur, isteyen buradan canının çektiğini alabilir ya da konuşmalardan sıkılınca buraya sığınabilir. Ara sıra pazar akşamları çay partileri düzenlenir, kadınlı-erkekli her yaştan, her sınıftan insan birlikte oturup çay ve sandviçten oluşan alışılmış akşam yemeğini atıştırır; çalışma günlerinde salonda sık sık danslar, konserler düzenlenir, insanlar çok hoş vakit geçirirler (3 CW 379-91).

III İKTİSAT KURAMI

"Londra'dan Mektuplar"ın beşincisi, ilk dördü gibi, el yazısıyla *Schweizer Republikaner*'e yollanmış, ama Engels'in temasta olduğu Fröbel, 1843 Haziran sonlarında gazetenin yazı kurulundan ayrılmaya zorlanmıştı. Fröbel, yazıyı Kasım'da Marx'a yönlendirdi, o da sayfaları, postane sansürü tarafından "baştan sona makasla kesilmiş" olarak aldığını bildirdi. Marx o sırada Paris'te yaşamakta, Ruge ile işbirliği yapmaktaydı. Bu ikili, Paris'te yayıncı olarak bir şube açan Fröbel'den yararlanmayı, *Deutsch-französische Jahrbücher* adında Fransız sosyalizmine ve Alman felsefesine yer veren bir dergi çıkararak, yurtdışındaki Alman okuyucuya yönelik köktenci yayın geleneğini sürdürmeyi tasarlamıştı. Üçünün de –Marx, Ruge, Fröbel– Almanya'daki gazetecilik yaşamuğraşları siyasi nedenlerle kısa kesilmiş, üçü de yurtdışında çeşitli biçimlerde çalışmaya zorlanmıştı. Paris'te çalışmaya başlayınca, daha derinlemesine devrimci, daha ko-

münist ve küçük ama büyüyen işçi sınıfıyla daha ilgili bir siyasi köktencilikle, Almanya'da alışık olduklarından çok daha yakın ve gitgide sıkılaşan bir ilişki içine girdiler.

1843 yazına gelindiğinde Engels, İngiltere'de siyasal iktisat, iktisat tarihi ve sınıf siyaseti okumalarına gömülmüş durumdaydı. Genç Hegelci bir komünistin bu çarpıcı ilgi birleşimi, 1842 sonlarında kendini önce *Rheinische Zeitung* makalelerinde hissettirmişti ve *Deutsch-französische Jahrbücher*'deki kısa süreli canlanışıyla düzenli bir çalışmaya dönüşmüştü. Derginin Şubat 1844'te çift sayı olarak yayınlanmış ilk ve tek sayısı, "Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie" (Siyasal İktisat Eleştirisinin Ana Hatları) başlıklı bir makale içeriyordu. Gururla "Manchester'dan Friedrich Engels" diye imza atmıştı ve bu, kendi adıyla Alman okurların karşısına çıktığı ilk önemli yapıttı. Uzun yazı, sanayi toplumunun siyasal iktisadı üzerine kendi görüşlerini, iktisat kuramının klasik yapıtlarının kullandığı yaklaşımın eleştirisini ve Avrupa sınıf siyasetinin uygun ve olası gelişimiyle ilgili olarak kendisinin vardığı sonuçları bir araya getiriyordu.

Engels, Fröbel'le mektuplaşmış ve Ağustos'ta Ostend'i ziyaretinde iş arkadaşı Herwegh'le buluşmuşsa da, *Deutsch-französische Jahrbücher* için yazma önerisinin kaynağı, büyük ihtimalle, Ruge, Marx ve Fröbel'le düzenli temas halindeki Hess'ti; muhtemelen bir mektupla Eylül'de Engels'e ulaşıp yazı yazmasını istemişti. Hess, Genç Hegelciler arasında, sanayi toplumunda gelişmekte olan "toplumsal sorun" konusunu en iyi bilen, bu sorunu mazur göstermeyi, iyileştirmeyi ya da bütünüyle bir yana bırakmayı hedefleyen siyasal iktisat kuramlarını büyük bir hevesle izleyen kişi idi. Engels, "Siyasal İktisat Eleştirisinin Ana Hatları"nı 1843 güzünde yazmış, Aralık ayının en sonlarında ya da Ocak başında *Deutsch-französische Jahrbücher*'de yayınlanmasının hemen öncesinde, Paris'teki Marx'la Ruge'ye göndermişti. Engels'in bu yazısı, siyasal iktisadın büyük özenle

düzenlenmiş Genç Hegelci bir eleştirisiydi, önceki yazılarında geliştirdiği çözümleme öncülleri ve yöntemleri üzerine sağlam bir biçimde oturtulmuştu ve komünizm lehinde güçlü bir savunma içeriyordu (I/3-A MEGA² 689-93, 699-703, 1109-14, *karş.* III/1-A 604).

Engels bir komünist olarak özel mülkiyetin geçerliliğini sorguluyordu. İktisat biliminde, çağdaş sanayi ekonomisinde olduğu gibi özel mülkiyet merkezdedir ve zorunlu olarak rekabeti öngörür. Engels'e göre rekabet, soyutlayıcıdır, ahlaka aykırıdır, toplumda ve ailedeki uygar değerler için bir tehlikedir. Üstelik çağdaş ticari toplumun rekabet uygulaması, insan yaşamının en gereksindiği şeyler olarak tüketim malları ile her tür malı üretme yetisi olarak insan emeğinin üretkenliği arasındaki temel ilişkiyi gözlerden gizler. Buna karşılık, komünistlerin düşüncesine göre, insanın gizilgücüne en yakışan komünist toplumda, kişiler arası rekabet yerini toplumun ortak çıkarının hesaplanmasına bırakır. "Toplum elindeki araçlarla ne üretebileceğini hesaplayacak, kendi üretkenlik gücünün tüketici kitlesine ilişkisine göre, üretimi ne kadar artıracağını ya da azaltacağını, lüks mallara ne kadar izin vereceğini ya da sınırlama getireceğini belirleyecektir." Engels bu savı desteklemek için, ilk olarak, rekabet kuramlarının sayısız çelişki içerdiğini, komünizmin bunların mantıklı çözümü olduğunu ileri sürdü. İkinci olarak, halen gelişmekte olan toplumsal koşulların bir komünist devrimi siyasi bakımdan olanaklı kıldığını belirtti.

Engels'e göre, rekabetçi uygulamada özel çıkarı kamu malıyla bağdaştıramazsınız; özel çıkarlar her zaman birbirine taban tabana zıttır, üstelik bu karşıtlığı ahlaken kabul edilir kılmanın hiçbir yolu yoktur. Rekabetin adaletine dayanan bir insan ilişkileri kuramı, aslında, insan soyunun en ağır derecede aşağılanmasıdır, doğaya ve insanlığa karşı korkunç bir küfürdür:

> Başka bir deyişle, özel mülkiyet herkesi kendi çıplak yalnızlığına hapseder, ama yine de herkes komşusuyla aynı çıkar peşinde olduğundan, bir arazi sahibi ötekini, bir kapitalist diğerini, bir işçi öbür işçiyi düşman gibi görür. Birbiriyle özdeş çıkarların tam da bu özdeşlikten doğan uyumsuzluğuyla, insan soyunun bugüne kadarki durumunun ahlaksızlığı son noktasına erişmiştir; varılan bu son nokta da rekabettir.

Üstelik tekelin henüz belirmeye başladığı rekabet sisteminde, Engels'in savına göre, emeğin üretimdeki payı, toprağın ve sermayenin payından her zaman az olacaktır. İşçiler hayatta kalma araçlarını elde edebilmek için çalışmak zorundayken, ellerindeki kaynaklarla bir süre geçinebilecek olan toprak sahipleri ile kapitalistler, rekabet baskısından biraz daha uzak kalabilecektir. O zaman da, kaynak sahipliği daha az elde birikecek, sermaye ve toprağın gücü emeğe göre artacak, yoğunlaşma hızı yükselecektir.

Engels, işçiler geçimlerini sağlayabildikleri tarımdan piyasaya itildikçe ve sanayinin emek talebi gerçekte nüfusun artışıyla karşılandıkça, istihdam baskısının artacağını tahmin etmektedir. Buradan da, kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin piyasadaki rekabetçi konumlarını geliştirmek amacıyla, toplumdaki herkesin yararına olan istihdamı ve çıktıyı artıracakları yerde, emekten tasarruf etmek için yeni teknolojiler kullanacakları sonucuna varmaktadır. İktisadi bunalımlar istense de istenmese de meydana gelecek, kaçınılmaz olarak daha da kötüleşecektir.

Engels'in görüşüne göre, rekabetçi piyasanın işleyişi, herkesin çıkarını kendiliğinden düzenleyen bir mucize olmak bir yana, sürekli olarak sağlıksız bir durum yaratır. Rekabetçi piyasa, dalgalanmalar zamanla yayılırken kaçınılmaz olarak ticari bunalımlar doğurur, piyasaya arz edilenle etkin tüketici talebi arasındaki denge koşullarında, çelişkili biçimde, insanlar bolluk içinde açlık çeker:

> Rekabet yasası, arz ve talebi her zaman birbirine eşit olmaya iter, dolayısıyla da bunu hiçbir zaman gerçekleştiremez. ... Siz kaderin insafına sığınıp üretimi arttırdıkça ... peş peşe her bunalım ... küçük kapitalistlerin gittikçe artan bir bölümünü yoksullaştırıp sadece emeğiyle geçinen sınıftakilerin sayısını o ölçüde yükselterek, istihdam edilmesi gereken emek kitlesini büyütür (iktisatçılarımızın en önemli sorunu) ve sonunda toplumsal devrime yol açar.

Engels, bu sisteme sıkı sıkıya bağlı kalmanın ticaretin bütünüyle sonu demek olduğunu belirtiyordu. Bu mantıklı sonucun fark edilmesiyle, rekabetçi ticaretin gerçek yüzünü gizleyip sürmesini sağlamak amacıyla, içinde yıkım tohumlarının boy attığına aldırmadan daha karmaşık siyasal iktisat sistemleri geliştirilmiştir. Ticarete dayalı sistem, ulusları kendi ticaretlerini dengelemeye teşvik ederek kaçınılmazı biraz olsun engellemeye çalışmaktadır. Ama siyasal iktisattaki gelişmeler, kendi içindeki merkezî çelişkiyi –zenginliği altın ve gümüşle özdeşleştirerek, bu değerli madenler için rekabette içkin olan karşılıklı yıkımın temelini atmış olduğunu– örtbas etmenin ötesine gidememiştir. Zenginlik ihracatın ithalatı aşmasıyla özdeşleştirilince, haçlı seferlerini ve engizisyonları düzenleyen dinin yerine ticaret geçmiş, binlerce insan savaşlarda boğazlanmıştır:

> Ama aslında eski para tutkusu ve bencillik hâlâ vardı ve bu durum, o zaman hep ticari kıskançlıktan çıkan savaşlarda kendini gösteriyordu. Bu savaşlarda ticaretin, tıpkı eşkıyalık gibi, güçlü olanın yasasına dayandığı da açıkça ortaya çıktı. Taraflardan birine en yüksek çıkarı sağlayan antlaşmaları hileyle ya da şiddetle dayatmaktan hiçbir zaman en ufak bir vicdan rahatsızlığı duyulmamıştır.

Bir Genç Hegelci olarak Engels, tarihin akılcılığa doğru ilerlediğini ve bunu açığa çıkarmanın komünistlerin görevi olduğunu kabul ediyordu. Dediğine göre, evrensel, ama katıksız olarak

insani bir görüşten yola çıkıyordu. Böylece, Hegel'in felsefesinin –tarihî deneyimde akılcı olanı ortaya çıkarmayı amaçlamakta haklı olduğunu, ama ne yazık ki bunu gizemli ve yarı dinî terimlerle ifade ettiğini söyleyen– Genç Hegelci eleştirisini hatırlıyordu. Hegel'in evrenselciliğinden en iyi biçimde yararlanmak için, doğaüstü ya da gizemli her türlü varlığı ayıklayıp, insanlığı, kaçınılmaz olarak kendisine ait olması gereken merkezî yere yeniden oturtmak gerekiyordu. Aksi halde, akılcılığın tarihteki gelişme yolu karanlıkta kalırdı.

Hegel gibi Engels için de, akılcılığın tarih içindeki gelişimine hem kuram hem de uygulama açısından bakılabilirdi, çünkü kaçınılmaz olarak ikisi birlikte gelişiyordu. Daha özgül olarak, Hegelci filozof von Henning'in önerdiği gibi, gelişen akılcılık, hem iktisadi kuramda hem de iktisadi uygulamada gözlenebilirdi. Hegel'in kendisine kadarki felsefeyi ele alış biçimini taklit eden Genç Hegelciler, Hegel'in felsefesini bir felsefi gelişme bağlamına yerleştirmişlerdi; aynı şekilde Engels de, siyasal iktisadın geçmişini komünist düşüncedeki son gelişmesine kadar tarayıp değerlendirdi. Ama tıpkı Genç Hegelcilerin, Hegel'in felsefesini, o günün politikasında keyfî monarşiye bir övgü olarak görmeleri gibi, Engels de siyasal iktisadı, o günün ekonomisinde bir "ruhsatlı sahtekârlık sistemi"nin övgüsü olarak görüyordu. Yine tıpkı Genç Hegelcilerin, Hegel'in felsefesini, muhafazakârların siyasi uygulamasıyla ilişkilendirmesi ve kendi eleştirilerinin mantığını Aydınlanmaya bağlamaları gibi, Engels de o günün siyasal iktisadını, ticari sınıfların iktisadi uygulamasına, kendi eleştirisinin akılcılığını ise siyasi komünizm mücadelesine bağlıyordu.

Engels, on sekizinci yüzyılda felsefi, siyasi ve iktisadi kuramlarda ortaya çıkan devrimleri, çarpıcı bir biçimde, her üç durumda da devrimcilerin karşılaştıkları sorunların gerçek köküne inemediğini ileri sürerek, ortak bir çözümlemeye tabi tutuyordu.

Sorunların köküne inmek yerine, karşı savlar ya da daha önceki öğretilerin tersine çevrilmiş biçimlerini üretmişlerdi.

İlk olarak, Engels'in görüşüne göre, on sekizinci yüzyılın felsefi maddecileri, insanları aşağılayan Hıristiyan doğaüstücülüğünü reddetmişler, ama sonra insanın karşısına mutlak güç olarak doğayı koymuşlardı. Burada onun çözümlemeleri, Genç Hegelcilerin doğaüstünü insan güçlerinin yabancılaşması olarak yorumlayıp insanları gizemsiz bir doğal ortama yerleştirmeye çalışarak, katıksız bir insan bakış açısı kurmalarını yansıtıyordu.

İkinci olarak, Engels'e göre, on sekizinci yüzyıl devrimcileri monarşizme karşı çıkmışlar, ama devletin temelini incelememişlerdi. Burada, Fransız devriminin Terör'e ve Napolyon zorbalığına düşüşüne ve daha yakınlarda, Fransa ve Almanya devrimci liberallerinin kendi devletlerini şu ya da bu ölçüde keyfî krallıklardan kurtarmadaki başarısızlığına göndermede bulunuyordu. Bunlar, siyasi gazeteciliğinin başlarında kafasını hayli meşgul eden izleklerdi.

Son olarak ve daha ilginç biçimde Engels, on sekizinci yüzyıl siyasal iktisat devriminin, kuramın üzerine kurulduğu mantıki öncülleri yadsıyan bir görünüm aldığını ileri sürdü. Bunu da, dikkatini üreticiden tüketiciye çevirerek, merkantilizmin "kanlı şiddet"ini reddederek ve ticaretin, uluslar ve bireyler arasında dostluk bağları ördüğünü iddia ederek yapmıştı. İktisattaki safsata ve ikiyüzlülük, o yüzyıldaki insan ruhunun doğal sonucuydu, böylelikle, güya reformdan geçirildiği düşünülen iktisat, kendini insancıl yardımseverlik diye yutturuyordu.

Dahası Engels, Hegelci diyalektiği açıkça, ama Genç Hegelciler gibi kullanıyordu. Genç Hegelciler ve onların Hegelci ataları, akılcılığın tarih içinde çelişkilerle, –bazen diyalektik diye de nitelenen– ardışık yadsımalarla ilerlediği görüşünü paylaşıyorlardı. Bu nedenle, olumsuz güçler ya da olumlu olgular içindeki olumsuz eğilimler –görünümlerinin aksine– yaratıcı

olarak alınıyordu, çünkü tarih bu yadsımalar arasından ilerliyordu. Engels, siyasal iktisadın eleştirisini bu diyalektik kavramına bağlayarak, ikiyüzlülüğün örtüsü ne kadar isyan ettirici olursa, gerçeğin ortaya çıkışının da o kadar ödünsüz olacağını ileri sürüyordu. On sekizinci yüzyılın aldatıcı yardımseverliğinin ardından Thomas Robert Malthus'un (1766-1834) kuramları ortaya çıktı ve Engels'in görüşüne göre, onun yapıtı o zamana kadar var olmuş bütün kuramların en kabası, en acımasızı, uluslararası işbirliği ve dünya vatandaşlığına ilişkin o pek güzel ifadeleri yalanlayan bir umutsuzluk sistemiydi. Malthusçu nüfus kuramının, "doğurganlık zorunlu olarak verimliliği geride bırakır," diyen önkabulünü fabrika düzeniyle özdeşleştiriyor ve fabrika düzenini, kadim dünyadaki köleliğin insanlık dışılığından ve zalimliğinden hiçbir biçimde geri kalmayan çağcıl kölelik olarak tanımlıyordu. Alışılmadık, dolaylı bir mantıkla, nasıl ki sanayi toplumlarında nüfus, geçim araçlarına değil de istihdama bir zorlama oluyorsa, suçun da, mülkiyeti hedef alacak yerde cezalandırmayı zorladığını ileri sürüyordu. İktisadi rekabet sanayinin gelişmesine izin verdiğinde, emek talebi nüfus artışına yol açıyor; sanayi rekabeti işsizliği artırdığında, toplum aslında bir suçlu talebi yaratıyordu:

> Büyük bir şehir ya da bölgedeki suç olaylarında –aslında cinayetlerde, soygunlarda, küçük hırsızlıklarda– tutuklama sayısı, İngiltere'de sık sık yapıldığı gibi, her yıl yanılmayan bir hassaslıkla tahmin edilebilir. Bu düzenlilik de gösteriyor ki, suçu da rekabet yönetiyor; toplum suça *talep* yaratıyor, bu da uygun bir *arz* yoluyla karşılanıyor. ... Konunun başka yönleri bir yana, bu durumda suçluları cezalandırmanın ne kadar adil olduğunun takdirini okurlarıma bırakıyorum (3 CW 418-43).

Öyleyse, iktisada daha önce sokulan ikiyüzlülük, onun temeldeki ahlaksızlığı kuramda nihai olarak ortaya konduğunda ve uygulamada en keskin biçimde dile getirildiğinde ortadan

kalkacaktır. Kuram ve uygulamadaki yadsımalar, ne kadar korkunç olursa olsun, ilerlemeyi sağlar ve Engels'e göre komünist kuram ve uygulama, zorunlu olarak, o günün özel mülkiyetinin çelişkili mantığından ve çelişkili gerçeğinden yola çıkılarak kurulacaktır.

Bu yolla, diyordu Engels, Genç Hegelci eleştiri siyaseti, komünistlerce sahiplenilmelidir. Son yıllarda ilahiyat Genç Hegelciler tarafından nasıl kör inanç ve özgür felsefe diye zıt kavramlara ayrıştırılmışsa –genç Engels bu tartışmalar hakkında olağanüstü bilgi sahibidir– serbest ticaret kuramı da, komünist eleştirilerle, kavramsal olarak bir yandan katı bir tekelciliğe, öte yandan ise özel mülkiyetin kaldırılmasına götürülerek çözülecektir. Savundukları özel mülkiyet yasaları uygulamada ve –komünist çözümlemeler sayesinde– kuramda iyice olgunlaştığında, serbest ticaret yanlılarının kendi görüşlerinin mantığı herkese açıklanmış olacaktır. Özel mülkiyetin kaldırılmasını savunan komünistlerin bu iktisadi tartışmalardaki durumu gittikçe güçlenecektir, çünkü karşıtlarının konumunun düzmece bir insanlık ve korkunç bir yeni zulüm olduğunu herkes anlayacaktır. Çağcıl siyasal iktisadın tutarsızlıkları ve anlam karışıklıkları, kuramsal çalışma ilerledikçe çözülecektir; serbest ticaret yanlıları sırf iktisadi anlaşmazlıklar üzerinde kafa yoracak, komünistler ise özel mülkiyetin önünü açtığı tekellere yüksek sesle karşı çıkacak, böylece "toplumsal sorun" çevresindeki siyasi konular açıkça ortaya konacaktır.

Bundan dolayı diyordu Engels, komünistler serbest ticarete olan minnetlerini sevinerek itiraf etmeli ve insani gelişmede bir aşama olarak meşruiyetini teslim etmelidir. Aynı zamanda, tarihte ilerleme sağlamak ve daha akılcı bir insan topluluğu biçimine erişmek için, komünistler, serbest ticaretin kuramda ve uygulamada hiçbir işe yaramadığını gözler önüne sermelidir. Adam Smith (1723-90) bu görevi kolaylaştırdı, çünkü tama-

men görgül araştırmalardan ayrılıp iktisadi çalışmaları daha bilimsel bir tabana oturttu. Bunu *The Wealth of Nations*'da (Londra, 1776) (*Ulusların Zenginliği*) siyasal iktisadı daha genelleştirip daha soyutlaştırarak, belli sorunların ayrıntılarını ve katıksız ulusal görüşleri bir yana bırakarak yapmıştı. Engels bu yolla siyasal iktisadın, bütün dünyaya sunduğu kuramların sonuçlarından artık daha çok sorumlu olduğunu, bu yeni bilimin evrensel bir insani kaygı düzeyine tırmandığını ileri sürüyordu. Bu da akılcılıkta, komünist iddiaya inanılırlık sağlayan bir gelişmeydi.

Engels'in görüşüne göre, komünistlerin yargıları, kendi dönemlerine daha yakın iktisatçıları ele aldıkça daha katı olmalı ve bu yargıları, özel mülkiyetin gücüne karşı mücadeleyi sürdürmede kullanmalıdır:

> Smith ile Malthus sadece dağınık parçalar bulmuştu, çağcıl iktisatçıların önünde ise, bütün sistem tamamlanmış olarak duruyordu: Bütün sonuçlar çıkarılmış; çelişkiler üzerine açıkça ışık tutulmuştu; buna karşın çağcıl iktisatçılar, sistemin önkabullerini incelemiyor, ama bunun bütün sorumluluğunu yine de üstleniyorlardı. İktisatçılar günümüze ne kadar yakınsa, dürüstlükten o kadar uzaklaşıyor. Zamanın her adımıyla, iktisat zamanın gerisinde kalmasın diye, safsata zorunlu olarak artıyor. Bu nedenle, sözgelimi [David] *Ricardo* [1772-1823], *Adam Smith*'ten, [John Ramsay] *McCulloch* [1789-1864] ile [James] *Mill* [1773-1836] ise *Ricardo*'dan daha suçludur.

Engels'e göre tarih içinde gelişen akılcılık, bilimle özdeşleşen insan akılcılığıdır, ama onun görüşüne göre bilim ahlakı dışlamaz. Savının gücü, akılcı ilkeler olarak dürüstlük ve özgeciliği açıkça, ikiyüzlülük ve bencillikten daha üst bir konuma koymasına dayanır. Siyasal iktisatçıların yapıtlarında, toplumsal kuram alanında bağdaştırılamaz çelişkiler ve bunları örtbas etmek için ikiyüzlü çabalar bulmuştur.

Engels'in siyasal iktisadı eleştirisinin ana çizgileri, genç yaşta ülkesinin iş ve sanayi dünyasında edindiği deneyimden de süzülmüştür. Uygulamanın arkasındaki kuram olarak siyasal iktisat, tüccar sınıfının –gençliğinden bu yana yakından bildiği– karşılıklı kıskançlık ve açgözlülüğünden türemiştir. Bu bilime, yetişme çağından hatırladıklarını da katmıştır. Bunlardan biri, "Wuppertal'den Mektuplar"da gözler önüne serdiği gibi, işçileri sefalet içinde sürünürken kendileri sefa süren yerel fabrika sahiplerine yönelttiği o korkunç bencillik suçlamasıdır. Siyasal iktisat ile ilk günleri arasındaki bir başka bağlantı da, zengin olma biliminin alnına kaçınılmaz olarak vurulan, Kıyamet gününün [baskıcı zulmü temsil eden] yedi başlı canavarının damgasıdır. Böylece Wuppertal sofularının pek meraklı oldukları cehennem ateşini, kendisinin de aralarından çıktığı zengin topluluğuna döndürmüştür. Ticaretin kökenlerine dair çizdiği resim, insanların altın ve gümüşün servetin kendisi olduğuna safça inanması, ona Barmenli fabrika sahipleriyle Bremenli tüccarları nasıl küçümsediğini canlı bir biçimde hatırlatır: "Uluslar birbirlerinin karşısında para delisi cimriler gibi durur, her biri değerli para çantasına iki koluyla sarılır, komşularına haset ve kuşkuyla bakar. Ticaret yapılan her ulustan olabildiği kadar çok nakit parayı kaparak, hepsini mutlulukla bir araya toplayıp rahatça gümrük sınırları içinde tutabilmek için, akla gelebilecek her türlü yola başvurulur."

Engels'in Genç Hegelci komünizmi büyük bir dönüşümü –insanın doğayla ve kendisiyle yeniden barışmasını– vaat ediyordu. Ona göre, bu ancak çağdaş sanayileşmenin yarattığı toplumsal koşullarda meydana gelebilirdi. Çağdaş sanayileşmeyi akılcılığın tarihî gelişmesinin bir aşaması, dolayısıyla kavramsal eleştiri için uygun bir konu olarak görüyordu. Konunun kurucu kavramları siyasal iktisatçıların yapıtlarında, sık sık biraz çarpıtılmış ve maskelenmiş bir biçimde dile getiriliyordu. Onun eleş-

tirisinin amacı doğru çözümlemeyi ortaya koymaktı, böylece olguların doğru bir resmi çıkacaktı ortaya.

Engels'in, sanayideki yoksullukla, devrimci liberalizmle, ilahiyatçı köktencilikle, Genç Hegelci eleştiriyle, uzgörüşlü [*"visionary"*] komünizmle ve iktisat bilimiyle yüz yüze gelmiş olması belirgin bir sonuç yarattı. Bu sonuç, birikimli ve tümleşik bir bakış açısıydı; bu bakış açısı, yaygın toplumsal değişimin uygulanabilirliğini varsayıyor, "toplumsal sorun" üzerinde kesin bir biçimde odaklanıyor, hayli felsefi yöntemler kullanıyor ve bilimsellik iddiasında bulunuyordu. Her ne kadar felsefenin toplumsal bilime, sonra da siyasete uygulanmasını anlamak bazen zor olabilse de, soyutluğu ve genelliği düşünsel açıdan onu çok güçlü kılıyordu.

23 yaşındaki Engels'in bu bakışı, ciddi bir düşünsel olgunluk göstergesiydi. Ruge, 5 Şubat 1844'te Feuerbach'a yazdığı bir mektupta, Engels'in Hegelci üslubuna karşın çok işe yaradığını, ana konusunun, uyuşuk Almanlar için gerçek anlamda önemli bir malzeme sağanağı sunduğunu belirtiyordu. Ama daha sonra, Ekim 1844'te Engels, editörü Marx'a yazdığı bir mektupta, bildiği kadarıyla siyasal iktisat konulu makalesini çok az kişinin okuduğunu kabul ediyor, bunu kendisi yeterince doğal karşılıyordu. Ne var ki, bunu okuyanlardan biri Marx'tı ve bunu okurken, ilk kez, bütün ömrünü adayacağı konunun bir ön özetini çıkardı: özel mülkiyet, ticaret ve değer kavramlarının eleştirel bir sorgulaması (3 CW 375-6; 38 CW 4; I/3-A MEGA² 1113; *ayrıca bkz.* MEOUT, *tümü).*

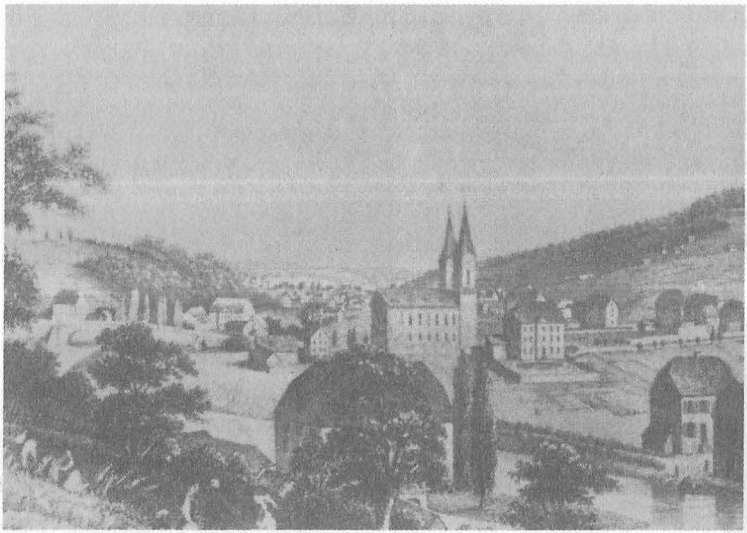
1. (*sağda*) Friedrich Engels 19 yaşında
2. (*altta, solda*) baba Friedrich Engels, yukarıdaki gencin babası
3. (*alt, sağ*) Elisabeth Engels, Friedrich Engels'in annesi

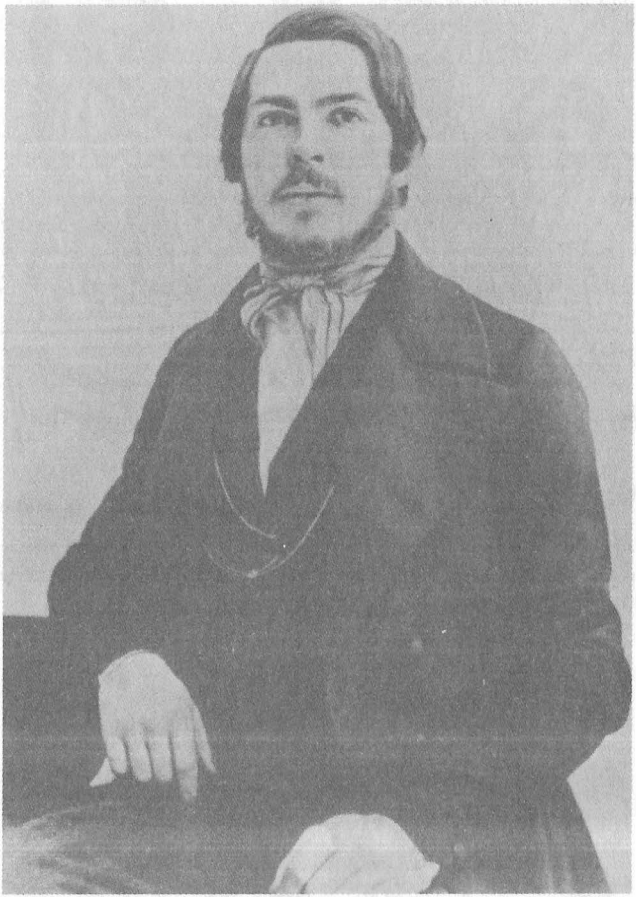

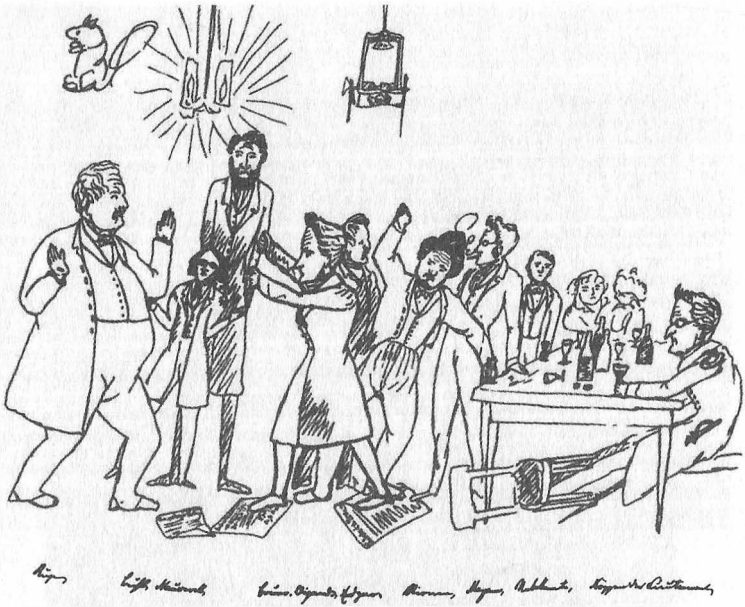
4. Friedrich Engels'in 1820'de doğduğu Engels evi, Barmen

5. Aşağı Barmen'in görünümü, 1832

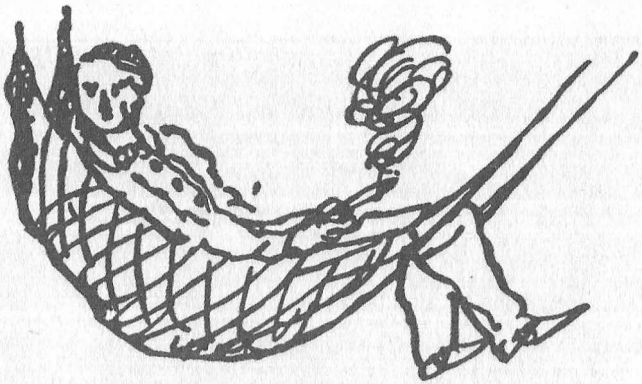
6. Friedrich Engels, 1845

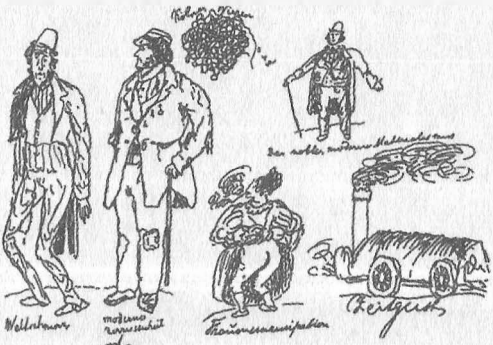
7. Engels'in 1842 "Özgürler" karikatürü, Genç Hegelcilerin Berlin grubu, onun adlandırmasıyla Ruge, Buhl, Nauwerck, Bruno Bauer, Wigand, Edgar Bauer, Stirner, Meyen, yabancı biri, Köppen

8. Engels'in kendi karikatürü, Aralık 1840, "Çok kızgındım çünkü puroyu bir türlü içime çekemiyordum."

9. Engels'in kendi karikatürü, Ağustos 1840, "Hamağım beni puro içerken kapsayıvermiş."

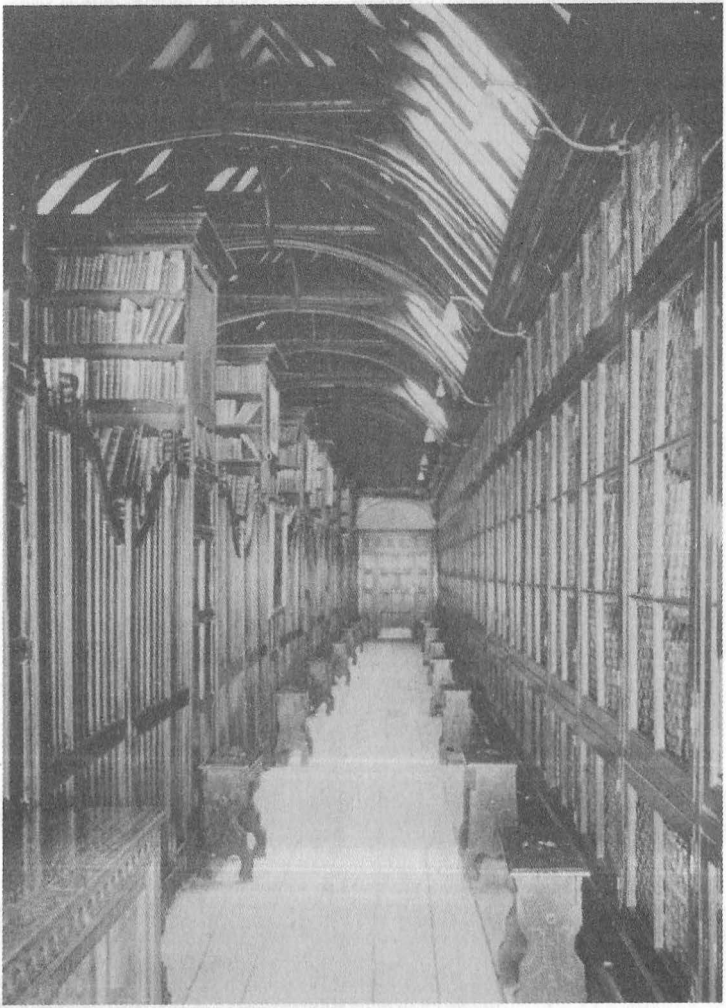

10. Engels'in karikatürleri, Haziran 1839 (soldan sağa): Dünya Kaygısı; Çağın Gerilimi ve Baskısı; (üstte) Köln uyumsuzluğu; Çağın Soylu Maddeciliği; (altta) Kadının Özgürleşmesi; Zamanın Ruhu; (yanda) Bedenin Özgürleşmesi

11. Friedrich Engels, 1865

12. Chetham Kütüphanesi, Manchester, 1870

13. (solda) Friedrich Engels, orta yaşında

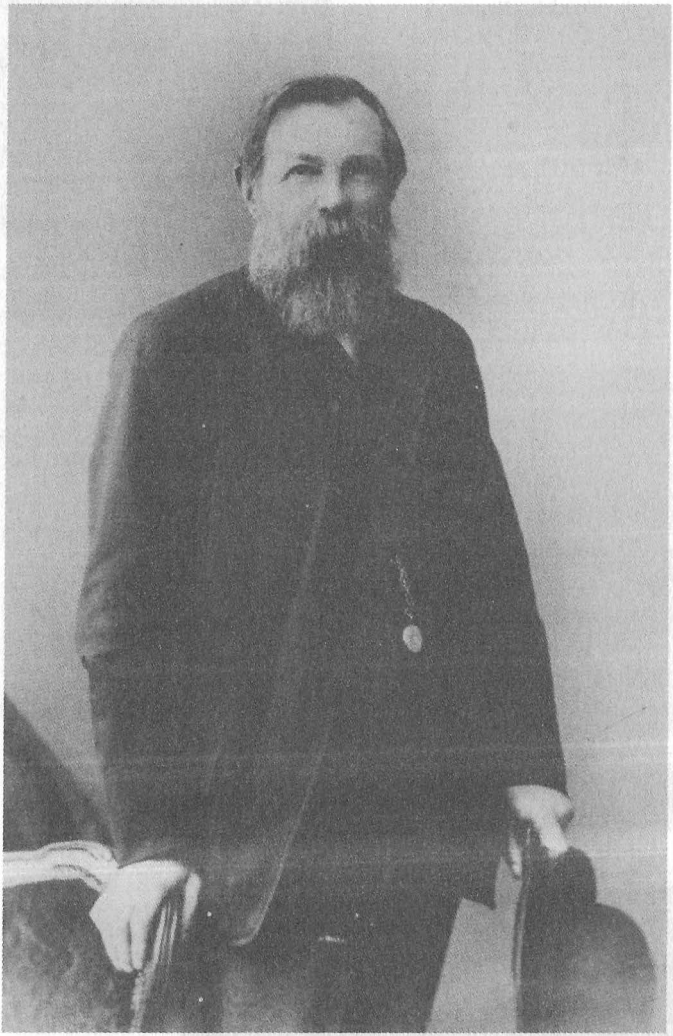
14. Helene Demuth, Marx ailesinin hizmetçisi, sonradan Friedrich Engels'in ev kâhyası

15. (sağda) Lydia 'Lizzy' Burns, kısa süreliğine Bayan Friedrich Engels

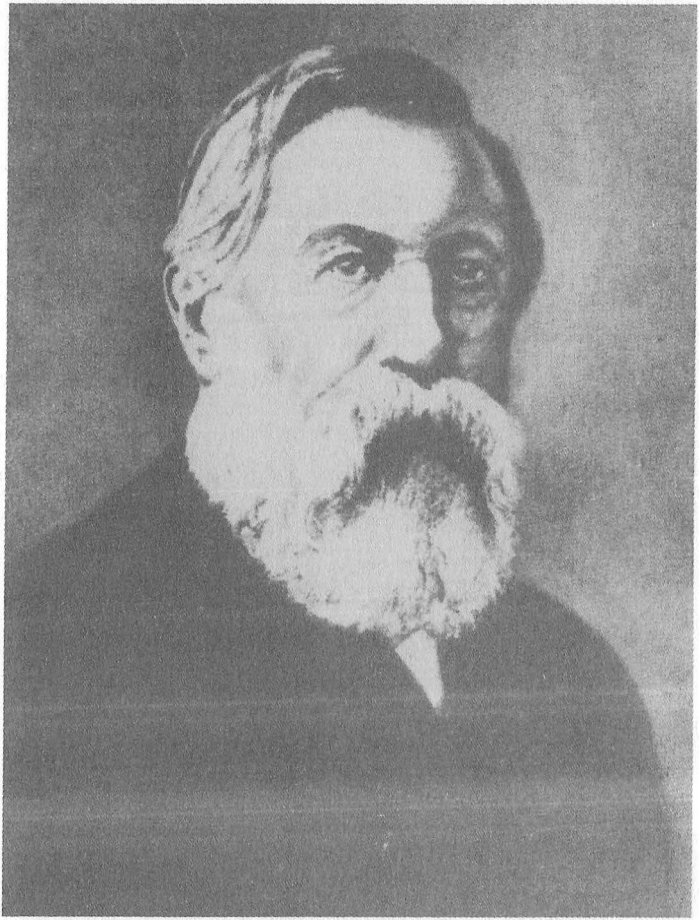
16. Louise Kautsky-Freyberger, Friedrich Engels'in son ev kâhyası

17. Friedrich Engels, 1880

18. Friedrich Engels, 1890

19. Friedrich Engels, 1895 (öldüğü yıl)

IV ANGLO-CERMEN

Engels'in İngiltere'deki siyasi ilişkileri içine, Alman göçmenler de girmeye başlamıştı. Ağustos 1843'te ilk kez, Almanya'da cumhuriyet ve iktisatta reform isteyen siyasi kışkırtıcıların gevşek bir örgütü olan Adiller Birliği ile ilişki kurdu. Önemli ölçüde bozguncu bir izlenceleri [programları] olduğundan ve gerçekçi bir görüşle, bunun uygulanması şiddete başvuran bir devrim gerektirdiğinden Birlik, ister istemez polis ajanlarınca izlenen gizli bir örgüttü. Önde gelen üyeleri, Marx gibi aydınlar ya da Engels gibi gazeteciler değil, basit bir toplumsal adalet hayaline sahip zanaatkârlardı. Engels Londra'da, içinde Karl Schapper (1812-70), Heinrich Bauer (~1813-1851'de Avustralya'ya göç etti) ve Joseph Moll (1813-49) olan bir grupla tanıştırıldı. Moll ile Schapper Mayıs 1839'da Paris'teki bir komünist ayaklanmaya katıldıkları için yargılanmış, sonunda kendilerini Londra'ya atmışlardı. Engels bunlarla ve Birliğin başka üyeleriyle ilişkiye geçerek Alman işçi sınıfı komünizmiyle bağlarını geliştirdi.

1843-4'te Engels hâlâ Manchester'dayken, o sırada Çartist kampanyayla, sanayideki kavgalarla ve Tahıl Vergisi Yasalarına karşı liberal kışkırtmayla meşgul İngiliz gazetelerini de araya katarak, siyasi gazetecilik alanındaki bağlantılarını genişletti. İngiltere'de geçici olarak bulunan bir Alman olarak yazıyor, *Rheinische Zeitung*'dakinden çok daha kalabalık ve siyasi bakımdan daha gelişkin bir okur kitlesine hitap ediyordu. Makalelerinde Kıta Avrupası sosyalizmini, özellikle Fransız ütopyacılarının hayalî planlarını ve Alman komünistlerinin felsefi eleştirilerini ele alıyordu. İngiltere'deki sosyalist basınla bu ilişkiler, akıcı İngilizcesini öne çıkarıp kitle politikasının başlıca kişileriyle temasını sağladı.

Engels'in yeni tanışları arasında, *The New Moral World*'ün yazı heyeti üyeleri John Watts (1818-87) ile editör George Fle-

ming (ö. 1878) de vardı. Bu gazete, 1834'te kurulduğunda Robert Owen'ın editörlüğünü yaptığı *Gazette of the Rational Society* idi. Owencı sosyalizm, özgül olarak işçi sınıfına yönelik olmayan, akılcı bir toplumculuktu. 1840'ların başlarındaki çalkantılı yıllarda, Çartistlerin önerdiği parlamento reformlarıyla ve grevcilerin sürüklediği daha iyi ücret ve çalışma koşulları kampanyasıyla sıkıntılı bir işbirliğine girmiş, ama gene de onlardan ayrı durmuştu. Owencılar için parlamento reformları ve oy hakkının genişletilmesi, ticari toplumun hastalıklarına yetersiz bir yanıttı, üstelik şiddetli gösterilerle grevler, zihniyet olarak akıl dışıydı ve işçileri orta sınıflardan uzaklaştırıyordu. Engels'in dağınık durumdaki Owencılara Kıta Avrupası sosyalizmini aktarma çabaları, kısa sürede, editörlüğünü George Harney'in (1817-97) yaptığı *The Northern Star*'da dikkat çekti. Mayıs ve Haziran 1844'te, o sıralarda grevci işçileri, Çartist reformcuları ve Owencı sosyalistleri bir araya getirmeye çalışan, okur sayısı hayli yüksek bu Leeds gazetesinde yazdı.

Engels'te komünist bakış açısı, ulusalcılığa ve ulusal sınırlara baskın çıkmıştı, ama bir siyasi kişilik olarak Alman idi; Almanlarla ve Almanya'nın siyasi gelişimiyle ilgiliydi. Bu rolüyle bazen başkalarına –genellikle onların kendi dilinde– komünizmin uluslararası gelişmesine, özellikle de Almanların ilerici olduğu komünist kurama ilişkin önerilerde bulunuyordu. Bunlardan biri, 3 Şubat 1844'te, Dr. Ruge ve Dr. Marx'ın editörlüğünü yaptığı yeni çıkacak *Deutsch-französische Jahrbücher*'un İngiliz okurlara duyurulmasıydı. Yazıları Ağustos 1844'te kıta Avrupa'sına döndükten sonra da sürdü, ertesi yıl Almanya'dayken İngiltere'deki sosyalizm konusunda Almanları bilgilendirmek için İngiliz basınını kaynak olarak kullandı. Bir keresinde "Anglo-Cermen" imzasını, başka seferlerde bunun değişik biçimlerini kullanan Engels, bu dönemki gazeteciliğinde, İngiltere'deki okurlara kıta Avrupa'sında sanayi alanında yaşanan huzursuzluğun ayrıntıla-

rını vermeye ve kıta Avrupa'sının komünistleriyle de, İngiltere'de işçi sınıfı içindeki çalkantıların en son haberlerini paylaşmaya hevesliydi. Ona göre sosyalistlerle komünistler arasındaki ayrım, en azından Almanya'da, şöyleydi: sosyalizm, özel mülkiyet konusunda bir şey yapılması gerektiğini görebilen ama komünist sisteme kadar bütün yolu aşmaya henüz karar verememiş olanlar için sadece belirsiz, tanımlanmamış ve tanımlanamaz düşler iken, komünistlerin bu yolda kararlı oldukları varsayılıyordu (I/3-A MEGA² 694-9, 706-8; 3 CW 416; 4 CW 241).

Engels'in imzalı "Progress of Social Reform on the Continent" (Kıta Avrupa'sında Toplumsal Reformun İlerleyişi) makalesi, *The New Moral World*'de 4 Kasım 1843'te çıktı; o yazıda İngiltere, Fransa ve Almanya'daki sosyalist hareketler arasındaki minik farklılıkların giderileceğini öngörüyordu. Ona göre bu küçük farklar her ülkede sosyalist hareketlerin farklı kökenleri olmasından kaynaklanıyordu. İngiliz sosyalizmi, her şeyden önce, sanayileşme ve işçilerin yoksullaşmasına ilişkin uygulamadaki kaygılardan gelişmişti. Fransız sosyalizmi, sonradan iktisadi eşitliği de içerip genişleyen özgürlük ve haklarla ilgili siyasi kaygılardan doğmuştu. Alman sosyalizmi ise, felsefi olarak komünizme giden ilk ilkelerden yola çıkıyordu. İngiliz okurlara ayrıca, Engels tarafından, pek çok başka Avrupa ülkesinde de komünist hareketin yayılmakta olduğuna ilişkin bilgi veriliyordu. Bunlar, bir yanda toplumsal reform isteyen daha az köktenci örgütlerden, öte yanda yeni bir toplum yaratmak isteyen uç mu uç ütopyacı planlar yapanlardan ayrılıyordu.

Engels komünist yazar ve hareketleri eleştirel bir tarzda okuyup kendi yargılarını iki temel önermeden çıkarıyordu. İlki, özel mülkiyetin mutlak kötülüğü ve komünist toplumun bunu ortadan kaldırmasının gerekliliğiydi. Onun yerine, üretimi ve kaynak dağılımını düzenleyecek akılcı bir plan koyacaklardı. İkincisi, demokrasinin ve kişisel özgürlüğün mutlak bir biçimde

onaylanmasıydı; bu, iktisadi alandan başlayıp siyasi kurumlara, hatta evlilik, eğitim ve yaşlılara bakıma kadar genişleyecekti. Tek cümleyle, komünistler, kökten mülkiyet karşıtı ve yüksek ilkeli tanrıtanımazlardı.

Engels okurlarına kendi komünist sistemini açıklayacağı başka bir makale vaat etti, ama bu hiçbir zaman uzunca bir yazı olamadı. Daha sonra, 13 Ocak 1844 tarihli kısa bir makalesinden, genellikle ilk Alman komünisti olarak bilinen ve Adiller Birliği'nin kuruluş dönemindeki önderi olan zanaatkâr Wilhelm Weitling'in (1808-71) görüşlerini beğendiği anlaşıldı. Weitling'in ilk etkili yazıları 1838'de çıkmaya başladı ve daha sonraki çalışmaları, Engels'e göre, komünist bir toplumun nasıl yürütüleceğine ilişkin, dikkate değer –Fransız ütopyacılarınkilerden üstün– bazı öneriler içeriyordu:

> Güç kullanarak ve çoğunluk sağlayarak, bütün yönetimin ortadan kaldırılıp yerine basit bir yönetimin geçirilmesi. Bu yönetim, çeşitli çalışma dallarını örgütleyip ürününü dağıtacak ... bu yönetimin ve her dalın yetkilileri, bütün toplumun çoğunluğuyla değil, o belli türde işi bilenlerce belirlenecek; planın en önemli özelliklerinden biri de, atayıcıların, en uygun kişiyi bir tür makale yarışmasıyla seçmeleri (3 CW 413; 4 CW 213).

İngiltere'den döner dönmez Alman okurlar için yazdığı bir makalede, basından derlediği haberlere dayanarak, Avrupa ve Amerika'da kurulmuş birçok deneysel komünist topluluğu uzun uzadıya savundu. Övmek için seçtiği birlikler arasında [Johann Georg Rapp (1757-1847) tarafından kurulan –*çev.*] Pensilvanya Rappçileri de vardı. Engels bunların kurallarını eleştirmeden, bir ölçüde onaylar edayla aktarıyordu:

1. Bütün üyeler ellerindeki her şeyi topluluğa verir, bundan dolayı herhangi bir ayrıcalık elde etmezler. Topluluk içinde herkes eşittir.
2. Topluluğun yasa ve düzenlemelerine herkes uyar.

3. Her üye, kendi çıkarı için değil, bütün toplumun yararına çalışır.
4. Topluluktan ayrılan kimse yaptığı işin karşılığını isteyemez, ama katılırken ne verdiyse onu geri alır; hiçbir şey vermemiş olanlar, dostluk ve barış içinde ayrılırlarsa, kendilerine küçük bir veda ödencesi verilir.
5. Topluluk her üyenin ve ailesinin yaşamsal gereksinimlerini ve hastalıkla yaşlılıkta gerekli bakımı sağlar; eğer ebeveynler ölür ya da çocuklarını toplulukta bırakarak ayrılırsa, topluluk çocukları büyütüp yetiştirir.

Engels uygulamaya yönelik olarak, çeşitli topluluklarda değişik biçimlerde işleyen komünizm sistemlerinin, komünizmin –mal ortaklığına dayalı toplumsal var olma ve etkinliğin– bütünüyle uygulanabilirliğini ispatladığını savundu; çünkü artık çağcıl teknoloji, insanlara itici gelen işleri yapmakta kullanılabiliyor ve sağladığı üretkenlik, insanların tüketebileceğinden çok fazlasının üretilmesine olanak veriyordu.

Bir Alman komünist olarak Engels'in genel stratejisi açıktı. İlk olarak, Amerikan ve Fransız sosyalizminin dinî karakterini onaylamıyor, dönemin Fransız kuramcılarının davaya katkılarını ister istemez sınırlı buluyordu. İkinci olarak, bir komünist partinin toplumun eğitimli sınıfları arasındaki şansının Almanya'da başka ülkelerden daha yüksek olduğu kanısındaydı, çünkü Almanlar felsefi bir ulustu. Felsefi gelenekleri, onun dediğine göre, Genç Hegelcilerin felsefi sorgulamalarını komünizm kuramı içinde çözüme kavuşturmalarıyla doruğa çıkmıştı. Ona göre, yakında bunlara, toplumsal sorunun kendileri için en önemli konu olduğu işçiler de katılacaktı. Sanayi kesimindeki huzursuzluğun, çalışan sınıfları komünizm için harekete geçirmesini, işçi sınıfı grevcileriyle komünistlerin, orta sınıf liberalleri ve sosyalistlerle birlikte bir bağlaşıma girmesine fırsat yaratmasını bekliyordu. Komünizmin, ortak bir derde – fabrika sistemine– karşı ortak bir mücadele olarak uluslararası

boyutta geliştiğini ve hem orta sınıflar hem de işçi sınıfı için, "toplumsal sorun"a bir çözüm oluşturduğunu ileri sürüyordu. Üçüncü olarak Engels, İngiliz sosyalistlerini, toplumun güncel durumunun gerçekleriyle ilgilendikleri için beğeniyor, Almanların onların çalışmasından çok şey öğreneceğini belirtiyordu. Gerçekten de, kendisi böyle çalışmalara girişmişti bile ve Almanya'ya döndüğünde, İngiliz okurlarına Hess ile işbirliğine giriştiklerini bildirdi. İki komünist, "uygar toplumun durumunu gösterecek ve sadece *olguları* içerecek" (Elberfeld'de yayınlanacak) bir Alman dergisi planlıyordu. Engels'e göre, köktenci bir reformun gerekliliğini savunup dünyaya bunu "olguların dili"yle duyuracaklardı (3 CW 392-408; 4 CW 213, 214-15, 218, 227, 230, 235, 240).

V "OLGULARIN DİLİ"

1843 güzü Engels için kayda değer bir dönem oldu, bunun başlıca nedeni çalışmalarının üç ayrı cephede birden ilerlemesiydi. Eylül sonlarından Aralık sonlarına kadar oldukça farklı üç yazı yazdı. Biri *Deutsch-französische Jahrbücher* için yazdığı hayli özgün Genç Hegelci "Outlines of a Critique of Political Economy"ydi (Siyasal İktisat Eleştirisinin Ana Hatları) ve bununla, aydın Alman okurlarına sanayi toplumuna karşı komünist seçeneği sundu. İngiliz popüler basını için "Progress of Social Reform on the Continent"ı (Kıta Avrupa'sında Toplumsal Reformun İlerleyişi) yazdı, İngiltere'nin kuramsal bakımdan kıta Avrupa'sının gerisinde, ama sanayi işçilerinin etkilendikleri şeylerin olgusal araştırması bakımından önünde olduğunu belirtiyordu. *Deutsch-französische Jahrbücher*'deki kuramsal yapıtın yanına, bir de Thomas Carlyle'ın (1795-1881) *Past and Present* (Geçmiş ve Gelecek) kitabını değerlendiren yazısını ekledi. Bu kitap Nisan 1843'te yeni yayınlanmış, *The New Moral World*'de

Ağustos ile Kasım arasında alıntılanmıştı. Bu makale, çağın fabrika sistemi ve sanayi toplumunun tarihî gelişimi konularında Engels'in kendi araştırmasının açılış bölümüydü. Araştırma konusu olarak İngiltere koşullarını seçip İngiliz kaynaklarından yararlanması bu yazının, sosyalizm, komünizm ve siyasal iktisatla karşılaşmasından önceki "Wuppertal'den Mektuplar"dan ciddi ölçüde ileride olduğunu gösterir.

Alman aydınlarına yönelik Carlyle yazısı, "The Condition of England" (İngiltere'nin Durumu) konusunda yazmayı düşündüğü makale dizisinin ilkiydi. Carlyle'ın fabrika sistemini ve "bırakınız yapsınlar" ekonomisini keskin hatlarla ve derinden hissederek yargılaması Engels'e, ilgileri kendilerine yakın bir aydın olan Carlyle'a saygı duyacak Alman okurlarına ileteceği yararlı malzemeyi vermişti. Gerçekten de, Engels'in *Deutsch-französische Jahrbücher*'de okurlarına hatırlattığı gibi, Schiller'in yaşamöyküsünün yazarı ve Goethe'nin çevirmeni olan Carlyle, Alman edebiyatını İngiliz okuyucuya aktarmakta aracılık ediyordu. Ayrıca Engels, Carlyle'ın Alman felsefesine yakın olmayışından doğan eksikliğini, okurlarının ilgisini çekmek ve gururlarını okşamak için kullanabilirdi. Carlyle'ın ahlakçılığını, ortaçağcılığını, tümtanrıcılığını ve bunları izleyen siyasi sonuçları Engels'in ele alışı, Alman aydınlarını benzer kötülüklere karşı uyarmaya da yarardı.

Deutsch-französische Jahrbücher çift sayılı ilk yayını sonrasında battığı için, Engels'in "İngiltere'nin Durumu" konusunda 1844 başlarındaki öteki çalışmaları, Ruge ile Marx'ın elinde kaldı; bu arada bu ikili, kendileri ve iş arkadaşları için yeni bir çözüm yolu üzerinde anlaşmaya vardılar. Engels'in İngiltere üzerine dizisinden iki yazısı –"The Eighteenth Century" (On Sekizinci Yüzyıl) ile "The English Constitution" (İngiliz Anayasası)– nihayet, 1844 güzünde Paris'te Almanca olarak yayınlanan *Vorwärts*'te basıldı. 1844 yazı boyunca *Vorwärts*'in ortak yazı

kurulunda, aralarında Marx, Heine, Herwegh ile Bakunin'in de yer aldığı komünist çevrenin etkisi egemen olmuştu. Engels'in kendisi de Ağustos sonu Eylül başında on gün kadar Paris'teyken herhalde bu grupla buluşmuş olmalıydı. Adiller Birliğinin Paris şubesinden August Ewerbeck (1816-60) gibi bazı isimler de dergiyle ilgilendi.

Engels'in sanayileşmenin eleştirel tarihinin gerisindeki siyasi stratejisi yeterince açıktı; orta sınıf Almanlar, zanaatkârlar ve fabrika işçileriyle birlikte, kendi geleceklerinin bilincine varıp bu bilgiye göre hareket edecekti. Engels'e göre komünist yargılara, felsefenin yanı sıra deneyimle de erişilebilirdi; öyleyse toplumu devrimle yeniden kurmaya akılcı yaklaşım, doğası gereği, geniş bir halk cephesine sesleniyordu. Bu hareket ilkönce siyasi sistemin demokratik reformu için savaşacak, oradan da doğrudan doğruya, komünizmin nihai çözüm olduğu "toplumsal sorun"a yönelecekti. Engels İngiltere'de sanayinin biçimlendirdiği süregelen toplumsal devrim sayesinde, demokrasinin Fransa'ya göre daha hızla, daha ileriye gitmesini bekliyordu ve demokratik siyasi gelişmenin modelini şöyle çizdi:

> Demokratik parti, sanayi devrimiyle aynı zamanda ortaya çıktı. ... Fransa'da olduğu gibi, demokratların hepsi felsefe eğitimli kimselerdi, ama kısa sürede farkına vardılar ki üst ve orta sınıflar onların karşısındaydı, yalnız işçi sınıfı onların ilkelerine kulak veriyordu. Kısa sürede bu sonuncu sınıf arasında bir parti kurdular; 1794'e gelindiğinde parti oldukça güçlüydü, ama bu ancak dura kalka ilerlemesine yetiyordu. 1797'den 1816'ya kadar gözden kaybolmuş, 1816'dan 1823'e kadar süren çalkantılı yıllarda yeniden çok etkin olmuş, sonra da, Temmuz devrimine kadar bir kez daha eylemsiz kalmıştı. O günden sonra eski partilerin yanında önemini koruyup sürekli ilerledi.

Engels, İngiltere, Fransa, Almanya ya da nerede olursa olsun demokratik siyaseti ya da tüm bir demokratikleşme süre-

cini desteklemesine karşın, demokrasiyi aynı zamanda "toplumsal sorun"a dair yapabilecekleri bakımından açıkça sınırlı buluyordu:

> Ama demokrasi tek başına toplumsal illetleri tedaviye yetmez. Demokratik eşitlik bir kuruntudur, yoksulun varsıla karşı kavgası, bütünüyle demokrasi, hatta siyaset temelinde sonuç alamaz. Bu aşama da sadece bir geçiştir, bütünüyle siyasi son çare henüz denenmemiştir, buradan yeni bir öğenin, doğası siyasi olan her şeyi aşan bir ilkenin doğması kaçınılmazdır.

Bu ilke, sosyalizm ilkesidir.

Her iki yaklaşımdan da –aydınlar için felsefi savlar, diğerleri için olgusal savlar geliştirme yaklaşımından– dinî söylemleri elemek, Engels'in bakışında can alıcı önemdedir. Aslında onun düşünsel gücü, büyük ölçüde şu inancından gelmektedir: İlk ilkeleri oluşturan savlar, Tanrıtanımazlıktan türetildiğinde ve insani deneyime diyalektik bir mantık uygulandığında, daha az değil daha çok ikna edici olurlar. Ancak sıradan halkı etkilemede, olgulardan doğan savların, on dokuzuncu yüzyıl başlarında çok yaygın olan dinî heyecan kadar güçlü olabileceği şeklindeki görüşünde, belli bir siyasi zaaf da vardır (3 CW 487, 513; 38 CW 28; I/3-A MEGA² 703-5).

"İngiltere'nin Durumu" yazısı, Engels'in 1845'te yayınlanan, başyapıtı da denebilecek ilk kitap boyutlu çalışması *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (*İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*) haline geldi. Aslında bu çalışma, İngiltere'nin bir toplumsal tarihini yazma planıyla çağın fabrika sisteminin derinlemesine araştırılması niyetini bir araya getirmişti, ama o sırada bunlar ayrı tasarılardı. Bu kitabı notlarından ve başka kaynaklardan yararlanarak, 1844 Eylül ortasıyla 1845 Mart'ı arasında, Barmen'deki evinde yazdı; Haziran başlarında kitap kendi adıyla yayınlandı. Yani *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Marx'la yoğun biçimde işbirliğine girmesinden önce yazılmıştı, hatta genç

yazar, ilişkide olduğu yurtdışındaki komünistlerle buluşmasını, kitap tamamlanıncaya kadar ertelemiş olabilir. Yeteneklerini kitabında ve Almanya'daki başka faaliyetlerinde kullanmanın en iyisi olduğu hissiyle, Paris komünistlerinin kendi başlarının çaresine bakabileceklerini düşünüyordu. 19 Kasım 1844'te Marx'a yazarak tasarısının siyasi niteliğinden söz etti ve aynı komünizm iletisini, hem Alman hem de İngiliz izleyicilerine ulaştırma niyetinde olduğunu açıkladı:

> İngilizlere sıkı bir iddianame yollayacağım. İngiliz burjuvazisini bütün dünyanın gözü önünde kitlesel ölçüde cinayet, hırsızlık ve başka kötülüklerle suçlayacağım. Bir İngilizce önsöz yazmaktayım ve bunu ayrı olarak bastırıp İngiliz parti önderlerine, yazarlarına ve Parlamento üyelerine göndereceğim. Bu adamların elinde beni hatırlamaları için bir şeyler bulunacak. Söylemeye bile gerek yok ki, bu darbeler ... Alman burjuvazisini de hedefliyor ... onların da en az İngiliz benzerleri kadar kötü olduğunu açıkça ortaya koyuyorum (38 CW 9-11).

Gerçekten de Engels'in İngiliz orta sınıflarına hücumu kılıç gibi keskindi. Özel önsözünde onları, sanayideki çalışma koşulları konusunda meclis araştırmaları hazırlama yetkisi alıp sonra da bu raporları, ikiyüzlülükle, "İçişleri'nin raflarında tomarla atık kâğıt arasında ebediyen uyumaya" bırakmakla suçladı. Egemen orta sınıflar hiçbir zaman, "özgür doğmuş birçok Britanyalının" neden kendilerini aşağılayıcı koşullarda bulduğu konusunda, sıradan insanların bilgi edinebileceği okunabilir bir kitap yazdırmamıştı. İngiliz orta sınıfı, "Siyasal İktisat Eleştirisinin Ana Hatları"nda piyasa ilişkilerinin kökleriyle özdeşleştirdiği toplu bencilliğin örneğiydi. Bunu, ulusalcı önyargılarında ve başkalarının emeği üzerinden kâr etmekle gösteriyordu. Engels'e göre bu, "dolaylı bir insan eti ticareti" idi. Kaygılı karşı çıkmalara ve etkisiz hayırseverlik gösterilerine karşın, İngiliz orta sınıfları, çalışan insanların sırtından zengin olmaktan, sonra da

kârlar kuruyunca onları sefalete terk etmekten başka hiçbir şey düşünmüyordu.

Engels araştırmasının görgül bir tanıklık olduğunu da duyurdu, çünkü işçilerin her günkü yaşamını görmek için, "orta sınıfların porto şarabını ve şampanyasını", "kibar konuşmalarını ve usandırıcı görgü kurallarını" bırakmıştı. Bu kişisel yaklaşımı, "kendi çıkarlarının ve bütün insan soyununkilerin aynı olduğunu bilen büyük ve evrensel bir insanlık ailesi vardır," diyen görüşüne dayanmaktaydı. Bu aile, insanın ilerlemesiyle ciddiyetle ilgilenen ve insanlıkla çıkar birliğine giren herkesi içermektedir. Engels, teknik olarak yabancı sayılmakla birlikte, sade bir İngilizceyle konuştuğunu ve aslında, hiçbir yerde, çalışan insanlara yabancı olmadığını belirtiyordu. Sonuçta bu yapıtı, Genç Hegelcilerin, tarihî çelişkiler yoluyla akılcı ilerleme felsefesini temel almıştı. Oradan hareketle de çalışmaları, döneminin sınıf mücadelesinin kuramıyla siyasileşmiş ve araştırma, yayın ve doğrudan ilişki kurma gibi uygulamalı bir eylem programıyla kişiselleşmişti.

Alman okurlar için yazdığı önsözde Engels, İngiliz işçi sınıfı çalışmasının neden güncel siyasi ilgi konusu olduğunu açıkladı. İlk olarak, ister komünist olsun ister reformcu, Almanların kuramla ilgilenip olgular hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığını düşünüyordu. Bu nedenle İngiltere'deki koşulları ele alan bir çalışma, Almanya'da da en azından benzer bir çalışma için örnek olabilirdi. İkincisi, İngiltere'deki baskıcılığın kökündeki nedenler Almanya'da da vardı; uzun dönemde aynı sonuçlar doğacaktı. Son olarak, olgusal çalışmasının sadece siyasetle ilgisi olmadığı, çifte siyasi amaç taşıdığı uyarısını yaptı. Sosyalist kuram ve yargılara sağlam bir temel sağlayacak ve duygusal düşler ile ütopyacı hülyalara son verecekti. Engels kendini açıkça Genç Hegelci komünist olarak tanımladı; bilimi felsefeyle, kuramı uygulamayla, yazıyı siyasetle, aydınları işçilerle, gele-

cekteki gelişmeyi bugünkü olgularla buluşturmak için çalışıyordu (4 CW 297-305).

İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu'nun özgünlüğü, Engels'in, Hess'in Avrupa Üçlüsünü realize etme [gerçek kılma] çabasındadır; bunu, liberal siyaseti dönüştürme yoluyla başarmaya çalışmıştır. Almanya'daki okuyucular gözetilerek, İngiltere'deki sanayi devrimini Fransa'daki siyasi devrime bağlayan geniş genellemeleri desteklemek üzere, olgusal malzeme bazen aceleyle, seçici biçimde kullanılmıştır. Bu kitap bugün belki de en iyi, siyasi bir mücadele metni olarak görülebilir; elbette yazarı da aynı görüştedir. Avrupa siyasetinin belli başlı güçlerini kapsamakla, siyasi projesi olağanüstü iddialıydı: "Sanayi devriminin İngiltere için önemi, siyasi devrimin Fransa için, felsefi devrimin Almanya için önemine denktir. 1760 ve 1844 İngilteresi arasındaki fark, en az, *eski düzen* altındaki Fransa ile [1830] Temmuz devrimi sırasındaki Fransa arasındaki kadar büyüktür" (4 CW 320).

Engels'e göre, bu sanayi dönüşümünün en muazzam sonucu, çok yakın gelecekte bütün dünyada tarihî eylemler yapmasını beklediği İngiliz proletaryasıdır. "Siyasal İktisat Eleştirisinin Ana Hatları"nda olduğu gibi, öngörüsü, İngiliz sanayisinin genişleyeceği, proletaryanın üstel hızla [geometrik oranla] çoğalacağı ve ticari bunalımların şiddetleneceği yolundaydı. Çalışan sınıflar sonunda, birkaç milyoner dışında, bütün ulusla özdeşleşecekti. Ama iktisadi gelişme bu ileri aşamaya varmadan önce de, proletarya mevcut iktidarı kolayca alaşağı edilebileceğini pekâlâ görebilir ve bunun sonucunda devrim gerçekleşebilirdi. Proletaryayı umutsuzluğa sürüklemek için, 1850'lerin başlarında olacağını tahmin ettiği tek bir ticari bunalım daha gerekiyordu ve o zaman halkın intikamı, "1793'ün öfkesini bile solda sıfır bırakacak" bir şiddetle patlayacaktı. Açıkça anlaşıldığına göre, Fransız devriminin sadece siyasi olmakla kalmayıp bu kez iktisadi de olacak bir tekrarını bekliyor ve yoksulun varsıla karşı

savaşının, gelmiş geçmiş en kanlı savaş olacağını belirtiyordu. Ama diyordu, proletaryanın sosyalizmi ve komünizmi özümseme ölçüsüne bağlı olarak, devrimin vahşeti de azalır. Bu iddiayı ileri sürerken, işçi sınıfının iktisadi koşullarını iyileştirme konusunda orta sınıfın herhangi bir eğilimi olabileceğini hesaba katmıyor, bunun yerine, barışçıl değişim beklentilerinin komünistlere bağlı olduğunu belirtiyordu. Proletaryanın toplumsal sorunu akıllıca kavrama becerisine dayanan "komünist nitelikli parti," yaklaşan toplumsal devrim içindeki zalimane öğelerle başa çıkmada etkisini gösterebilirdi. Komünistler, Engels'e göre, mevcut sınıf mücadelesini bütün insanlık bağlamında ele alıyor ve dünya devrimine, kişisel hesap sormanın bir yolu olarak bakmıyordu (4 CW 307-23, 580-3).

Engels, ortalığı karıştıran bu siyasi iletisini, soyut iktisat kuramı ile enerji dolu haberciliğini bir araya getiren bir bileşim içinde sundu. Kitabın büyük bölümü, aşağıdaki gibi korkunç olaylara dayanan genelleme ve çözümlemelerden oluşur:

> 16 Kasım 1843'te Surrey savcısı Bay Carter'ın, cesedini incelediği 45 yaşındaki Ann Galaway konusunda gazeteler şu bilgileri vermektedir: Kadın, ... kocasıyla ve on dokuz yaşındaki oğluyla birlikte, içinde ne karyola ne de başka bir mobilya bulunan küçük bir odada yaşıyordu. Ceset oğlunun yanında, nerdeyse çıplak vücudunun her tarafını kaplamış bir tüy yığını içinde yatıyordu; üstünde ne çarşaf ne de herhangi bir örtü vardı. Tüyler bedenine öylesine yapışmıştı ki, bunlar temizleninceye kadar doktor cesedi inceleyemedi. Sonunda kadının açlıktan ve böcek ısırmalarından öldüğü anlaşıldı. Odanın döşemesi kısmen sökülmüştü ve oluşan çukur, ailece ayakyolu olarak kullanılıyordu.

Bir örnek daha:

> Kömür madenleri, doğrudan burjuvazinin bencilliğinden kaynaklanan bir yığın korkunç felakete sahne olur. Bu madenlerde serbestçe biriken hidrokarbon gazı, ...patlayıcı hale gelip ... eri-

> şebildiği yerlerdeki herkesi öldürür. ... Üstelik, her iki üç günde bir çalışılan yerin tepesi çöker, oralarda iş gören işçileri ya gömer ya da parçalar. ... Bütün bu kazalar, [9 Eylül 1843 tarihli] *Mining Journal*'e (Madenci Gazetesi) göre, yılda bin dört kadar insanı canından eder.

Engels kendi genellemelerinin tersi birçok örnek olabileceğini kabul ediyordu, ama durumun gerçekliği de çok açıktı, çünkü rekabet sistemi herkesin dirliğini tehlikeye sokuyordu. Kimileri için tehlike başkalarına göre çok daha büyük, sonuçları da daha ciddiydi. "Çok iyi biliyorum ki, bir kişi ayaklar altında çiğnenirken on kişi biraz daha iyidir; ama iddia ediyorum ki, binlerce çalışkan ve değerli kişi ... insana lâyık olmayan koşullarda yaşamaktadır; her proleter, ... kendi kabahati olmadan ve bütün çabayı göstermesine karşın, benzer bir kaderi paylaşabilir" (4 CW 334-5, 537-8).

Engels'in önde gelen eleştirmenleri W.O. Henderson ile W.H. Chaloner, kendi çevirdikleri *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'na yazdıkları önsözde Engels'in, "tutkulu bir kınamayla hıncını fabrika sisteminden çıkaran huysuz bir delikanlı" olduğunu ileri sürüyorlar. Onu, dilindeki "şiddeti denetleyemeyen", "kendininkinden farklı herhangi bir düşünceyi anlamaktan aciz" biri diye eleştiriyorlar. Kısmi bir açıklama olarak, gençliğinde Barmen'deki yaşamı ve koşulları yüzünden kapitalistlere karşı "keskin bir nefret" biriktirdiğini ve 1844-45 kışı boyunca evde yaşamak zorunda kalınca, şiddetli bir düş kırıklığı ve sıkıntı içine düştüğünü ileri sürüyorlar. Benim görüşüme göre, vardıkları bu sonuçlar, Engels'in genç yaştaki deneyim ve başarılarını sıradanlaştırıyor; ayrıca bu yapıtını, tamamen haksız yere, anlamsız bir kötüye kullanma örneği olarak görüyorlar. Marx'ın siyaseti üzerine yazdığı kitabında Alan Gilbert'in kısa yorumu, çok daha yerindedir. Steven Marcus çok daha anlayışlı bir eleştirmendir, ama o da, Henderson ile Chaloner gibi, "Engels'e sorarsanız hiç-

bir işveren hiçbir zaman haklı değildir ve fabrika sahibi her zaman oyunun kötü kişisidir" diye yazmıştır.

Engels'in, "olguların dili" yoluyla komünist sonuçlara ulaşabildiği yönündeki iddiasının, kuşkusuz özenli bir biçimde incelenmesi gerekir. Onun proleter komünizmi benimsemesinin temelinde, akılcılığın tarihteki gelişimini göstermeyi insanlığın temel görevi sayması ve bu gelişimin de sınıf çatışmasındaki çelişkiler yoluyla gerçekleşeceğine inanması yatmaktadır. İnsanlığa ve onun dünyadaki görevine ilişkin böylesi inançlar, "kısmen tarihî gelişmeye, kısmen de insanın doğasında saklı bulunan yadsınamaz olgulara" dayanır. Engels'in gözünde bunlar, kendisinin proletarya tanıklıklarından aktardığı belirli olgular kadar gerçektir. Marcus'un, "yaşamın gerçeklerini, daha soyut bilginin üstüne koyduğu" iddiasının aksine, yapıtında iki bilgi türünü de birlikte kullanmıştır.

Demek ki Engels, aslında işçilerin işverenlerinin kurbanı, komünizmin sınıf mücadelesinin çözümü ve insani ilerlemenin de bu amaca doğru giden siyasi eylem olduğuna inanıyordu. Doğrulardan sapma ve isteğini gerçekmiş gibi yazma türü suçlamalar, Engels'in öne sürdüğü komünizm davasını çürütmez, çünkü onun bir olgunun nelerden oluştuğuna dair görüşü, kendisini eleştirenlerden ciddi ölçüde farklıdır. Bu yüzden, Engels'in ulaştığı sonuçlara başarılı bir saldırı, ancak önkabullerine –bir Genç Hegelcinin insan deneyimi anlayışına– ve yöntemine –Hegelci anlamda çelişkilerin çözümlenmesine– meydan okuyarak yapılabilir. Engels eleştiriye hayli açıktır, ama eleştirmenleri şimdiye kadar pek etkili olamamıştır. Engels'in yapıtındaki kusur, Genç Hegelci önkabullerin ve Hegelci yöntemin geçerli sayılması ve bu konuda kuşku duyanları ikna etmek için, pek az çaba gösterilmiş olmasıdır. Engels siyasi bir filozof olarak, zaten inanmış olanlara vaaz vermekten ileri gidememiştir.

Engels'i eleştirenler onun zayıf siyasi önerilerine de dikkat çekmiştir. Marcus onun, "orta sınıflar işçileri ezme rollerinden dolayı kişisel olarak suçlanamazlar," dedikten sonra, "işçiler kendi kötü durumlarına kayıtsız kalan orta sınıflara öfke duymalıdır," sözüyle çelişkiye düştüğünü ileri sürer. Ama Engels'e göre, komünist siyasi eylem, zorunlu olarak, hem işçi sınıfı, hem orta sınıf bireylerinin işidir. Onları harekete geçiren durumdan bütünüyle sistemin sorumlu olduğu inancıdır. Demek ki Engels'in görüşüne göre, bireylerin seçme şansı vardır, eylemlerinden de sorumlu olurlar, ama bireysel eylemleri övme ya da kınama, komünist siyaset için yetersiz bir platformdur. Yine de kabul edilmelidir ki Engels, akla ve bireysel eyleme dayanan böylesi bir akıl yürütmeyle, davasına yeni yandaşlar kazanmakta zorlanmıştır (M 70 n, 92-3, 115, 137-9, 145, 178, 198-9, 217-18, 232-4, 237-9; COND xxiii-xxiv, xxvii-xxx; 1 H 69-73; MP 50-9).

İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, Almanya ve Rusya'dan karışık tepkiler almış, akademik ve siyasi tartışma konusu olmuştur. Engels'in erken dönem ürünleri içinde birkaç yıl içinde yeniden basılan tek yapıtı budur. Kısa bir makale değil de kitap uzunluğunda bir yapıt olduğundan, itibarını sağlamlaştırmış ve 1880'lerden bugüne kadar da geniş ölçüde yayılmıştır.

5

Kişisel ve Siyasi

1845 başlarında Engels 24 yaşındaydı ve görünüşe göre, önünde dünya duran bir gençti. Ama aslında, yaşamının bundan sonraki elli yılının örüntüsü büyük ölçüde çizilmişti. Kendisi bunun farkında olamazdı, gerçekten de deneyimleri ve yaşamuğraşı kaçınılmaz bir yol izlemedi. Ama geriye bakınca yaşamının ve düşüncesinin, buraya kadar ele aldığımız olaylarda nasıl önceden açıkça belirlendiği görülebilir.

Engels artık bir dizi muğlak faaliyet ve ilişki ağına yakalanmıştı. Ailesiyle, geniş ölçüde ekonomik destek ve kişisel gerginlik içeren ilişkisini sürdürüyordu. Kadınlarla beraberliği ne bütünüyle adanmışlık, ne da tam anlamıyla gelgeç ilişkiler şeklindeydi. Burjuva zevkleriyle proletaryaya özgü duyguların, pek kolay olmasa da, iç içe geçtiği bir yaşam tarzı vardı. Köktenci çevrelerde parlak ve başarılı bulunsa da, o kendini yalnızca pek az tanınan Marx'a bağlamıştı. Siyasi eylem savunusu, desteklediği siyasi eylem türüne göre, yaşamında çok daha geniş bir yer kaplıyordu.

Bu bölümde, Engels'in yaşamındaki başlıca kişisel ilişkileri inceleyecek, bunların kendi siyasi yaşamuğraşıyla bağlantılarını araştıracağız. Aslında kişisel çerçeve, siyasetçi ve kuramcı olarak yaşamına yön veren bağlam olduğundan, bu malzemeyi 1845'ten başlayarak ömrünün son yıllarına kadar tarih sırasıyla

bu bölümde ele alacak, böylece 6. ve 7. bölümlerde yansıttığım siyasi çalışmalarını, yaşamının içine bunu gerçekte yaşadığı haliyle yerleştirebileceğim. Barmen'deki ailesinden bir kere ayrıldıktan sonra, Engels'in eviyle siyaset dünyası bir anlamda aynıdır, çünkü yakınlarını, tam da siyasi bakımdan yakın oldukları için seçmiştir. Bu nedenle, "işinde" kamuya açık faaliyetlerinde onlar yer almaz; çünkü Ermen & Engels işletmesi, "evinde" izlediği komünizmin siyasi bakımdan karşı kutbudur.

Öyleyse bu bölümün ana soruları şöyledir:

> Ailesiyle süren ilişkileri, Engels'e hangi –parasal ve duygusal– kısıtlamaları dayatmıştır?
>
> Kadınlarla, özellikle de Burns kız kardeşlerle ilişkilerinin, kişiliğine ve siyasi düşüncesine ilişkin anlayışımız üzerindeki etkisi nedir?
>
> Engels'in Marx ailesiyle ilişkisi neydi ve bu, onun yaşamını nasıl etkiledi?

I OĞUL VE KARDEŞ

Engels'in komünist inançları, yazıları ve siyasi ilişkileri, aile bağlarını ciddi biçimde germiştir. Aslında onun bütün bakış açısı, geleneksel olarak aile ilişkilerinin kimi yönlerden ele alınış biçimine, baştan aşağı karşıydı. 1844 Ekim ayının başlarında Barmen'den Marx'a yazdığı mektupta, ailelerini devrimcileştirmeye başlayan Elberfeld komünistlerinden söz ediyordu. Engels'in dediğine bakılırsa, komünistler, hizmetçilere ya da işçilere aristokrat gibi davranmaya yeltenen büyüklerini paylıyorlardı –"ve bu da ataerkil Elberfeld'de az buz bir şey değil" diye yazıyordu. Ailenin gözünde, işletme yaşamuğraşı için bir süre yurtdışında çalışarak ticari bilgisini geliştirdikten sonra yuvaya ve firmaya dönen oğul ve ağabey olarak görevinin bilincinde, belki de evlenmek üzere olan biriydi. Kendi açısından, ekono-

mik nedenlerle eve dönmek zorundaydı, ama *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* üzerinde çalışarak zamanını iyi kullanmayı tasarlıyordu. Bu, yerel olarak komünizmi yaymak ve bu amaç için elinden geldiğince para toplamak demekti; kendi geçimini sağlamak üzere babasından aldığı para da bunun içindeydi. Almanya'da ailesine katlanarak, birkaç haftadan daha uzun bir zaman kalmak zorunda olduğu kısa sürede anlaşıldı; o da buna karşılık, sonunda geçimini sağlayıp yakasını bıraksınlar diye, kendisini ailesi için katlanılamaz hale getirmeye çalıştı. Engels'in bu konuda, bunun dışında bir strateji kullandığına ilişkin hiçbir iz yok; nitekim altı ayın sonunda olan da buydu. Ama baba, oğlu ile aralarındaki mali ilişkiyi aynı terimlerle düşünmüyordu; baba Engels için, parayı bütünüyle kesme, Friedrich'in ahlaken düzelmesi için tehdit stratejisinin ana öğesiydi. Buna karşılık Friedrich, babasının onu "el üstünde tutmak" zorunda olduğunu ileri sürerek, "ihtiyarın" tehdidine şiddetle karşı çıkıyordu. Genç Engels basitçe, kendisine gürültüsüz patırtısız mali destek verilmesini istiyordu; Engels ailesiyle kişisel ve ekonomik ilişkilerinin esas noktası buydu (38 CW 3-4, 22).

Kolayca tahmin edilebileceği gibi, 24 yaşındaki Engels'in evde yaşarken en kötü sorunları, can sıkıntısı ve ana babasıydı. Eğlenmek için hiçbir fırsatının olmamasından yakınıyordu; aksine, sakin, dindarlık ve saygınlıkla dolu bir ortama tıkılmıştı, odasında kitabı üzerinde çalışıyor, hemen hemen hiç dışarı çıkmıyordu. Üstelik, ebeveyni tarafından işe –o buna "madrabazca pazarlık" (Schacher) diyordu– gitmeyi yeniden deneme konusunda ikna edilmeyi de kabullenmişti. Ocak 1845'te, Marx'a, el bebek gül bebek Hıristiyan-Prusyalı ailesinde sinir bozucu yaşam katlanılamaz olduğundan, Paskalyaya kadar oradan kurtulmak istediğini, yoksa sonunda kendine rağmen komünizme yalınkatlığı bulaştırmaktan korktuğunu yazdı. Sonra da, gönlünden kopan birkaç satırda, sadece kendi yakın çevresindeki

koşulları değil, yaşamının ana çelişkisini tanımladı: "Madrabazca pazarlık, hayvanca bir şey en hayvancası da, yalnızca burjuva olmakla kalmayıp aslında bir işveren, proletaryaya karşı saf tutan bir burjuva olmak. Bizim ihtiyarın fabrikasında geçirdiğim birkaç gün, görmezlikten gelmeyi tercih ettiğim bu hayvanca gerçekle yüz yüze gelmeme yetti."

Engels kendisine uygun geldiği sürece işi sürdürmeyi planlıyor, sonra polisi kızdıran bir şeyler yazarak sınırdan Fransa'ya geçmeyi kuruyordu. Ama kitabını yazmak, her gün İngiliz toplumuna ilişkin dehşet saçan öyküleri yazıya geçirmek, kızgınlığını patlama noktasına çıkarmıştı. Eğer bunları yazıyor olmasaydı, burjuva dış görünüşünü koruyup "hayvanca" madrabazlığı sürdürebilirdi. Ama bu durumda, geniş ölçekte bir komünist propagandayı yürütürken, sanayiyle uğraşmayı sürdüremeyeceğini hissediyordu. Ancak gerçek şudur ki, 1840'ların geri kalan yıllarında komünist olarak geçici ziyaretlerinde yaptığı gibi, belirsiz bir harçlıkla yaşamaya ya da 1850'ler ve 1860'lardaki gibi, ailenin Manchester'daki işinde çalışmaya ya da daha sonra Londra'daki emekliliğinde yatırımlarının getirisiyle geçinmeye katlanmayı, hep tutarsız, utanç verici ve güç dayanılır bulmuştur (38 CW 19-20).

Mart 1845'e gelindiğinde baba Friedrich, bu acayip oğlunun komünist amaçlarını değil ama biraz belirsiz biçimde tanımlansa da çalışmalarını –sanki genç Friedrich bakımından bu ikisi birbirinden ayrılabilirmiş gibi– desteklemeyi kabullendi. Yıkıcı siyaset kuşkusuyla yakınlarda Paris'ten sürülen Marx'a ve komünist arkadaşlarına katılmak üzere, oğlu Nisan başlarında Brüksel'e gittiğinde, baba Friedrich'in oğlunun ne üzerinde çalışmayı tasarladığı konusunda tam ne düşündüğünü hayal etmek elbette zordur.

Engels'in Barmen'deki evinde son günleri kendi deyişiyle "tam bir köpek yaşamıydı." Aile ilişkileri konusunda çizdiği res-

me göre, her iki yan da görünüşteki görgü kurallarını koruyup alttaki çatışmaların kesin bir bozuşmaya dönüşmesine hiçbir zaman izin vermediğinden, durum hiç iyileşmiyordu. Aralarını açan konular su yüzüne çıkma tehdidi taşıyınca, sessiz kalmayı yeğlemekle övünüyorlardı. Marx'la yazışmalarında Engels, özellikle "ihtiyarın" dinî bağnazlığına, dar görüşlülüğüne, dediğim dedik tavrına ve karısı üstündeki egemenliğine içerliyordu. Babasını aptal buluyordu, çünkü komünizmle liberalizmi devrimcilik diye aynı kefeye koyuyor, sonra da "İngiliz *burjuvazisinin* Parlamentoda yaptığı kepazelikler" nedeniyle oğlu Friedrich'i kınıyordu. Buna karşılık Engels, annesini gerçekten sevdiğini söylüyordu; az rastlanan bir insanlıkla doluydu, ama ne yazık ki babasına karşı bağımsızlığını hiç gösteremiyordu. Sürekli olarak en büyük oğluna üzülüyor, başına ağrılar girip hastalanıyordu. Ancak aile bir bütün olarak, Engels tarafından saldırganca sofu olmakla suçlanıp aşağılanıyordu: "Suratlarındaki o kahrolası Tanrının kuzusu ifadesiyle yüz yüze gelmeden yiyemiyorum, içemiyorum, uyuyamıyorum, yellenemiyorum, ... Bugün bütün aile tıpış tıpış Komünyona gitti, ... Bu sabahki kuzucuk ifadeleriyle kendilerini bile aştılar."

Hess'le komünizm üzerine uzun bir gece görüşmesinden sonra eve geç saatte gelişi, suratların asılmasına, sanki gözaltına alınmış gibi imalara neden olmuştu. Hess'le birlikte olduğu anlaşılınca "bir suskunluktan sonra ağırlaşan Hıristiyan umutsuzluğu, *iç çekmeler* insanı çıldırtmaya yetiyor," diye yakınmıştı Marx'a. En kötüsü de, "bu insanlar kendilerine acı verip ıstırap çekmeyi düpedüz *istiyor*"du, aynı zamanda da, "en sıradan adalet ilkelerine" karşı bile bağışıklık kazanmışlardı (38 CW 25, 29-30).

Daha önce Engels, ailesinden, en azından kimi aile üyelerinden umutluydu. 1844 sonlarında Barmen'e gelişinden hemen sonra *The New Moral World* için yazdığı "Almanya'da Komünizmin Hızlı İlerleyişi" başlıklı makalesinde, İngiliz okur-

larına, gayet sofu ve sadık diye betimlediği kendi aile üyeleri arasında altı ya da daha çok komünist sayabileceğini, bunların her birinin ötekilerden etkilenmeden fikir değiştirdiğini belirtmişti. Kız kardeşi Marie o sırada, Londralı bir tüccar ve Adiller Birliği'nden Ewerbeck'in arkadaşı olan Emil Blank ile nişanlıydı. Daha sonraları koşullar nedeniyle Engels Barmen'de banka havalelerini almakta zorluk yaşamaya başlayınca, Emil kolayca borç alabildiği biri olmuştu. Emil'in kardeşi, Engels'in eski okul arkadaşı Wilhelm, Engels'in kendi kardeşi Hermann ve Richard Roth gibi başka eski dostlar, komünizme yakınlık duyanlar listesindeydi, ama Engels'in aklında ailesinden komüniste dönüşmüş başka birileri olup olmadığını bilmek zordur. Bunlardan hiçbiri, geçici duygudaşlıkların ötesinde, onun gibi kendini adamış değildi. On yıl sonra 1856'da bir mektubunda Marx'a, Emil Blank'i saf, ama "iyi bir insan, ilkede komünist, çıkarları gereği burjuva", komünistlerden söz ederken hep "*biz*" diyen biri olarak anlatmıştı. Ama Blank'e iltifat mı ettiği, yoksa haddini bilmezliğinden mi yakındığı belli değildi (4 CW 231; 38 CW 5-6; 40 CW 65).

Engels Wuppertal'i terk ettikten sonra –sadece 1848-9 devrim ayları sırasında Almanya'daki geçici ikametiyle kesilen– bir sürgün hayatı yaşadı; komünist yaşamuğraşında ailesinin artık hiç esamisi okunmadı. Şubat 1848'de Kral Louis Philippe'e karşı devrimci kalkışmadan ve Fransa'daki İkinci Cumhuriyet ilan edildikten sonra Almanya ve Avusturya'da başkaldırılar patlak verince, sürgündeki komünistler mücadeleye destek vermek üzere geri dönmüştü. O sırada Engels, kendine özgü bir "demokrasi organı" olan ve Köln'de çıkan *Neue Rheinische Zeitung* gazetesinin editörlüğünü yürüten Marx'la işbirliği yapıyordu. Sonbaharda tutucu güçler Ren havzasında devrimci demokratlara karşı saldırı başlattığında, gazetenin yayımı iki hafta durdurulunca Belçika'ya, oradan da Fransa ve İsviçre'ye kaçtı.

Engels'in aleni devrimci eylemleri, aile üyeleri arasında ender görülen bir açık konuşma patlaması yarattı. Annesinin mektupları, –Marx'ın gözünde, bir kısmı yaralı gazeteye yönelecek olan destek paralarının akışını zorunlu olarak aksatan– yolculukları boyunca hep onu takip etti. "Bu kez gerçekten de çok ileri gittin," diye yazıyordu Engels'in annesi Ekim'de, "başkalarına, yabancılara çok önem verdin, annenin yalvarmalarına kulak asmadın." Elisabeth Engels bir Ren havzası gazetesi olan *Kölnische Zeitung*'da oğlunun tutuklanma müzekkeresinin haberini okumuştu. Mektup derinlemesine annelik duygularıyla doluydu: "Seni hâlâ yanımda oynayan küçük bir çocuk gibi görüyorum. O zamanlar ne kadar mutluydum, senin için ne umutlar besliyordum." Mektup aynı zamanda, aile geleneği gereğince, uygulamaya yönelikti; Engels'e, artık arkadaşlarından ayrı düştüğüne göre, durumunu gözden geçirmesi gerektiğini, yeniden onun çocuğu olmaya rıza göstermesini, Amerika'ya gidip iyi bir firmada iş bularak "[bizimle] aynı yolda" yürümesini öğütlüyordu.

5 Kasım tarihli bir mektuptan, Engels Amerikan seçeneğini beğenmezse, babasının onunla ilişkiyi kesme tehdidini savurduğu açıktır, annesi de bu planı benimsediğini söylemiştir. Eğer para desteğinden yoksun kalırsa, annesi geçimini sağlamak için yapacak başka bir şey bulacağını ummaktadır, çünkü ona göre devrimci komünistliğin sürdürülebilir bir yaşam biçimi olmadığı apaçıktır. Friedrich'i –bazen yaya olarak yaptığı– yolculuklar sırasında ivedi maddi yardım beklemenin mantıksızlığı konusunda uyaran Elisabeth Engels, oğlunun siyasi mücadelesine geçerek şöyle devam etmektedir: "Hayli güvenilir kaynaklardan senin Köln'deki planlarına ilişkin bir iki şey öğrendim; şunu söylemeliyim ki barikat kurmayı tasarlayanlar cinayete de yaklaşmış olurlar." Daha önce Friedrich'e yazdığı mektuplarda, *Rheinische Zeitung* editörlerinin, yokluğundan yararlanıp onu gazeteden uzaklaştıracağı konusundaki kuşkularından söz etmişti. Gerçekte, Friedrich'in

yokluğunda Köln'e giden babası herhalde Marx'ı gücendirmiş, oğluyla komünist iş arkadaşlarının arasını açmak kendi babalık çıkarlarına açıkça uygun düştüğünden, baş editörün ortak gazetecilik konusundaki niyetlerini yanlış aksettirmişti.

Elisabeth Engels mektubunun sonunda, Friedrich ile olan ilişkisinin belli temel noktalarına dönmüştü, bu konuda susmasını gerektirecek bir şey yoktu:

> Yolladığımız para eline geçtiğine göre, yalvarırım kendine kalın bir palto al, yakında havalar soğuduğunda giyersin. Ayrıca seni sıcak tutacak uzun don ve pijama ceketi de al ki üşütmeyesin; soğuk algınlığı en kolay kapılan hastalık. Sana ayağını sıcak tutacak çoraplar göndermeyi de istedim, ama baban bu işin astarı yüzünden pahalıya geleceği kanısında; o yüzden bunları sen yakınımıza gelene kadar saklamamı istiyor (38 CW 178-9, 181, 540-1, 543-5).

Temmuz 1849'a gelindiğinde Almanya'daki bütün devrimci kalkışmalar bitmişti. Engels, devrimci demokrasinin pek uğramadığı ve Almanya'ya erişim mesafesi içinde bulunabilecek en güvenli sürgün yeri olan İngiltere'ye yöneldi. Marx birkaç ay önce ailesiyle birlikte oraya gitmişti; Engels Londra'da onunla buluştuğunda müthiş bir yoksulluk içindeydiler. Bir yıl sonra Kasım 1850'de 30 yaşındaki Engels, umarsız bir halde aile firmasında çalışmak üzere Manchester'a gitmek üzere ayrıldı. Ocak'ta, her zaman işe yarayan Emil Blank'ın, olası Amerikan iş ortaklığı önerisini gömdüğü haberini verdi; artık aile komploları olmayacaktı. Gerçekten de baba Engels yine, yoldan çıkmış oğluyla bir ölçüde uzlaşmaya varmıştı. Manchester dolayında "ihtiyar" ile bir hafta kadar "dolaşan" Engels, 6 Temmuz 1851'de Marx'a, Ermen & Engels şirketinin –fabrikasında değil– muhasebe bölümünde yılda yaklaşık 200£ karşılığında en az üç yıl çalışacağına, "yazılarına ilişkin ya da bir devrim olursa burada kalacağına ilişkin" uzun dönemli hiçbir söz vermeden anlaşmaya vardıklarını belirtti.

Engels'in "işi", babasının ortakları olan, ama aynı yerden kendi tekstil işlerini de yürüten Ermen kardeşler, Godfred ve Peter'e dikkat etmekti. Açıktır ki Baba Engels, kendi sermayesinin, ortağı olmadığı başka bir işletmeye gidebileceği, fiyatlarla oynanarak kendi şirketinin Ermen'lere ait şirkete destek olabileceği kaygısını taşıyordu. Friedrich'in rolü açıkça ajanlıktı; Ermen'lerle ilişkileri de, karşılıklı kuşku ile açık kavga arasında gidip geliyordu. Asıl niyeti, –mali nedenlerle– kendisini babası için vazgeçilemez kılmaktı.

Ama baba ile oğul arasındaki ilişkiler kaçınılmaz olarak gergindi, birinin ya da öbürünün diklenmesi için fazla bir şey gerekmiyordu. "Aptal ve düşüncesiz" baba Friedrich, Prusya'da tutucu siyaseti savunmaya soyunuyor, oğul Friedrich de, mali bağımlılığını göz önünde tutarak, sakin bir iş ilişkisinin her türlü duygusal taşkınlığa tercih edilebilir olduğunu düşünüp buna karşı çıkma isteğini dizginlemek zorunda kalıyordu. Anlaşma, Engels'in doğrudan firma için çalışmak yerine babasını temsil edip bir masraf ödeneği alması biçimindeydi. Eylül 1851'de Engels'in Marx'a yazdığına göre, bir yıl bile dolmadan, pek de şaşırtıcı olmayan biçimde işler yolunda gitmedi: "Birdenbire ihtiyardan, çok para harcadığıma ilişkin bir mektup aldım, 150£ ile yetinmeliymişim. Elbette böyle aptalca bir sınırlamaya, hele bir de, gerekirse Ermen'lere bundan daha fazlasını ödememeleri için talimat verileceği tehdidi buna eşlik ederse, hiç katlanamazdım."

"Kardeşim [herhalde Hermann] ile validenin" yardımlarıyla "meseleyi halledebileceğim," diye devam etti Engels, ama şimdilik, özellikle de Kasım 1851'e kadar olan sürede 230 sterline çıktığından, giderleri azaltmak zorunda kalacaktı (38 CW 253, 265, 302-3, 378-9, 452).

1852 ortalarına gelinince baba Friedrich, Manchester firmasında değişikliğe karar verdi. Genç Friedrich, bu görüşmelerde, zammın yanında bir de örtülü ödenek kopardı; Marx'a yazdı-

ğına göre, hepsinden daha iyisi, "ihtiyar" haklı olarak siyasi bakımdan kendisine güvenmediğinden, hiçbir şeyi imzalamak zorunda kalmamış olmasıydı. Görünüşe bakılırsa Engels, babasının çıkarlarıyla duygularını içtenlikle kollamıştı: "Benim yerime kardeşlerimden birinin geçmesini öyle bir ayarlayabilirim ki babam, benim ayrılışım nedeniyle, belki bir iki hayalinden başka hiçbir şey kaybetmez ve fedakârlığı yapan o değil de ben olurum." Ama Engels, aynı zamanda, ne zaman yapabilirse, bazı kalemleri babasının hesabına yazdırabiliyor, bu "fazlalıklar" da Marx'a gidiyordu. Bu yaratıcı muhasebe hileleri arasında, babasının geleceği zamana kadar ucuz bir yer kiralamak, "ihtiyar" sahneye çıkınca, yüksek masraflarına uygun yaşamak da vardı.

1852-3'te Baba Friedrich, Peter Ermen'in hissesini satın alıp Gottfried'le sözleşmesini yenileyince, Ermen & Engels firması yeniden düzenlendi. Nisan 1854'te Engels, Marx'a, işyerindeki yaşamının Bremen'de konsolos Leopold'ün yanındaki eski günlerine çok benzediğini, köktenci gazetecilik ile dünyevi zevklerin, defter tutup hesapları işlemekten çok daha keyif verici olduğunu yazdı: "Kırım Savaşı üzerine yazdığım gazete makaleleri, ... çeşitli içki âlemleri vb. yüzünden, muhasebedeki işlerimi fena halde aksatıp bir sürü işi geciktirdim... Üç ay içinde benim ihtiyar buraya geleceğinden, şimdi bunları yoluna sokmam gerekiyor" (39 CW 109-10, 148, 283, 437).

1855'e gelindiğinde Engels firma kârından pay alıyordu, ama çoğu zaman para sıkıntısı çekiyordu. Ne var ki, ana babasıyla ilişkileri, Eylül 1859'da onlarla bir İskoçya gezisi yapacak kadar düzelmişti. Babası 1860'ta tifodan ölünce Engels, on bir yıl kadar önceki devrimci yolculuklarından bu yana ilk kez Barmen'e gelip 23 Mart'tan 3 Nisan'a kadar orada kaldı. O ayrıldıktan sonra mikrop annesine de bulaştı; Engels 11 Mayıs'ta Marx'a, hemen Almanya'ya dönme planından söz edip üzüntüsünü paylaştı. 1861 başlarında babasının miras işleri halledilirken, kendisinin

Almanya'daki değil de Manchester'daki firmanın ortaklığına geçme süreci başladı. Almanya şirketini artık üç kardeşi, Hermann, Emil ve Rudolf yürütüyordu, onun da yönetimde olmasına pek istekli değillerdi. Annesinin hatırına, aile içi tartışmalardan bir kez daha kaçınarak bu düzenlemeyi kabul etti, ama kardeşlerinin bir *oldu bittisiyle* karşılaşıp hakkının yendiğinden yakındı:

> Dünyada hiçbir şey için, ailenin miras kavgasıyla senin ömrünün sonbaharını karartacak en ufak bir şey yapmak istemem. ... *Hakkım* olarak gördüğüm bir şeyin, bir sürü sebep ileri sürülerek, kolayca elimden alınması ... bunu işin gereği olarak kabul etmemin istenmesi ... canımı fena halde sıktı... Ama onayımı bir kez verdikten sonra, artık işe kapanmış gözüyle bakıyorum ve kardeşlerime karşı en küçük bir sitemim olmayacağı konusunda bana güvenebilirsin.

O zaman 40'ında olan Engels, gönderdiği sabahlık için annesine evlat olarak şükranlarını sundu, ama mektubunu, kırmızı omuzlukların "yerel zevke göre biraz *abartılı*" olduğunu belirterek bitirdi.

Kardeşleriyle vardığı anlaşma Engels'i onlara karşı her türlü yükümlülükten kurtarıyordu, kuşkusuz onların açısından da durum aynıydı. Ama Manchester'daki ortaklık, can düşmanı Gottfried Ermen'i başına bela etmişti. Onu, yeni dul kalan annesini ve kendisini istismar etmeye çalışmakla suçladı. Engels, Nisan 1860'ta kardeşi Emil'e, "Bizim Barmen'de acil paraya ihtiyacımız olduğunu sanıyordu (kendisini bu konuda aydınlattım)" diye yazdı. 1867'ye gelindiğinde, Friedrich firmayla ilişkisini kesip sermayesini geri almaya çalışıyor, hatta kendi işini kurma tehdidini savuruyordu. 1869'da emekliye ayrılırken firmadan 12.500£ aldığı, Engels'in ortaklığa getirdiği pay aşağı yukarı 10.000£ olduğuna göre, Gottfried'in çok sıkı bir pazarlık yürüttüğü tahmin ediliyor (40 CW 490; 41 CW 120-1, 138-9, 260, 266; 1 H 195-230).

Engels'in bu "madrabazca pazarlık"tan gına getirdiğine hiç kuşku yok. Artık geliri garantiye bağlandığına göre, komünist ilişkilerini tam zamanlı olarak sürdürebilirdi. Ticaretin içindeki bu tatsız hayata neden bu kadar katlandığı, kolayca çözülebilecek bir gizdir. "Emekliliğinde" kendisi ve onun baktığı kimselerin ne kadar paraya ihtiyacı olduğu, o miktarı sağlamak için ne kadar sermaye gerektiği konusunda açık bir fikri vardı. Ermen & Engels'teki durumunu sürekli iyileştiren pazarlıklar çok uzun sürdü. Ama uzayan süreyi, daha iyi bir uzlaşma koparma umuduyla göze aldı. Sonunda doğru zaman geldi, ondan sonra annesine gönderdiği 1 Temmuz 1869 tarihli mektupta, "özgürlüğümün ilk günü," diye yazdı; anlaşmanın ayrıntılarını hemen annesine yazmaktan daha iyi bir şey düşünemiyordu. Bir önceki geceden bu yana bambaşka biri olmuştu, kendini on yıl daha genç hissediyordu. Bu sevinç kuşkusuz bütünüyle kişisel bakımdan paylaşılıyordu, ama Elisabeth Engels'in, büroda çalışma işine, 48 yaşında kasvetli ambarından açık havaya çıkma coşkusuyla yazdığını söyleyen oğluyla hep aynı gözle baktığını düşünmek zordur (32 MEW 615-17).

Engels annesine çok bağlıydı, 1860'larda ailenin geleneksel kaplıca mekânı Ostend'de onunla buluşmuş, Ekim 1871'de de onu, ertesi yıl, o sırada en sevdiği sayfiye yeri olan Ramsgate'e ısrarla çağırmıştı. Ancak o yıl, Paris Komünü büyüklüğünde bir olay nedeniyle yazışmalarının arasına açıkça siyaset girdi. Engels, annesinin, daha önce Napolyon'a karşı yurtsever ayaklanmacıları, 1817'nin "laf ebelerini", 1830'ların liberallerini ve kuşkusuz 48'lileri* –yani, kendi ilk gençliğini bütünüyle bağladığı ilerici siyasetin bütün yoklama defterini– aşağılamış olan Ren bölgesi basınının, bir kez daha kurbanı olduğunu söylüyordu.

* "48'liler", 1848'de Avrupa'yı sarsan devrimlere katılan ya da onları destekleyen Alman, Çek, Macar aydınlarıdır. Devrim başarısız olunca çoğu başka ülkelere göçmüştür. –*çev.*

Üstelik diyordu, yerel basın, dehşetli bir kana susamışlıkla komüncülerin karşı karşıya kaldığı muhafazakâr intikam eylemlerini yazmamıştı. Bunları belirttikten sonra, kendi gözünden siyasi uğraşının belirgin bir özetini verdi, Berlin Üniversitesi'nde gayrı resmî öğrenci olduğu günlere kadar geri giderek, bakış açısının sürekliliğini vurguluyor, kendi siyasetinin bağımsız kökeninin altını çiziyordu:

> Biliyorsun ki otuz yıldır sahip olduğum fikirlerimi hiçbir şekilde değiştirmedim. Böyle olayları duyduğum zaman onları savunmakla kalmayıp bir görev olarak harekete geçmem seni şaşırtmış olamaz. Eğer bunu yapmasam benden utanırdın. Marx burada olmasaydı ya da hiç var olmasaydı da durum hiç değişmeyecekti. Bu yüzden onu suçlamak büyük haksızlık. Sevinçle hatırlıyorum ki, uzun zaman önce Marx'ın akrabaları, *benim* onun aklını çeldiğimi savunmuştu (33 MEW 299-300).

Engels'in dul annesi Elisabeth Engels, çok geçmeden, 1873'te öldü. Engels, 28 Ekim-20 Kasım arasını, artık aile işletmesinin ana yeri olan Engelskirchen'de kardeşleri, onların eşleri ve çocuklarıyla birlikte geçirdi. Genç Friedrich onların umutlarını gerçeğe dönüştürememişti, ama hiçbir biçimde ailesinden kopmamış, onları küçük düşürmemişti. Siyasi uğraşını iş dünyasıyla uyuşturabilmiş, akrabalarına saygılı görünümünü, arkadaşlarıyla devrim ortaklığını korumuştu. Doğrusu, "iş" ile "emeklilik" tanımlarını yeniden öyle bir yapmıştı ki, en alt düzeyde de olsa babasının beklentilerini karşılamış ve ayrıca, kendini geçindirip dostlarının komünist faaliyetlerine para ayırmayı sağlama almıştı (33 MEW 608).

Aslında Engels yalnızca kendisi için değil, başkaları, en başta Marx ailesi için de çalışıyor, emekliliğinde de onların geçimini sağlıyordu. Komünist dostlarını hayatta tutmak, onların bedensel, duygusal, düşünsel çöküşlerine yol açabilecek düşkünler evinden ya da kol emeği isteyen işlerden uzak durmalarını

sağlamak için, Manchester sanayicisi olarak ne olduğu belirsiz yaşamını, aile sermayesiyle kavuştuğu daha da belirsiz emekliliğini sineye çekti. Kendisi can sıkıntısını ve suçluluğu üstlenerek onlar için ciddi fedakârlıklarda bulundu, ama acı ve ıstırap çekme bakımından durumu Marx'larınkiyle karşılaştırılamazdı. Gerçekten de ailesi sayesinde elde ettiği gerçek mali güvenlik bir yana, zevkleri ve başka kazanımları vardı. Marx, karısı ve çocukları adına bunlara imreniyordu –çocukların üçü yaşıyordu, diğer üçü çocuk hastalıklarından ölmüş, biri de ölü doğmuştu. Marx ailesindeki herkes, sürekli çabalamaktan ve alacaklılara para yetiştirmekten, bedensel ve duygusal olarak acı çekmişti.

Bu zıtlığı Engels görmezden gelmiyordu. 28 Şubat 1857'de –o zaman 38'inde olan– Marx, hiçbir geleceğinin kalmadığını yazmıştı. Artan aile sorumluluklarıyla beş yıl öncesine göre daha berbat durumdaydı. Engels yanıtında, Şubat başında ve ondan sonra da her ay 5£ göndermeyi, zor durumlarda da yardım etmeyi vaat etti. Bunu içinden gelerek, ama biraz densizce yapıyordu:

> Noel hediyesi olarak bizim ihtiyar bana at almam için para verdi, iyi bir at bulup aldım, ama senin durumunu bilseydim bir iki ay daha bekler, bakım paralarından da tasarruf ederdim. Ama ALDIRMA, bunun parasının hemen ödenmesi gerekmiyor. Sen ve ailen Londra'da bu talihsiz durumdayken, burada [Cheshire Av Alanı] at beslemek zorunda olduğum için son derece üzgünüm (40 CW 94, 96-7).

Ertesi yıl 15 Temmuz tarihli mektup, Marx'ın Engels'e defalarca nasıl başvurular yaptığını gösterir; "Şimdiki [mali] durumdan bir çıkış yolu bulabilir miyiz diye baş başa verip düşünmemiz gerekir, çünkü artık tamamen dayanılmaz hale geldi." Marx "herhangi bir iş yapma konusunda TAMAMEN ACİZLEŞTİM," dedikten sonra, karısı için, "günlük baskıların kurbanı oldu, son ve kaçınılmaz felaketin heyulasını görüyor" diyerek, Dickens tarzı bir gerçekçilikle devam eder:

> Masrafları sonuna kadar kıssak –yani çocukları okuldan alsak, tam bir işçi sınıfı evine taşınsak, hizmetçilere yol versek, patatesle beslensek–, ev eşyasını satmak bile çevremizdeki alacaklıları tatmin etmeye ve saklanacak bir deliğe engellenmeden sığınmamıza yetmez. ... Bana kalsa Whitechapel'e [işçi sınıfının oturduğu Londra'nın doğu ucu] taşınmaya aldırmam, yeter ki çalışabileceğim bir saatlik huzura kavuşayım. Ama eşimin tam da bu sıradaki durumunu göz önüne alırsak, böyle bir değişiklik tehlikeli sonuçlara yol açabilir, büyümekte olan kızlar için de pek uygun olmaz (40 CW 328, 331).

Güvenilir tahminler Engels'in aile işletmesinden eline geçen paranın 1850'lerin en başlarında yılda 100£'den başlayıp 1869'a kadar yılda 3.000£'e yükseldiğini, yirmi yıllık toplamda 23.000£'in üstünde olduğunu gösterir. Bu toplamın en az 3.000£'i ya da yaklaşık yedide biri Marx ailesine gitmiştir; ayrıca başka göçmenlere de birtakım meblağları, hibe ya da borç olarak vermiştir. Bazen Marx'lar, Engels'in yıllık gelirinin yarısını tüketmiştir. Bu düzenlemenin dokunaklılığı, Marx'ın elde kalan Haziran 1867 tarihli şu mektubu gibi belgelerde kolayca görülmektedir:

> Çocuklarım 2 Temmuz'da başka kızları eve dansa davet etmek zorunda kaldı; bir yıl boyunca başkalarının davetlerine karşılık kimseyi eve çağıramadıkları için DIŞLANMAK üzereler. Şu anda o kadar baskı altındayım ki ben de kabul etmek zorunda kaldım. Gelecek hafta içinde bana şarap (kırmızı ve Ren) göndermene güveniyorum (42 CW 385).

Engels 1869'da emekli olunca, Marx'ın borçlarını kapatmayı amaçladı, üçer aylık taksitlerle ona aşağı yukarı 350 sterlinlik bir yıllık ödenek bağladı; görünüşe göre, bu düzenleme daha memnuniyet verici oldu (D 329-31, 341-7, 409-11).

Engels, sınıf mücadelesinin her iki yanında yer alanlar için de değerli oldu ve onlar tarafından sevildi; komünizm uğruna

dostlarını sürekli olarak maddi ve manevi olarak destekledi, aile bağları uğruna da ana babasına, kardeşlerine ve onların ailelerine sadık kalıp kendini dizginledi. Deyim yerindeyse, birinde dostlarıyla, öbüründe ailesiyle iki ayrı dünyada yaşadı, bir yandan da bu ikisinin çakıştığı nokta oldu. O noktada çelişen mali taleplerle karşı karşıyaydı –kendini bütünüyle adadığı Marx ailesinden gelenler; çalışma saatlerini ve mirasını isteyen Engels sülalesinden gelenler; şarap, seyahat, spor ve başka keyifler nedeniyle kendinden kaynaklananlar. Ama paranın akışı hep tek yönlüydü, Engels ailesinden mirasçılarına ve oğullarına, ondan da gayrı resmî olarak baktığı kimselere. Oğul ve kardeş olarak çelişki ve belirsizlik içinde yaşadı ve bunu, dikkat çekici bir kararlılıkla yaptı. Açık kopmalar, nihai fedakârlıklar olmadı, bunu yapmanın kimseye büyük faydalar sağlamayacağını düşündü. Bağlılık duyguları hem ailesine hem dostlarına aktı, ama farklı ölçülerde; özellikle kadınlarla ilişkilerinde ise, bencillik anlarından yoksun değildi.

II ÂŞIK ENGELS

Engels'in kadınlar hakkındaki ilk görüşleri, bunlar bugüne kadar korunabildiği kadarıyla, 1830'larda var olduğu biçimiyle kadın özgürlüğü mücadelesi çerçevesindeydi. Engels'in anlayışına göre bu, siyasette ve kamu yaşamında demokratik haklar mücadelesinin parçasıydı. Tanınmış köktenciler arasında –kuşkusuz bunların hemen hepsi erkekti– kadın hakları cinsel özgürlükle ilgiliydi. Onların görüşünde kadınlar, insan ve aydın olarak saygınlık görmeli, cinsellik, evlenme ve boşanma bakımından kendi yaşam biçimlerini seçebilmeliydi. Engels de bunları, bugünden bakınca bize büyükçe görünen bir erkek şovenizmi tortusuyla destekliyordu. 1839'da henüz 19 yaşında ve Genç Almanya destekçisiyken, mektuplarının birinde, Kadın

Özgürlüğünü ağzında puro ile poposunu açıp gösteren bir kadın olarak; beden Özgürlüğünü, bir erkeğin erkeklik organı gibi tuttuğu bir sopanın ucunda sallanan kadın iç çamaşırları (?) olarak karikatürleştirmişti (2 CW 453).

Bir komünist olarak Engels, karşıcinsel [heteroseksüel] ilişkilerde devrimci reformu kişisel özgürlükle özdeşleştirmiş, hatta bunu 1843'te İngiliz okurları için yazmıştı. Siyasal iktisat ve fabrika sistemi üzerine ilk Almanca makaleleri, çocukların –açıkça zayıf, bağımlı olanların– ve bir ölçüde aynı öbekte görünen kadınların kötü durumuna ilişkin ciddi duyarlılıklar taşır. Yazılarında komünistler ve çalışan insanlar genellikle "adam", "delikanlı", "erkek" gibi sözcüklerle anılır. Bugünden bakıldığında, onun "kadın sorunu" ve fabrikada çalışmanın kadınlar için korkutucu yanları konusundaki duyarlılığı, o zamanki siyasi aktörlerin erkek olması ve kadının zayıf cins olması önkabulleriyle dengelenmelidir. Onun zamanında siyasi aktörler çok büyük çoğunlukla erkekti elbette, dolayısıyla genellikle onlardan erkek diye söz etmesi şaşırtıcı değildir. Aslında kadınlardan, erkeklerle eşit düzeyde siyasi aktörler olarak söz etmesi, hatta bunu aklından geçirmesi bile şaşırtıcı olurdu, çünkü kamu yaşamında kadınların eşit ölçüde yer alması kavramı henüz su yüzüne çıkmamıştı. Engels'in –hemen herkes gibi– siyasete demokratik katılma konusunu, cinsler arasında *eksiksiz* bir eşitlik olarak görmemesi doğaldır, çünkü o zaman kadın doğasının temelde evcimen olduğu geçerli bir varsayımdı. Ev işi, çocuk bakımı, aile üyelerinin bakımı vb., toplumda kadına uygun işlevler olarak algılanıyordu. Marx'ın karısı Jenny, evlilik öncesi soyadıyla von Westphalen (1814-81), evlendiklerinden iki yıl sonra 1845'te Brüksel'de komünistlerle ilişki kurmakta olan kocasına tam da bu görüşü ileri sürmüştü. İkinci çocuğuna hamile olarak Trier'de annesiyle oturuyor, henüz iki yaşını doldurmamış ilk çocuğu, adaşı Jennie'ye (1844-83) bakıyordu:

> Burada [Almanya'da] insanlar alçakgönüllü ... ama orada [daha liberal Fransa ile Belçika'da] kahramanlar o kadar da dev değil, ne de bireyler zerre kadar daha iyi. Erkekler için farklı olabilir, ama kaderi çocuk yapmak, dikiş dikmek, yemek pişirmek ve onarmak olan kadın için, ben zavallı Almanya'yı öneriyorum. Orada çocuk sahibi olmak hâlâ itibar görüyor, iğne ve kepçe hâlâ zarafetin bir parçası, üstüne üstlük, çamaşıra, dikişe, çocuk bakımına harcanan günlerin ödülü olarak, insan yüreğinin ta derininde görevini yaptığını bilmenin huzurunu duyuyor.

Jenny Marx daha sonra "yaşamın düşük nitelikli görevlerini," kimi komünistlerin "gelişkin görüşleri" ve "bencilliklerine" karşı savunmuş, onların kendi kişiliklerinde İNSANLIĞIN MUTLULUĞUNU deneyimleme arzularından, biraz istihzayla söz etmişti (38 CW 527-8).

Bu durumda, geçerli olan "kadının düşük rolü" görüşü ve kadın işinin dengeleyici saygınlığı, bireyin özgürlüğüne vurgu yapan liberal görüşlerle hiçbir şekilde tutarsız değildi; çünkü erkek ve kadın bireylerin farklı doğaları olduğu, dolayısıyla da özgürlüğün onlar için farklı alanlarda geçerli olduğu düşünülüyordu. Engels'in 1844'te Barmen'de kaleme aldığı "Beschreibung der in neuerer Zeit enstandenen und noch bestehenden kommunistischen Ansiedlungen" (Yakın Zamanda Kurulmuş ve Varlığını Hâlâ Sürdüren Komünist Kolonilerin Tanıtımı") yazısı, bu bakışı özetleyen Owen tarzı komün yaşamı düzenlemelerini onaylayan bir bölüm içermektedir: "Üyeler büyük bir evde birlikte oturuyor; her birinin iyi döşenmiş çok rahat bir yatak odası var; herkesin ev işleri kadınların bir bölümü tarafından birlikte yapılıyor, bu da elbette masraf, zaman ve yorgunluktan tasarruf sağlıyor" (4 CW 226).

Bu örtük anlamlı alıntının en olası okunuşu şöyledir: Engels, topluluk üyelerini, her birine bir yatak odası ve bir kadın verilen erkekler olarak algılıyor, komünün ev işleri kadınlarca bir-

likte yapılıyor. Engels'in kırk yıl sonra kadının tarihî konumunu ayrıntılı olarak ele aldığı, 1884'te yayınlanan *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates* (*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*) kitabında da benzer önkabuller görülüyor. Çağcıl toplumda kadının özgürleşmesinin ilk öncülü, kamuya açık sanayide çalışmadır. Ona göre, birlikte yemek ve temizlik hizmetlerini de içeren ev işlerinin bir sınai faaliyet gibi yeniden düzenlenmesi bunu izleyecektir. Öyle bile olsa, kadınların aile görevlerinden açıkça söz etmiş, ama bunların neler olduğunun ayrıntısına girmemiş –ilk akla gelenler çocuk doğurma, küçük çocuklara bakına–, bu işleri görmenin, toplum yaşamında kadınların eşit yer almasını engelleyebileceğini düşünmemiştir. Erkeğin ev içi görevlerine hiç değinilmemektedir. Bunun nedeni belki bunda tartışılacak bir şey görmeyişidir ya da belki, kendi yaşam koşulları bu türden bir görmezlikten gelmeyi onun için kolay kılmıştır.

Engels, düşük nitelikli ev işlerinin genellikle eşler, kadın akrabalar, kadın hizmetçiler tarafından görüldüğü ve kadın kâhyalar tarafından toparlandığı bir dünyada yaşamıştır –bu dünya henüz kesinlikle ortadan kalkmış da değildir. Sözgelimi 1852'de Londra'daki kardeşi Marie Blank'e yazdığı mektupta, o sırada 18'inde olan küçük kardeşleri Elise'yi sorarken, bu dört tür kadını, şu ya da bu şekilde, kendi ev içi gereksinmeleriyle ilişkilendirmiştir:

> Elise ne yapıyor? Eğer iyi bir aşçıysa ve çorap yamayabiliyorsa, Noel'den sonra buraya [Manchester'a] gelip benim eve çeki düzen verebilir. ... Elise'nin ev sahipliğini çok iyi yapacağından eminim; senin kendi başına buyruk bekâr ağabeyinin konserlerde, balolarda ve benzer salonlarda gösterdiği bütün hünerlere karşın, antika, aksi, bir seksen boyunda, bir deri bir kemik, göz korkutan, ters konuşan, mahmur gözlü, sarsak, bakımsız, eski mutfak hizmetçisi bir kâhyası var, ama bir karısı yok (EF 488-9; 39 CW 249).

Bu ifadelerin bazılarında eskide kalmış kimi kalıplaşmış ifadeler varsa bile, yine de Engels'in kafasında, "kadınlar esas olarak ev içi yaratıklardır, erkeklerse onların hizmetini, ücret karşılığı ya da başka biçimde alanlardır," önkabulünün yer ettiğini gösterir. Üstelik bütün ömrü boyunca eşlere ve kadın akrabalara ilişkin ifadeleri, kadın hizmetçiler ve kâhyalar hakkında söylediklerinden daha saygılıdır. Kız kardeşinin, yeni hizmetçilerini (fizik olarak?) betimlemesi, "onları görme isteği" yaratır; Manchester'daki kâhya kadından (adı belirtilmemiş) "cadı" diye söz eder. "Kadınları" hiçbir biçimde bütünlüklü bir grup olarak görmez, tersine geniş kategoriler halinde düşünür. O zaman da bunlardan her biri, genel geçer söylemlerin konusu olur: kadın ilişkileri için istek ve ilgi, kadın hizmetçiler için şehvetli takdir, kadın kâhyalar için incitici hoşnutsuzluk, vb. (38 CW 270, 515).

Engels'in yaşamında, kadınlarla samimi ilişkileri olmuştu. 1844'te Barmen'e dönüşünden sonra –o sırada 24'üne basmıştı–, Marx'a mutlu olmadığı bir aşk ilişkisine girdiğini yazmıştı. Ancak daha sonra bu "kız arkadaşı" ya da belki de "nişanlısı" hakkında bir şey bilinmiyor. Ama 1852'de kız kardeşine yazdığı mektuptaki "bir karım yok" deyişi, yaşamındaki başka bir önemli belirsizliği de ortaya çıkarır, çünkü kayınbiraderi Emil Blank'e ve komünist çevresinde başkalarına, Mary Burns'ü (~1823-63) "eş" olarak tanıştırmıştı (38 CW 37).

Mary İrlanda kökenli bir fabrika işçisiydi, Engels onunla 1842-1844 arasında Manchester'da çalışırken tanışmıştı ya da öyle sanılıyor. Kendi anlatışına göre, o sırada, proleter evlerine kişisel ziyaretler yapıyordu, Mary de muhtemelen ona rehberlik ediyordu. Bu kadın, Engels'in yukarıda sıralanan kategorilerine uymuyordu. Fabrika kızıydı, evinin dışında çağcıl sanayide çalışıyordu, yani kadın akraba, hizmetçi ya da kâhya değildi. Ama ailesinin anlayacağı biçimde, karısı da (kız arkadaşı ya da nişanlısı) değildi, çünkü Engels onunla resmen hiç evlenme-

di, hatta sürekli olarak birlikte oturmadılar bile. Bunun yerine, "fahri hanım"dı, yatak arkadaşı –öyle sanıyoruz– ve siyasi ortağıydı; 1845'te, Engels'in komünist yaşamuğraşının başlarında Brüksel'de ona eşlik etmişti. Daha sonra, Paris'te ve Köln'de –çok iyi belgelenmiş bir dönemde– neredeyse ortadan kaybolmuştu.

1850'lerde ve 1860'ların başlarında Engels, Mary'nin, kent merkezinde kendi kaldığı yerden uzakta Manchester'ın banliyösü Ardwick'te oturmasını sağladı. Kabaca bu onu, Ermen & Engels, Albert Kulübü, Manchester Athenaeum,* Cheshire Av Alanı, Schiller Anstalt [bir tiyatro salonu –*çev.*] gibi, kendi orta sınıf "sosyal alanından" uzak, yarı gizli bir yerde tuttuğu metresi yapıyordu. İşçi sınıfından, pek olasıdır ki okuma yazma bilmeyen İrlandalı bir kızla "uygun olmayan" bir evlilik, Engels'in bu kurumlardaki konumunu zedeleyebilir, tamamen toplumsal olanlarında dedikodu konusu olur, iş yaşamında ise mali bakımdan bundan zarar görebilirdi. Bu durum "dar görüşlü" tanıdıkları tarafından öğrenildiğinde, bundan hiç de memnun olmadı. İkisi evlenmiş olsaydı, işçi sınıfından Mary'nin "sosyete"de hiçbir konumu olamazdı, ayrıca, orta sınıfın arasına karışması, pek olasıdır ki arkadaşlarından, ailesinden ve İrlanda toplumundan kopmasına yol açardı (39 CW 443).

Engels'in ailesi ilk başta bu olabileceklere bir dehşet duygusuyla tepki gösterdi. Aralık 1848'de mecburen Almanya'dan ayrılınca, Köln'den kimi eşyası, babası dışarıdayken eve ulaştırıldı. İyi ki öyle oldu, diye yazdı annesi, çünkü bunlar arasında baba Engels'in görmesini istemediği mektuplar vardı:

> Ona her şeyi anlatmayı gereksiz görüyorum, ama eğer sorarsa doğru olan dışında bir şey söyleyemem. Eşyanın arasında, "Mrs. Engels"e [Mary Burns?] yazılmış bir mektup ve bir hanımdan sana yazılmış, Fransızca, ama Köln'den yollanmış [büyük

* Manchester Athenaeum: O yıllarda bilginin gelişip yayılması için çalışan bir dernek, şimdi sanat galerisi. *–çev.*

> ihtimalle Félicité André, *aşağıya bkz.*] bir mektup çıktı. ... İki mektubu da okumadan yaktım. ... Babanın bir şeyler duymasını hiç istemediğimden, bana bu konuda yazma. ... Daha sonra bana yüz yüze bir açıklamada bulunabilirsin. Ama sadece gerçeği duymak isterim.

Annesi kendinden beklendiği gibi şunu da ekledi: "Eğer bana doğrusunu söyleyemeyeceksen, bu konuyu hiç konuşmamak daha iyi olur." İşçi sınıfından bir Frau Engels'in aileye katılması, toplumsal nedenlerle hiç istenmeyecek bir şeydi; mülkiyetin yönetimi ve miras aktarımı gibi mali konularda ise, bu düşünülemezdi bile (38 CW 545).

Bir fabrikatör oğlunun, çok özel biçimde sattığı emeğinden başka bir şeyi olmayan bir fabrika kızından yararlanması, Engels'in komünist arkadaşlarından kiminin hiç hoşuna gitmemişti. Bir Alman matbaa işçisi, Brüksel komünistlerinden biri olan göçmen Stephan Born (takma adı Simon Buttermilch, 1824-98), Marx ile eşinin 1847 sonları ya da 1848 başlarında bir işçi derneği toplantısına katıldığını anımsıyordu. Engels bir hanımla, Mary Burns olabilir, gelmişti. Bu hanım, Manchester'a Marx'la birlikte gittiği geziden sonra, 1845'in ikinci yarısında, Engels'e Brüksel'de, bir süre için (Jenny Marx'ın deyişiyle) *özel biçimde* katılmıştı. Olaydan çok sonra yazılmış anılarında, Born, Marx'ın kaş göz işaretleriyle ve gülümsemelerle, karısının, Engels'in eşiyle karşılaşmak istemediğini belli ettiğini anlatır. Bu noktada, tam olarak ne olup bittiğine ilişkin bir kuşkuya elbette yer vardır. Born, Marx'ın "soylu eşi"nin (von Westphalen'ler aristokrattı) evlilik ve ahlaki konularda katı görüşleri olduğu sonucuna varmıştı. Burada da kuşkuya yer vardır, çünkü Born, Jenny'nin niyetini belki de yanlış anlamıştır; eğer öyleyse, asıl niyeti, komünistler arasında bile olsa, Mary'nin Engels'in "eşi" olduğunun herkesin içinde açıkça bilinmemesi olabilir. Born anılarına, Engels'in "metres"ini toplantıya hiç getirmemesi ge-

rektiğini belirterek devam eder, çünkü bu, zengin milyoner çocuklarının işçi sınıfı kadın ve kızlarını kendi zevkleri için kullandığı suçlamasını işçilere anımsattığı için, düşüncesiz bir davranış olmuştur (38 CW 529; 1 H 104).

Henderson, McLellan, Raddatz gibi çağımız yazarları da özellikle Marx'ları, Mary'ye karşı burnu büyük olmakla, Engels'e karşı anlayışsız davranmakla suçlamıştır. Marx'lar, Engels'in Mary ile ilişkisini, başkalarının kötüye kullanımına ve "eski tür cinsel sömürü" iddiaları için komünizm ve tanrıtanımazlığın bahane edilmesine açık bulmuş olabilir. "Özgür aşk," Marx'ların komünizm davaları için aradıkları türden bir tanıtım biçimi değildi, çünkü erkeklerin kadınları sorumsuzca kullandığını ve özellikle bu ilişkilerden doğan çocuklarına karşı sorumluluklarını yerine getirme konusundaki isteksizliklerini çağrıştırıyordu. Marx'lar gerçekten de bu olayda, Mary'nin ekonomik güçsüzlüğü nedeniyle istismar edildiğini, bunun kendi işçi sınıfı ailesi ve çevresi içinde durumunu sarsabileceğini, buna karşılık, orta sınıf rahatlığı, mali güvenlik ve kişisel gurur bakımından kendisine hiçbir şey katmadığını düşünmüş olabilirler. Daha basiti, belki de Marx'lar, Almanca, Fransızca, İngilizce, Latince, Yunanca, İbranice ve başka çağcıl dillerdeki edebiyat klasiklerinden sıradan bir şeymiş gibi söz edildiği bir ailede, Mary'yi uygun bir arkadaş olarak görmemişlerdir. Ayrıca daha 1846'da Jenny Marx'ın, Mary'yi, kişisel olarak hırslı, entrikacı, küstah ve ayrıntılar üzerinde aşırı eleştirel bulduğuna, hatta ondan "Lady Macbeth" diye söz ettiğine ilişkin bazı söylentiler bile vardır. Berlin grubundan başkalarının da Mary'den pek hoşlanmadığı anlaşılıyor (38 CW 530-1; KM 178-9; 1 H 104; R 148-9).

Yine de Marx ailesi, Engels'lerle çeşitli yerlerde birlikte olmayı, hatta Brüksel'de aynı otelde kalmayı sürdürmüştür. Engels'in aynı oteldeki arkadaşı, zaman zaman İngiltere'de çalışan komünist işadamı Georg Weerth (1822-56), bu yakın ilişkiden, dışa

vurulan bir rahatsızlık izlenimi edinmemiştir. 1846'da annesine yazdığı mektupta şöyle diyor: "Ünlü Marx, çok güzel, iyi eğitim görmüş eşi ve iki sevimli çocuğuyla birlikte karşımdaki odada kalıyor. İngiltere üzerine yazdığı kitabı okumuş olduğun Fried[rich] Engels de burada kalıyor. Onun karısı Manchester'lı bir İngiliz [özgün metinde böyle], o yüzden yarı İngilizce yarı Almanca konuşuyoruz" (FE 116-17).

1840'ların sonralarında Engels, yazışmalarında, Brüksel komünistlerini temsilen Paris'e gittiğinde Mary yanında değilken kendisinin kızlarla meşgul olduğunu açıklamaktan çekinmiyordu. Engels bir keresinde Marx'a iki zaferiyle övünmüştü. Engels'in söylediğine göre, Sibylle Hess –eski akıl hocasının eşi– ona karşılıksız biçimde tutkundu. Bu arada Hess, karısının sevdalanması karşısında kıskançlıktan ne yapacağını bilemeyip –bu ilk olmuyordu– Engels'i, söylediğine göre, tecavüzle suçlamıştı. Engels, peşinden koşulan kendisi olduğundan tecavüz suçlamasını saçma buluyordu, kaldı ki, diyordu Engels, "Hess, benim geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki bütün metreslerimle ... benden öcünü almakta serbesttir." Bunlardan ikisini de sıralıyordu: "1) Benim eski adresimde yaşayan Flaman devanası ... adı Matmazel Joséphine, 2) bu ayın 23'ünde Pazar günü, Köln'den kalkan ilk trenle Paris'e giderken Brüksel'e uğrayacak olan Fransız Matmazel Félicité [André]. Hiçbiriyle başarıya ulaşamazsa talihine küssün ... BEN ONA ŞANS DİLİYORUM" (38 CW 153). Paris'teki 1848 devriminin ilk günlerinde Engels ile Matmazel André aynı adreste yaşıyordu (38 CW 166).

Anlaşılan Marx, Engels'in Mary ile ilişkisini 1850'lerde bile geçici olarak görüyordu. Engels 29 Ocak 1851'de, Marx'ın bir önceki mektubunun "ev sahibi ihtiyar cadı" tarafından bir kitap yığını arasına yanlışlıkla konduğunu yazıyordu. "Bu ay fizyoloji yerine Rusça çalışsaydım, diye devam ediyordu, "bu olmayacaktı." 3 Şubat'ta Marx sözü kaydırıp "Fizyolojiyi Mary

üzerinde mi yoksa başka bir yerde mi çalışıyordun?" diye sorunca, 5 Şubat'ta Engels'ten herhangi bir serzeniş gelmemişti. Gerçekten de 13 Şubat'ta Engels kendini Marx'a "BEKÂR" diye tanımlıyor, sıkıldığını söylüyordu. 1860'ların başlarında Amerikan İç Savaşı'nın doğurduğu pamuk bunalımı sırasında Engels, Marx'a, firma yeni siparişler almadığından zamanının yarısında çalıştığını, "olabildiğince az para harcamak için" de neredeyse hep Mary'yle birlikte olduğunu anlatıyordu. "Ne yazık ki," diye devam ediyordu, "KALDIĞIM EVDEN vazgeçemem, aksi halde hep onunla oturmak zorunda kalırım." Mary'nin kız kardeşi Lizzie ya da Lizzy (ya da Lydia, 1827-78) ile kaldığı ev, "Frederick Boardman" adına kiralanmıştı, Mary de "Mrs. Boardman" idi. Lizzie, "evli çift"in "evini idare" ediyordu; bir evde, evlenmemiş kadın akraba olarak kalmak, ne saygın orta sınıfın, ne geleneksel proleterlerin ölçülerine sığıyordu, hatta ne de günümüzün gerçekten eşitlikçi ölçülerine. Engels'in ölçüleriyle, komünizme güncel bir yaklaşımı temsil ediyor olabilirdi, çünkü ev içi düzen bakımından geniş ölçüde onun koyduğu kurallarla da olsa, bu düzen, sanayide çalışanlar arasında sınıflar arası çaprazlamasına bir ittifaktı (38 CW 270--81, 290; 41 CW 344, 370, 634 n. 425).

Burns kardeşler, İrlanda bağımsızlık hareketi Fenian [Fenian Kardeşliği] yandaşı ve destekçisiydi, Engels de Mayıs 1856'da Mary'yle birlikte İrlanda'yı dolaştı. Engels onlar aracılığıyla devrimcilerin örgütüyle ya da en azından devrimci savaşçılarla gizli temas kurmuş olabilir. Bu tür hareketleri, orta sınıf sömürüsüne karşı, işçi sınıfının tehdidi olarak görme eğilimindeydi ya da en azından bunlar sonunda İrlandalı işçileri komünizme yaklaştırabilirdi. Ola ki Ardwick'teki düzeni, ona, Brüksel ve Köln'de aydınlarla işçiler arasındaki komünist bağlantıları hatırlatıyordu; bu iki şehirde demokratik ama şiddete dayanan bir devrim için çalışmıştı. Manchester yıllarında, Alman göçmenlerin komünist politikasından büyük ölçüde kopuktu, çünkü onlar Londra'da

yoğunlaşmıştı, o da oraya ancak ara sıra gidebiliyordu. Belki de Mary ile yarı gizli yaşamı siyasi bakımdan ona çekici gelmişti, ne de olsa İngiliz tanıdıkları, bir Alman komünisti olarak onun beklediği ve istediği kökten devrimci standarda hiçbir zaman ulaşamamıştı (1 K 116).

Mary 41 yaşında aniden kalp hastalığından ölünce Marx'lar tarafından nerdeyse hiç umursanmadı, bu yüzden de Engels, arkadaşı Marx'a hayli sert bir serzenişte bulundu. Marx'lar genellikle duyarsız olmadığından, bu serzeniş bize, Engels'in ilişkisinin dışarıdan nasıl göründüğüne ilişkin bir şeyler söyleyebilir. Anlaşılan Engels, Mary'ye karşı ilgisini, öbür bütün konularda çok yakını olanlara iyice belli edememişti. 7 Ocak 1863'te Marx'a çok kısa olarak, "Mary öldü ... Ne hissettiğimi anlatamam. Zavallı kız beni bütün kalbiyle sevdi," diye yazdı. Marx 8 Ocak'ta yanıt verdi: "Mary'nin ölümü beni en az üzdüğü kadar şaşırttı da. İyi huyluydu, zekiydi, sana da çok bağlıydı." Sonra, ailesinin yürek sızlatan yeni bir mali sıkıntısını ve para bulma çabasını anlatmaya girişti:

> Sana tam da bu sırada bu *korkunç şeylerden* bahsetmek berbat bir bencillik. Ama bu bir homeopatik tedavi*. Bir felaket bir öncekine yönelik dikkati dağıtıyor. [Çivi çiviyi söker. –çev.] Son tahlilde *ne yapabilirim ki*? ... Kendi evimde, öbür tarafın [yani karısı Jenny'nin] patlamasını önlemek için sakin ve sabırlı rolünü oynuyorum. BU KOŞULLAR ALTINDA çalışmak neredeyse olanaksızlaşıyor. Mary yerine benim annemin ölmesi daha iyi olmaz mıydı?

O sırada Marx'ın annesi hastaydı, yıl sonunda da öldü, Marx miras işlerini halletmek üzere Trier'e gitti. "Görüyor musun, belli koşulların baskısı altında 'uygar adamın' aklına ne garip şeyler geliyor," dedi. Biraz da Engels'in keyfini çıkardığı rahat ev

* Homeopatik tedavi: Küçük dozlarla uygulanan, benzeri ile tedavi yöntemi. *–çev.*

ortamına imrenerek ekledi: "O DÜZEN konusunda ne yapmayı düşünüyorsun? Senin için korkunç zor olmalı, insan keşmekeşinden istediğin zaman kaçıp özgürce sığınabildiğin bir YUVAN vardı Mary ile."

Engels ayın 13'ünde, Marx'ın acil yalvarışından beş gün sonra cevap yazdı, kendi kötü talihi karşısında Marx'ın takındığı "buz gibi" tavra değiniyor, o da soğuk bir edayla daha önce yanıt vermeyi imkânsız bulduğunu söylüyordu. "Bütün dostlarım, dar görüşlü tanıdıklarım dahil, bu olayda bana, ... benim bekleyebileceğimden daha büyük yakınlık ve dostluk gösterdi." Daha sonra Marx'a, hiçbiri umut vaat etmeyen çeşitli para bulma yolları sayıp Şubat'ta 25£ gönderebileceğini yazdı. Bu, "kötünün de kötüsü" olur ve Marx, ricada bulunduğu Hollanda'daki amcasından da para alamazsa uygulanabilecek bir tedbirdi.

"Aradan biraz zaman geçmesini" bekledikten sonra Marx, öyle yazmakla çok hata ettiğini bildirerek 24 Ocak'ta yanıt verdi. İlk mektup geldiğinde "tükenmiş" haldeydi, ailesi "Manchester işçileriyle aynı kötü durumda" olduğundan, günün olayları onu çaresiz bırakmıştı. Şimdi para konusunda umut vaat etmeyen Engels'e teşekkür ediyordu. Karısı Jenny nihayet pes etmişti, buna göre, iki büyük kızı Jenny ile Laura (1845-1911) mürebbiye olarak iş bulacak; ailenin hizmetçisi Helene Demuth (1820-90) başka yerde çalışmaya başlayacak; kendisi, karısı ve en küçük kızı Eleanor (1855-98) Kent Usulü Kiralık Ev'e* taşınarak son birkaç yılın "sahte gösterişlerini" ve mali fırtınalarını geride bırakabileceklerdi. Bu onlar için ailenin sona ermesi, büyük kızların ev hizmetinde kötü muameleye açık hale gelmesi, Karl'ın maaş almayan gazeteci olarak sömürülmesi, zaten uzun zamandır sefalet çeken karısının daha da aşağılanması demekti. Marx'lar fikirleri ve siyaset için yaşıyordu ve Marx'ın özetledi-

* Victoria döneminde, yoksulların ucuza barınabilmesi için kullanılan ve odaları birbirine yabancı ailelerce paylaşılan evler. *-çev.*

ği çözüm, eğitimli kişiler için hayatı yaşanır kılan hemen her şeyden vazgeçme anlamına geldiğinden ve karşılığında alacaklılardan kurtulmaktan başka bir şey elde edemeyeceklerinden, gerçekten de son çareydi. McLellan ve Kapp gibi günümüz yorumcuları, çoktan ölmüş Marx'lara tutumluluk nutku çekmeyi uygun görüyor olabilir, ama Engels –takdiri hak ederek– bu aile faciasının kişiliği tehdit eden niteliğini ve Marx'ların kendileri olma şansını koruyabilecekleri asgari rahat bir ortamda geçinebilmek için belli bir paraya muhtaç olduklarını açıkça görmüştü (KM 264; 1 K 22-63).

26 Ocak'ta Engels her şeyi yoluna koyan bir mektup yazdı. Mary'nin ölümüne ilişkin uygun duygusal yanıtı aldığını düşünerek, sonunda Marx ailesini çöküntüden kurtaracak yolu buldu:

> Açık sözlülüğün için teşekkür ederim. Sondan bir önceki mektubunun üzerimde nasıl bir izlenim yarattığını şimdi sen de anladın. Bir kadınla bunca yıl beraber olup da sonunda onun ölümünden korkunç etkilenmemek olanaksız. Onunla birlikte gençliğimin son kalıntısını da gömüyormuşum gibi geldi bana ... O mektup açık söyleyeyim, kafamı bir hafta meşgul etti; onu bir türlü kafamdan koparıp atamadım. ALDIRMA. Son mektubun her şeyi düzeltti; Mary'yi kaybetmekle en eski, en yakın arkadaşımı da kaybetmediğime sevindim.

Engels, "tam bir fütursuzlukla" ve hızla, 28 Şubat vadeli, 100£ tutarında bir borç senedi elde etti ve bunu Marx'a ciro etti. Eski Barmen'li bir şair, *Neue Rheinische Zeitung*'tan komünist bir dost, şimdi Londra'daki bir İsviçre bankasında çalışan Freiligrath'ın bu senedi vadesinden önce nakde çevirmekten mutlu olacağını da ekledi. Ama 30 Haziran'a kadar Marx'lara, "minik miktarlardan başka" bir şey gönderemeyecekti.

Engels'in kendi eline bakanlara –Burns'lere ve Marx'lara– davranışı, geçekten fedakârca ve cömertti. Ama Mary'nin ömrünün onu sevmekle geçtiği anlamında sözler sarf ettiğine göre,

onunla ilişkisinde, bir miktar benmerkezcilik ve yukarıdan alma havası vardı. Gerçekten de, onunla ve aralarındaki ilişkiyle ilgili olarak, elde kalan mektuplarındaki kısa tanıklıkları dışında hemen hiçbir şey bilinmiyor. Orada bile yazıştıklarına, dişe dokunur, ilginç hiçbir şey söylemiyor, bu yüzden de bir iki nezaketen hatır sorma dışında pek az yanıt alıyor. Bu örüntü [*pattern*] ancak onun ölümüyle kırılıyor, o zaman bile Engels bunu, yalnız kendi duygusal yaşamında bir olaymış, başka kimseyi, hatta cesedi bulan kardeşi Lizzie'yi bile ilgilendirmiyormuş gibi yorumluyor. Tarihî kayıtlarda Mary'nin kendi sesi hiç duyulmuyor; sözgelimi Jenny Marx'ın yazışmaları çağdaş derlemelerde çok iyi temsil edilmesine karşın, o mektuplarda da Mary'nin adı neredeyse hiç geçmiyor. O zamanlar o çevrede bulunan hemen herkesin, hizmetçi Helene'in bile fotoğrafı varken, onun hiç fotoğrafı ya da portresi yoktur (M 98-101; KM 331-2; R 148).

"Mrs. Lizzie" daha şanslıydı, hiç olmazsa fotoğrafı çekilmişti. Elde kalan bu fotoğraf, Engels'in 1868'de, "berbat ama beşinin en az kötüsü," diye betimlediği görüntü olabilir. "Mrs." yine onursaldı, ama bu kez peşinden "Engels" değil "Burns" geliyordu. Daha önce olduğu gibi –Marx'ın deyişiyle– Engels'in "özel adresinde" kalıyordu, "resmî ikametgâhında" değil. Marx, 5 Ağustos 1865'te ailesinin tebriklerini özenle Engels'e iletti ve "Mrs. Lizzy" için kendi kutlamasını da ayrıca ekledi. 9 Ağustos'ta da, bu "Mrs. Burns" konusunda kızları tarafından ciddi biçimde sorguya çekildiğini anlattı. 1865 başlarında "BAYANLAR KABUL EDİLİR" diyerek kampanya başlatan Uluslararası İşçi Sendikası'na üye olması için Lizzie'yi ikna etmeye çalışmasını Engels'ten ısrarla istedi. Kendisiyle aynı soyadını taşıyan, "a man's a man for all that" şairinin* düşüncesine uyarak

* "A man's a man for all that" ("İnsan, bütün bunlar için insandır") şiirini yazan şair Robert Burns (1759 –1796). *–çev.*

Lizzie'nin de sendikaya katılacağını umuyordu (42 CW 67, 91, 177, 181, 193; 32 MEW 182; 34 MEW 336-7 arası).

"Mrs Lizzy," Marx-Engels yazışmalarında, kuşkusuz dolaylı biçimde, kişilikli biri olarak görünür. Mary gibi o da Engels'in ailesiyle tanışmamıştır. 1867 yazında Engels onu kıta Avrupa'sına götürmeyi planlayıp Danimarka ve kuzey Almanya'da görülecek yerlerden söz eder, ama kendisi –Engels sülalesinin oturduğu– "Ren'e" gitmeden önce, onu Grimsby üzerinden evine göndermeyi önerir. Marx, Engels'e, *Kapital*'in İngilizceye çevrilmesinden gelecek parayla Lizzie'ye bir "Londra elbisesi" almayı vaat eder, ama plan suya düştüğünden, bu hediye hiçbir zaman alınmaz. Ailenin sürekli yoksulluğuna bakılırsa, bu öneri biraz garip görünebilir, ama Marx belki de geçmişi telafi etmek isteğindedir. 1868'de Lizzie, Lincolnshire'da tarım işçiliği yapan akrabalarını ziyarete gitmiştir; Engels heyecanla onun, neredeyse sözcüğü sözcüğüne, Marx'ın *Kapital*'de betimlediği takım çalışması sisteminin aynısını anlattığını yazar (42 CW 389, 394; 32 MEW 200) (*Kapital*, Yordam Kitap, 2013, çev. Nail Satlıgan, Mehmet Selik, s. 667).

Marx'ın kızları genç kızlığa doğru büyürken, Engels'in geliri arttıkça ailenin koşulları da biraz geliştiğinden, özellikle Eleanor, Manchester'ı ziyaret edip ateşli Fenian yandaşı olduğu zaman iki aile arasındaki sosyal ilişkiler de artmıştır. Bu yandaşlık, Engels ve "Mrs. Burns" ile İrlanda gezilerinde tazelendi. Eleanor'un ablasına yazdığı bir mektupta, 14 yaşındaki bir kızın gözüyle Temmuz 1869'da Engels hanehalkının durumu şöyledir:

> Cumartesi hava öyle sıcaktı ki biz, yani [Lizzie] Teyze, ben, Sarah [Parker -hizmetçi] bütün gün yere uzanıp bira, kırmızı şarap, vb. içtik. ... Akşam [Engels] Amca geldiğinde Teyze, bana ve [Mary] Ellen'a [Burns - doğumu ~1860, Lizzie'nin yeğeni] İrlanda masalları anlatıyordu; hepimiz boylu boyunca yere uzanmıştık, korsesiz, ayakkabısız, sadece birer kombinezon ve üstünde pamuklu elbiseyle.

Eleanor'un yazdığına göre, "Amca" ve "Teyze," Mary Ellen'dan öğrendiği yeni hitap biçimleriydi. "Mrs. Burns sırf beni kızdırmak için bana sürekli 'Miss Marx'" diye ekliyordu. Eleanor da, bütün ev halkının ona kendi takma adıyla "Tussy" demesini istemiş, karşılık olarak da Engels'in hanehalkı adlarını benimsemişti. Ertesi gün, eğlenmek üzere Manchester kraliyet gezisini seyretmeye gitmişler, "The Prince of Wales in Belle Vue jail/For robbing a man of a pint of ale" [Galler Prensi, Belle Vue zindanına atılmış/çünkü birinin yarım litre birasını çalmış –*çev.*] şarkısını söylemişlerdi (DKM 51-2).

Lizzie, Marx'ın kızları için uygun bir yoldaş sayılıyordu, bazen deniz kıyısında birlikte vakit geçiriyorlardı. Elde kalan yazışmaların birçoğu, deniz havasının iyi geldiği akciğer şikâyetleri ve başka hastalıklar üzerinedir, Londra'nın kirli havası düşünülürse bunun haklılığı anlaşılır. Engels, Haziran 1869'da emekli olunca "resmî ikametgâhını" bırakıp sürekli Lizzie ile Manchester'da kalmaya başladı, ama 1870 başlarında Lizzie'nin akrabalarıyla sürtüştüğü için orada kalmak istemediğini söyledi ve Londra'ya taşınmaya karar verdi (32 MEW 453).

Engels zaten orada kalmayı pek istemiyordu, bu gelişme ona açıkça uygun geldi ve yeni bir ev düzeni –Engels, Mrs. Lizzie, Mary Ellen ve hizmetçileri Sarah– Eylül'de, sağlıklı Regent's Park Caddesi'nde kuruldu. Bu geniş evi onlar için Marx'ın karısı Jenny bulmuştu. "Bütün yan caddelerde çeşitli türden dükkânlar var, böylece eşin her şeyle kendi ilgilenebilir," diyordu. İkisi –Jenny Marx ile Lizzie Burns– artık yakın oturduklarından, arkadaş oldular; her şey bir yana dertleri ortaktı. Shanklin, Ramsgate [ilki İngiltere'nin güneyindeki Wight Adası'nda, ikincisi güneydoğu İngiltere'de –*çev.*] gibi sahil şehirlerinde birbirlerinin derdine derman oluyorlar, Engels de porto şarabı kadehleriyle tedavilerini destekliyordu (32 MEW 714; 33 MEW 281; 34 MEW 26; 1 K 183-4).

1870'lere gelindiğinde Engels'in, Marx'ın kızı Jenny ile yazışmalarında Lizzie, "Mrs. E," ama yabancı yazışmalarda Regent's Park Road'daki "Miss Burns" idi, böylece adı herhangi bir siyasi uygunsuzlukla ilişkilendirilmeyecekti. 1875 güzünde Engels ile Lizzie, ("Pumps" diye bilinen) Mary Ellen'i Heidelberg'de bir tamamlayıcı eğitim kurumuna yerleştirmek için Almanya gezisine çıktılar, ama yine Engels'lere uğramadılar. Almanlarla yazışmalarında Lizzie "karım" idi, ama kardeşi Rudolf'a yazdığı mektupta, geziden söz ederken, başkaca bir açıklama yapmadan, "biz" demekle yetinmişti (33 MEW 320, 417, 633; 34 MEW 164, 166).

Engels Lizzie'nin sağlığından sık sık ve ciddi olarak kaygılanıyordu; 1877'de onu Brighton'a götürmüştü. Sürekli rahatsızlık çektiğinden, Marx da sıklıkla nasıl olduğunu soruyordu. Hizmetçilerle hep sorun yaşandığından, ev işlerine yardım etmesi için "Pumps" Heidelberg'den erken çağrıldı. Engels, kendisinin yatakları düzeltmek, ocağı yakmak gibi çabalarında hayli gülünç göründüğünü söyledi. 30 Temmuz 1878'e gelindiğinde Lizzie'nin durumunun çok ciddi olduğunu belirtti, daha kötüsünden korkuyordu. Lizzie 12 Eylül 1878'de öldü, Engels hemen Barmen'deki kardeşi Rudolf'a "karısının" öldüğünü yazdı, bir önceki gece Lizzie ile yasal olarak evlendiğini söyledi. Muhtemelen bu onun ölüm döşeğindeki isteğiydi ve çift özel bir izinle evlendi. Nikâhı yerel rahip kıymıştı, ama Lizzie Roma Katolik mezarlığına gömüldü. Amacı dünya ile mi yoksa Tanrı ile mi barışmaktı bilinmiyor, ama Engels'in görüşüne göre Barmen'de evlilikle ilgili bir skandal ya da kötü duygular yaşanması söz konusu değildi. Yeni Frau Engels –zaten merhum Frau Engels olmuştu– ailede sosyal bir konum isteyemeyecek, Friedrich'in mirasını da alamayacaktı. Lizzie'nin daha erken bir evlilik istediği, Engels'in de aile ilişkilerini bozmamak için bunu reddettiği varsayımında bulunmamak elde değil (34 MEW 252, 255, 336, 342; 1 K 184-92).

Birkaç gün sonra Marx karısına Engels'in evindeki bazı olaylardan söz etti; bunları Eleanor anlatmıştı. Lizzie'nin eşyaları arasında küçük bir mektup demeti bulunmuştu; Marx sahnenin, Balzac ya da duygusal yazar Paul de Kock'un romanlarına benzediğini söylüyordu. Engels'in melodramatik biçimde, "Onun mektuplarını görmeye ihtiyacım yok. Beni aldatamayacağını biliyorum," diyerek mektupların yakılmasını istediği söyleniyordu. "Pumps"ın bir akrabası olan Mrs. Lydia Renshaw oradaydı ve daha sonra Eleanor'a şöyle demişti: "Kadının mektuplarını o yazdığına, gelen mektupları da ona o okuduğuna göre, bu mektuplarda onun için gizli bir şey bulunmadığından elbette emin olabilirdi; ama kadın bundan emin olmayabilirdi." Marx ile karısı, Engels'in hayli kendini beğenmiş olduğu ama kendisinin bunun farkında olmadığı konusunda özel bir kanaate sahipmiş gibi görünüyor, belki bunda bir gerçeklik payı da vardır (34 MEW 344).

Engels'in aşkta düşünsel anlamda kendisiyle eşit birini aramaya çıkmadığı anlaşılıyor. Siyasette ve ev içinde aradığı uyumdu; her iki tercih de, oğul ve aile işletmesinin mirasçısı olarak sürdürdüğü "herkese açık" yaşamıyla karşılaştırıldığında, "özel" nitelikteydi. Bütün yaşamı boyunca Barmen kabilesiyle duygusal olduğu kadar zorunluluktan da doğan sıkı bağlarını korudu, onlarla bağını koparmasına neden olacağından alışılmış biçimde evlenmedi, kendi bağımsız ailesini kurmadı. Emekliliği sayesinde Lizzie Burns ile açıkça yaşayabildi, bunu Mary ile yapamamıştı. Bunun nedeni sürdüreceği bir iş ilişkisinin kalmaması ve Londra'da siyasi bakımdan duygudaş bir toplumsal hayatının bulunmasıdır, böylece Manchester "dar kafalıları" ile uğraşmasına gerek kalmamıştır. Ama Manchester ya da Londra'da yaptığı düzenlemelerde açıkça görenek dışı olan pek bir aşırılık da yoktur; şehir dışında ikinci bir hanehalkı bulundurmak ve ev kadınının evli eş olmaması, on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki sınıflar arası çapraz ilişkilere pekâlâ uymaktadır. Yaşamının

sonraki evresinde, İrlandalı kızları, iddialı okumuş kadınlara tercih ettiğini söylemiştir. Kendi zevklerini kuşkusuz doğru dile getiren bu sözler, kadınlara karşı genel tutumuna da uygundur. Engels'in aydın arkadaşları kadınlar değil erkeklerdir, bunların en önde geleni de Marx'tır (38 MEW 298).

Marx ile Engels'in siyasi ve düşünsel bakımdan büyük ölçüde ortak yanları olmasına karşın, özel yaşamları ve yaşamuğraşları bakımından aralarındaki zıtlıklar çok çarpıcıdır. Marx tek kadına âşıktır, ona güçlü biçimde bağlıdır. Jenny 1881 sonlarında ölmüş, Marx da on sekiz ay arayla onu izlemiştir, yani uzun süre dul yaşamamıştır. Jenny onun düşünsel eşiti olmamakla beraber (kim eşitiydi ki?) yaşamuğraşı ve çalışmaları konusunda düşünsel yakınlık içindeydiler. Buna karşılık Marx da, karısının aile yaşamına gösterdiği ilgiye –istediğinden de fazla– yakınlık duyuyordu. İkisi de çocuklarına düşkün birer ana babaydı. Bazen aşırı korumacılıkla suçlanmışlardır, ama bu koruyuculuk, kızlar kendi başlarının çaresine bakmaya bırakılırsa, ekonomik bakımdan güvenli kocalarca korunmadıkça, sömürüye ve istismara maruz kalacakları korkusundan kaynaklanıyordu. Ekonomik güvensizlik aileyi bir arada tutmuş, ayrı şans arayışlarına girmektense birlikte kalmak için mücadele etmişlerdir. Karl ile Jenny çeşitli akrabalarla ilişkilerini bir dereceye kadar korumuş, bu hareketlerinde mali hesaplar da rol oynamıştır. Ama Engels'e kıyasla, ana babaları ve öteki akrabaları onların yaşamında daha küçük roller oynamıştır. Akrabaları, Engels'inkilerden daha az paralıydı, ama çocukları ve iki yakayı bir araya getirme gayretleri, uzanabilecekleri her türlü aile kaynağının peşinden gitme konusunda onlara daha güçlü bir güdü vermiştir. Karl, neredeyse 18 yaşından beri, Jenny ile nişanlanıp Berlin Üniversitesi'ne girmek için Ren havzasından ayrılmasından itibaren, ana babasından ve kardeşlerinden uzaktı. Orada geliştirmeye başladığı düşünsel ve siyasi ilgiler, hayatının geri kalanını işgal etti. Oğul,

kardeş ve kayınbiraderlik rolleri, tamamen yok denemese de, düşük düzeyde kaldı.

Buna karşılık Engels, kendi ev içi bağlarını ciddi biçimde dert edinmiyor, kendi ana babası ve akrabalarıyla daha sürekli ilgileniyordu. Engels sülalesinin sanayicileri, –profesyonel sınıftan olan– Marx'lara ve Trierli von Westphalen'lere göre çok daha fazla kaynak sahibi olsalar da, Friedrich, Barmen sülalesine bağlı kalmanın açık üstünlüklerine karşın, pekâlâ kendi işini kurabilir ya da gazeteci ve yazar olarak kendini geçindirebilirdi. Eline bakan komünistlere, pek bol keseden olmasa da, yine de destek olabilirdi. Kişisel ve siyasi nedenlerle Marx'ları ve Burns'leri desteklemek için istemeden de olsa aile firmasına bağlı kaldı, ama Marx gibi tutkulu biçimde kendini tam zamanlı ev hayatına ve tam zamanlı komünizme adayarak, ana babasından ve kardeşlerinden gerçekten bağımsız olmaya pek az ilgi gösterdi.

1845 ortalarından sonra Engels, Marx'ı hayatının düşünsel odağına koydu ve arkadaşına ayak uydurabilmek için hep bir ölçüde çabalamak zorunda kaldı. Elimizdeki yazışmalardan anlaşılacağı üzere, Engels açısından, bu ilişkide ciddi bir duygusal yatırım vardı. Onun –Burns kardeşlerle ya da– başka duygusal yakınlaşmaları o kadar büyük ölçüde kayda geçmedi, dolayısıyla ilgilerinin hassas dengesi ve duygusal bağlarının farklı nitelikleri tam olarak belirlenemez. Marx, kendisi için önemli şeylere bağlılıkta, hedefini bunlarla sınırlayıp sonuçlarına bakmaksızın bunlara bütünüyle odaklanmakta, Engels'ten çok daha ödünsüzdü. Engels, tek bir şeye odaklanma eksikliğini, bağlılık, hoşgörü, açık yüreklilik ve kendi çıkarına uyan işe yarar uzlaşmalar bulmadaki belli bir eğilimiyle dengeliyordu.

III DUL VE VASİYETNAME YAZARI

Mrs. Lizzie öldüğünde Engels neredeyse 58 yaşındaydı ve başka ilişkiler yaşamaksızın bir dulluk dönemine hazır görünüyordu. Marx'ların son yıllarında onlara bakma ve Marx'ın hayatta kalan kızları Laura ve Eleanor'a destek olma gayretindeydi; en büyük kızları Jenny, 1883 başlarında babasından önce ölmüştü. "Pumps" artık evin baş çalışanıydı ve herkesin anlattığına göre, maymun iştahlılığı ve suratsızlığı yüzünden sevilmiyordu. Ama Bayan Marx gibi gözlemcilerin belirttiğine göre, zor bir yaşamı olmuştu. Manchester'da işçi sınıfından olan ailesi onu desteklemiyordu; kızın, ya Engels ve Lizzie teyzesinin yanında kendine bir "iş" yaratması ya da bir koca bulması gerekiyordu. Bunu muhasebeci Percy Rosher'da buldu, ama adam evlenmeye aşırı hevesli değildi. Engels evlenmeyi yoluna koydu. "Pumps" 1881'de evlendiğinde hamileydi; Engels, Rosher'ın babasının, oğluna bir iş kurmasını sağladı. Engels'in evlilikte ısrar etmesi, sağlam ekonomik ve toplumsal ilkeleri yansıtıyordu. "Pumps" ve beklenen çocuk yasal bağlarla her şeyden yararlanabilecek, hemen hiçbir şey kaybetmeyecekti; ana babayı, Percy'nin desteğe olan ihtiyacını kabul etmeye zorlamak için de evlilik iyi bir yoldu. Bu durum Engels'inkinin tam tersiydi; ailesi, uygunsuz bir evlilik yapmaması koşuluyla, ona bakmaya razıydı. Rosher sonunda iş hayatında başarısız oldu ve Engels, "Pumps"ın ailesine içtenlikle yardım etti, onları sık sık evine bile aldı. Mart 1883'te Marx'ın ölümü üzerine, geçimsiz "Pumps"ın yerine başka biri hazırdı: hizmetçi Helene, aile çevresinde bilinen adıyla "Lenchen" ya da farklı söylenişlerle "Nim" yahut "Nimmy" (1 H 564-5, 724-30; 1 K 185-91; 2 K 213).

Lenchen, Ren bölgesinden bir köy fırıncısının kızıydı ve genç Jenny von Westphalen'in evinde küçük yaşta hizmetçi olmuştu. Böylece, 1840'ların ortalarında Brüksel günlerinde çocuklara

bakmak üzere Marx ailesine katılmıştı. Onu tanıyan herkesin dediğine bakılırsa, her bakımdan iyi huyluydu, okuma yazma biliyordu; sonraki yıllarda, evlenmiş olan Jenny ve Laura'nın bebeklerinin bakımına de yardım etti. Ama 1883'te, Jenny'nin çocukları olan Longuet kardeşler, dul kalan babaları Charles (1839-1903) ile Fransa'ya yerleşmişti; Laura ile Paul Lafargue'ın (1842-1911) üç çocuğu ise 1870'lerin başlarında küçükken ölmüştü. Lenchen, Kasım 1890'da 70 yaşında ölünceye kadar Engels'in evini yönetti. Engels, New Jersey'de yaşayan 48'lilerden eski arkadaşı göçmen Friedrich Sorge'ye (1828-1906) şu övgüyü yazdı: "Benim iyi, değerli, sadık arkadaşım Lenchen dün öğleden sonra öldü. ... Bu evde onunla birlikte yedi mutlu yıl yaşadık. 1848 öncesi eski tüfeklerden, bir o bir de ben kalmıştık. ... Marx uzun yıllar, ben de son yedi yılda çalışmalarımız için huzur bulabildiysek esasta onun sayesindedir. ... Onun parti işlerindeki incelikli öğütlerini üzülerek özleyeceğim." Engels cenazesinde bir konuşma yaptı ve Lenchen, Marx ailesinin yanına gömüldü. 95£ tutarındaki bütün mirasını, doğum belgesinde adı Henry Frederick diye kaydedilen ve baba hanesi boş bırakılan, oğlu Frederick Lewis Demuth'a (1851-1929) bıraktı (KM 138; 1 K 278-97; 2 K 429-40; 37 MEW 498).

Frederick Demuth son dönemlerinde Engels'in yaşamında önemli bir konu haline geldi, oysa başta hiç de öyle değildi. Annesi öldüğünde 40'ına yakın olan Freddy, elbette Marx'ın kızlarınca Lenchen'in oğlu olarak iyi tanınıyordu. Jenny, 1882'de Laura'ya, Freddy'ye olan bir borçtan söz edip "Nim"in Almanya'ya gitmesine kendisinin yardımcı olamadığından söz etti. Freddy'nin annesi öldükten kısa süre sonra, Eleanor Laura'ya, geçmişte yapılan yanlışlardan ve suçluluk duygusundan söz eden bir mektup yazdı: "Freddy her bakımdan hayranlık verecek biçimde davrandı; Engels'in ona duyduğu kızgınlık, anlaşılabilir olduğu kadar haksız da. Sanırım hiçbirimiz geçmişimizle yüzleşmekten hoş-

lanmayız. Biliyorum, ben Freddy ile her karşılaştığımda bir suçluluk ve haksızlık duygusu yaşıyorum. O adamın hayatı! Onun anlattıklarını dinlemek bana acı ve utanç veriyor."

Sonraki birkaç yılda Eleanor, Laura ve kayınbiraderleri Charles Longuet, Freddy'ye mali bakımdan yardım ettiler. 1892'de Eleanor, Laura'ya şöyle yazdı: "Ben çok 'duygusal' olabilirim, ama Freddy'nin bütün hayatı boyunca büyük bir haksızlığa uğradığını düşünüyorum. Birinin yüzüne gözlerini indirmeden bakabilmek harika değil mi? Başkalarına öğütlediğimiz bütün o iyi şeyleri ne kadar ender uyguluyoruz!"

Engels 29 Temmuz 1893 tarihli vasiyetnamesinde Freddy'den söz etmedi, ama çeşitli kişilere miras bıraktı, hatta "Pumps"a bile –gerçi belki de Engels'in malında açıkça gözü olduğundan, onun payını sonradan, 26 Temmuz 1895 ek vasiyetnamesinde, 3000£'den 2230£'e indirdi. Engels, Eleanor ile Laura'ya bir mektup yazarak, kendi toplam paylarının (3000£ kadar) üçte birini Jenny Longuet'in, yasal nedenlerle vasiyetnamede adları geçmeyen Fransız çocukları namına bir hesapta tutmalarını rica etti. İki kadın, kayınbiraderleri Charles'ın da onlara katılmasıyla, Engels'in mirasından belli bir meblağı Freddy'ye aktarmayı başardılar.

1897 sonları ve 1898 başlarında Eleanor, görünüşe göre intihar etmesinden hemen önce, para bakımından ve kadın konusunda hercai sosyalist Edward Aveling (1851-98) ile ilişkisi ve bozulan sağlığı yüzünden berbat durumdaydı. Bir dizi duygusal mektup yazıp Lenchen'in oğlu Freddy'ye içini döktü: "Ne senin ne de benim bu hayatta kötü insanlar olduğumuzu düşünüyorum, ama aziz Freddy, nedense hep biz cezalandırılıyoruz." "Başka kimseye söyleyemeyeceğim şeyi şu anda sana söylüyorum," diye devam etti, "Sevgili Nymmy'ye söyleyebilirdim ama o artık yok, şimdi yalnız sen varsın söyleyebileceğim" (2 K 680-8; 2 H 727-30; DKM 224, 240, 285; 39 MEW 318-19).

Eleanor'un, kimin yaptığı hangi haksızlıktan dolayı Freddy'nin sıkıntıda olduğunu düşündüğü, elimizdeki güvenilir belgelerden anlaşılmıyor. Marx'ın kızlarından hiçbiri, Freddy'yle ilişkilerinde onun babasının kim olduğu konusuyla hiç ilgilenmemiş görünüyor; üçü de onu Lenchen'in oğlu diye kabul etmişler. Ne zamandan beridir onun varlığından ve (bir bakıma) annesinin kim olduğundan haberdar oldukları bilinmiyor. Belki de onun hakkında kaygı duymuş, bilindiği kadarıyla, annesinden ayrı büyümesi, pek az eğitim olanağından yararlanabilmesi nedeniyle suçluluk duymuş olabilirler. Annesine herhangi bir haksızlık yapılmış olabileceği hiç akıllarına gelmemiş gibi görünüyor ya da eldeki yazışmalara yansımamış bulunuyor. 1850'lerde bebeklerin bakım için verilmesi, Marx'lar gibi yoksul aileler arasında bile yaygındır; nitekim, bebekleri Franziska (28 Mart 1851-14 Nisan 1852) Freddy ile aşağı yukarı aynı zamanda bakıma verilmiştir. Bayan Marx 1865'te yazdığı anılarında buna şöyle değinir: "Zavallı minik bebeği bakıma verdik, çünkü üç küçük odada onu öbür [üç] çocuklarla birlikte büyütemezdik." O sırada altı aylık hamile olan Lenchen, açıkça aynı konumdaydı, tek farkı, hamile kalan bir hizmetçi olarak işten çıkarılmadığı için şanslı olmasıydı. Bayan Marx anılarında, 1851 yazı başlarında –Freddy 23 Haziran'da doğmuştur– onları büyük sıkıntıya sokan bir olaydan da söz eder: "Bu bizim hem kişisel olarak hem başka bakımlardan üzüntümüzü artırmıştır." Ama "burada ayrıntıya girmeyeceğim" diyerek bunun ne olduğunu belirtmez. Marx hemen sonraki Ağustos'ta yazdığı mektuplarda, karısının başına gelen rezalet ve dedikodulardan söz eder, isimler verir ama işin özünü belirtmez:

> Eğer işler uzun süre böyle giderse karım dayanamayacak. Sürekli dertler, en ufak bir günlük sıkıntı onu öldüresiye yoruyor; bir de bunların üstüne, benim kişiliğime ilişkin kuşkular yaratıp hakkımda ağza alınmayacak rezillikler yayarak kendi yetersiz-

> liklerinin hıncını benden çıkarmaya çalışan hasımlarımın alçaklığı biniyor. Willich, Schapper, Ruge ve bir sürü başka demokratik güruh bunu iş edinmiş bulunuyor.

Burada muhtemelen konu, göçmen Alman komünistlerinin, para ve siyaset konusunda hasım gruplara bölünmesi ve aralarında sert tartışmaların çıkmış olmasıdır.

Marx Engels'e 31 Mart 1851 tarihli mektubunda, "senin de içinde olduğun" bir "muamma", meseleyi "trajikomik bir havaya soktu" diye yazmıştı. Ama o sırada araya giren bir şey yüzünden mektuba devam edemedi. 2 Nisan tarihli bir sonraki mektupta ise ilgili konuyu, ay sonunda Manchester'a geldiğinde konuşmak üzere erteledi. 1850 ortalarından beri Prusya'nın Londra elçisi ile Prusya hükümeti, Marx, Engels ve başka komünistlerin itibarını düşürmek için bir kampanya yürütmekteydi. İçişleri Bakanlığında görevli olan Bayan Marx'ın üvey ağabeyi Ferdinand von Westphalen (1799-1876), Mart 1851'de başlıca komünistlerin Britanya'dan çıkarılmasını sağlama hareketine katılmıştı. Prusya'nın yöntemleri arasında, ajan kullanarak, komünistleri sürme planını uygulaması için Britanya hükümetini etkileyebilecek yüz kızartıcı bilgiler elde etmek, söylentiler ve ithamlar derlemek de vardı; bu yüzden Marx ile Engels yazışmalarında dikkatli davranmaktaydı. Ama tartışılan konu hizmetçinin hamileliği de olabilir. Marx'ı kısıtlı kaynaklarıyla desteklemekte olan Engels, bebeğin bakım masraflarını karşılayabilecek durumdaydı, ama onun böyle bir düzenlemeye razı olup olmadığı yolunda herhangi bir kayıt yoktur.

Eğer mektuplar ve anılardaki garip ifadeler gerçekten hamile Lenchen'le ilgiliyse, görünüşe göre o zaman, Marx bu olayı münasebetsiz bir rahatsızlık, karısı da kişisel bir sıkıntı kaynağı olarak görmüştür. Ama Marx'ın gerçekten töhmet altında kalması ya da Bayan Marx'ın ona herhangi bir şekilde farklı bir gözle bakması yahut Engels'in buna ciddi biçimde üzülmesi söz ko-

nusu değildir, çünkü elimizdeki ifadeler, işin içindeki herkesin birbirine her zamanki gibi davranmaya devam ettiğini ortaya koyuyor. Hamile hizmetçi ve onun çocuğu sorunu gerçektir, ama Marx'ların parayla ilgili ev içi sorunlarının ve Marx ile Engels'in casuslar ve komünistlerle ilgili yaşadıkları siyasi zorlukların dışındadır (R 23-4; KM 271-3; 38 CW 324-5, 402-3, 626--7).

Eğer ilk kez 1962'de kendisinden alıntılar yayınlanan bir belge çıkmasaydı, Freddy, Engels'in ya da Marx'ın yaşamı düşünülürken tamamen önemsiz biri olurdu. Orada anlatılan öyküye göre, Freddy birden bire, Marx ile ailesinin ve –garip bir biçimde– Engels'in de akrabası olmuştur. Görünüşte öykü Marx'ı ve hizmetçiyle olduğu iddia edilen ilişkisini ilgilendirmektedir, ama sunulan anlatımda Engels merkezî roldedir.

Bilim insanlarından kimilerinin gerçek kabul ettiği ama kimilerinin de, belki Nazi ajanlarının sosyalizmi karalamak için uydurduğunu söyledikleri daktilo ile yazılmış bu belge, Engels'in hanehalkı dağıldıktan üç yıl sonra, 2-4 Eylül 1898 tarihinde, kızlık soyadı Strasser olan Louise Freyberger (1860-1950) tarafından yazılmış bir mektuptur. Louise Kautsky, ünlü Alman sosyalist Karl Kautsky'nin (1854-1938) kısa zaman önce boşanmış karısı olarak, Lenchen'in ölümünden sonraki bir ay içinde Engels tarafından evini yönetmek üzere çağrılmış, o da Viyana'dan derhal gelmiştir. 1894'te, başka bir göçmen olan Dr. Ludwig Freyberger'le evlenmiş, o da yaşamak üzere Engels'in evine taşınmıştır. Bu da, Louise'den ve onun, o sıralarda yetmişlerinde olan Engels üzerindeki etkisinden hoşlanmayan Eleanor'un hoşnutsuzluğuna yol açmıştır (2 K 444; 2 H 725-6).

Belge, Engels'in Eleanor Marx'a yaptığı, temel iddiası Freddy'nin babasının aslında Marx'ın kendisi olduğu biçimindeki ölüm döşeği açıklamasının uçuk bir öyküsünü anlatmaktadır. İddiaya göre Engels, ölümünden sonra Freddy'ye adaletsiz davranmış olmakla suçlanması halinde, babalık ithamından

korkarak "gerçeği" açıklamıştır. Belgenin tarihi Eleanor'ın intiharından altı ay kadar sonradır, dolayısıyla eğer bir mektup varsa, bilgi için Eleanor'a ulaşılamayacaktı, ama Marx'ın İngilizce çevirmeni Sam Moore (~1830-1911) ve Eleanor'ın ablası Laura gibi öyküyle şöyle ya da böyle ilgili başkaları o sırada hâlâ sağdır. Varsayılan mektubun yazıldığı kişi, Alman sosyalist ve sendikacı August Bebel (1840-1913) ya da bu öyküyü Louise'den öğrenen bir başkası bunu kendilerine sorabilirdi.

Freyberger "mektubu" –eğer böyle bir şey varsa– Marx'a ve yapıtlarına kötü bir gölge düşürmüş, Engels'in ölüm döşeğini de Viktorya çağının dokunaklı bir oyun sahnesine çevirmiştir. Böylesi tuhaf bir öyküden sonra durumu başka türlü görmek güçtür, ama şimdi artık olayların bu çok iyi bilinen sürümü, elimizdeki olgularla inceden inceye sınanmalıdır. Özellikle Engels'in –kanıtlanmış ve öyle olduğu iddia edilmiş– davranışları, özenle gözden geçirilmelidir.

Freddy'nin 1850'de ana rahmine düştüğü ve 1851'de doğduğu sırada, olayın önemli dört kişisi, bildiğimiz kadarıyla, Lenchen, Marx, Bayan Marx ve Engels'tir. Hizmetçinin gayri meşru bir çocuk doğurması hanehalkı için herhalde zor ve sıkıntılı olmuştur, çünkü durum, gerçekten insani her çözümü engellemekteydi. Bayan Marx uzun süredir birlikte olduğu hizmetçisini kaybetmek istemezdi, Lenchen de kuşkusuz ekmek kapısını. Lenchen'in babasız bebeğiyle birlikte Marx'larda kalması, baba kim olursa olsun ya da kim baba bilinirse bilinsin, evdekileri "özgür aşk"la, ahlaki sorumsuzlukla ilişkilendirirdi. Durum meşru çocuklar bakımından özellikle sorunluydu; özellikle genç kızlar –o zamanın ölçütlerine göre– ahlaksızlığı ortada olan bir durumla karşı karşıya kalacaklardı. Bu görüşler, hem geleneksel tutucular hem sorumluluk sahibi komünistlerce, farklı nedenlerle de olsa paylaşılıyordu. Ne olursa olsun, böyle bir düzenleme, hem komünizm için kötü izlenim, hem

de meşru ve gayri meşru çocuklar için taşınması güç bir yük olurdu. Lenchen bebeğiyle birlikte ayrı bir eve çıkarılabilirdi, ama Engels'in –mazereti gerçek olsa da olmasa da– olanakları bunun için muhtemelen yetersizdi; ayrıca babanın kendisi olduğu düşünülse de düşünülmese de, bu "ahlaksızlıkla" bağlantısı, pekâlâ olabileceği gibi duyulduğu takdirde, kendi ailesini de ciddi bir utanç olasılığına karşı koruma isteğine aykırı olurdu. Kaldı ki, Engels ailesi, ne de olsa işvereniydi. Olabilecek en uygun çözüm, çocuğu evlatlık olarak vermek ve orada bırakmaktı, bildiğimiz kadarıyla da yapılan bu oldu.

Lenchen buna pek itiraz etmemiş olmalı, evdeki konumunu korumak onun hayrınaydı; Marx ailesi ek bir yükten kurtuluyordu, komünist amaçlar haksız eleştiriye maruz kalmıyordu. Lenchen'in kendine güvenle evde kalması ve Eleanor'ın, yavrusu başka bir eve gönderilen anneye karşı herhangi bir haksızlık yapılmış olduğu yolunda en ufak bir imada bile bulunmamış olması, bu varsayımı doğruluyor. Eleanor'ın gözünde en büyük adaletsizlik, Freddy'nin evlatlık olarak –zor olduğu kesin bir biçimde– annesinden ve kültürlü bir hanehalkının uygarlaştırıcı etkisinden uzak büyümesi olabilirdi.

Bu dörtlü, ömürleri boyunca birlikte mutlu yaşadı ve sonunda Lenchen, hem Marx'ın hem Engels'in evinde, herhangi bir isteksizlik belirtisi göstermeden hizmetini sürdürdü. Burada da duyulmayan bir ses var, çünkü vasiyetinden başka herhangi bir yazılı beyan bırakmadı, ama her iki hanehalkının anıları da onun isteyerek hizmet ettiğini doğrulamaktadır. 1850'lerin dört başkişisi arasında, para, annelik, babalık ya da başka bir konuda güçlükler çıktıysa, bunlar hızla çözüldü ve bir daha da hiç ağza alınmadı. Bayan Marx eğer babanın Karl olduğunu bilse, kendi yazışmalarında bu can sıkıcı olaylardan hiç bahsetmezdi; aile yaşamının gereklilikleri konusunda çok ince eleyip sık dokuyan bu kadın, böyle bir hikâyenin yayılmasını istemezdi. Muhtemel-

dir ki bu yorumları, kocasıyla yakın ilişkisinin dışında, kendisini derinden etkileyen bir duruma ilişkin olarak yapmıştı.

Eğer Engels baba olsaydı ya da Marx'ın kabahatini üstlenseydi, dedikodunun bol olduğu, kin dolu göçmen topluğunda bu hikâye mutlaka duyulurdu. Aslında Engels, bu tür dedikoduların üstesinden kendi başına gelebilecek beceriye sahipti. 1846'da Paris yakınlarındaki komünist temaslarına ilişkin olarak Marx'a yazarken, açık seçik şöyle ifadeler kaleme almıştı: "Hepsinden iyisi de evde ... 2 kadın, 2 erkek, biri kuşkulu birkaç çocuk var ve bütün bunlara rağmen orada hiçbir şey olmuyor. Oğlancılık bile yok" (38 CW 55).

Hepsi için Marx'ın ya da Engels'in uzun dönemli arkadaşı denemeyecek, hayli konuşkan hatırı sayılır sayıda insan Freddy'nin varlığını biliyordu, Freddy'nin annesinin hem Marx'ın hem Engels'in yakın çevresinin içinde olduğu da gizli saklı bir şey değildi. Bu ikisinden biri için –dolayısıyla da komünist hareket içindeki "Marx tayfası" için– Freddy'nin babasının kim olduğu sorusunun ciddi bir sorun yaratma olasılığı bulunsaydı, olayın başlıca tarafları çocuğu kolayca Demuth'un bir yeğeni ya da başka bir akrabası diye yutturabilirlerdi.

Aslında yetişkin Freddy, aile içinde Lenchen'in, büyük haksızlığa uğramış ve yardıma muhtaç oğlu olarak biliniyor ve seviliyordu. Engels'in ölümünden önce ve sonra Eleanor onun hakkında öyle konuşmuştu, bu nedenle Freddy konusundaki sırrın açıklanmasının ona yapılması, onun da Engels'in kâğıtlarını karıştırıp Marx'ın babalığını gösteren herhangi bir kanıtı yok etmiş olması pek olası değildi. Eğer 1895'te böyle bir skandalı duymuş olsaydı, Freddy'ye eskisi gibi davranmaz, onun haksızlığa uğradığı konusunda aynı türden ifadeler kullanmazdı. Freddy ile ilgili eldeki yazışmalar, Marx'ın kızlarının 1882 öncesi bir dönemde başlayıp 1911'de Laura'nın intiharından hemen önceki

mektupla sona eren, Freddy ile –Freddy'nin de onlarla– sağlam ve sürekli ilişkilerini yansıtıyor. Lenchen, Eleanor'un ikinci annesi, Freddy de yarı kardeşi gibi olduğundan ve Lenchen'in gerçekten de Marx ailesinin bir üyesi olması nedeniyle, Eleanor'un onun, Engels'in vasiyetinde öbür Marx mirasçılarıyla eşit muamele görmesi çabaları ancak bu şekilde anlaşılabilir. Ayrıca Engels'in mirası Eleanor'un kullanabileceği belki de tek nakit kaynağıydı. Eleanor'un 1892'de yaptığı, "Freddy'nin Engels'in geçmişinin parçası olduğu" yolundaki yorumu gayet doğruydu, ama ilk olayın başlıca dörtlüsünün öbür üçünden söz etmemesinin nedeni, o mektubu yazarken hepsinin ölmüş olmasıydı. Daha sonra Freddy'ye yapılan haksızlıklardan söz ederken bu sefer Engels'i de anmamıştı, çünkü o zaman o da ölmüştü.

Engels'in Freddy'ye karşı sözü edilen kızgınlığı, eski bir utancın yeniden gündeme getirilmesiyle ilgidir diye düşünülebilir; çünkü Freddy'nin durumu hiçbir şekilde komünist olarak kendisine ve Marx'lara olumlu yansımayacak, çeşitli yollarla harekete zarar verecek biçimde yorumlanabilecektir. Freddy'nin Londra'da ortalıkta olması, çocukluğunda nasıl bir muamele gördüğü ya da belki de babasının kim olduğu gibi sorular sorulmasına yol açabilir, kötü niyetli bir soruşturma açılırsa Engels'in ve başkalarının duygusuz davranmadıklarını kanıtlamak zor olabilirdi.

Engels zaten Burns kardeşler meselesinde eleştiriler karşısında kırılgan bir hale gelmişti, dolayısıyla ilk savunma hattını geleneksel ağzı sıkılığa dayandırmıştı. Kendi ilişkileri hiçbir zaman açıkça ortalığa yayılmamış, "özgür aşk" gibi görülmemiş, işin içine çocuk karışmamıştı –neden öyle olduğunu ise tam olarak bilmiyoruz. İlle de araştırmak isteyenlere bunlar, –sadece resmî nikâhı dert etmemiş– sorumlu ev içi ilişkiler olarak görünecekti. İrlandalı kızlara "doğru davrandığı" açık olduğundan, ne tutucular kirli siyaset peşinde koşturup onun geçerli anlaşması

hakkında bir şey yapabiliyordu, ne de komünistler Marx'la hesaplaşmaya kalkışabiliyordu. Freddy'yle ilgili durumu açıklamak ve haklı göstermek ise çok daha zor olabilirdi.

Freyberger "mektubu" konusunda en garip şey, Marx ve Engels hakkındaki suçlamaların hayli heyecan uyandırıcı olması, ama 1960'lara kadar bunların hiç bilinmemesidir. "Mektup" Almanya'daki en tanınmış sosyalist liderlerden birine hitaben yazılmıştı. Onun eline mi geçti, yoksa başkasının mı, ya da hiç gönderilmedi mi? Peki neden Louise bu meseleyi tekrar hiç kurcalamadı? Enerjik ve kararlı bir kadındı, "mektubun" amacı da dünyaya bir açıklama yapmaktı; bir kere yazdıktan sonra, 1950'de ölümünden önceki yaklaşık *elli iki yıllık* bir süre boyunca, bu heyecan uyandırıcı haberin peşini bırakması anlaşılır gibi görünmüyor.

Öyleyse Freyberger "mektubu"nun büyük olasılıkla özgün olmadığını söyleyebiliriz. Özgün olsa bile, Louise'in ölüm döşeği açıklamasını anlatışı, belgedeki başka bazı "olgular" kadar kuşku uyandırıcıdır. Hatta Engels'in ölüm döşeğinde böyle bir şey söylediği doğru olsa bile, Freddy'nin babasının Marx olduğu yine de kuşkuya açıktır. İkisinden biri suçlanacaksa, Engels, Marx'tan daha iyi bir adaydır; nitekim Eylül-Ekim 1850'de Londra'da yaşamaktadır. Daha genç, bekâr ve daha yakışıklı olan odur, işçi sınıfından kızlara eğilimi vardır; Lenchen onun tam yaşıtıdır. 1847'de Marx'a Paris'ten yazan Engels, bir keresinde, *grisettes* – giydikleri külrengi ucuz pamuklu elbise nedeniyle kendilerine bu ad takılan "kolay" işçi sınıfı kızları– konusuna coşkuyla dalmıştı: "Bir kere olsun, mutlaka o sıkıcı Brüksel'den çıkıp Paris'e gelmen gerekiyor; bana kalsa, seninle bir âlem yapmaya can atıyorum. 5000 frank gelirim olsaydı, hışırım çıkana kadar kadınlarla uğraşmaktan ve keyif çatmaktan başka bir şey yapmazdım. Fransız kadınları olmasa, yaşam çekilmez olurdu. Ama *grisettes* var oldukça, her şey iyi ve güzel!" (38 CW 115).

Buna karşılık Karl, çilekeş karısı Jenny'ye bağlıydı, –mektuplarında biraz yakınsa da– ona her bakımdan düşkündü; bir oğlu olmasını da ölesiye istiyordu. İki oğlunun –Edgar ya da "Musch" (1847-55) ile Guido ya da "Föxchen" (1849-50)– ölüm acısını tattı. Küçüğünü henüz yakınlarda, Kasım 1850'de kaybetmişti. Üçüncü kızı Franziska'nın doğumunda şöyle demişti: "Heyhat, karım oğlan değil kız doğurdu. Daha da kötüsü bebek pek cılız." Yaşayan son çocuğu Eleanor Ocak 1855'te doğduğunda Engels'e şöyle yazdı: "Karım *gerçek* bir YOLCU doğurdu ve ne yazık ki *mükemmel* 'CİNSİYET'ten. Çocuk erkek olsaydı iyi olurdu."

Lenchen ile Bayan Marx birbirlerine pek yakındı –Lenchen, Jenny için von Westphalen'lerle ve geçmişteki mutlu günlerle bir bağdı– ve Helene Demuth için "Frau Marx" hayattaki tek varlığıydı. Hiç kuşku yok ki ikisinin birlikte geçirdiği zaman Jenny'nin Karl ile geçirdiğinden fazlaydı, Marx çalışmalarına Britanya Müzesi'nde uzun saatler ayırıyordu. Lenchen'in hanımının arkasından iş çevirdiğini düşünmek güç görünüyor. Eğer Karl hizmetçi üzerinde zor kullandıysa, Jenny'nin, ev düzenini hiçbir şey olmamış gibi sürdürebileceğini düşünmek de kolay değildir.

Marx'ın karısı Jenny bir keresinde, sürgündeki 48'lilerden biri olan August Willich'ten (1810-78) yakınarak, kafasında baştan çıkarma fikriyle evin etrafında sinsi sinsi dolaştığından söz etmişti. Böyle biri, Freddy'nin babası olmak için Marx'tan da Engels'ten de daha iyi bir aday gibi görünüyor. Freddy'nin nüfus kaydındaki Henry adı muhtemelen Karl Heinrich Marx'tan, Frederick de herhalde Friedrich Engels'ten gelmektedir; Engels'in başka bir adı yoktu, ama bazen kendi adının İngilizcesini kullanırdı. İki isim de herhalde, çocuk için en iyisini yapmaya çalışan mutsuz anne ve onun perişan haldeki hanımı tarafından, uzaktan konmuştur. (38 CW 326; 39 CW 509; 1 K 21; KM 246-7).

"Marx'ın gayri meşru çocuğu" hikâyesi, Freyberger "mektubunun" elbette en ilgi çeken yönü olmuştur. Ama bu belge, buradaki bağlamımızda, Engels'e ilişkin suçlamalar, yani ölüm döşeğindeki ve önceki davranışları bakımından da inceden inceye gözden geçirilmelidir. Yazıldığı varsayılan mektupta Freyberger şöyle diyor: "[Engels] adının lekelenmesini istemediğini söyledi. ... Marx'ı ciddi bir aile kavgasından kurtarmak için suçu üstlenmişti. Marx'ın o sırada Manchester'da olan General'e [Engels'in takma adı] yazdığı mektubu gördüm. ... Bu mektubu aldığına inanıyorum, ama aralarındaki birçok yazışma gibi bunu da imha etmiştir" (R 134-8).

Eğer Engels, Freyberger "mektubunun" iddia ettiği gibi, Freddy'nin babalığı konusunda herhangi bir aşamada kaygı duysaydı -ki duyduğuna ilişkin hiçbir kanıt yok-, kendisini temize çıkaracak tek kanıtı yok etmek istemezdi herhalde. Daha olası görünen biçimde, kendi itibarından çok komünist davaya zarar vermemek için Marx'ın adının temiz kalmasına özen gösterseydi ve eğer elinde Marx'ı suçlamaya yarayacak bir mektup olsaydı, Louise Freyberger 1890'da onun evine gelene kadar bunu çoktan yakmış olurdu. Ne var ki, Engels'in, ölüm döşeğindeyken, en sığ biçimde kendi ahlaki itibarı konusunda birdenbire dayanılmaz biçimde titizlenip bütünüyle varsayımsal bir saldırıdan korunmak için Freddy'nin babalığını Marx'a yüklemiş olma olasılığı pek küçüktür. Aslında Engels, Marx'ın çocuklarına destek olmak için özel ihtimam göstermiştir ve eğer Freddy de onun çocuğu olsaydı vasiyetnamesine bir ek daha yazar, onu da mirasçıları arasına katardı. Böylece de kendini, dayanaksız "kötü muamele" suçlamasına karşı, açık bir destek kanıtıyla korumuş olurdu.

Özetlersek, Engels kendi adından çok, komünist hareketin temiz adı ve onun içinde ilk ve en önemlisi olan Marx'ın temiz adı için çok daha fazla kaygı duyardı. Ölene kadar elli yılını bu uğurda harcadı ve her ne sebeple olursa olsun, Marx'ın adını le-

kelemek istemezdi. Onun yaşamında kişisel olan ve siyasi olan, böyle sağlam bir şekilde birbirinden ayrılamayacak kadar iç içe geçmişti; gerçekten de, ikisi neredeyse tek ve aynı şey olmuştu. Freyberger "mektubu", tam da Engels'in söyleme olasılığı *en düşük* olan şeyi göstermesi bakımından öğreticidir. Siyasi eylemi, kişisel ilişkilerinde –bunların ne olduğunda ve nasıl yürütülmesi gerektiğinde– büyük yer tutar; aslına bakılırsa, siyasi eylem düşüncesi kişisel yaşamını tamamen kaplamıştır.

6

Kıta Avrupası Komünisti

Engels genç yaşından beri politik bir canlıydı, kendi izini bırakmaya kararlıydı. Siyaset onun için para getiren bir uğraş değildi. Mali ihtiyaçlarının neredeyse tamamı şu ya da bu şekilde ailesi aracılığıyla karşılanıyordu, ama komünist siyaset, hayatının işiydi. Bu işte iki önemli yol ayrımıyla karşılaştı.

Birinci yol ayrımı, yazma –yani gazetecilik ve kitapçık yazarlığı– ve siyasi eylemin başka biçimleri arasındaki ilişkiydi. Engels'in zamanında siyasi eylemin yazma dışındaki diğer biçimleri, konuşma yapma, tartışma grupları, kamu gösterileri, işçilerin eğitimi, grup ya da parti kurma ya da dağıtma, eşgüdüm örgütlerinin düzenlenmesi, toplantı ve kongreler yapmaktı. Çoğu siyasal eylemci gibi Engels için de bütün bunlar –siyasi yazarlık ve siyasal eylemlerin öbür türleri– sonuca götüren araçlardı. Ama hangi araçların seçileceğine karar vermek ya da bunların hangi birleşimlerle nasıl yürütüleceği her zaman ciddi zorluklar barındıran konulardı.

Bir tür eyleme harcanan zamanın öbür türü sürdürmeyi engelleyeceği açıktır; Engels'in yaşamında, önceliği siyaset yazarlığı almıştır. Bu zorunluluk büyük ölçüde, komünist siyasetin ve sürgünde neredeyse bütün yaşamının gizli sürdürülmesi gereğinden; sansüre ve polis tacizine rağmen, yazılarını yayınla-

masının, örgütsel eylemlere göre genellikle daha güvenli, daha verimli bir seçenek oluşturmasından kaynaklanmıştır. Öte yandan siyasi partilerin ve devrimci örgütlerin gelişmesinde, daha sonra "standart yazarlar" haline gelen Engels ve başkalarından daha büyük roller oynayan, çok sayıda sosyalist ve komünist, hatta anayasacı liberal ve köktenci demokrat vardır. Ne var ki, birçok örnekte örgütsel eylemciler, düşünsel bakımdan hâlâ erişilebilir olan genel sorunlarla ilgilenip daha yaygın yayın yapan –Engels gibi– yazarlara kıyasla, daha az incelenmiş, daha az anlaşılmıştır.

Engels, örgütsel eylemle siyaset yazarlığı arasındaki dengeyi kendi kişisel tercihinin bir sonucu olarak kurmuştur. Bir bakıma bu, kendisini siyasi dünyaya sokan ilk fırsatların gazetecilik sayesinde karşısına çıkmış olmasının ve yayın yoluyla, okumuş bir izleyici kitlesine ulaşabilmesinin devamıdır. Bu nedenle devrimci komünist olarak yaptıkları, geriye bakınca ne kadar ünlenmiş görünse de, yaşamı sırasında biraz sınırlı kalmıştır. Dahası, onun yaşamuğraşında tek başına yazarlığın siyasi eylem anlamına geldiği de söylenebilir. Bu da onun siyasi bakımdan verimli, belki de daha verimli olabilmesini engellemiştir.

Öbür yol ayrımı, Engels'in bir komünist olarak kendini içinde bulduğu nazik siyasi konumdur. Yönetime katılmayı amaç edinen demokratik haklar hareketi Avrupa'da henüz başlıyordu ve yurttaşın temsilinin kurumlaşacağı anayasal düzenlemeler yeni yeni gerçekleşiyordu. Temsilî ve hesap verebilir bir hükümet için çabalayan bu hareket, yerleşik krallık sistemi ile feodal toplumsal düzenin kalıntılarına karşı çıktığı ölçüde, sosyalistlerle komünistler bunu yürekten destekliyordu. Sosyalistlerle komünistler, siyasi hayata katılan, bu amaçlara yönelik olarak örgütlenen, düşüncelerini gittikçe daha çok ses getiren bir kamuoyuna aktaranların sayısının artması ölçüsünde, demokratik hareketle birlik olmaya çalışıyordu. Sosyalist ve komünistler

bu şekilde davranarak ve bunları feodal geleneklere ve keyfî yönetime göre bir ilerleme sayarak, anayasal meşruiyet ve orta sınıf siyasetinin ilkelerine oturan bir temel oluşturmayı umut ediyordu. Ama sosyalist ve komünist ilkeler işin içine girince, demokratik hareketle bağlaşıklık konumları bir şekilde sarsılıyordu. Kendilerini tanımlayan amaçlar doğrultusunda, demokratik ilkelerin, yerleşik yoksulluğun ve sanayi toplumunun belli illetlerinin oluşturduğu "toplumsal sorun"a yeterince merhem olamayacağını söyleyerek, bunları eleştiriyorlardı.

Orta sınıf anayasacılığından uzak durmak, sosyalist ve komünistlerin siyaset yazılarını ve öbür eylemlerini dar bir çevreyle sınırlayacak, adanmış yandaşları cezbedip bunları yanlarında tutmayı zorlaştıracaktı. Ama demokratik hareketle bir bağlaşım oluştururken bir de sosyalist ve komünist kimliği açıkça korumak, onları kaçınılmaz olarak, "çok uzağa, çok hızlı gitme çabalarının uygulanamaz olduğu" suçlamalarına maruz bırakacaktı. Daha da önemlisi, antidemokratik bir bozgunculuk ve toplumsal felaket getirecek bir yoksayıcılık [nihilizm] suçlamalarıyla, birlikten uzaklaştırılmalarına da yol açabilirdi. Böyle bir konumda bulunan sosyalist ve komünistler, kolayca düşman ediniyor ve dostlarını yanlarında tutamıyorlardı, bu yüzden de Engels, yaşamının büyük bir bölümünde, komünizm kavgasını gerçekten de küçük bir grupla birlikte vermiştir.

Orta sınıf demokratları, ilkesel olarak, konuşma ve örgütlenme özgürlüğüne bağlıydılar, bu durumda, sosyalist ve komünistler de, kendi eleştirel görüşleri ve sürekli kışkırtıcılıkları için biraz hoşgörü bekleyebilirdi. Ama sosyalizmle komünizm, iki nedenle, demokratik siyaset için sık sık tehlike yaratıyordu. Birincisi, mülkiyetin yeniden dağıtılması konusu orta sınıfa fazla köktenci geliyordu; ikincisi, mevcut düzeni devirme niyetleri yüzünden resmî baskıyı davet ediyorlardı. Olası bağlaşıklar konusunda örgütlerin içindeki hoşgörü –içeriden temel değişiklik-

ler peşinde koşmaları, dışarıdan ise yıkım getirmeleri nedeniyle– hayli sınırlıydı. Ama sosyalistlerle komünistler, demokratik hareketle aynı safta olmak zorundaydı, çünkü bu birlik kendilerine, siyaseti etkilemek ve uygulamada başarılı olmak için en elverişli yolu sunuyordu.

Engels Almanya'daki komünistlere kendi adıyla yazdığı bir mektupta şu taktikleri salık vermiştir: "Alman dürüstlüğünü, yürekten doğruluğu ve adabı bir yana bırakıp kurnazca davranın, basın özgürlüğü, anayasa ve benzeri istemleri içeren dilekçeleri imzalayıp destekleyin. Bunlar bir kez elde edildi mi k[omünist] propagandanın şafağı doğacaktır. ... Bir partide ilerleme yönündeki her şey desteklenmeli, usandırıcı vicdani tereddütlere düşülmemelidir" (6 CW 56). Ama bir gerçek olarak, "buradaki [Almanya'daki] bu köktenci burjuvazinin dahi bizi gelecekteki düşmanı olarak görüp çok kısa süre sonra onlara doğrultacağımız bu silahları elimize vermek istemeyeceğini" de kabul etmiştir (38 CW 172). Engels siyasette, demokrasi savaşını yürütürken komünist bir Makyavel olmayı hedeflemiştir, ama rakiplerini de daha az kurnaz bulmamaktadır. Bu yüzden siyasi yaşamuğraşında ciddi düş kırıklıklarına uğramıştır.

Bu ve bundan sonraki bölümün yol gösterici soruları şunlardır:

> 24 yaşından itibaren Engels, yazma dışında, hangi siyasi eylemlere girişmiştir?
>
> Bu noktadaki siyasi başarıları nelerdir?
>
> 1845'ten sonra hangi önemli düşünsel gelişmeler olmuştur? Engels'in önceki yıllarda geliştirdiği bakış açısıyla bunların ilgisi nedir?

I SINIF SİYASETİ

Askerliğini yapmak için Berlin'e gittiği 1841 güzü ile Marx'la siyasi işbirliğini başlatmak üzere Brüksel'e yerleştiği 1845 baharı arasında Engels, kırk altı makale ve kitapçığın yanında hacimli bir kitap yayınlamış, Marx'ın ve kendisinin ayrı ayrı imzaladıkları bölümleri bir araya getiren *Kutsal Aile* kitabına kısa katkılarda bulunmuştur. İkisi içinde Engels, çok daha üretken ve başarılı bir siyaset yazarıdır; aynı sürede Marx tek imzalı otuz dokuz makale yayınlamış, pek az yapıtta ortak yazar olmuş, *Kutsal Aile*'nin daha büyük bölümünü o yazmıştır. Ama Marx'ın çabasının çoğu, öğrencilik günlerinde olduğu gibi, yirminci yüzyıla kadar neredeyse bütünüyle yayınlanamadan kalmıştır: *Hegel'in "Hukuk Felsefesi"nin Eleştirisi* ile *Ekonomi Politik ve Felsefe El-yazmaları.*

Kasım 1844'te Engels Barmen'deyken, yeni omuzdaşı Marx'a yazdığı bir mektupta, aydın kalem kavgası [polemik] siyasetinin belli yetersizliklerini dile getirdi. Başka aydınlara karşı eleştiri yazmakla sınırlı kaldıklarından, onları "güncel toplumsal sınıf siyasetiyle yeterince ilgilenmeyip kavramlarla oyalandıkları için suçlamakla" yetindiklerinden yakındı. O sonbaharda Paris'te ikisi bir hafta kadar bir araya geldiklerinde, felsefe, tarih ve düşünselcilik [idealizm] izleklerini içeren on matbaa yaprağı –seksen kitap sayfası– boyutunda Almanca bir kitap yazma konusunda anlaşmışlardı. Engels, bir düzine dolayında sayfadan oluşan kendi katkısını çabucak tamamladı. Marx, bir Alman yayınevine yazdığı mektupta, yapıtın sansürün takılacağı türden olmayacağını bildirdi, ama yayınevi basmayı reddetti. Sonunda Frankfurt am Main'da bir yayınevi buldu ve "Bruno Bauer ve Şürekâsına Karşı, Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi" yayınlandı. Engels'in hedefinde, Bauer'in hepsi de önemsiz izleyicileri olan Carl Reichardt, Julius Faucher (1820-78) ve Ernst Jungnitz (ölümü 1848) vardı;

Marx ise, uzun tartışmalarla, ataklarının çoğunu Edgar Bauer, Pierre-Joseph Proudhon (1809-65), Bruno Bauer ve aynı okuldan Stirner gibi başkalarına yöneltiyordu.

Marx bir eylem fırtınası içinde kitabı büyük ölçüde genişletti ve Engels'ten iki bakımdan eleştiri aldı. İlki, Marx'ın yirmiden fazla yaprağına karşılık bir buçuk yaprak katkıda bulunan Engels'in ortak yazar (hem de ilk isim) olarak görünmesiydi. Kitapçık, *Kutsal Aile* adıyla kitap haline gelmişti; bu dinsiz başlığın evde kendisine zorluk yaratacağından yakınıyordu. Ama Marx'ın, pek tanınmayan entelektüel karşıtlarına, kuramsal konularda kendini bu kadar uzun uzadıya hasretmiş olmasına, Engels daha çok kızmıştı.

Engels'in görüşüne göre Almanya'nın geri olmasının asıl nedeni, sosyalizmle komünizmin halkın önünde uygulamacılar yerine çoğunlukla felsefeciler tarafından ele alınmasıydı. Kendisi, Marx ve (bir süreliğine) Hess, bu metafizikçilere savaş ilan etmişti. Böylece Bruno Bauer gibi filozoflar, Engels tarafından zayıf sosyalistler olarak aşağılanmıştı, çünkü sadece kurgularla uğraşıyorlardı; kuramcı Stirner de, "ortaklaşacılık sistemi"nin çok uzağında olan bir bencilliği savunduğundan, özellikle mahkûm ediliyordu.

Engels ise tersine, sınai İngiltere'de işçi sınıfının güncel koşullarını incelemesi için gerekli İngiliz gazete ve kitaplarına boğazına kadar batmıştı ve kendi görgül çalışmalarını Alman burjuvazisine yönelik "darbeler" olarak betimliyordu. Sonraki yazı tasarıları, –Almanlara sanayinin gerçek yüzünü göstermek üzere– İngiliz iktisadi gelişmelerine ilişkin okunabilir incelemeler ve önde gelen Alman siyasal iktisatçısı Friedrich List (1789-1846) aleyhine bir kitapçıktı. Engels'in gözünde List, sınai gelişmenin getirdiği sınıf sisteminin tipik bir savunucusuydu ve görüşü, halkın anlayacağı bir dille çürütülmeliydi. Ama Marx'ın 1844 yılı içinde ham alıntılar ve bir elyazması biçiminde başlattı-

ğı, bir bütün olarak siyasal iktisat üzerine olgunlaşmış eleştirisi, Engels'e göre, sınai kapitalizmi destekleyen ya da en azından mazur gören iktisadi savların kuramsal bakımdan kesinlikle çürütülmesini sağlayacaktı. Ocak 1845'te Marx'ı bu devasa düşünsel görevi Nisan'a kadar bitirmesi için sıkıştırdı, biraz da yazarlık öğüdünde bulundu: "Benim gibi yap, *kesinlikle bitireceğin* bir tarih belirle." Engels'in Marx'a işi çabuk bitirip sonuçları baskıya hazırlaması yönündeki telkinleri sonraki yirmi yıl boyunca sürdü.

Engels'in kendisi, İngiltere ve Amerika'daki komünist toplulukların ilerlemesini olumlu, uygulanabilir örnekler olarak izlemekle daha çok ilgileniyor, görüşlerini gerçekçi bulduğu ölçüde, Fransız ve Alman sosyalizm kuramcılarını övüyordu. Sosyalist ve komünist yazının en iyi örneklerinin çevrilip Alman halkına sunulmasını amaçlıyordu. François Fourier (1772-1837), Owen ve hayli akılcı bir toplum reformu tasarlamış olan Claude Henri de Saint Simon (1760-1825) izleyicilerinden yapılacak çevirileri içeren tasarıya, Marx'ın da katkısını istiyordu. Engels, Fransız ve İngiliz düşünürleri tarih sırasıyla sunup sunmamayı kafasında tartarken, Marx'a, görüşlerin gelişmesine kuramsal ilginin, uygulamada etkinliği sağlama gereği karşısında geri planda kalması gerektiğini söylüyordu. Kitap Alman okura hitap edecek biçimde düzenlenmiş konularla başlamalı, ikisinin günün siyasi yaşamında öne çıkarmaya çalıştıkları komünist ilkeleri vurgulamalıydı. "Eğer sosyalizm tarihindeki kaynakları sıralamaya kalkarsak," diye yazıyordu, "korkarım bunu bitirmek hayli zaman alır, sonuç da sıkıcı olur." Tasarlanan ortak çalışmadan sadece, Fourier'nin ticaret üzerine elyazmasından bir parçanın, Engels tarafından yapılan çevirisi yayınlandı. Marx'ın katkısı, eğer varsa, pek az oldu.

Engels'in siyaseti, hayırseverlikten, soyluca tutumlardan ["*noblesse oblige*"] ve dinî coşkudan hayli uzaktı –bu tür tutumların farklı örneklerini, onun "yabancı", yani Alman olmayan,

sosyalist ve komünistler panteonu veriyordu. Küçük ölçekli yeni topluluklar kurmuş olan ortak yaşamcıların deneysel aşamadaki başarılarını överken, bu gruplara katılma ya da benzerlerini kurma düşüncesi, görünüşe göre hiç aklından geçmemiştir. Bunun yerine, onların deneme ve yanılmalarından çıkardığı derslerle Alman okurunu etkilemekle ilgilenmiştir. Onun okur kitlesi, Elberfeld'deki yerli orta sınıf ile daha sonra, Brüksel ve Paris'te, hatta New York'ta göçmen işçi sınıfıdır. Onun siyasette uygulama hareketine dair düşüncesi, çok geniş ve Hegelci tarzdadır: "Son seksen yılın bütün İngiliz ve Fransız tarihi, İngiliz sanayisi ve Fransız devrimi."

Mart 1845'te *Kutsal Aile*'nin bir nüshası sonunda Barmen'e ulaştığında, Engels kısa bir mektupla ortak yazarını kısaca övdükten sonra, kitabın çok uzun olmasından, geniş halk kitlesi için anlaşılmazlığından, genel ilgiye açıkça yönelik olmamasından yakındı. "Bunun dışında" diye belli belirsiz ekledi, "kitap olağanüstü güzel yazılmış," ama hacmi, yapıtlarını gülünç duruma düşürmek istedikleri yazarların küçümsenme derecesiyle orantılı değildi. Daha önceki bir mektupta Marx'a, felsefecilerle aydınların "her gün daha sıkıcı" hale gelen "kuramsal zirva"larından bıktığını, "[düşünselci] ilahiyat ve soyutlamaya karşı okunması ya da yazılması gereken her sözcükten, en az kaba maddecilik aleyhinde olanlar kadar" sıkıldığını zaten bildirmişti.

Engels ise kendi yazdıklarında "gerçek, yaşayan şeylere, tarihî gelişmelerle onların sonuçlarına" yöneliyordu. "Böyle bir yaklaşım," diyordu Marx'a, "düşüncelerimizi ellerimizle ya da gerekirse yumruklarımızla gerçekleştiremediğimiz, sadece kalemimizi kullanmakla yetinmek zorunda olduğumuz sürece, yapabileceğimizin en iyisidir." Aslında, Wuppertalli "vahşi ve kanı kaynayan boya ve ağartma işçilerini," –geceleri yerel burjuvaları dövme, bıçaklama ve soyma gibi– günlük sıradan işler haline ge-

len kişisel şiddet kullanma yerine, sanayi toplumuna komünizm yoluyla karşı çıkına hareketine katmak için can atıyordu. Yani 24 yaşındaki Engels, açıkça, sadece yazmak yerine başka siyasi eylem biçimlerine geçmeyi çok istiyordu. Hatta siyasi yazarlık konusunda, ortak yazarının yayın yapma çabalarının ve büyük ölçekli planlarının, Alman komünistleri üzerinde uygulamadaki etkileri bakımından kuşkuları vardı (4 CW 240-2, 644; 38 CW 5, 7, 10-13, 17-18, 25, 27-8).

Marx'ın kuramsal sorunlara önem vermesine biraz kuşkucu baksa da, siyasi konuları temel öncüllerine inerek tartışmasındaki derinlikten hayli etkilenen Engels, Nisan 1845 başlarında Marx'la gayri resmî bir siyasi birlikteliğe girdi. Engels daha önce Hess'le pek sıkı fıkı olduğundan, bu kaçınılmaz bir durum değildi. Gerçekten de Engels, Elberfeld'de Hess'le birlikte çalışmış, bir ara birlikte bir dergi yayınlamayı tasarlamışlardı. Ama Engels, Hess'in felsefi ve ahlaki düşünselciliğe yöneldiğinden kuşkulanıyordu. Marx siyasi anlamda bütünüyle uygulamacı olmasa bile, kendini kötü tanımlanmış düş ürünü kurgulara kaptıran Hess'in tersine, ilgi alanlarında gözlemci ve yazılarında ustura kadar keskindi. Hepsinden daha önemlisi, Marx'ın yarı-Hıristiyan, yarı-dinî ve hatta, insan kardeşlerine sevgiye ve bir öğretiye kökü körüne bağlılığa dayanan ahlaki bir sosyalizme –Engels'in köktenci tanrıtanımazlığıyla reddettiği bu türden toplumsal yeniden yapılandırma yaklaşımlarına– tamamen uzak olmasıydı. Marx'ın, var olan toplumun komünist eleştirisinin temelini, çatışan maddi sınıf çıkarlarının oluşturduğunda ısrar etmesine hayrandı Engels. Aslında, "Wuppertal'den Mektuplar"dan bu yana sınıf çözümlemesi zihnini işgal ediyordu. Marx'a göre, toplumsal çelişkinin çalışan sınıflar lehine çözümü, yeni toplumun, yani komünizmin uygulamadaki temeliydi. Sanayi ve ticaretin gerçek dünyasını solumuş olan Engels için, siyasi eylemin heyecan verici, gerçekçi öncülleri buradaydı.

Birlikteliklerinin ilk günlerinde Engels, Marx'ı ilk İngiltere gezisine götürdü. 12 Temmuz'dan 21 Ağustos 1845'e kadar olan haftalarda, Marx'ın tasarladığı siyasal iktisadın eleştirisi konusunda Manchester ve Londra'da mevcut kaynakları taradılar. Engels *Deutsch-französische Jahrbücher*'deki özet eleştirisiyle bu türden kuramsal araştırma yoluna zaten girmişti, bu yüzden verebileceği öğütler değerliydi. İkisi ayrıca, Alman siyasi yaşamını, yurtdışından da olsa, özgürleştirmeye çalışan göçmenlerin gevşekçe örgütlendiği Adiller Birliği'nin Londra şubesiyle de temas kurdu. Ama Marx'ın, sanayileşmenin tüm gücüne ve İngiltere'deki sınıf mücadelesinin açık uygulanışına ilk kez tanık olması, kimisi ölmüş, kimisi henüz hayatta olan kuramcılara ilgisini azaltmadı. Brüksel'e dönünce, Engels'in de yardımıyla, uzun bir eleştirel hiciv olan *Die deutsche Ideologie* (*Alman İdeolojisi*) kitabını yazmaya başladı. Fakat bunu ne makale dizisi ne de kitap olarak basacak bir yayınevi bulamadı. Bu kalın yapıt, "saf" insanlık felsefesi nedeniyle Feuerbach, Bruno Bauer, Stirner ve (Proudhon'un çevirmeni) Karl Grün'e (1817-1887) ve "hakiki" sosyalizmi geliştiren okula mensup başkalarına bir yergiydi.

Marx açıkça bu felsefecilerle gazetecilerin temelsiz kavramsal fikirlerinin gerçek bir tehlike yarattığını düşünüyordu. Kural tanımayan felsefe, ona göre, yolun sonunda inandırıcılıktan uzak kalacaktı ve siyaset konusunda gerçekten garip kimi sonuçlara götürmesi muhtemeldi. Üstelik "hakiki sosyalistler," orta sınıf liberallerinin –akıllarında farklı bir uzun vadeli plan olsa da, Marx ile Engels'in de– anayasal reformlar ve sivil haklar mücadelesini desteklemeye yanaşmıyorlardı. Gerçekten de Marx, Bauer gibi "Alman kuramcılarının" ve Grün gibi "hakiki sosyalistlerin" –kendi yeni bakış açısının temelini oluşturan– toplumdaki sınıf ilişkileri ve maddi çıkarlar konusunda kafa karıştırıcı tohumlar ekmelerinden korkuyordu. Elyazması notlarında bu bakış açısını, biraz anlaşılması güç biçimde, yeni bir maddecilik

diye betimledi, ama gerçekte bu, tarih ve siyasetin sınıf temelli bir çözümlemesiydi.

Hücuma maruz kalan felsefecilerin en itibarlısı ve en gelişmişi olan Feuerbach, komünist öncüllerin açıklanmasının düşünsel olarak yüksek nitelikli bir başlangıç noktasıydı. Gerçekten de, kimi Genç Hegelciler, eğitimleri ve ilgi alanları bakımından Marx ile Engels'i, kendini düşünselciliği tersyüz eden kişi olarak ilan eden Feuerbach'ın takipçisi olarak tanıtmaktaydılar. Ama Marx ile Engels, onun maddeciliğini, bakış açısı olarak yeterince toplumsal, içerik olarak da sınıf bilinçli bulmuyorlardı; onun ya da başka birinin takipçisi diye bilinmeyi de umursamıyorlardı.

Neredeyse tanım gereği "Alman ideolojisi" ile "hakiki sosyalizm" kimse tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmıyordu ve koca elyazmasının ancak küçük bir bölümü yayınlanabildi. Bruno Bauer'in *Kutsal Aile*'yi eleştirişine, Engels, Ren havzası basınında yer alan dört sayfalık imzasız bir yanıtla karşılık verdi; bu metnin bir parçasının kaynağı, *Alman İdeolojisi*'nin minik bir bölümüydü. New York'ta göçmenler için bir Alman gazetesi yayınlayan "hakiki sosyalist" Hermann Kriege'yi (1820-50) eleştiren, ortak yazılmış ve ilgililere gönderilen bir "genelge", belki de asıl büyük kitaba girecekti. Beck'in toplumcu şiiri ve Grün'ün düzyazıları üzerine Engels'in tarihî makalelere çevirdiği malzeme ve Marx'ın, Grün'ün başlıca yapıtını ele alan değerlendirme yazısı da, yine yergi tasarısının elyazması malzemesinden çıkmıştı. Engels ayrıca 1847 başlarında "hakiki sosyalizm" üzerine bir taslak kaleme almıştı, ama o makale yayınlanmadı.

Asıl büyük yapıta gelince –*Alman İdeolojisi*'nin elli matbaa yaprağı [yaklaşık dört yüz sayfa –*çev.*] tutacağı tahmin ediliyordu– Engels, Feuerbach konusundaki felsefi giriş bölümünün yayınlanmasının çok acil olduğunu düşünüyordu, ama bunu üstlenecek birini bulamıyordu. Engels'in aciliyet kavramı, belli görüşlerin düşünsel hoşluklarından çok, siyasette kişiliklere,

gerçek hayatta ise ele geçecek paraya bağlıydı. Marx'a elyazmasının boş beklediği her hafta için "yaprak başına 5-10 frank DEĞİŞİM DEĞERİ" kaybettiğini, birkaç ay sonra "Bauer ile Stirner'ın yaprak başına 10 franktan fazla para" getirmeyeceğini yazdı. Sonuçta, böylesine güncel bir konunun yayıncı gözündeki değeri, "yazarın *onur meselesi olarak* talep edeceği yüksek telif ücretine karşılık hiçbir ödemede bulunamayacağı bir düzeye" inecekti – ikisi de parasızlık çektiğinden bu nokta gerçekten de önemliydi (38 CW 79, 112-13; *bkz.* MEIR 67-71).

1843 güzünde Paris'e gitmek üzere Almanya'dan ayrılmadan önce *Rheinische Zeitung*'daki editörlük politikaları ve sansürle mücadeleleri sayesinde, Marx politik anlamda epey bir kötü şöhret sahibiydi. Gazeteden uzak düştüğünde ise, kuramsal konulara ve meslektaşı kuramcılara yönelik saldırılara odaklanmaya niyetliydi. Bütün bunlar 1847'de, "kooperatifler eliyle" üretim ve "adil" mübadele düşünceleriyle Alman sosyalizmini etkilemeye başlayan Proudhon'a eleştiri niteliğindeki *Felsefenin Sefaleti* ile taçlandı. Marx'ın Alman göçmen siyasetiyle temasta olduğu Brüksel ve Paris'te yayınlanan kitap, Fransızca kaleme alınmıştı; böylece, kendisinin de belirttiği gibi, "Proudhon kendi yanıtını yazabilecek" idi. Engels, Marx'ın planını harika olarak niteledi, ama Almanca konuşan komünistlerin beklentilerinin karşılıksız bırakıldığını da söyledi. Marx'a, "senin [iktisat üzerine] kitabının bir an önce çıkması son derece önemli," diye kaygısını belirtti, zira "muhteşem fikirlerinin halktan bu kadar uzun süre gizli kalması düşüncesinden arkadaşlar rahatsız oluyor" (6 CW 73; 38 CW 109, 112).

Daha önce 1847 boyunca Engels tarafından iki taslağı yazılan, Ocak 1848'de Marx tarafından tamamlanan imzasız *Manifest der kommunistischen Partei* (*Komünist Manifesto*), üslubu ve içeriği bakımından, Marx'ın derine inen ama çapraşık eleştirilerinden çok, ilginç bir biçimde, Engels'in gazeteciliğini, kitap ve deneme

yazarlığını çağrıştırıyordu. Bu ince kitapçık siyasi bir başyapıttı; birkaç ay içinde yeni basımı yapıldı ve yaygın biçimde dağıtıldı. Bugün artık devletin felsefi kuramına büyük bir katkı olarak görülen, Hegel'in hukuk felsefesinin eleştirisiyle ilgili Marx'ın 1843 tarihli elyazmasını ya da şimdi çağdaş "Kıta Avrupası" felsefesinin önemli bir metni olarak kabul edilen, siyasal iktisadı eleştiren 1844 Paris elyazmalarını Engels asla yazamazdı. Ama her ne kadar Marx'ın düşüncelerinin niteliğine hayran kalsa da Engels bu yapıtları yazmayı istemezdi; zira burada hücum edilen son derece özel düşüncelerle sadece çok az sayıda insan ciddi anlamda ilgiliydi ve Marx'ın üzerinde durduğu noktaları neredeyse kimse anlayamazdı. Engels'te ve yazılarında çok belirgin olan, hedef kitleye odaklanmak, çabuk yayınlamak ve ani bir etki yaratmak, Marx'ta olmayan şeylerdi ve Engels'in komünist ajitasyon gibi siyasi yetenekler geliştirmesi, Marx'ın o zamanki abartılı eleştiri tutkusuyla uyuşmuyordu.

1840'ların ortalarına doğru, Almanya'da, anayasal bir iktidar için orta sınıf hareketi hızlanmıştı. 1844 sonlarına gelindiğinde Genç Hegelci aydınların siyasi yıldızı sönmeye yüz tutmuş, Engels de onların görüşlerini eleştirmek için Berlin günlerindeki kendi eski çabalarını bile küçümsemeye başlamıştı. Manchester'dayken üzerinde çalıştığı emekçi sınıfın durumu ve sanayileşmenin tarihi araştırmalarını, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'na 1846'da yazdığı kısa bir ek dışında, 1845'ten sonra fazla sürdürmedi. Böylece belli saldırı hedefleri ve çalışma konuları bir şekilde bir yana itilirken, 1848'e kadar olan üç yılda, burjuvazinin sınıf egemenliğini açığa vurma konusundaki uzun dönemli ilgisi öne çıktı. Toplumsal sorunlara dönük herhangi bir incelemenin ana görevinin, "*var olan toplumun eleştirisi*" olduğunu ileri sürüyordu (4 CW 614).

Engels 1844 sonlarıyla 1848 başları arasında, –Barmen'de, Brüksel'de, sonra da Paris'teyken– her zaman komünist bakış

açısından ve komünist davanın açıkça reklamını yaparak, konuya odaklı gazete yazarlığını sürdürdü. "Hakiki sosyalistlere" kısa da olsa hücum etse ve Alman liberal demokratlığından kökten cumhuriyetçiliğe geçen Karl Heinzen'in (1809-80) yayınladığı komünizm eleştirisine uzun bir cevap yazsa da, asıl ilgi odağı güncel siyasi olaylar ve konulardı. Makaleleri Almanya, Belçika, Fransa ve İngiltere basınında yayınlanmak üzere yazılmıştı, bunları basan gazeteler de sosyalist ve komünistlerden saygın reformistlere kadar değişiyordu. Almanca, İngilizce ve sonunda Fransızca da kullanan Engels, Almanya'daki ve Kıta Avrupasının başka yerlerindeki ve İngiltere'deki sınai çalkantıların günlüğünü tutarak; çeşitli Kıta Avrupası ülkelerindeki komünist yazarlara ve bunlara yakınlık gösteren basına yönelik tacizleri kınayarak; Britanya, Fransa ve Almanya'daki siyasi güç dengelerini ve göreli iktisadi gelişme düzeylerini karşılaştırarak; İrlanda sorununa, Çartist kampanyaya ve tahıl yasaları karşıtı kışkırtıcılığa el atarak; Avrupa anayasacılığındaki gelişmelerin işçi sınıfı hareketinin geleceği üzerinde yaratacağı etkilere kafa yorarak; kendi tanıdık alanında dolanıp duruyordu.

Engels, sanayi toplumunu inceleyip orta sınıfın özel mülkiyeti savunmadaki ikiyüzlülüğünü ortaya çıkarmak için birkaç yılını "olguların dili"ne ayırmıştı. Siyasi yararından hiç kuşku olmayan ve işçi sınıfını inceleyen görgül çalışmalarını, "teorisi ve pratiği arasındaki çelişkileriyle saygın sosyeteyi ve onun bütün yaşam tarzındaki sıkıcılığı" teşhir eden, daha ciddi ve patlama etkisi yaratabilecek incelemelerinden özenle ayrı tutuyordu. Mevcut toplumun derinlemesine kınanmayı hak ettiğini ve "tek başına burjuvaziyi –yani, proletaryaya dönük tavrını bir kenara bırakıp burjuvazinin kendi içindeki ilişkileri– eleştirerek, toplumun yeniden yapılanması gerektiği sonucuna varılabileceğini ileri sürüyordu. O güne kadarki Alman toplumsal eleştirisi konusunda özellikle iğneleyiciydi: "Özgür aşk konusunda, kadının konumu ve özgür-

leşmesi konusunda şurada burada konuşulduğu doğrudur, ama sonuç ne olmuştur? Bulanık birkaç söz, birkaç aydın kadın, biraz sinir bozukluğu ve Alman ailesine ilişkin epeyce dövünmeden başka bir şey çıkmamıştır ortaya!" (4 CW 643-4).

Engels Barmen'deyken kendi komünist çözümleme gücünün, –kalabalıklarda kendiliğinden gelişen şiddet tehdidiyle birleşince– Wuppertal orta sınıflarını, özel mülkiyetin (kendilerine olan) faydasından vazgeçirip ortak mülkiyetin (herkes için) erdemlerine döndüreceğini ileri sürmüştü. Ama işçi sınıfından daha çok coşku ve daha da az direnç bekliyordu. Orta sınıf gençliği içinde birkaç cumhuriyetçi, aslında komünist de bulunduğunu, ama bunların sayısının ister istemez az olacağını kabul ediyordu. Demek ki komünistler bu kesimlere güvenemezdi, onun yerine, "çalışan Demokrat ve Komünistlerin şanlı saflarına" bel bağlamak daha doğruydu. "Almanya'da," diyordu, "emekçi sınıflar söz konusu olduğunda Demokrasi ve Komünizm eşanlamlıdır!"

Engels, "*Demokrasi bugünlerde komünizmdir*" ve "bütün Avrupalı demokratlar ... kalben az çok komünisttir" çizgisini benimsedi. Ona göre bunun nedeni "mutlak monarşiden çağdaş temsilî devlete geçişin, hiçbir biçimde büyük halk kitlesinin yoksulluğunu ortadan kaldırmaması" idi, ama onun yerine yeni bir sınıfı, burjuvaziyi iktidara getiriyordu. Bu sınıf, sermayesi sayesinde "kitlelere" ağır baskı yapar ve dolayısıyla, "halk kitlesinin temsilcileri olanların, yani sırasıyla komünistlerin ve de sosyalistlerin *en önde gelen* karşıtıdır." Engels'e göre işçi sınıfı şimdiki sistemden yarar görmemekte, dolayısıyla da onun ülkü ve kurumlarını savunmak istememektedir (4 CW 647; 6 CW 5, 75-6).

1845 baharına gelindiğinde Engels sınıf siyasetinde uygulama deneyimi kazanmıştı ve bunu Marx'a iyice vurgulayarak belirtti: "Yaşayan gerçek halkın doğrudan doğruya karşısına geçmek ve böylece, seni görüp duymalarını sağlamak, 'aklın

gözü'yle gördüğün soyut okurlara şeytanca kalem oynatmaktan çok farklıdır" (38 CW 23).

Engels ve Ren havzasındaki Hess gibi komünist dostları, polisten izin almadan ani mitingler düzenleyebiliyordu. Silezyalı dokumacıların ayaklanması 1844 yazında patlak vermişti ve o yılın sonlarında, işçi sınıfına yardımcı örgütler kuruluyor, baskın grevler ve şiddet olayları bütün Almanya'ya yayılıyordu. Engels, "kendi adamları"nın Köln ve Elberfeld'de yerel düzenleme komitelerine girdiğini, softa tutucuları alt eden akılcı Hıristiyanlarla –hangi konuda olduğunu belirtmediği– işbirliği yaptığını kaydetmektedir. Elberfeld'deki işçilere eğitim ve yardım derneğinde Engels iki kez konuşma yapmış ve bu konuda Marx'a şöyle yazmıştır: "Burada, Elberfeld'de harikulade şeyler oluyor. Dün şehrin önde gelen konaklama yerinde, en büyük salonda üçüncü komünist toplantımızı yaptık. İlk toplantıda kırklarda olan sayımız, ikincide 130, üçüncüde en az 200 oldu. Mali aristokrasiden *esnafa* kadar bütün Elberfeld ve Barmen temsil edildi, sadece proletarya yoktu."

Proletaryanın katılımı düşünülemezdi herhalde, çünkü orta sınıflar hiddetle salonu terk eder, polis de tanımı gereği bunu düzene aykırı bir toplantı sayardı. Ama Engels, komünizmin, –saygın bir toplantıda– orta sınıflar için muazzam bir çekim gücü olduğunu yazdı. İşçi sınıfının işverenlere ve toprak sahiplerine şiddetle karşı çıkan siyasi eylemlerinden ürkenlerin, ne olduğunu merak edip komünist davaya olumlu bakabileceğini düşünüyordu. Daha sonraki toplantıları polis bozgunculuk gerekçesiyle engellese bile, bundan böyle komünist yayınlar hevesle aranacak, yaygın olarak okunacaktı.

Ancak Engels henüz işçi sınıfıyla yüz yüze gelmemişti. Marx'a Barmen'den "Proletaryanın ne yaptığını bilmiyoruz, aslında bilmemiz de çok zor," diye yazdı. "Kendi insan doğalarını ve içlerindeki yeteneği serbestçe geliştirecek" komünist yolu onlara

göstermeye hevesliydi, ama belki hızla harekete geçen polisin baskısı yüzünden, belki de evde yaratacağı daha korkunç tepki nedeniyle, şimdilik bunu olanaksız görüyordu. Bunun yerine dinleyicilerini, siyasi bakımdan liberal, toplumsal bakımdan iyiliksever olanlar arasından seçiyordu.

Engels'in Şubat 1845 konuşmaları, Ağustos'ta, köktenci bir Ren dergisinde yayınlandı ve bu aşamadaki değerlendirmesi, tam bir siyasi hesap örneğiydi. "Ataerkil polis yönetimi altındaki bir ülkede" ender bir fırsat yakalayan komünistler, kamuda seslerini duyurmak için, haklı olarak, orta sınıfın, tasarruf bankalarıyla, primlerle, en iyi işçilere ödüllerle vb. işçi sınıfının gözünü boyama planlarının, ikiyüzlülükten ve sahte iyilikseverlikten başka bir şey olmadığını açığa vurmuşlardı. Ancak işçi sınıfının dertlerine deva oluşturmaya çalışan yerel topluluklarda, komünistlerin konumunda içkin olarak yer alan ikiz bir tehlike su yüzüne çıkmaya başlamıştı. Orta sınıflar kızıl devrimden korktuğundan, akılcı müttefikleri komünistleri terk etmiş, demokratik eylemlerden çekinen Prusya devleti de bütün grupları dağıtmıştı (4 CW 237-40, 250; 38 CW 10, 22-4, 30, 569).

Engels 1845 başlarında Brüksel'e yerleştikten sonra siyasi eylemlerinin çerçevesi biraz değişti. Belçika'da işçi sınıfından komünistlerle, her zaman açıkça olmasa da yüz yüze gelebiliyor, Belçika ve Fransa'daki göçmen topluluğuna komünist donanımı örgütsel araçlarla yayabiliyordu. Yurtdışındaki Alman işçileri, Almanya'da istihdam edilenlere göre, sanayide daha ileri saydığı koşullarda çalışıyordu; öyleyse komünist ve sosyalist fikirlere daha açık olmalıydılar. Zaten sosyalist ve komünist düşünceler Fransa ve Belçika'da Almanya'dakinden daha gelişkindi; bu sayede yeni sınıf politikası da o ölçüde daha etkili olacaktı. Engels gibi göçmen sosyalist ve komünistler, şimdilik dolaylı biçimde de olsa, Almanya'daki işçileri etkilemeyi amaçlıyordu.

Almanya'da koşullar elverişli olunca, hem orta sınıf hem işçi kökenli bir sosyalist ve komünist ağı ülkeye dönebilecek, Alman sosyalizmi ve komünizmi de, hareketin en ilerici kanatlarıyla uygun adım ilerleyebilecekti.

Engels, Marx'la birlikte 1846 başlarında Brüksel'de bir Komünist Haberleşme Komitesi oluşturdu; benzer komiteler Londra, Paris, Köln ve başka birkaç kentte daha kuruldu. Hayli eleştirilen ama hâlâ olası bir müttefik olarak görülen Proudhon'a yazan Marx, Alman sosyalistlerinin Fransız ve İngiliz benzerleriyle ilişkiye geçip bütün dünyaya sosyalizmin Almanya'daki gelişimini anlatmasının, Almanların da Fransa ve İngiltere'deki ilerlemeden haberdar edilmesinin amaçlandığını yazdı. Marx, "bilimsel sorunlar" üzerine sürekli mektuplaşmayı öngörüyor, bir yandan da halka seslenen yazıları ve sosyalist propagandayı göz önünde tutuyordu:

> Bu yolla görüş ayrılıkları ortaya konabilir, görüş alışverişinde bulunarak yansız eleştiriler yapılabilir. Toplumsal hareketin, *yazınsal* dışavurumunda, kendini *ulusal* engellerden kurtarması için bu bir adım olacaktır. Eylem anı gelince de, ülke içindeki kadar dışındaki olayların da durumundan haberdar olmak, herkesin işine yarayacaktır (38 CW 39).

Bu Komite, Adiller Birliği gibi gruplarla temasa geçmeyi hedefliyordu. Birlik, komplocu devrimcilerle hayalci komünistlerden oluşuyor, üyeleri İngiltere'de (Engels ilk temasını orada yapmıştı) ve Kıta Avrupasında bulunuyordu. Birlik, Londra'daki Alman İşçileri Eğitim Derneği ile yakın ilişki içindeydi. Bu dernek 1840'ta, çalışma saatleri dışındaki halk kurslarına komünizmi sokabilmek için Schapper ile Moll tarafından kurulmuştu. Ayrıca Birliğin, Londra'daki Uluslararası Kardeş Demokratlar Derneği içinde de belli bir gücü vardı; o da 1845'te *The Northern Star*'dan Harney tarafından kurulmuştu, amacı sol kanattan göçmenleri Çartizmle ve orta sınıf demokratlarla ilişkiye geçirmekti.

Brüksel Komitesi her iki tür grupla da -işçi eğitimi dernekleriyle ve demokratik reform yandaşlarıyla- temas kurmayı amaçlıyordu. Komitenin yazışmaları arasında, Marx ile Engels'in, "hakiki sosyalistler" ile onların zararlı etkileri konusunda yazdığı sert üsluplu mektuplar da vardı.

Marx'ın Fransa'ya girmesi hâlâ yasak olduğundan Engels 1846 ve 1847'de Paris'e giderek Komite'nin görevini yerine getirdi: "[*Voyage en Icarie* yazarı, Paris, 1842] Étienne Cabet'yi görmeye gittim. İhtiyar [Cabet o sırada aşağı yukarı 58 yaşındaydı] çok candan davrandı, anlattıklarını dinledim, ben de ona Tanrı, şeytan, vb. şeylerden söz ettim. Oraya daha sık gideceğim" (38 CW 53). Daha ilginç olarak, Engels Brüksel'deki komiteye, Paris'te Faubourg St Antoine'da yaşayan Alman mobilya işçileriyle toplantısını anlattı. Bunlar haftada bir tartışmak için toplanan on iki ilâ yirmi kişilik bir gruptu. Göçmen bir komünist -Ewerbeck- onlara tarih dersleri veriyor, Engels'in *Deutsch-französische Jahrbücher*'de çıkan makalesinden yararlanıp "son derece bulanık bir siyasal iktisat" anlatıyordu:

> O sırada ben ortaya çıktım. Onlarla ilişki kurabilmek için, iktisadi ilişkilerden yola çıkarak, Fransız devriminden bu yana Almanya'daki durumu iki kez tartıştım. Herkese açık olduğundan yeni insanları çekmek için bu iyi bir yol. İki hafta önce polis gelip toplantıyı engellemek istemiş, ama yatıştırılmışlar ve daha ileri gitmemişler. ... Bu arkadaşlarla bir şeyler başarmayı umuyorum, hepsi iktisat öğrenmek için yanıp tutuşuyor (38 CW 61-2).

Engels'in bu gruplar arasındaki büyük başarısı, daha sonra 1846'da, komünizmin hedefleriyle ilgili tanımı çoğunluk tarafından desteklenince yaşandı. Bu yolla "hakiki sosyalist" Grün'ün, asıl önemli yerde, tabandaki etkisini silmeye çalışıyordu. "Önemli olan bu arkadaşlarla aramızdaki çeşitli farklılıkların tartışmayla giderilmiş olmasıdır: Grün'ün baş takipçisi ve çömezi Papa Eisermann [bir Alman marangoz] dışlandı,

şimdiye kadar büyük çoğunluk üzerinde etkili olan diğerleri tamamen bozguna uğradılar ve onlara karşı önergem oybirliğiyle kabul edildi."

Bu toplantılarda Engels, Paris'teki Alman işçilerden, her derde deva küçük burjuva ilaçları olarak betimlediği Prudoncu üretim ve değişim "reformları" ile sınıf uzlaşmazlıklarını yeterince göz önünde tutmadığını düşündüğü Gründcü "hakiki sosyalizm"i reddetmelerini istedi. Çok basit olarak üç noktada tanımladığı komünizmi ise seçenek olarak önerdi. Komünistlerin amaçları şunlardı: "1. Burjuvazinin karşısında proletaryanın çıkarlarına üstünlük tanınması. 2. Bu üstünlüğün, özel mülkiyet kaldırılıp yerine ortak mülkiyet konularak sağlanması. 3. Bu amaçlara ulaşmak için, güç yoluyla demokratik devrimden başka yol kabul edilmemesi" (38 CW 81-2).

1847 başlarında Engels, Paris polisinin, siyasi eylemlerinden kuşkulanarak sınır dışı etmek üzere kendisini izlediği kanaatine vardı. Komünist ajitasyona bir süre ara verdi ve yaz geldiğinde, Londra'daki Kardeş Demokratlar gibi bir Demokratik Birliğin kurulmakta olduğu Brüksel'e döndü. O sırada geçici olarak (akrabalarından para bulmak için) Hollanda'ya gitmiş olan Marx'a yazarak, "bizim katılımımız olmadan bu küçük Brüksel'de demokratik hiçbir şeye izin verilmemesi gerektiğini" belirterek yapılanları komplo olarak niteledi. Ona göre orta sınıf demokratlar, komünistlerin ve Londra'daki Eğitim Derneği'ne benzeyen yeni kurulmuş Brüksel Alman İşçileri Derneği'nin çıkarlarına aykırı işler yapıyordu. Engels, –genç görünümünden dolayı mahcubiyetini belirtmesine karşın– Demokratik Birliğin başkan yardımcısı oldu, Marx'la –o Brüksel'de, Engels Paris'te–, uluslararası bir demokratik kongre toplama planlarını duyurmada işbirliği yaptılar. Böylece iki komünist, gittikçe enternasyonal – ve enternasyonalist– nitelik kazanan örgütler içindeki çabalarını, işçi sınıfı ve orta sınıf arasında dengeliyordu. Engels, Marx'a

yazdığı bir mektupta, bu Brüksel döneminde kendisine siyasi bakımdan önemli görünenleri şöyle açıkladı:

> [Demokratik Birlik] olayı, [Alman İşçi] Derneğinde önemli bir etki yarattı; ilk kez oynayacak bir rolleri oldu, bütün komplolara rağmen toplantıya egemen oldular, ilk kez kendilerine karşı çıkmaya çalışan birine haddini bildirdiler. ... Birlik olmanın ne anlama geldiğini yaşayarak öğrendiler. ... Bu arkadaşlar kendi önemlerinin farkına varmaya başladı (38 CW 122-3, 128, 130).

Brüksel Haberleşme Komitesi sayesinde Marx ile Engels enternasyonal komünistler olarak tanınmaya başlamış, Londra'daki Adiller Birliği kendilerine üyelik önermişti. Onlar da karşılık olarak, yeni bir düzenlemeye gidip gevşek bir komplocu grup yerine komünizmi temsil eden örgütlü bir parti olmayı önerdiler. Onların komünizmi, Engels'in sözleriyle, tam da 1789 ve 1830 Fransız devrimlerinin geleneğinde, "güç kullanan bir devrimin zorunluluğu" ile özetleniyordu. Ona göre, bu demokratik kitle siyaseti, köktenci aydınlarla "halk" arasında sürekli temas sağlayacak, tehditlere karşı koymak ve kazanımları korumak için duruma göre örgütlenme biçimlerini değiştirecek, karşıdevrimci "gericiliğe" ve yoldan saptırıcı "liberal" tavizlere şiddetle karşı koyacaktı. Aynı zamanda, bu demokratik kitle siyaseti, komploları, ayak oyunlarını ve kötü hazırlanmış ayaklanmaları da dışlayacaktı. Onun anladığı biçimde bir siyasi partide komünizm, halkın olabildiğince katıldığı bir adanmış üyeler örgütü halini alacaktı. Böylesi komünistler, ne çabaları mevcut reform partileriyle bağları yüzünden engellenen basit "yandaşlar", ne de antikalıkları kitlesel baskıya yol açan kuş beyinli entrikacılar olacaktı.

Komünist Birlik'i kurmak için enternasyonal bir kongre toplanmasına karar verildi ve Engels, –Paris'teki Alman işçilerinin temsilcisi olarak– Haziran 1847'de Londra'daki toplantıya katıldı. Marx parasızlıktan yola çıkamadı. Engels bir "amentü"

["*confession of faith*"] ya da devrimci soru-yanıt kitabı taslağıyla gelmişti; bu metin, işçileri komünizme kazandırmaya yarayacak türden bir çalışmaydı. "Amentü"nün ve kurallar taslağının, Birlik üyeleri ve çeşitli yerel dernek ve haberleşme komitelerinde çalışan komünistler arasında tartışılması ilk kongreden sonra da sürdü. Engels kendi taslağını Ekim'de, basit soru-yanıt biçimini koruyarak "komünizmin ilkeleri" bildirgesi biçiminde yeniden yazdı. Paris'e döndüğünde Kasım'da bir kez daha ikinci kongreye oranın temsilcisi olarak seçildi. Marx da, kendi Haberleşme Komitesi'nin henüz doğmakta olan Komünist Birlik'in yeni bir kolunu düzenlemiş olduğu Brüksel'den seçilmişti. Engels kendi seçim sürecinin işleyişinde dürüsttü, ama çelişkilere yol açarken bunların çözümünü aramadığının farkında değildi. Özellikle iki sorun –demokratik örgütlerde entrikanın yeri ve işçi partilerinde orta sınıfların rolü–, onu düşüncesinden de eyleminden de alıkoyamamıştı: "Son derece karmaşık bir oturumun sonunda 2/3 [çoğunluk] ile seçildim. Bu sefer hiçbir entrikaya girişmedim, zaten buna pek yer de yoktu. Muhalefet göstermelikti; bir işçi vitrin olarak aday oldu, ama onu önerenler de bana oy verdi" (38 CW 143).

Komünistlerin ikinci uluslararası kongresi aynı ay içinde daha sonra Londra'da toplandı. Engels neşeli bir havada, Marx'a oturumlara birlikte katılma planlarını yazdı. "Bu kongre sonucu belirleyen kongre olmalı, çünkü BU KEZ HER ŞEY BİZİM DEDİĞİMİZ GİBİ OLACAK." Parti için politika belgesini hâlâ yazmakta olduğunu, Paris'teki üyelerin haberi olmadan Marx'a gizlice bildirdi:

> *Aman aramızda kalsın*, Mosi'ye [Hess] kötü bir oyun oynadım. Aslında o gayet hoş biçimde düzeltilmiş bir amentü hazırlamıştı. Geçen Cuma [Komünist Birlik] bölge komitesinde bunun işini bitirdim. ... Yeni bir taslak yazma görevini bana vermelerini sağladım ... ve bu taslak Londra'ya, [*komünist*] *toplulukların ha-*

> *beri olmadan* gönderilecek. Bunu kimsenin ruhu bile duymamalı, aksi halde hepimiz sandalyelerimizi kaybederiz ve o zaman çekişme, ancak yeni bir atılımla aşılabilecek bir beraberlikle biter (38 CW 138-9, 146).

Daha sonra Marx'a plan değişikliklerini daha açık yazdı: "Soru-yanıt biçimini bırakmanın daha iyi olacağını düşünüyorum; buna Komünist *Manifesto* diyelim. İçinde biraz tarih anlatımı bulunması gerektiğinden, şimdiye kadar benimsenen biçim pek uygun olmaz." Engels, Marx'a "Komünizm nedir?" sorusuyla başlamış olduğunu ve doğrudan proletaryaya geçerek onun tarihini, daha önceki çalışanlardan farkının ne olduğunu, burjuvaziyle karşıtlık ilişkilerini, iktisadi bunalımların gelişimini, son olarak da, "kamuya açıklanması gerektiği ölçüde" komünist parti politikasını yazacağını bildirdi. Bu haliyle yeni metni "berbat yazılmış" diye betimledi, ama "sanırım onu öyle bir hale getirebilirim ki, en azından içinde görüşlerimize aykırı bir şey kalmaz," diye ekledi (38 CW 149).

Engels bunu başarabileceğinden emindi, çünkü sekreterlik görevini yaptığı ikinci kongrede, son biçimi yazmak üzere kendisiyle Marx görevlendirilmişti. Aralık'ta Brüksel'e döndüklerinde birlikte çalıştılar. Engels ay sonuna doğru Paris'e döndü, Marx –komünist önderlerin arka arkaya gelen çağrı ve tehditlerinden sonra– Ocak 1848'de son metni matbaaya gönderdi (*Manifesto* ile Engels'in taslaklarının kelimesi kelimesine karşılaştırılması için, *bkz.* MEIR 78-94). Alt başlıkta "Birlik" yerine "Parti" denmesi, "Adalet" sözcüğünden uzak durmuş olan Marx ve Engels gibi komünistlerin darbesi gibi görüldü. Komünist Parti'nin *Manifesto*su Şubat 1848'de Londra'da bir Alman göçmenin matbaasında basıldı, giderleri de Alman İşçileri Eğitim Derneği karşıladı.

Ocak 1848'e gelindiğinde Engels, bir yıllık sürenin önemli bölümünü harcadığı Paris'teki göçmen işçiler arasında propaganda faaliyeti konusunda sıkıntı içindeydi. "Birlik'te işler berbat gidi-

yor," diyordu. "Hiç bu kadar uyuşukluk ve seviyesiz kıskançlık görmedim, ... hiçbir şey yapılamıyor," diye yakınıyordu. Bu Alman işçilerinden kimilerine "yaşlı hödükler," kimilerine "küçük burjuva heveslileri" diyordu. "İrlandalıların [İngilizlere] yaptığı gibi, Fransızların ücretlerini düşürerek geçinen bir sınıf hiçbir işe yaramaz" diye yazıyordu Marx'a. Engels "işleri biraz canlandırmak için" Londra kongresinden kuralların ve manifestonun gelmesini dört gözle bekliyordu; bu onun son çabası olacaktı. "Bu da işe yaramazsa," kararını vermişti, "bu tür propagandayı bırakacağım" (38 CW 154).

1848'in ilk haftalarında Kıta Avrupasında kopan devrim, *Manifesto*'yu geride bırakmakla kalmadı, onu silip süpürdü. Ortak yazarları tamamen beklenmedik bir biçimde Almanya'ya döndü. Belgenin nüshaları Londra'dan gönderildi ve Marx ile Engels Ren havzasında komünist siyasete geri döndüler.

II REN DEVRİMCİSİ

Sonunda Engels, komünist kışkırtıcı olduğu gerekçesiyle Ocak 1848 sonlarında Fransa'dan sınır dışı edildi; o da, yeni kurulmuş Komünist Parti'de yerel ve uluslararası alanda çalışmak için Marx'a katılmak üzere Brüksel'e geldi. Ama Şubat sonlarında Paris'te Kral Louis Philippe'in devrildiği devrimci olaylar sırasında paniğe kapılan yetkililer, bozguncu etkileri nedeniyle Marx'ı Belçika'dan çıkardı. Bu arada, devrimci Fransız cumhuriyetçilerin yeni hükümetinin bir üyesi onu Paris'e davet etti. İktidarları, yeni demokratik anayasanın, planlandığı gibi –halkın seçtiği temsilciler tarafından– kabul edilmesine kadar sürecek şekilde geçiciydi.

Engels, 1848'e kadar, orta sınıf anayasacı gruplar ve liberal gazetelerle çalışma konusunda bir dereceye kadar başarılı olmuştu. Britanya'da Harney, Belçika'da Lucien Jottrand (1804-77),

Fransız Ferdinand Flocon (1800-66, *La Réforme* editörü) ve Ren havzasından Hermann Püttman (1811-94, *Deutsches Bürgerbuch* editörü) gibi editörler ve gazetecilerle iyi ilişkiler kurması, köktenci reformları destekleme stratejisi bakımından önemliydi. Ama Engels, 1848-9'da, orta sınıf reformcularla koşullu ittifakının olumsuz yönüne –monarşinin baskısını üzerlerine çekmekten duydukları endişeye– de tanık oldu. 1848-9 "devrimleri", gerçekte, kitle eylemi ve gerektiğinde şiddet aracılığıyla anayasacılığın öne çıkarılmasıydı, ama aslında, geçici hükümetleri ve yeni cumhuriyetleri ayakta tutma amacının gerçekleştirilmesinde, halk ayaklanmaları elverişli bir yol değildi. Çünkü silahlı ayaklanmaların başarıyla sahnelenebildiği büyük kentler dışında, kalabalık güçleri seferber edebilecek durumda olanlar kralcılarla diğer otorite yanlıları idi.

Anayasacılar toplumda yeni bir düzen kurmayı ve eski düzenin savunucularını acımasızca ezmeyi isteseydi, komünistler ve her türden köktenciler, eski egemenleri yenmede anayasacılara yararlı bağlaşıklar olabilirdi. Anayasacılık savunusunun yıldırıya dönüşüp yozlaştığı Fransız devrimci deneyimini iyi bilen, Engels'in çağdaşı orta sınıf mensupları –bunlar gerçekten anayasacı olduklarında bile– Almanya'daki monarşizmle ya da Fransa'daki Louis Bonaparte gibi kendine özgü bir kamu düzeni savunucusuyla kıyasıya bir mücadeleye girişmeyi istemiyordu. Bu yüzden komünistlerle sosyalistlere, bağlaşık olarak ihtiyaçları yoktu. Duruma hâkim olmak yerine, eski yetkililer ve askerî önderlerden ayrıcalıklar koparma peşindeydiler. Aslında bazen "sol"u, "sağ"dan daha tehlikeli sayıyorlardı. Orta sınıf anayasacılar, böyle davranarak, kendilerini olası bir sosyalizm ve komünizm tehdidine karşı savunmayı ve anayasal bir rejime kavuşmayı amaçlıyorlardı. Stratejileri, özel mülkiyeti savunma sözü veren monarşistler ve diktatörlerle uzlaşmaktı.

25 Şubat 1848'de Paris'te İkinci Cumhuriyetin ilanı, komünistlerin kendi siyasi stratejilerini uygulamaya koyması ve Marx ile Engels'in –*Manifesto*'nun ortak yazarları olarak– Birliği ele geçirip Partiye çevirmesi için bir işaretti. Otorite yanlıları ile monarşistleri yenmeleri için orta sınıf anayasacılarını dürtüklemek ve sonra da bu devrimci liberallere "toplumsal sorun" konusunda baskı uygulamak gibi bir beklentileri vardı. Marx ile Engels'in 20 Mart'ta devrimci Fransa'daki arkadaşlarına katılmak üzere Belçika'dan ayrılmasının ardından, Londra'daki çekirdek kadro da önce Brüksel'e, sonra da Paris'e başarıyla geçti.

Viyana ve Berlin'de, beğenilmeyen bakanları alaşağı eden – ama krallık düzenine dokunmayan– ayaklanmalar patlamış ve anayasal haklarla toplumsal reformlar isteyen gösteriler Ren havzasına da sıçramıştı. Engels'in oradaki olaylara ilişkin ilk yorumu heyecanlı, ama ileri görüşlüydü.

> Köln'de kötü işler dönüyor [göstericiler] saldırmak istedi, ama kolayca elde edebilecekleri silahları kuşanmak yerine belediye binasına silahsız gidip etraflarının sarılmasına izin verdiler. ... Buradaki çalışma uyumsuz, mantıksız bir biçimde başlatıldı pekâlâ saldırıya geçip iki saat içinde her şeyi bitirebilirlerdi. Ama her şey korkunç bir aptallıkla düzenlendi.

"Bunun dışında," diye devam etti, "Almanya'dan gelen haberler muhteşem", ama devrimci olayların sonuçları belirsizdi. Engels'in sınıf çözümlemesi yöntemi, siyasetteki kişisel eylemlerin incelenmesinden hiçbir biçimde geri durmuyordu. Üstelik bunların önemli ölçüde öngörülemezlik barındırdığını düşünüyordu. Bu yüzden başarının, Kral IV. Friedrich Wilhelm'in eylemine bağlı olduğunu kaydediyordu: ah bir de direnip feodal işleyişte ısrar etse! "Ama bu kaprisli ve çılgın adamın ne yapacağını ancak şeytan bilir" (38 CW 159-60).

Engels'in 1848-9 devrimci olayları sırasındaki yazışmaları ve yazdığı yazılar, başarılı bir devrimin, Fransa'da 1789'dan 1793'e

kadarki olaylara can alıcı biçimde benzemesi gerektiği yönündeki görüşünü çok belirgin biçimde yansıtır. Ama modeli, elbette, romantik ayaklanma ve Genç Hegelci tarihçilik geleneği içinde betimlenen ve kendi yetişmesine de çerçeve sunan Fransız devrimiydi: "Bütün Avrupa toplumsal hareketi bugün sadece, 1789'da Paris'te başlayan dramın ... son *perdesidir* ve şimdi sahnede bütün Avrupa vardır." Özellikle, ardışık devrimci hükümetler içinde en köktenci olanını, çağcıl sınıf çatışmasının müjdecisi olarak yüceltiyordu: "Bunlar öyle adamlardı ki, ... demirden enerjileri sayesinde, 31 Mayıs 1792 [Jakoben ayaklanma] ile 26 Temmuz 1794 [9-10 Thermidor darbesi] arasında, ... tek bir burjuva bile yüzünü göstermeye cüret edememiştir" (6 CW 5).

27 Şubat tarihli *Deutsche-Brüsseler Zeitung*'da günün devrimci olaylarını coşkulu bir vahiy edasıyla yazmıştır: "Halkın kazandığı, Cumhuriyeti ilan ettiği haberi az önce geldi. İtiraf edelim ki Paris proletaryasından böylesine parlak bir başarı beklemeye cüret edemiyorduk. ... Çağımız, demokrasi çağı, gümbür gümbür geliyor. Tuileries ve Kraliyet Sarayı'nı (Palais Royal) saran alevler, proletaryanın şafağıdır. Burjuvazinin egemenliği artık her yerde çökecek ya da paramparça edilecek" (6 CW 558).

Kitlesel silahlı eylem, özellikle kentsel alanda "halk"ın ya da "işçiler"in eylemi; kışkırtmayı ve desteklemeyi amaç edindiği tam da buydu işte. Mart'ta Paris'ten kayınbiraderine yazan Engels, sahnedeki belli başlı siyasi güçleri toplumsal sınıf temelinde sıralıyordu. Ama sınıfı, analitik olarak değil, göründüğü biçimiyle tanımlıyordu: "Büyük burjuvazi, borsa oyuncuları, bankerler, imalatçılar ve büyük tüccarlar, geleneksel muhafazakârlar ve liberaller." Sonra, "küçük burjuvazi, orta sınıf, Ulusal Muhafızların büyük çoğunluğu [yurttaşlardan oluşan milis gücü] 'makul köktenciler'". Son olarak da "halk" vardı; "Parisli işçiler; onlar artık Paris'i silah zoruyla ellerinde tutuyor."

Engels, neredeyse aklına sonradan gelmiş gibi, köylülerden, "küçük burjuvazi"nin destekçileri olarak söz etti; sol ile sağ arasında gidip gelmelerini küçümsüyordu. Gözü muzaffer devrimden başka bir şey görmediğinden, Bourbon monarşisini canlandırmak isteyen Meşruiyetçileri ve Napolyonvari imparatorluğu canlandırmak isteyen Bonapartistleri soyutlanmış bağnaz hizipçiler olarak bir yana itiyordu. Eğer "geçici başarısızlıklar" yerine karşıdevrim olasılığını aklına getirseydi, –sonunda muzaffer olan– Bonapartistleri daha baştan ciddiye alırdı. Bunun yerine onun beklentisi, orta sınıf kaypaklığının ve bunun sonucunda oluşacak egemen sınıf "burnu büyüklüğü"nün, öfkeden kuduran kitleleri daha da ileri silahlı eylemlere sürükleyeceğiydi. Mayıs'ta Berlin'deki durumla ilgili yaptığı yorumu o çerçevede geliştiriyordu: "Resmî zevatın ve soyluların yönetimi her gün daha da küstahlaşıp halkı öfkelendiriyor, halkın isyan içinde olması, ... [liberal] omurgasızlık ve korkaklık, bizi doğrudan yeni devrimlere götürüyor" (38 CW 167-8, 176).

Buna karşılık Engels, herhangi bir devrimci komploya ya da ufak çaplı ayaklanmaya karşıydı, özellikle bölgeye dışarıdan "sokulursa". Fransa'daki Alman göçmenlerin gönüllü bir birlik oluşturması ve bunların Almanya'ya yürüyerek, askerî harekâtla – bölge bölge– cumhuriyet yönetimini kurması planını, yenilgiye mahkûm bir girişim olarak aşağılıyordu. Bu grubun "toplumsal sorun" konusunda sağlam olmadığı, hatta sosyalist bile olmadığı görüşünde olması bir yana, benimsedikleri siyasi stratejiye de hiçbir zaman yakınlık duymamıştı. Bunun yerine Paris'te, –büyük ölçüde silahsız ve görece örgütsüz– komünistleri, bulabildikleri her türlü anayasacı ve köktenci güçle birlikte çalışmak üzere Almanya'ya göndermeye çalışıyordu. Onun beklentisine göre, devrimin ilerlemesinin yolu, gösteri ve yazılarla kışkırtılmış halk güçlerinin silahlı eylemiydi. Yerel komünistlerle daha uzaktaki Parti yetkililerinin devrimi yüreklendirip taleplerini

dile getirmede oynayacağı bir rol vardı, ama bu hiçbir zaman, alanda bir önderlik yapısını, bırakın dayatmayı, önermeyi bile içermiyordu.

Engels her şeyden önce gazetecilik çalışmalarını sürdürerek devrime katkı yapmayı amaçlıyordu. Marx, Köln'de *Neue Rheinische Zeitung*'u yeniden canlandırmıştı; Engels de Nisan başlarında ona katıldı. Marx yayın yönetmeniydi ve çalışma arkadaşları arasında Wilhelm Wolff (1809-64), Engels'in arkadaşı Weerth, başka üç komünist –Ernst Dronke (1822-91), Heinrich Bürgers (1820-78) ve Ferdinand Wolf (bazen "Wolff", ama benim kitabımda her zaman "Wolf", 1812-95)– vardı. Daha sonra şair Freiligrath da onlara katıldı. 1 Haziran'dan başlayarak on iki aydan uzun bir süre boyunca, 300 sayı kadar çıkabilen gazete, öğüt, yüreklendirme ve eleştiri ile dolup taştı.

Marx'ın gazetesinde yazarlık ve editör yardımcılığı yapan Engels, bir yandan da Barmen'e dönerek, bir kez daha Wuppertalli bir komünist olarak eyleme geçti. 25 Nisan'da editörüne yazdığı mektupta, "burjuvazinin ruh hali gerçekten çirkin," yorumunu yapıyor; "işçiler, hayli düzensiz biçimde de olsa, kitle halinde kıpırdanmaya başladı," kaydını düşüyordu. Anında baskıcı bir tepki geleceği için "toplumsal sorun"un henüz doğrudan tartışılmadığı değerlendirmesinde bulunuyordu. İşçilerin, –kendilerini "birliklerde", yani hizip ve grupçuklarda konumladıkları– kendi siyasi eylemleri, komünistlerin geliştirmeye çalıştığı sınıf birliğine ancak "köstek" olabilirdi. Bu birlik olmazsa, işçiler, orta sınıfları eski düzene karşı tehditle veya tatlı dille eyleme geçirmek konusundaki başlıca şanslarını yitireceklerdi.

Engels özellikle, Komünist Parti'nin yayınladığı on yedi isteğin tek bir kopyası bile Wuppertal'a ulaşsa "her şeyin biteceği" yorumunda bulunuyordu (38 CW 173). Bu, *Manifesto*'nun II. Bölümünün sonuç paragraflarına dayanan bir duyuruydu; Mart'ta Fransa'da Almanca basılmış, Alman basınında yer almış,

yaygın biçimde dağıtılmıştı. Altında Marx, Schapper, Heinrich Bauer, Engels, Moll ve Wolff'un imzaları vardı. Komünistler birleşik bir Almanya, parlamenter hükümet, 21 yaş için evrensel (yani erkeklere) oy hakkı istiyordu. Emeğin askerîleştirilmesiyle eşgüdümü sağlanacak şekilde halkın silahlandırılmasını savunuyorlardı. Öbür istekler arasında bedelsiz adli yardım, bütün feodal yükümlülüklerin sona ermesi, kiliseyle devletin tam ayrılığı ve parasız eğitim de vardı. Ekonomik programları, madenler ve ulaşım gibi üretken kaynakların yanı sıra, büyük toprak mülkiyetinin devletleştirilmesini kapsıyordu. Piyasa ekonomisinin başka yanları merkezî olarak yönetilecekti: köylülere devlet eliyle ipotekli toprak satılması ve kiralanması, bankacılığın ve paranın devletçe denetimi, devlet memurları için tek bir maaş derecelendirmesi, ulusal atölyeler aracılığıyla geçimlik iş güvencesi, engellilerin gereksinmelerinin karşılanması. Komünistler ayrıca miras hakkına sınırlama, artan oranlı vergi getirme ve tüketim vergilerini (dolaylı vergileri) kaldırmayı da öneriyordu. Bütün bu önlemler, tutucu burjuvazinin çıkarlarını yasal yolla devrimci hükümete bağlamayı amaçlıyordu. "Alman proletaryası"nın ötesine geçip "küçük burjuva ve küçük çiftçi"ye de hitap ederek, bu kesimlerin, demokratik siyasetteki temsilcileri aracılığıyla anayasayı ve siyasi reformları "ellerinden geldiğince" desteklemeleri isteniyordu (7 CW 3-7).

Engels Köln'e dönünce, Marx'la birlikte, yerel Demokratik Dernek'te (konuşmalar yaparak) ve İşçi Sendikası'nda (Marx, kısa süre bunun başkanlığını yapmıştı) faaliyete soyundu. Bu çalışmanın en yüksek noktası, Köln Halk Güvenliği Komitesi'nin örgütlenmesi oldu. Bu komite, 13 Eylül'de kitlesel bir toplantının ardından kuruldu; Temmuz'dan bu yana polis soruşturmasına hedef olan *Neue Rheinische Zeitung*'un editörleri de komite üyeliğine seçildi. Bütün Almanya'yı temsilen Frankfurt'ta kurucu meclis olarak toplanan Alman Ulusal Meclisi'nin özgürleştirici

kararlarına itiraz eden Prusya hükümetine karşı Ren havzasındaki direnişi desteklemek üzere, 17 Eylül'de, Ren üzerindeki Worringen'de kitlesel bir miting düzenlendi. Bu kitle toplantısının başkanı komünist Schapper, sekreteri de Engels idi.

Yetkililerin 26 Eylül günü Köln'de sıkıyönetim ilan etmesiyle Prusya karşı atağa geçti. Milis güçleri dağıtıldı ve öbür demokratik basın organlarıyla birlikte *Neue Rheinische Zeitung* da kapatıldı. Engels gibi kışkırtıcıların tutuklanması emredildi, yakalama emirleri çıkarıldı. Engels Barmen'den hızla Belçika'ya, oradan da Fransa'ya kaçtı; ama sıkıyönetimin bir hafta sonra kalktığından, gazetenin de on beş gün sonra yeniden baskıya girdiğinden haberi olmadı. Hemen Köln'e dönmek yerine, Ekim başlarında, Loire ve Burgonya üzerinden yürüyerek İsviçre'ye doğru yola koyuldu. Kasım başlarında Neuchâtel'e ulaştı, oradan da Bern'e geçip orada iki ay kaldı. Belki Marx'ın gazetesindeki pek dostça davranmayan hisse sahipleriyle sürtüşmekten, belki de Köln'deki polis yetkililerinin yeni baskı girişimlerinden çekinmişti.

Ya da belki sadece, baştan sona pek keyif aldığı bir tatil dönemi geçirmek istemişti. 1848 devrimlerinin ortasında yaya olarak geziye çıkmak bir komünist için garip bir davranış gibi görünebilir, ama bu, Engels'in karakterine ve kişiliğine tamamen uygundu; zira başkalarına uyumsuz ya da çelişkili gelebilecek davranışları sürdürmekte üstüne yoktu. Kurban olmaya ya da ailesinin adına leke sürmeye niyetli değildi; şarap kültürü de dahil, geniş bir kültürel yelpazeye ilgi göstermeye meraklıydı. Ayrıca 27 yaşındaydı, biraz eğlenip delişmenlik yapması da anlaşılabilirdi.

"İnsan Fransa'dan kolay kolay ayrılamıyor," diye yazmıştı gezi notlarında. Bunlar, birtakım güncel imalarla birlikte, tamamen, daha önceki yolculuk yazılarının üslubunu izliyordu:

> *Ey güzel Fransa!* Fransızlar gerçekten de güzel bir ülkeye sahipler ve onunla gurur duymakta haklılar. O nasıl şarap öyle! Bordeaux'dan Burgonya'ya Petit Mâcon ya da Chablis'den Chambertin'e ve oradan da köpüren şampanyaya kadar bu ne çeşitlilik böyle! ... Birkaç şişeyle, insan, [Philippe] Musard'ın [1793-1859] dört çiftli dansından *Marseillaise*'e, kankan'ın coşkusundan devrimin fırtınalı ateşine kadar her havaya girebilir.

Fransa'ya kıyasla İngiltere, "kömür dumanı ve sığır sürüleriyle ... ve de şarapsızlığıyla", zavallı bir yerdi; Almanya'yı da Engels, "bira, şnaps ve çavdar ekmeği ülkesi, ırmakları ve devrimleri kuruyup kalmış" bir yer olarak lanetliyordu (7 CW 511-12, 514). Yazdıklarında siyaset elbette öne çıkıyordu ve bir komünist olarak, köylülük ile yükselmekte olan Bonapartist karşıdevrim arasındaki ilişki açığa çıktıkça, öfkeden kuduruyordu:

> Bu yılın Şubat ayında, proletaryanın ilk kez kendi talepleriyle ortaya çıktığı bir devrim olurken köylüler en ufak bir anlayış bile göstermedi. ... Konuştuğum her köylü, Louis Napoleon'a hayranlığıyla ne kadar coşuyorsa, Paris'ten de o kadar nefret ediyordu. Bu iki duygu ve bütün Avrupa ayaklanmasına yönelik en salakça, en öküzce şaşkınlık, Fransız köylüsünün siyasetinin toplamıdır.

Hepsinden daha sürükleyici ve olağanüstü olan, Engels'in, "Burgonya bağbozumunun kızıl cumhuriyeti"ne düzdüğü övgüdür. Bu tam da *ehlikeyf* ["*bon viveur*"] bir genç Bremenlinin dilidir:

> O kızıl cumhuriyette insanın cebi bir de para dolu olsa! 1848 bağbozumu sonsuz bir bereket getirdi 46'dan, hatta belki 34'ten bile daha iyi! ... Bundan dolayıdır ki, yola devam etmektense, zamanımın çoğunu bağcılar ve kızlarıyla birlikte çimenlere uzanarak, üzüm yiyerek, şarap içerek, çene çalarak ve gülerek geçirdiğime kolayca inanılacaktır. ... Hele de insanın günde altmış kez tıka basa üzüm yiyebildiği ve böylece, her bağda, sürekli

> gülen her iki cinsten bu cömert insanlarla ilişki kurmak için en iyi mazerete sahip olduğu bir düşünülürse (7 CW 521-2, 526-9).

Engels İsviçre'ye geçince, bu sığınakta, siyasi gazete yazıları yazma amacındaydı; bu arada kişilikleri hep dikkatle izleyen Marx'tan, ona özgü şu talimatları aldı: "*Proudhon* hakkında ayrıntılı bir şeyler yaz. Coğrafya bilgin iyi olduğuna göre, bir de Macaristan'da dönen pis işler hakkında. Proudhon'a ilişkin yazında beni unutma, zira bizim makaleler birçok Fransız gazetesinde yeniden basılıyor" (38 CW 181).

Engels, Manchester günlerinden beri Marx'ın bakış açısını ve yayınlanmış yapıtlarını överek tanıtıyordu; buna bir kez daha koyuldu. Proudhon'un *Qu'est-ce que la propriété?* (*Mülkiyet Nedir?* Paris, 1841) ve *Philosophie de la misère* (*Sefaletin Felsefesi*, Paris, 1846) yapıtları üzerine yazarken, bu Fransızın toplumsal eleştirideki başarılarını "sıfır" olarak özetledi ve Marx'ın yanıtını ise "zekice", "derin" ve "Proudhon'un iddialı ucubesinden bin kat daha Fransız" bularak övdü. Engels, Proudhon'un temsilci seçildiği kurucu meclisteki performansını, "kudurmuş burjuvazinin St. Vitus dansı"* diye değerlendirdi ve Paris işçilerine yaptığı konuşmayı, anlaşılmaz bir göz boyama girişimi olarak niteledi (8 CW 129-32). Proudhon'un Hegelci iktisat çözümlemesi ve işçi sınıfı sosyalizmine ilişkin görüşü, onu Marx ile Engels'in desteklediği komünizmin çok güçlü bir rakibi haline getirmişti ve bu ikisi açısından üzücü olan, devrimci direniş ve militan anayasacılığın Avrupa'daki en gelişkin kalesi olan Fransa'da konumunun sağlam olmasıydı. Marx ile Engels onu kişisel ve düşünsel olarak itici bulup kendi saflarına katmaktan umudu kesmiş; bu yüzden ellerinden geldiğince itibarını beş paralık etme stratejisini benimsemişlerdi. Marx'ın yaptığı gibi Fransızca yazmak bile girişimlerini yeterince başarıya ulaştıramamış, 1848-9'daki

* St. Vitus dansı: El, kol ve yüz kaslarının denetlenemediği sinir hastalığı. *–çev.*

Fransa olayları, çekirdek kadrosu tamamen Alman olan Komünist Parti'den önemli bir müdahale olmaksızın gelişmişti.

Engels, *Neue Rheinische Zeitung*'da, Ekim ayında buradan ayrılışına kadar, Köln'deki ve Wupper vadisindeki siyaseti ilk elden anlatan elliden çok makale yayınlamıştı. Ayrıca basından ve başka kaynaklardan aldığı haberleri yorumlarla zenginleştirerek, Almanya'nın geri kalanı ile Fransa, Belçika, Avusturya, Danimarka, Polonya ve İtalya'yı da kapsamıştı. En saldırgan üslubunu, Parislilerin cumhuriyetçi hükümete karşı şiddetli protestolara giriştikleri 1848 Haziran ayaklanmasını ele alırken kullandı. Hükümetin ulusal atölyeleri tırpanlayan ve yeni kazanılmış özgürlükleri sınırlayan önerileri bir kentli patlamasına neden olmuştu. Engels bir kez daha Fransız devriminde olup bitenlere başvurup güncel olayları bunların devamı olarak görmüştü: "Burjuvazi kadar halk da tanık oldukları devrimin 1789 ya da 1793'tekinden daha önemli olduğunu seziyor." "*Haziran devrimi, umarsızlığın devrimidir*," deyip devam ediyordu, "işçiler *ölümüne bir kavgaya* girdiklerinin farkında." Benzer biçimde "burjuvazi de, işçileri ... mahvedilmesi gereken *toplum düşmanları* ilan etti." Vardığı sonuç, -pek çok benzerinin ilki olan- cesur bir proleter devrim girişimi olarak gördüğü şeye, bir mezar taşı yazısıydı: "İşçilerin savaştaki cesareti gerçekten muhteşemdi. Üç tam gün boyunca 30.000 ile 40.000 arasında işçi, ... Cezayir'de kullandıkları yöntemleri kullanmaktan çekinmeyen generallere karşı dimdik durdu! Yenildiler, büyük bölümü de öldürüldü" (7 CW 130, 139, 143).

Engels İsviçre'den *Neue Rheinische Zeitung*'a, çoğu İsviçre politikasına ilişkin otuz beşin üstünde makaleyle katkıda bulundu. Komünist Parti, Almanya'da bölünmez bir cumhuriyeti gönülden destekliyordu; federal düzenlemeler, ülkenin şu ya da bu köşesinde gericiliğin serpilmesine yol açabilecek birer hile gibi görünüyordu onlara. Dahası, ülkenin yönetim sistemi parçalı kalacağından, federalizmin Almanya'nın iktisadi olarak daha da

gelişmesinde ayak bağı olabileceğini düşünüyorlardı. Marx'tan açık talimatlar alan Engels, İsviçre politikasındaki güncel krizleri kullanarak federalizmin yetersizliklerine işaret ediyordu (38 CW 181). Engels'in –bugün elde taslağı kalmış– Bern'de oturma izni başvurusu, bu noktada Makyavelist idi. Şöyle diyordu: "Bern bana İsviçre Federal Meclisi'nin çalışmalarında Anayasanın uygulamadaki etkilerini inceleme olanağı sağlıyor. Almanya bundan pek çok şey öğrenebilir, özellikle de Alman halkının bu anayasaya şu ya da bu şekilde benzeyen bir anayasayı benimseme konumunda olduğu düşünülürse" (8 CW 497-8).

Aynı genel bakışın parçası olarak, Avusturya İmparatorluğu içindeki siyasi çekişmeler konusunda da Engels, sert biçimde dile getirdiği görüşler ileri sürüyordu. Macar mücadelesi üzerine makalelerinin başlangıcında, güncel politika ile Fransız devrimci geleneğine ilişkin kendi canlı bakış açısı arasında bir bağ kuruyordu: "1848 hareketinde, 1793'ten bu yana ilk kez ... gerçekten devrimci bir kişilikle karşı karşıyayız; umarsız bir mücadelenin meydan okumasını halkı adına kabul eden, ulusunun gözünde, [Georges Jacques] Danton [1759-94] ile [Lazare Nicolas] Carnot'yu [1753-1823] kendi kişiliğinde birleştiren biri –*Lajos Kossuth* [1802-1894]."

Engels'in gözünde, iyi bir devrimci örgütlenme, yerel ve halkçı olmalıydı. Önderliği, eylemin ateşi içinde ortaya çıkacaktı ve yetkesi, kitle desteğinden kaynaklanacaktı.

> Kitlesel ayaklanma, yerli malı silahlar, para basma, devrimci hareketi engellemek isteyenleri hızla tepeleme, sürekli devrim –özetle, muhteşem 1793 yılının ana özellikleri, Kossuth tarafından coşkuyla silahlandırılan, örgütlenen ve harekete geçirilen Macaristan'da yeniden ortaya çıktı. Bu, yok olma pahasına, sözgelimi 24 saat içinde tamamlanmak zorunda olan bir devrimci örgütlenmeydi.

Engels, Macar bağımsızlığını liberal bir hareket olarak destekliyordu, ama siyasi ve fiili olarak gerici saydığı küçük Slav halklarının bağımsızlığını kınıyordu. Slav halklarını birleştirme hareketi olan Panslavizm, çeşitli halkların farklı gelişim düzeylerinde olmasından ötürü ya bir düşlem [fantezi] ya da Rus kamçısı için bir kılıftı –Çar zorbalığı için bu deyimi kullanıyordu. Gericiliğe, özellikle çarlık rejimine karşı düşmanlığı, mutlakıyete olan nefretinden kaynaklanıyordu. Rusya, çarlık rejiminin liberallere ve batılılaşma yanlılarına karşı yeniden harekete geçmesi dışında, 1848 olaylarından etkilenmemişti. Batı Avrupa'daki anayasacılığa karşı Rus diplomatik entrikalarına dönük kuşku, tarihî olgulara bakılırsa elbette haklıydı; Engels bunun nasıl işlediğini görmüştü. Beş yıl önce çar ve ajanları, *Rheinische Zeitung*'un kapatılması, bu gazetenin desteklediği –anayasacılık, hukuk devleti, temsilî ve halka hesap veren hükümet gibi– tehlikeli öğretilerin kökünün kazınması için Prusya krallığına baskı yapmıştı.

Savaş yorgunu Avusturya-Macaristan'da ulusçuluk konusu, devrimci bağlaşımlarla ve İmparatorluğun yeniden düzenlenmesi tasarılarıyla kesiştiğinden, gündeme keskin bir biçimde girmişti. Engels'in, 1848 olayları boyunca ulusal kimlikler üzerine yazdığı heyecanlı yazılarında, genellikle, on sekizinci yüzyıl ortalarında yaygınlaşan insanbiliminin [antropoloji] yansımaları vardı. Buna göre, insanların görünümüyle ve ulusal niteliklerine uyan öbür özellikleriyle, oradan da uygarlıktaki gelişme düzeyleriyle ilişki kurularak, ırk kavramına inanılırlık kazandırılmış, hatta bu kavram bilimsel bir konuma oturtulmuştu. Engels bu görüşe, özgürlüğün liberal bilincin gelişmesiyle gerçekleştiğini ve halkların kendi kendilerini anayasa ile yönetme yoluyla ilerlediğini ileri süren kendi Genç Hegelci tarih bakışını uyguluyordu:

> Avusturya'nın küçük büyük bütün ulusları arasında, ilericilik ölçütlerine uyan sadece üçü, *Almanlar*, *Lehler* ve *Macarlar*, tarihte etkin olmuştur, hâlâ da canlılıklarını korurlar. Bunun sonucunda şimdi devrimcidirler.
>
> Öbür küçük büyük bütün uluslar ve halklar, bu devrimci fırtına içinde çok geçmeden yok olup gidecektir. İşte bu yüzden de onlar şimdi karşıdevrimcidir.

Engels'in bütün halklarla ilgili yargılarında, demokratik hakların zor kazanılıp kolayca kaybedildiği o zamanın gerçek mücadeleleri ve zorlu seçimlerinin yansımaları vardı. Bu koşullar altında, –iddialarında pek haklı olmasa da– anayasacılık davasının olası düşmanlarını belirlemek zorundaydı, çünkü gerçek düşmanlar, desteklediği demokratlar arasından birçok kişinin ölümüne neden oluyordu. Engels'in yargıları, o zamanlar öğüt ya da yüreklendirme olarak değer taşıyor olabilirdi; ama öyle olsa bile, –bireyin eğitim görebilmesine ve yurttaşın siyasete katılmasına yaptığı vurgu dikkate alınırsa– bunların toptancı kestirmeciliği, savunmasına onca özen gösterdiği özgürlükçülükle bağdaşmıyordu:

> Avrupa'da hiçbir ülke yoktur ki, şu ya da bu köşesinde, bir ya da daha çok dağılıp parçalanmış bir halkın kırıntısı kalmamış olsun. Tarih boyunca ayaklar altında amansızca ezilmiş bu ulus kalıntıları, Hegel'in deyişiyle, bu *kalıntı halk parçacıkları*, her zaman karşıdevrimciliğin bağnaz bayraktarı olmuşlardır ve baştan aşağı bütün varlıkları, genelde büyük bir tarihî devrime karşı bir itiraz niteliği taşıdığından, tamamen ortadan silininceye ya da kendi ulusal niteliklerini yitirinceye kadar da öyle kalırlar (8 CW 227-8, 230, 234).

Engels daha da çarpıcı bir biçimde, Panslav hareket içindeki demokratların bile, adalet, insanlık, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi kavramlara saplanıp kalmış basit ahlakçılar olduğunu ileri sürer. Bu nedenle, dünyanın, kökeninde iktisadi olan tarihsel

gelişiminin gerçeklerine bunların gözleri kapalıdır. Bu görüşüne destek olarak "enerjik" Yankilerin, o muhteşem Kaliforniya'yı "tembel" Meksikalılardan kaptıkları 1846-8 Meksika Savaşı'nı gösterir. Bu savaş sadece, iki cumhuriyeti güya birleştiren adalet ve insanlık kuramlarına bir darbeydi. Engels bütünüyle, "büyük kentler kuran, buharlı gemilerle ulaşımı geliştiren, New York'tan San Francisco'ya kadar demiryolu" döşeyip "Pasifik Okyanusu'nu uygarlığa gerçekten açan" Amerikan çıkarlarından yanadır –bunlar, çağcıl sanayi ve iletişimin gelişimine dayanan eski Genç Hegelci tarih görüşünün yansımalarıdır. İspanyol kökenli birkaç Kaliforniyalı ve Teksaslının "bağımsızlığının" bundan zarar gördüğünü, "bazı yerlerde 'adalet' ve başka ahlaki ilkelerin çiğnenmiş" olabileceğini kabul eder. "Ama dünya çapında önemli böylesi olgular karşısında bunun ne önemi var?" diye bir sonuca ulaşır (8 CW 365-6).

Engels, Marx'ın gazetesine yazılar yazarken yerel İsviçre İşçi Birliklerinin çalışmalarına da katılmış, Bern'de toplanan ilk işçi kongresine –"eski bir proletarya savaşçısı olarak"– Lozan delegesi seçilmiştir. Orada da merkez kuruluna seçilmiş ve sekreterlik görevini yürütmüştür (8 CW 505). Ama yine de Aralık sonlarında yurtdışında sıkılarak Marx'a şunları yazdı: "Sorgulanma için tutuklanmayacağıma ilişkin yeterli güvence varsa hemen döneyim. İsterlerse beni 10.000 jüri üyesinin önüne çıkarsınlar, fark etmez, ama tutuklandığında tütün içmene izin yok, işte buna dayanamam" (38 CW 183).

Engels'in Ocak 1849 sonlarında güvenliği konusunda yeterince emin olduğu anlaşılıyor ki, *Neue Rheinische Zeitung*'a katılmak üzere Ren havzasına döndü. O günden sonra gazetede 150 kadar makale yayınlamış, bunun kim bilir kaç katı da elinden geçmiştir. Çalışmasının çoğu, liberal anayasacılık, etnik ayrılıkçılık ve imparatorluk gelenekçiliğinin iç içe geçtiği Macaristan'daki mücadeleler ve harekâtlarla ilgili haberlere dayanıyordu.

Avrupa için önemli olduğunu düşündüğü bu yamalı bohça savaşını açıklamaya çalışıyordu. Görmüş olduğumuz gibi, Avusturya emperyalizmine ve gerici Panslavizme karşı savaşan devrimci Macarlarla ilerici Slavlar onun kahramanlarıydı. Ama bu savaşın sırf askerî yönleri de ilgisini geniş ölçüde çekiyor, –Avusturya'ya ve Rus bağlaşıklarına göre kuvvetleri çok daha zayıf olan– Macar komutanlarını, o günlerin en yetenekli komutanları olarak görüyordu.

Aslında Macarlar, Engels'in Almanya için düşündüğü politikayı izlemeye, özgürlükçü bir anayasa altında, "geri kalmış" milliyetleri içinde eriten ulusal birliği sağlamaya çalışıyordu. Bu yolla çağdaş ticari uygarlık âlemine nüfuz edebileceklerdi. Ama onun çözümlemesi sınıf siyasetinin uluslararası boyutlarına da hayli duyarlıydı; yerel mücadelelerin dengesi, diplomatik baskıdan ve dış müdahalelerden kesin bir biçimde etkilenebilirdi: "*Avusturya*, Macarları baskı altına almak üzere bir savaş yürütüyor, *Rusya* arkadan saldırıyor, *Prusya* elinde tutuklama emirleriyle sığınmacıları sınırda bekliyor, bunları yakalayıp cellatlarına teslim ediyor." Ona göre, eğer Macaristan bağımsız olur, Polonya ulus olarak yeniden kurulur, Avusturya liberal anayasacılığa yükselir ve İtalya bir cumhuriyet altında birleşirse, o zaman "Prusya parçalanır, Rusya da Asya'daki sınırlarına geri dönmeye zorlanır" (8 CW 438; 9 CW 461-2).

Marx'ın gazetesine yönelik yasal işlem 1849 başlarına kadar sürdü, Marx'ın ve yayıncıları Hermann Korff'la birlikte Engels'in, savcıya hakaretten ve polise iftiradan yargılandığı dava, 7 Şubat'ta başladı. Suçlamanın temelinde, bir önceki yaz, çeşitli Renanyalı demokratların tutuklanmasında bu makamların oynadıkları rolü anlatan yazılar yer alıyordu.

Sonrasında Marx ile Engels, kendi savunmaları sırasında yaptıkları konuşmaları yayınladılar. Engels kendininkinde, eski bir yasayı yeni siyasi ve toplumsal koşullarda yorumlamanın jü-

riye düştüğünü ileri sürdü. Bu yeni koşullar arasında basının, resmî makamların eylemlerini kamuya duyurma özgürlüğü de bulunuyordu. Etkileyici bir dille, eğer jüri, bakanların ve polisin isteğine göre basının olayları çarpıtması ya da bütünüyle sessiz kalması gerektiğine inanıyorsa, "o zaman beni suçlu bulmalıdır," dedi (8 CW 318-19, 322). İkisi de beraat etti.

8 Mayıs 1848'de Elberfeld'de demokratik bir kalkışma yaşandı, Engels de devrime silahlı hizmetle katıldı. Alman Ulusal ya da "Frankfurt" Meclisi, Alman devletlerinin ve prensliklerinin bir imparatorluk çatısı altında birleşmesi yönünde bir anayasa hazırlamıştı. Nisan sonunda bu imparatorluk anayasası, önerilen liberalleşme karşısında kendi hükümranlık çıkarlarını koruyup sürdürmek isteyen Prusya kralı ve öbür Alman hükümdarlarca reddedildi. Birçok Alman kent ve kasabasında, –özellikle de Bakunin, Born ve Wagner'in katıldığı Dresden'de– anayasal yönetimi destekleyen silahlı ayaklanmalar baş gösterdi. Ren havzasında da birçok yerde benzer huzursuzluklar çıktı. Engels, kaynak olarak Düsseldorf basınını kullanarak Elberfeld kalkışmasını *Neue Rheinische Zeitung* için haberleştirdi ve 10 Mayıs'ta da hemen oradan ayrıldı.

Ren havzasındaki karışıklığı bastırmak üzere Prusya ordusu görevlendirildi; Engels de bu birliklere karşı çıkmak üzere önlemler alan yerel kamu güvenlik komitesine katıldı. Elberfeld'de yoğun bir haftanın ardından Köln'deki okurlarına kendi eylemlerini anlatarak, şimdi artık *Neue Rheinische Zeitung*'un barikatlarda bizzat temsil edildiğini, kendisinin oraya ele geçirilen iki sandık mühimmatla ulaştığını açıkladı. Kasabanın savuma hattını ve barikatları o denetlediğine göre, anlaşılan topçu subayı olarak deneyimini yerel komitenin hizmetine sunmuştu. Bunu yapabilmek için, o günkü mücadelede bir komünist olarak siyasi çıkar gözetmeyeceğini belirtip imparatorluk anayasasını savunurken, sadece askeri konularla ilgileneceğine söz verdi. Yerel li-

beraller *kendi* devrimleri için komünistleri güvenilir bağlaşıklar olarak görmüyor, köktenci düşüncelerin etkisini engellemek ve halkı önceden uyarmak için kimi adımlar atıyorlardı.

14 Mayıs'a gelindiğinde yerel komite, Engels'in bir "kızıl cumhuriyet" ilan etmesinden korkulduğu için, onun Wuppertal'den uzaklaştırılmasını istedi. Dediğine göre, onu yitireceklerinden dolayı çok kızan militan işçilerle gönüllü askerleri yatıştırdıktan sonra, ayrılmak zorunda kalmıştı (9 CW 447-9). Bu tepkiden sonra Engels –kendi anlatımıyla– demokratik direniş için daha fazla silah ele geçirmek amacıyla bir Prusya silah deposuna düzenlenen silahlı baskına komuta etmişti. Resmî kayıtlar olayı, –"ikisi de at sırtında, süvari kılıcı ve tabanca kuşanmış"– Engels ile başka bir Renanya komünisti Johann Jansen'in (1825-49) önderliğinde, 30-40 kişilik bir silahlı çete olarak betimliyordu:

> Birlik hemen cephaneliğin önünde mevzi alıp kapılara nöbetçiler dikti. *Engels* tabancasını çekip astsubay *Starke*'ye yöneldi, içeride silah olup olmadığını sordu. Silahlara zorla el konmuş olduğu yanıtı üzerine ... içeri birlikte girip bakma emrini verdi. Kişisel direniş ... yararsız olurdu. ... Güç karşısında direnemeyen iki ordu mensubu, cephaneliğe girişi kabul etmek zorunda kaldı. Orada *Engels* çeşitli malzeme ve üniformalar seçip bunları avluya taşıttı ... sırt çantaları, mığferler, pantolonlar, fişeklikler, tabancalar, kılıçlar, trampetler, ayakkabılar ve bir tüfek (10 CW 168, 603-4).

Bu asi eylemden sonra Haziran'da Engels hakkında başka tutuklama emirleri çıkarıldı, ama o zamana kadar o ve Marx, anayasa tartışmalarından doğan huzursuzluğun merkezi olan Frankfurt'a doğru yola çıkmışlardı.

Diğer anayasa gösterilerinden korkup gittikçe daha da tutuculaşan Prusya hükümetinin yayını durdurması için yaptığı baskıya dayanamayan *Neue Rheinische Zeitung*, 19 Mayıs 1849'da kapandı. Bu ancak Marx'ın ve Prusyalı olmayan başka editörlerin sınır dışı edileceği tehdidiyle dolaylı yoldan başarılabildi.

Marx, Aralık 1845'te vatandaşlıktan çıkmıştı, böylece Prusyalıların onu köktenci bir göçmen olarak susturma girişimlerinde, yabancı hükümetlerle işbirliği yapmak gibi bir bahaneye başvurmalarına gerek kalmamıştı ve şimdi bu karar kendi evinde onun karşısına çıkıyordu.

Engels ile Marx güneybatı Almanya'ya geldiklerinde Prusya krallığı aleyhine, anayasal yönetim lehine açık ve başarılı bir ayaklanmayı teşvik etmek için ellerinden geleni yaptılar. Bu yüzden taciz ve tutuklanmaya maruz kaldılar. Kaiserslautern'de, çoğu işçi ve öğrenci yüzlerce silahlı gönüllü arasında, demokratları ve komünistleri, esas olarak da Willich'i buldular. Ama Marx, Temmuz sonlarında, Fransız basınına yaptığı açıklamaya göre "sırf siyasal iktisat tarihi konulu çalışması için ek malzeme toplamak amacıyla" hemen Paris'e geçti. Bu gerekçe herhalde, asıl niyeti olan, Fransa'daki isyancılarla temas kurma amacını gizlemek içindi. O sırada Papa adına Roma cumhuriyetiyle savaşta olup gittikçe tutuculaşan rejime karşı mücadele eden siyasi gruplarla ilişkiye geçti. Gerçekten de, Fransa'da ayaklanma ve karışıklıklar çıkmasını bekliyordu; Paris ve Lyon'da hükümet aleyhine gösteriler ve silahlı eylemler vardı. Ama bu olaylar sönüp de baskı yeniden artınca, bunlardan pek de coşkuyla söz etmedi. Engels'in tersine Marx'ın askerî deneyimi yoktu elbette, üstelik büyüyen bir aileye bakması gerekiyordu. Ayın başlarında Fransız İçişleri Bakanlığı Marx'a başkenti terk edip Bretonya'da, bataklık Morbihan'da oturmasını emretti. Ağustos ortasında itirazı reddedilince, devletsiz olarak, ikamet edebileceği İngiltere'ye geçti (9 CW 477-9, 480-1, 525-7; 38 CW 199).

Buna karşılık Engels, Almanya'da kalmayı seçti; Baden'de ve Bavyera Palatinliği'nde, Prusya birliklerine silahla direnenlerden geride kalanlara katıldı. 2 Haziran'da yerel bir gazetede, gayretli bir yorumcusu, bazen de görgü tanığı olduğu 1848-9 devrimci olaylarını özetledi. Orta sınıf ürkekliği ve hıyane-

ti, ılımlı anayasacılığı bile çökerterek Almanya'yı, hatta bütün Avrupa'yı, kralcı ve mutlakıyetçi karşıdevrime açık hale getirdi. Demokratik güçler egemenlere karşı artık şansları son derece azalmış bir biçimde savaşmak durumundaydı: "Kısacası bütün Avrupa'yı sarmakta olan özgürlük uğruna yapılan büyük mücadelede Palatinlik ve Baden, köleliğin değil özgürlüğün, karşıdevrimin değil devrimin, egemenlerin değil halkın, mutlakıyetçi Rusya'nın, Avusturya'nın, Prusya'nın ve Bavyera'nın değil, devrimci Fransa'nın, Macaristan'ın ve Almanya'nın safında kalacaktır" (9 CW 476).

Engels, birkaç bin kişilik düzensiz bir ordunun parçası olarak, Willich'in 800 kadar demokratik isyancıdan oluşan birliğine katıldı. Peşlerine düşen Prusyalı güçlerle sürekli çarpışarak geri çekilen anayasacı asiler, Fransız sınırına yakın Rastatt'ta son yenilgiye uğradılar; Engels'in arkadaşı Moll ateş altında öldü. 12 Temmuz'a gelindiğinde işçi ordusundan sağ kalanlar güneye yönelip İsviçre sınırını geçtiler; Engels de onların arasındaydı.

İki hafta sonra Jenny Marx'a yazan Engels, önceleri Baden'deki sözde devrimden uzak durduğunu söylüyor, ama Prusyalılar gelince savaşa katılma arzusunun dayanılmaz hale geldiğini bildiriyordu. Engels'in katılım konusundaki en güçlü güdüsünün Prusya kralına bir ders vermek olduğu anlaşılıyor. Engels, Willich'in yanına onun astı olarak girmişti, şimdi ise, –"demokratik seçkinler"in bir üyesi olarak– *Neue Rheinische Zeitung*'un onurunu korumuş olmakla övünüyordu. "Mermilerin ıslığı gerçekten önemsiz bir mesele," diyordu Bayan Marx'a. Marx'la temasa geçmeyi özlüyordu, zira "bizim birlik iyi savaşıyor, ama beni sıkıyor." Anlaşılan savaşta Willich'i cesur ve usta bulmuştu, ama bunun dışında onu "sıkıcı bir düşünselci ve bir hakiki sosyalist" olarak görüyordu. "Burada yapacak hiçbir şey yok," diye yakınıyordu (38 CW 203-4).

Marx, çeşitli nedenlerle, Engels'in deneyimini yazmasında ısrarlıydı. "Savaşa fiilen katılmasaydın, bu şenlik konusundaki görüşlerimizi ileri süremezdik. ... Bunun satacağına ve sana para getireceğine eminim." Engels'e son yayın tasarısından söz ediyordu: "Yazıların büyük bölümünü ikimizin yazmak zorunda kalacağı ... siyasi-iktisadi aylık bir dergi." Ağustos'ta Engels'i tasarıyı yürütmek için Londra'ya çağırdı. Paylaştıkları komünist görev ile kapitalist ekonominin hüküm sürdüğü bir dünyada geçimlerini sağlayıp yaşamı sürdürmenin acil gereği, her zamanki gibi iç içe geçmişti. "Londra'da," diye yazıyordu Marx, "işe koyulacağız" (38 CW 207, 213).

Komünistler dağılmıştı: Ferdinand Wolf, Londra'da Marx'la beraberdi, Dronke Paris'te, Wilhelm Wolff Zürih'teydi. Marx, Engels'e kendi güvenliği için gelmesini söylüyordu, yoksa "Prusyalılar seni, 1) Baden, 2) Elberfeld için iki kez kurşuna dizer" (38 CW 212, 213). Engels İsviçre'den Cenova'ya gitti, çünkü tanınan bir köktencinin Fransa'dan geçmesi pek güvenli değildi. Oradan beş haftalık bir gemi yolculuğuyla, 12 Kasım 1849'da Londra'ya ulaştı. Amacı, bir kez daha sürgünde, Almanca bir dergiyi yönetecek olan Marx'a yardım etmekti. Engels o sırada 29 yaşını bitirmek üzereydi.

Engels'in, kalıcı sürgün haline gelen rolünün gerisinde, değeri pek belli olmayan ama yine de sürdürülen bir siyaset stratejisi yatıyordu. Görmüş olduğumuz gibi bu, kitlesel siyasi ayaklanma baş gösterince eylemin içine doğru yayılacak bir işçi ve aydın ağının oluşturulmasıyla ilgiliydi. Bunlar, önceden ayarlanmış bir doğrultu olmadan, toplumun geniş bir yeniden yapılanmasına esin kaynağı olacak, sonra da tepkiye karşı bu adımlarını koruyacaklardı. Gerçekten de, 1848 devrimci olayları sırasında Marx ile Engels, Komünist Birliğin resmen dağıldığını kabul etmiş ve –gevşek bir biçimde örgütlenmiş– geniş bir demokratik cepheyle birlikte çalışmışlardı. Uzun süredir benimsemiş oldukları bu

strateji, ancak, güvenilmez orta sınıftan umudu kesip de ezilen Alman işçilerini, -elden geldiğince- kendilerini korumaya yönlendirdikleri 1849 baharında terk edilmişti.

Aslında Engels ile Marx'ın izlediği siyasi strateji, geleneksel monarşinin ya iç devrimle ya da dış savaşla bütünüyle çökmesi gerekliliğine dayanıyordu. Ayrıca orta sınıfların garip bir ikili düşünce süreci içine girmesi de gerekli görülüyordu: Komünistlerin beyan ettikleri niyetlerinin işçilerin durumunu burjuvazi aleyhine iyileştirmek olduğunu bilecek, ama anayasa mücadelesinde onları bağlaşık kabul edeceklerdi. Çağdaş sınıf mücadelesi içerisinde sanayi tarafından eğitilmeyen köylüler ise, kırsal geri kalmışlığın kurbanları olarak -neredeyse bilinçsize- ilerleme güçlerinin safında eyleme katılmadıkları müddetçe, komünistler karşısında şaşkınlığa uğruyorlardı.

Engels'in tarih anlayışına göre, sanayileşmenin daha da gelişmesi, eninde sonunda, Fransız devrimci senaryosunun sahneye konmasına olanak sağlayacaktı. Onun görüşüne göre, toplumsal gelişmedeki ilerleme, hükümetin demokratik denetimini olduğu kadar, üretim kaynaklarının ortak denetimini de içermek zorundaydı. Ama onun stratejisinde, asi devrimci güçler, düşmanlarına karşı bütün önlemleri, yalnızca kendiliğinden gelişen bir önderlik ve eylem içinde bir araya getirilmiş güçlerle kurumlaştırmak ve savunmak zorundaydı. Ne Marx ne de Engels, silahlı devrimci "hücreler" ile yakın ilişki içinde ve gönülden çalışmak taraftarıydı, zira bu stratejide gözü dönmüş komplo kokusu vardı. Engels'in tek askerî serüveni, çok büyük ölçüde, son bir romantik çıkıştan başka bir şey değildi. Öte yandan, bu strateji reformculuk ve ezen sınıflarla uzlaşma koktuğundan, kişisel olarak hiçbir zaman orta sınıfın temsilî kurumlarına katılmaya da uğraşmadılar. Engels belki, Wilhelm Wolff'un yaptığı gibi, 1848-9'da kısa süre için yeşeren Alman parlamento siyasetinde seçimle bir göreve gelmeye niyetlenmiş olabilir; ama bunu yap-

mamış, ilerideki yaşamında ortaya çıkabilecek benzer fırsatlarda da, böyle bir eğilim göstermemiştir.

1848-9 olaylarından sonra Engels, Alman sosyalizminde "düşünce adamı" olarak müthiş etki yaratmıştı, ancak ona göre bu tuhaf bir durumdu, çünkü çoğu önemli düşüncenin aslında Marx'a ait olduğuna inanıyordu. Ama bu etkinin, sınıf politikasını sürdürme konusundaki dikkate değer çabalarla ilgili olup olmadığı ya da nasıl ilgili olduğu, uygulamada onun denetimi dışında kalıyordu, o da bunu büyük ölçüde kabul ediyordu. Yazma işi üzerine yine yazma işi biniyor, içerik olarak da düşüncesi, kuramcılık basamaklarında adım adım yükseliyordu. Bu durum, düşüncesini kapsam ve etki bakımından daha da genelleştiriyor, ama aynı zamanda, onu yerel ve ulusal siyasetin zor kararlarından ve riskli eylemlerinden uzaklaştırıyordu. Sonraki kırk beş yıl boyunca İngiltere'de giriştiği kuramsal çalışmaların, düşünsel açıdan görece daha büyük bir ilgiye layık olduğunu düşünüyordu. Bu yapıtları sayesinde ünlenmiş, Marksizmin bir kurucusu haline gelmiştir.

7

GÖÇMENLİK

Engels, politika muhabiri ve komünist bir ajitatör olarak, devrim öncesinde ve olaylar sırasında yerel ve ulusal siyasi eylemle kurmuş olduğu ilişkiyi, göçmenliği ve işadamlığı sırasında sürdüremedi. 1848-9 kalkışmasından sonraki konumu, ona herhangi bir uzlaşma olanağı tanımadı; tam tersine konumu, onu en başta uzlaşmaya sürükledi. İngiltere'de kalabilmesi için Majestelerinin Hükümetinin doğru tarafında olmak zorundaydı, çünkü Kıta Avrupasındaki Alman göçmenler arasında siyasete dönmek çok tehlikeliydi; sadece Birleşik Devletler ya da daha uzak bir sığınak başka türlü seçenekler sunabilirdi. Önceleri Engels ile Marx'ın İngiltere'den ayrılıp Yeni Dünyaya gitmeyi düşündüklerine ilişkin zayıf bazı belirtiler vardır, ama suçlanma korkuları yatışınca bu düşünceyi reddettiler. Engels 1 Mayıs 1851'de Wilhelm Wolff'a mektubunda, "Lupus"un İngiltere'ye geleceğini umut ederek diyordu ki, "burada Amerika'dakinden daha çok fırsatın olur, bir kez oraya gittin mi geri dönmek o kadar kolay değil." "Amerika korkutucu," sonucuna varıyordu, "orada altta kalanın canı çıkar. Amerika'da gazeteci olmaktansa Türkiye'de kürek mahkûmu olayım daha iyi" (38 CW 341).

İşinde kalabilmek için Engels Manchester'da saygın görünmek zorundaydı, bu yüzden, komünist davanın peşinden koşması, iş saatleri dışıyla sınırlanmış, toplumsal konumuyla da büyük ölçüde yasaklanmıştı. Manchester'da dört ay geçirdikten

sonra Mart 1851'de Marx'a şöyle yazıyordu: "Buradaki durumun, düzenli ve kesintisiz çalışmayı olanaksız kılması yüzünden dehşetli sinirliyim" (38 CW 316). Gündelik komünist, hatta reformcu siyasetle ilişkisi göçmenlikte ister istemez azalmıştı, bu nedenle de yazıları, daha geniş ilgi alanlarına, daha soyut düzeylere, hatta bazen hayli uzak kaygılara yönelmişti. Dahası, Marx'ın siyasal iktisat konulu başyapıtı yayınlanmaya başlayınca, Engels, önce Almanya'da sonra başka yerlerde, üslup ve içerik bakımından müthiş güçlüklerle karşılaşan okurlara bu kitabı tanıtma işini üstlendi.

Yirmi dokuzuncu yaş gününün arifesinde İngiltere'ye gelen Engels, buradaki göçmenliğinin sürekli olacağını bilmiyordu. Ömrünün kalan yıllarında –74 yaşına kadar yaşadı– Avrupa'da sınıf mücadelesinin ha bugün ha yarın iç savaşa dönüşeceğini, –kurucularından biri olduğu– uluslararası komünist hareketin siyasi eylemci ihtiyacını karşılamada rol oynayacağını bekledi. Özellikle İngiltere'deki ilk yıllarında bu beklentileri boş çıktı. Ama orta yaşlarında, istikrara kavuşan ve nitelik itibariyle kesinlikle Alman olmayan daha evine dönük ilişkilere yoğunlaştığı açıktır. Ayrıca, –gerek aileyle olan dostluğundan, gerekse Marx'ın siyasal iktisat eleştirisine tutkusundan dolayı– Marx'lara destek olma rolü, İngiltere'de iki bakımdan çok daha kolaydı: Engels Manchester'daki işten para kazanabiliyor, Marx da Londra'da araştırmalarını yürütebiliyordu.

Engels, İngiltere'de yolculuk yapmakla, yaşamakla ve yaygın biçimde çalışmakla, bir ölçüde İngilizleşmişti. Orada oturması, onu ailesinin meraklı gözlerinden koruyor, adını, yerel gazetelerden ve dedikodudan hayırlı bir uzaklıkta tutuyordu. 1860'ta babasının cenazesi için Prusya'ya gitme izni almış, 1861'de de, Kral Wilhelm'in (1797-1888) tahta çıkması vesilesiyle, asker kaçakları için af çıkmıştı. Engels, şeklen bakıldığında bu tarıma uyuyordu, çünkü 1850 sonbaharında Avusturya'dan gelen teh-

ditle seferberlik ilan edilince, askerlik çağrısına uymamıştı. Yeniden yurttaşlığa kabul edilmek için gerekli konsolosluk işlemlerini tamamladığı anlaşılıyor. Marx'ın başvurusu ise sonunda reddedilmişti.

Böylece, Engels'in yurttaşlık sorunları artık başını ağrıtmayacaktı, ama yine de, gayet anlaşılır bir biçimde, kalıcı olarak Almanya'ya dönüp orada yaşamak gibi bir niyeti yoktu. Bir komünist olarak yerel ve ulusal siyasetle doğrudan ilgilenirse, yasayla ve hükümetle yine başı derde girecekti. Marx'ın ölümünden hemen sonra Bebel'e yazan Engels, sınır dışı edilebileceği bir ülkede yaşamak istemediğini söyleyerek, Almanya'ya, İsviçre'ye ya da Kıta Avrupasında başka herhangi bir yere taşınmayı reddetti. Dolayısıyla, yalnızca (1888'de turist olarak altı haftalığına) gezi için gittiği Amerika'da ve sürekli kaldığı İngiltere'de güvendeydi. İngiltere dışında –katılabileceği köktenci bir emek hareketinin olmadığı bir ülkede– kendi deyişiyle, "pratik kışkırtıcılık"la ilgilenecek, bu da çok büyük bir zaman kaybı olacaktı. Bu tür bir işte onun yeri doldurulabilirdi, ama "kuramsal çalışma"da – İngiltere'de bunun için gereken huzur ve sessizlik vardı– "kendisinin ve M[arx]"ın yerini doldurabilecek kimseyi göremiyordu. Yaş 63 olmuşken, Londra'daki huzurlu sığınağı başka bir yerle değişmek için deli olmak gerekir, diye kararını vermişti. Siyasi toplantıların ve gazetecilik kavgalarının, ister istemez, görüşünün berraklığını bulanıklaştıracağını yazmıştı (41 CW 314-15, 617, 621; 36 MEW 21).

I BAĞIMSIZ BİR YAZAR

İngiltere'deki ilk aylarında Engels, Londra'da Marx'la işbirliği içinde yaşayarak ve üçüncü tam zamanlı genel yönetmenlik girişiminde ona omuz vererek, hemen önceki yıllardaki –komünist gazetecilik ve siyasi kışkırtıcılık– etkinliklerine dönmeyi denedi. Marx'ın genel yayın yönetmenliğini üstlendiği dergi, 1848-9'da

daha *siyasi* bir çağrışımı olan önceki "Demokrasinin Sesi" yerine, "Siyasal İktisat Dergisi" alt başlığını alıp yeniden çıkmaya başlayan *Neue Rheinische Zeitung* idi. Dergi Hamburg'da basılıyor, Londra'da yayınlanıyordu. Hedef kitlesi, artık bütün Avrupa'ya, oradan New York'a, hatta daha da öteye, orta-batı Amerika'ya dağılmış bulunan ve 48'liler diye bilinen göçmenlerdi. Ayda iki kez çıktığı için yerel, ulusal ve uluslararası olayların sıcaklığına bir şekilde daha mesafeliydi ve artık gerçek anlamda bir Renanya yayını değildi. İçeriği daha tarihî ve kuramsaldı; Fransa ve Almanya'daki yeni ayaklanmalara, on altıncı yüzyıla kadar geriye gidip bunların öncelleri olan kalkışmalara odaklanıyor, geçmişin eleştirel değerlendirmelerini sunuyor, gelecek için yüreklendirmede bulunuyordu. Böylece, bir bakıma, *Deutsch-französische Jahrbücher*'in kuramsal vurgusuna ve 1848'in hemen öncesindeki, Brüksel Haberleşme Komitesi ile Komünistler Birliği Merkez Komitesi'nin sıkı enternasyonalizmine dönmüş oluyordu. Bir İsviçre kitabevine derginin orada satılması için mektup yazan Engels, çabalarını şöyle açıklıyordu:

> İlk sayı, (Marx'ın yazdığı) genel girişten sonra, ilk olarak benim imparatorluk anayasa kampanyasına ilişkin bir makalemi, Frankfurt ve Stuttgart parlamentolarının son günleri üzerine küçük [Wilhelm] Wolff'un bir makalesini, Marx'ın ve benim [güncel] olaylar hakkında bir genel değerlendirmemizi, olabilirse de, Marx'ın buradaki İşçi Derneği'nde verdiği iktisat dersleri dizisinin ilkini içerecektir. Ayrıca diğer yazılar arasında belki kızıl [Ferdinand] Wolf'tan da bir yazı olabilir. Kızıl Wolf, Marx, Weerth ve ben artık buradayız, olabilirse, Lupus [Wilhelm Wolff] da yakında bize katılacak (38 CW 222).

Bu yazıların tamamı ilk sayıda, hatta sonrakilerde de görülmedi, ama bu mektup, Londra merkezli *Neue Rheinische Zeitung*'un ne tür bir girişim olmak istediğini ve editörlerle mesai arkadaşlarının, Almanya'da siyasi varlıklarını sürdürme

kararlılıklarını gayet iyi ortaya koyuyordu. Dergi ertesi yıl kapanmadan önce altı sayı çıktı; hem mali, hem siyasi bakımdan başarısız oldu. Geçimini sağlamak -ve Marx'lara yardım etmek- için aile işletmesine dönüp Manchester'da zorunlu bir burjuva yaşamı sürdürmek üzere, Kasım 1850'de Londra'daki komünist çevrelerden uzaklaşma kararını alarak, bu felaketi temizleme işi Engels'e düştü.

Londra'daki Komünist Birlik, o sırada, Marx'ın ekibiyle Willich ve Schapper'inki arasında bölünüyordu; Alman İşçileri Eğitim Derneği de benzer bir gerilim içindeydi. Ayrıca 1851'den sonra, Almanya'daki demokratlardan tutuklanıp eza görenler olmuş, sürgündekiler de taciz edilmişti. 1852 sonlarına gelindiğinde Birlik sona ermişti. Sadece komünistlerin değil her görüşten 48'lilerin, demokrasi yanlısı örgütlerde bir araya gelme yönündeki uluslararası çabaları da benzer biçimlerde dağılmıştı. Çünkü yaygın ajitasyon yapılmayınca, siyasi konularda görüş birliğine varmayı dışarıdan zorlamanın da pek gereği kalmamıştı. Liberal anayasacılar, kökten değişimciler ve komünist devrimcilerin hepsi için bir geri çekilme ve içe bakış dönemiydi. Engels, komünizmle ilişkisini, yetişme yıllarının pek belirgin özellikleri olan canlı gazetecilik çalışmaları ve düşünsel yoğunluktan yararlanarak sürdürdü. Bunu da her şeye karşın yapmış, düşüncesinde ve ilgi alanında kayda değer bir süreklilik sağlamıştı. Bu kararlılığı olmasaydı, 1870 ve 1880'lerin muazzam etkili yapıtları büyük olasılıkla ortaya çıkamazdı.

1840'larda Engels'in "mevcut toplumu eleştirisi," proleter yaşam ve çalışma koşullarının incelenmesinden, gericileri ve bazen de onların orta sınıflar içindeki bağlaşıklarını teşhir etme stratejisine yönelmişti. "Mevcut toplum" içinde elbette demokratlar ve komünist isyancılar da vardı; onların eylemleri ve stratejileri de çözümlemeye ve eleştiriye açıktı. 1850'lerdeki makaleleri, Alman ayaklanmalarındaki kendi deneyimlerini, Avrupa sınıf siyaseti

tarihinin ve o günkü gelişmesinin uluslararası görünümünü, kendi özel ilgi alanı olan askerî harekâtları ve çağcıl savaş araçlarını ele alıyordu. Konu seçimi, bir ölçüde, editörlere ve yayınevlerine neyi kabul ettirebileceğiyle sınırlıydı ve yapmak istediği türden çalışma için yayın alanı bulmakta büyük ölçüde başarılıydı. Marx için ise durum tersineydi; kendi özgül alanı olan siyasal iktisat eleştirisiyle kendini ve ailesini geçindiremiyor, arada sırada hiç de istemediği gazeteciliğe zorlanıyordu. Gerçekte, 1850'lerin başlarında Amerikan basınına Marx adına makaleler yazan, Marx'ın makalelerini çeviren Engels'ti. Çünkü Marx'ın, gazetecilikte kendi hesabına bir şeyler yapabilmek için gerekli olan akıcı bir İngilizceyle yazıp çizebilmesi birkaç yılını almıştı.

Engels Londra'ya geldiğinde Almanya ve Fransa'dan "Mektuplar"ı yayınlamıştı; bunlara, o sırada *The Democratic Review* adlı Çartist dergiyi çıkaran editör Harney bu yanıltıcı başlığı koymuştu. Engels'in Ocak-Haziran 1850'deki olaylara ilişkin acı değerlendirmesi, sonraki birkaç yıl boyunca Marx'la birlikte izleyecekleri siyasi çözümlemenin ana çizgilerini özetliyordu. Her iki ülkede de gericiler, anayasal hakların kurumlaşmasına karşı başarıyla savaşıyordu. Prusya'da kral, Frankfurt'taki meclisin hazırladığı "imparatorluk" anayasasını reddetmiş ve Prusya'ya kendi anayasasını dayatmıştı. Sonra da, oy hakkında ve siyasal temsilde soyluları ve toprak sahiplerini daha çok kollayan, ayrıca, seçilmiş meclislerin yetkisini kendi seçtiği meclise kıyasla sınırlayan çeşitli yeni taslaklarda diretmişti. "Majesteleri [IV. Friedrich Wilhelm], Prusyalılara yeni bir anayasa dayatmaktadır. ... Parlamentosu da, halkın haklarından geriye ne kaldıysa silip atmak için bunu budamaktadır," diye yazıyordu Engels. Fransa'da, yeni cumhuriyetin başkanı Louis Bonaparte yönetiminde de benzer olaylar yaşanıyordu. "Seçim 'Reformu' Yasası meclisten geçti, Paris halkı kılını kıpırdatmadı. Evrensel oy hakkı yok oldu, en ufak bir huzursuzluk ya da gösteri olmadı;

Fransa'nın çalışan halkı, [Kral] Louis Philippe döneminde neyse şimdi de aynen öyle: tanınmış hiçbir hakkı olmayan, oy hakkı bulunmayan, silahı elinden alınmış siyasi dışlanmışlar."

Engels sözlerine, olaylar mantıksal sonucuna varıp da cumhuriyet, kendi başkanı ya da kralcı hiziplerden biri tarafından yıkılana kadar, herhangi bir ciddi ayaklanma beklemediğini belirterek devam ediyordu. Louis Bonaparte'ın Aralık 1851 darbesi, sağ kanadın siyasi stratejisi üzerine yaptığı çözümlemeyi doğrulamıştı. Ama bu çarpıcı olaydan sonra Fransa halkı -Engels'in hayıflanmalarına karşın- "uyuşukluğundan" kurtulamamıştı. Engels'in Fransız siyasetine ilişkin görüşü, esin verici 1789-1793-1830-1848 tarihlerinin simgelediği devrimci olayların heyecanıyla hayli renklenmişti; arkasında böylesi bir gelenek olan bir halkın, 1794-1815 arasında karşıdevrimcilikle bezeli bir dizi günde olduğu gibi, su yüzüne çıkan zorba gericiliğe karşı hızla ayağa kalkacağını düşündüğü anlaşılıyordu. Engels'in, ilk planda öyle pek anayasacı bile olmayan, daha gelişmiş komşusuyla karşılaştırıldığında devrimciliği de pek hafif kalan Almanya siyaseti karşında duyduğu umutsuzluk ve tiksinti, Fransa'ya yönelik siyasi heyecanını daha da alevlendiriyordu. Doğuda daha da zorba ve gerici olduğunu düşündüğü Avusturya-Macaristan ve Rusya rejimlerinden nefreti, Avrupa'nın siyasi gelişimiyle ilgili bakışına damgasını vuruyordu (10 CW 13, 22, 34, 40).

Engels'in ilk siyaset deneyimlerinden kalma Fransa ve Almanya hakkındaki bu görüşleri, Londra'da Alman göçmen topluluğu için çıkarılan *Neue Rheinische Zeitung*'un Mart-Nisan 1850 sayısında *Die deutsche Reichsverfassungskampagne* (Alman İmparatorluk Anayasası Kampanyası) makalesinde kendini gösterdi. Bu yazı, güneybatı Almanya'daki ayaklanmanın büyük ölçüde kendi tanıklığına dayanan ayrıntılı bir anlatımıydı; daha sonra Ren havzası basınında da yer buldu. Bakış açısı, sınıf çatışmasını, Avrupa siyaseti ve uygarlığının gelişmesini insanın

ilerleyişi olarak gören Genç Hegelci görüşün içine yerleştirmişti: "Haziran 1848 [Paris ayaklanması] yenilgisinden beri Avrupa kıtasının uygar bölümü için temel soru şudur: Devrimci proletarya iktidarı mı, yoksa Şubat [1848 Fransız devrimi] öncesinde yönetimde olan sınıfların iktidarı mı?"

Almanya'daki imparatorluk anayasası kampanyasına hiçbir biçimde hoşgörü göstermiyor, kampanyanın "kendi gönülsüzlüğü ve aşağılık iç durumu yüzünden" çöktüğünü ileri sürüyordu. Anayasayı destekleyenler, "Alman idelojisi"ne bağlı "küçük burjuva" olduklarından aslında savaşmak istemiyor, savaşmak isteyen devrimci demokratlar ise gerçekte anayasayı desteklemiyordu, çünkü bu anayasa hâlâ kralcıydı ve yeterince köktenci değildi. Kampanyanın Almanya'da sınıf uzlaşmazlığını keskinleştirdiği için iyi, siyasi ve askerî bakımdan baştan itibaren bir yenilgi olduğu için kötü olduğunu söyleyebilirdi. "Tek başarı şansı Almanya dışında, 13 Haziran'da Paris'teki [1848] [protestocu] cumhuriyetçilerin başarısında yatıyordu, ama 13 Haziran da hiçbir şey getirmedi," sonucuna varıyordu (10 CW 237-8).

Engels, *The Democratic Review* okurları için, bu derginin Nisan-Haziran 1850 sayısında Kıta Avrupasında o sıradaki olaylar üzerine kendisinin ve Marx'ın yazdıklarından İngilizce bir genel özet de yayınlamıştı: "Bir Devrimin İki Yılı: 1848 ve 1849". Orada Marx'ı, hem Louis Philippe'in düşmesini açıklayan mükemmel bir siyasi sınıf çözümlemesi ortaya koyan bir tarih eleştirmeni, hem de o günkü gerici tepkinin evrensel bir savaşın habercisi olduğunu kestirebilen ileri görüşlü bir komünist olarak sundu. Böylelikle "bir sonraki Fransız devrimi, ulusal sınırlar dışına taşmaya zorlanacak ... on dokuzuncu yüzyılın toplumsal devriminin serbestçe gelişmesini ancak bu şekilde sağlayacak" diyordu (10 CW 369). Ama Engels'in –Londra'daki 1850 yazının– en önemli yapıtı, bağımsız bir tarih çalışması olan "Der deutsche Bauernkrieg" (*Alman Köylü Savaşı* – Yordam Kitap, 2018),

Marx'ın yönettiği *Neue Rheinische Zeitung*'un Kasım ayında çift sayı olarak çıkan son sayısında yayınlandı.

On beşinci yüzyıl sonlarıyla on altıncı yüzyıl başlarındaki köylü isyanlarının bu uzun incelemesini yazmaktaki amacı, açıkça görülebileceği gibi, o günün Almanyasında devrimci bilinci uyandırmaktı. Engels'in savı, Almanya'nın, çağdaşlarının farkında olmadığı önemli bir devrimci tarihe sahip olduğuydu; üstelik bu geçmiş, Fransa'daki 1789 *annus mirabilis*'in [harikalar yılının –*çev.*] öncesine bile gidiyordu. Yapıtın hayli belirgin özelliği Engels'in, –Hegelci diyalektik yöntemden, Genç Hegelci eylemcilikten, ilerici Alman ulusalcılığından, devrimci liberalizmden ve tutkulu proleter sosyalizminden oluşan– seçmeci komünizmiydi ve onun her zamanki çalışma yöntemiyle de bütünüyle uyumluydu. Önemli tek kaynağı, Wilhelm Zimmermann'ın *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges* (Büyük Köylü İsyanlarının Genel Tarihi) (3 cilt, Stuttgart, 1841-3) idi; bu konuyu ele almasının başat bir siyasi amacı vardı. Hedefi, Almanya'daki demokratlarla dışarıdaki göçmen topluluğu okurunu, Alman siyasetinde kendilerini hâlâ bir görevin beklediğine, kasabalarda ve kırsal kesimde kitlesel siyasi eylemin gelişmesinin beklenebileceğine ve çağdaş sanayi dünyasında ve siyasette uluslararası bakışın bir gereklilik olduğuna inandırmaktı.

"Büyük Köylü Savaşının beceriksiz ama güçlü ve inatçı kişiliklerini, Alman halkına hatırlatmanın zamanıdır," diyen Engels, üç yüz yıl önceki çatışmanın, kendi günlerindeki mücadeleden o kadar da uzak olmadığını ileri sürüyordu. Aslında, her iki durumda da savaşılması gereken hasımlar "temelde aynı" idi; devrim "hain sınıflar ve gruplar"ın ihanetine uğramıştı ve yakınlardaki ayaklanmada, "Köylü Savaşının sağlıklı yıkıp dökücülüğünün" hiç değilse bir ölçüde görülmemiş olması üzücüydü.

Engels'in anlatımı orta çağ sanayisinin ve buna denk düşen toplumun sınıf yapısının çözümlenmesiyle açılıyor ve bu,

1789'daki Fransa ve 1848'deki Almanya ile karşılaştırılıyordu. Engels'in tarihe bakışıyla o günlerin siyasi çözümlemesine yaklaşımı, açık olarak bir ve aynıydı: Görünüşte "dinî" ve "siyasi" farklardan oluştuğu sanılan ideolojik "perde"nin arkasında, sınıf çıkarları ve sınıf mücadelesi gerçeği yatıyordu ve siyasi hedefi bunu açığa çıkarıp keskinleştirmekti. Gerçekten de, Londra döneminde aynı amaçla çeşitli konuşmalar yapmış, belli ortamlarda boy göstermişti. 1848 Şubat devriminin ikinci yıldönümünde düzenlenen bir şölende, Paris direnişçileri şerefine kadeh kaldırmıştı. Ayrıca Nisan'da, Maximilien Robespierre'i (1758-94) anmak için toplandıklarında kardeş demokratlara bir konuşma yapmış, bu olanaktan yararlanıp İngilizlere, kendi devrimci geleneklerini ve on yedinci yüzyıl ortalarındaki *Levellers** gibi köktencileri anımsatmıştı. Basında çıkan haberlere göre, Eylül'de yaptığı başka bir konuşmada, yeni bir Kıta Avrupası devriminin elinin kulağında olduğunu söylemişti. Ama kanaatine göre bu kez, İngiltere halkı, eski Fransa Kralı Louis Philippe, Avusturya Prensi Metternich (1773-1859) ve Prusya Prensi Wilhelm gibi gericilere, artık sığınma hakkı tanımayacaktı. Bunun yerine, geleceğin "halk düşmanları, dostları Rus Nikolay'a gidebilir, o da belki onlara Sibirya'da küçük bir krallık bağışlar"dı. Basının aktardığına göre bu sözler "yüksek sesle gülüşmelere" yol açmıştı. Aralık'ta Manchester'dan yola çıkmış, İngiliz demokrat dinleyicilerine, *The Northern Star*'ın deyişiyle, "dışarıdaki yenilginin nedenini ve peşinden gelen gerici tepkiyi uzun ve ayrıntılı biçimde anlamış ve halkın bilgisizliği ile önderlerinin ihanetinin bunda eşit derecede rol oynadığını" belirtmişti.

---

* Levellers [Eşitlikçiler anlamında Tesviyeciler/Düzleyiciler]: İngiliz İç Savaşı'nda (1642–1649) monarşinin kaldırılmasını, halk egemenliğini, toplum ve tarım reformunu, yasalar önünde eşitliği, dinî özgürlüğü ve hoşgörüyü savunan bir siyasi hareket. *-çev.*

Londra'da olanak bulabildiği zaman katıldığı etkinliklerde Engels popüler bir konuşmacıydı; gazetecilik donanımı ve demokratik siyasete bizzat katılmış olması nedeniyle toplantılara çağrılıyordu. Siyasi çözümleme ve tarih çalışmaları, bilgilendirme ve harekete geçirme tasarımının parçalarıydı. Bu nedenle, makale ve kitapçıklarını, yetersiz araştırmaya dayanmak, aşırı partizan olmak gibi nedenlerle eleştirmek kolaydır ve bu çalışmalarının bugünün tarihçilerine ikincil önemde görünmesi şaşırtıcı değildir. Zaten Engels'in amacı, hiçbir biçimde tarihçilerin ilgisini çekmek değildi. Onun yaklaşımı hâlâ siyasi bağlamda değerlendirilip yargılanabilir, zira sınıf çıkarı ve sınıf mücadelesi, onun bakışından hiçbir zaman silinip gitmemiştir. Yapıtları yetersiz ve hatta çok eskimiş kaynaklara dayansa bile, yine de anayasal ve başka hakların savunulmasında hâlâ inandırıcı ve esin vericidir, ayrıca iktisadi eşitsizlik ve siyasi güç orantısızlığı konularında da keskin biçimde uyarıcıdır.

Engels, sonradan "Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim" diye bilinen makale dizisini, İngilizce olarak, *New-York Daily Tribune* için Marx'ın adıyla yazmıştır. Bunlar Ağustos 1951 ile Eylül 1952 arasında yayınlanmış, onun eleştirel gazeteci çizgisini sürdürmüştür. Engels, Marx'ın gazeteye göndermek üzere bu konuda makale yazması isteğini kabul etmiş, ama "*New-York Tribune*'ın Amerikan Whig'leri [Cumhuriyetçilerin ataları] olmasından öte, gazetenin POLİTİKASI hakkında hiçbir şey bilmediği için," Marx'a nasıl bir tutum takınması gerektiğini sormuştur. Okuruna karşı hep duyarlı olan Engels, bilimsel geçerlilik konusunda gitgide hassaslaştığından, karşılaştığı çeşitli güçlüklerden söz etmektedir: "Al sana öylesine bir makale işte. Türlü gelişmeler işi bozmada el ele verdi." "Bütün yapabildiğim tencerenin dibini kazımak ve hafızama güvenmek oldu. ... Ama gazete ve okuruna ilişkin neredeyse tam olan bilgisizliğim, uygun bir plan [düşün-

memi] engelledi" (10 CW 399, 411-12, 419, 434, 607, 611, 624, 637; 38 CW 419, 434).

Londra merkezli *Neue Rheinische Zeitung*'un çökmesinden sonra Marx anlaşılan Köln'de (hiç gerçekleşmeyecek) yeni bir dergi peşindeydi ve Manchester'daki Engels'e şöyle yazıyordu: "Ne konuda yazacağını iyice düşünmelisin." İngiltere'yi ele almak olmazdı, –son değerlendirme yazısı olayları ayrıntılı biçimde incelediğinden– Fransa hakkında da söylenecek fazla bir şey yoktu. "Belki [Giuseppe] Mazzini'nin [1805-72] son yaptıklarıyla bağ kurarak, devrimleriyle birlikte şu kokuşmuş İtalyanlardan söz edebilir misin?" diye soruyordu. Marx, "popüler dalga"yı – buna alayla "popüler durgunluk" diyordu– yakalamak için, "Avrupa krallarına ve soylularına" karşı derhal askerî eylem çağrısı yapan demokratik bildirgelere kızgındı. Bunlar onun gözünde daha çok "Schapper ve Willich" kokan şeylerdi, yani kötü hazırlanmıştı, gözü kara müdahalecilikti, yenilmeye mahkûmdu. Mazzini'nin yeni silahlanma çağrısının benzer heyecanlarla bağlantısını kurarak, Engels'in bu iddiaları yerle bir edecek bir askerî çözümlemeye girişmesini istiyordu. Engels de, Köln'deki *Neue Rheinische Zeitung*'un askerî muhabiri sıfatıyla, 1849 Macar harekâtlarını ve Avusturya İmparatorluğu'nun ulusalcı siyasetinin başka dışavurumlarını anlattığı önceki çalışmalarına göndermede bulunarak, bu isteğe uydu (38 CW 246-50, 254).

Daha sonra Engels, Manchester'daki boş zamanlarında, Fransız devrimci savaşlarının askerî tarihini araştırmaya koyuldu. Bu girişim, bir yıl içinde ortaya çıkacak hayalî bir savaşın koşulları ve gelecekteki sonuçları konusunda, (sağlığında yayınlanmayan) uzun bir çalışmaya vesile oldu. Elbette amacı, o sırada geçerli olan göçmen maceracılığının üzerine soğuk su dökmekti. Engels'in görüşüne göre, yaklaşan bu "savaşı", gericilikle hesaplaşmak üzere bir kez daha Avrupa'ya dalacak olan yeni bir Fransız devrimine karşı, Prusya, Avusturya ve Rusya'nın

diriltilmiş "Kutsal İttifakı" başlatacaktı. Varsayılan bu mücadelede Engels'in öngörüsü proleter güçler açısından pek iç açıcı değildi. Çünkü, " [gerici güçler] Kolalisyonun[un] ... üstün gelme şansı, en az devrimcilerinki kadardı." Yeni bir savaş biçiminde proletaryanın zaferi, ancak Almanya ve Fransa'da, bütün "sınıf ayrımlarının tamamen ortadan kaldırılmasıyla ve bütün üretim araçlarının tek elde toplanmasıyla" *ve* "Britanya'nın işbirliği" ile –yani bir kez daha Avrupa'da üçlü bir güç odağıyla– elde edilebilirdi. Marx'ın askerî meselelere ilgisi ve soruları, böylece, Manchester'da geniş bir "kendi kendine öğrenme" izlencesinin yürürlüğe konmasına yol açtı; Engels, devrimci sınıf mücadelelerinin askerî sorunlarında, hem tarihî hem de güncel açıdan uzmanlaştı (10 CW 550, 553; 38 CW 370).

Bu çalışma çizgisi, güncel sınıf siyasetinin ince ayrıntılarından belli bir uzaklaşma anlamına geliyor, dolayısıyla da Engels'i, daha büyük bir okur kitlesine daha doğrudan erişebilmekten alıkoyuyordu. Gerçekten de Marx ile çalışma arkadaşı Engels, demokrasi uğruna silahlı devrim mücadelesine hemen girişme konusunda "ihtiyatlı olmayı" dile getirdikleri için, göçmenler arasında uzlaşmacı ve dönek gibi görülüyorlardı. Engels'in, Harney'in Çartist dergisi için 1830-48 döneminde Fransa'daki olaylar üzerine bir makale dizisi yazma planı gerçekleşmedi, çünkü Marx'ın, Komünist Birlik içindeki Willich ile Schapper yandaşlarından, gerçekte bütünüyle göçmen hizipçiliğinden uzak durma isteği, Engels ile dostu olan nüfuzlu İngiliz editörün arasını açtı. Şubat 1851'de Marx, Engels'e şöyle yazdı:

> İkimizin, senle benim, kendimizi içinde bulduğumuz bu genel ve esaslı soyutlanma halinden çok memnunum. Bu bizim tavrımıza ve ilkelerimize bütünüyle uygun. Karşılıklı ödün düzeni, nezaket uğruna yarım önlemlere hoşgörü ve parti içinde, bütün bu eşeklerle birlikte halk önünde gülünç duruma düşmenin payını yüklenmek, bütün bunlar artık bitti (38 CW 286).

Engels yanıtında aynı fikirdeydi:

> İnsan, göçmenliğin –eğer oradan bütünüyle çekilmezse ve eğer, sözde devrimci partiye hiçbir değer atfetmeyen bağımsız bir yazar olmak onu memnun etmezse– ister istemez insanı bir aptala, bir eşeğe ve aşağılık bir serseriye çeviren bir kurum olduğunu gitgide daha iyi anlıyor. Bu, en gerideki eşeğin, ülkesinin baş kurtarıcısı olduğu gerçek bir REZALET VE ALÇAKLIK OKULU (38 CW 287).

Marx'a bir kez daha yazan Engels, ne halk gözünde itibara, ne de herhangi bir partinin desteğine ihtiyaçları olduğunu, kendi konumlarının, "böylesi gülünç ıvır zıvırdan bütünüyle bağımsız" olduğunu onayladı. Gün gelecek "bu beyler" kendilerini çağıracak ve o zaman onlara kendi koşullarını dayatacaklardı. Ama o zamana kadar, en azından biraz huzur ve sükûnet içinde olacaklardı.

> Bizim gibi insanlar ... bir "parti"ye nasıl sığar ki? Tanınmışlığın yüzüne tüküren, tanınır olma belirtileri gördüğünde ne yapacağını bilemeyen bizlerin, bir "parti"de, yani kendileriyle aynı soydan olduğumuza inandıklarından ağzımızın içine bakan bir eşek sürüsü arasında ne işi var? Gerçekten de, son birkaç yıldır birlikte savrulduğumuz bu cahil, it heriflerin, "doğru ve gerçek ifadesi" olmaya artık mecbur olmamamız bizim için bir kayıp değil.

Engels'e göre ikisi öbür köktencilerden gerçekte daha devrimciydi, ama Almanya'daki deneyimlerinden sonra her şeye daha serinkanlı bakma eğilimindeydiler. Şimdi ise, düşüncelerini yayacak mecralara ihtiyaçları vardı; bunlar "üç aylık dergiler" de olabilirdi, "kalın kitaplar" da; ikinciler daha uygundu. "Bütün o göçmen kalabalığının senin hakkında yaptığı dedikodular, siyasal iktisadınla onlara yanıt vermen karşısında ne gibi bir değer taşır ki?" diye yazmıştı Engels, Marx'a. Bu söz, iktisat konusunda uzmanca bir incelemenin siyasi etkisine ilişkin olarak, düşünsel

işlere fazlaca önem veren bir iyimserlik ortaya koyuyor ve –şimdi demokratik siyaset dünyasında herkes kadar etkili olan– eski yoldaşlarını birer eşek saymalarıyla da uyum göstermiyordu. Hatta Marx, çürüyüp gitmesi için zaman tanınması gereken dönemin otoriter hükümetlerini, "bütün bu 1848 demokrasisine" tercih ettiğini söylüyordu.

İsviçre'deki Dronke'ye mektup yazan Engels, Komünist Birlik'ten ve Alman İşçileri Eğitim Derneği'nden ayrılmaktan duyduğu memnuniyeti belirtiyordu. Böylece Londra'daki "o ağzı kalabalık, kafası karışık, iktidarsız göçmen güruhundan" kurtulmuş olup sonunda Manchester'da rahatsız edilmeden yeniden çalışabilecekti. Çok çalışarak zamanını iyi kullandığını anlatıyordu. "Eğer gene bir patlama olursa, bu defa onlara karşı üstünlüğümüz bambaşka bir düzeyde ve üstelik, en ufak bir bilgileri bile bulunmayan alanlarda olacak." Mektubun sonundaki "Kişisel Köşeyazısı", 1840'ların deneyimlerine özlemle bakan ve 1850'lere zorlukla dayanan göçmen komünistlerin yaşamına ışık tutar. Engels, Dronke'nin eş ve baba olarak hatırını sorar ve –Bayan Moses'i de merak ederek– Moses Hess ile dostça ilişkilerinin durumunu sorgular. Engels'e göre, kadın hâlâ macera peşindedir. Hamburg'daki arkadaşı Weerth'ten söz ederek, kendisi gibi onun da "bir sonraki kavgaya kadar iş mektupları yazdığını", "İspanya seyahatlerinden eli boş döndüğünü, bir belsoğukluğu bile" getirmediğini anlatır. "Kızıl [Ferdinand] Wolf çeşitli aşamalardan geçmiştir ... *Baba* Marx ise her gün kütüphaneye gidip bilgisine –ama aynı zamanda ailesine– muazzam eklemeler yapmaktadır." "Nihayet bana gelince," diye bitirir Engels, "rom ve su içiyorum, sıkı çalışıyorum ve zamanımı [pamuk] bükerek, sararak ve sıkılarak geçiriyorum."

Engels, bu soyutlanma ve uzmanca yayın yapma stratejisini, devrimin, toplumsal gelişme kurallarının "çok daha fazla ete kemiğe büründüğü" ve "zorunluluğun maddi gücünün kendini

daha fazla hissettirdiği" bir zamanla eşleştiği görüşüyle destekliyordu. Bir parti temsilcisi olarak "insan ister istemez bu dayanılmaz doğal zorunluluk burgacına sürükleniyor," diyordu. Akıntıya bu kapılma, insanın siyasi bağımsızlığıyla karşılaştırıldığında pek bir üstünlük sayılmazdı –"yine de, elbette insan buna bir şekilde sürüklenmiş olduğunu görür." Engels'in Manchester'daki ilk birkaç ayı sonraki kırk yılı bakımından temel önemdeydi, çünkü 1851 başlarında, gerek Alman olsun gerekse İngiliz, siyasi partilerle kendisinin sadece dolaylı biçimde bir araya gelmesi stratejsini benimsemişti ve böylece bir önder olmaktan çok, "etkili bir kişi" haline geliyordu. Bunun karşılığında, –çok tedrici bir gelişme süreci içinde– Marx'ın hep daha büyük bir özgüllük ve incelikle geliştirdiği kuramların gittikçe daha yaman bir savunucusu oluyordu (38 CW 288, 289-90, 377, 382-3).

1851 baharında Marx, 1848-49 olayları hakkında iki ciltlik bir çalışma hazırlama düşüncesine (ama kısa süreliğine) kapılmıştı. Engels zaten kendini askerî bilimlere adadığına göre, diyordu Marx, Macaristan harekâtlarının taze bir incelemesine başlayamaz mıydı? Engels, ancak gerekli malzeme elinin altında bulunduğu takdirde bunu yapmaktan memnuniyet duyacağı yanıtını verdi, çünkü "kendini gülünç duruma düşürmenin en kolay yolu, bütün olgular elinin altında olmadan, askerî tarihe ilişkin fikir ileri sürmektir." Bütün gazetelerin elindeki bilgiler zaten eksikken, bir gazeteye yetersiz kaynaklarla yazı yazılabilirdi, ama olaydan sonra yazarken, okur kitlesine, her can alıcı duruma ilişkin olarak, "burada şu yapılmalıydı ve burada şu yapılan doğruydu" diyebilmek için yeterli malzemeye ihtiyaç vardı. Engels, hâlâ Frankfurt'ta olan memleketlisi Joseph Weydemeyer'e (1818-66) yazarak akıl danıştı. Demokratik mücadelede bir sonraki hareketin askerî yanlarını sistemli biçimde incelemeye koyulacağını ve bunun için tarih çalışması yapma-

nın şart olduğunu söyleyerek, Alman askerî elkitapları, başka kitaplar ve ayrıntılı haritalar rica etti. "Zahmetli araştırma" yapmadan, diyordu, "işe yarar bir şey elde edilemez." Anlaşılan, Berlin'de ordudayken, Baden'de ise başıbozuklarla birlikteyken öğrendiklerini temel alıp geliştirmek niyetindeydi. "Baden'deki atamamı elbette bir yana bırakırsak ve Prusya Krallığının yedek ordusunda topçuluktan ileri gidemediğimi hatırlatırsam, aslında şimdi neye ihtiyacım olduğunu daha iyi anlayacaksın."

Engels, taktik, tahkim, mühendislik, silahlar konusunda başlangıç düzeyindeki askerî bilgisini tazelemekle ilgilendiğini açıklıyordu. Ondan sonra, "topçuluk konusunda gerçekten sağlam bilgi" istiyordu, "çünkü birçok şeyi unutmuşum, birçok şeyi de hiç bilmiyorum." Kendine özgü biçimde, en çok, "pratik ve gerçekten var olan" şeylerin neler olduğunu bulmakla ilgilendiğini söylüyor, 1792-1814 Fransız devrimi sırasındaki savaşların muharebe planlarıyla ilgili standart çalışmalarda yanlışlar keşfettiğini belirtiyordu (38 CW 325, 328, 370-2).

Engels böylece, Rus-Türk Savaşı'nın, o günkü (1853 yılındaki) gelişmelerinin yanı sıra diplomatik ve askerî arka planını da kapsayarak, uzun süredir oluşturduğu o bildik siyasal bağlam içinde gazeteciliğini sürdürdü ve bir düzine kadar makale yayınladı:

> Rusya kesinlikle fetihçi bir ulustu; büyük 1789 hareketi, korkunç bir doğaya sahip düşmanını güçlü bir biçimde harekete geçirinceye kadar da, bir yüzyıl boyunca öyle kaldı. Avrupa Devrimini, demokratik düşüncelerin patlama gücünü, insanlığın içindeki özgürlüğe susamışlığı kastediyoruz. O çağdan bu yana Avrupa'da gerçekte iki güç var oldu: bir yanda Rusya ve Mutlakıyet, öbür yanda Devrim ve Demokrasi (12 CW 17).

Çatışma 1854 ve 1855'te genişleyip de Britanya ile Fransa'yı Rusya'ya karşı Türklerle birlikte savaşa katınca, Engels *New-York Daily Tribune*'e elliyi aşkın makale yazmaya koyuldu. Almanya'da

köktenci basın çöktüğünden Marx, ara sıra Engels'in yazılarını, "Marx'ın partisi"ne açık tek gazetede, Breslau'da çıkan orta sınıfın ılımlı gazetesi *Neue Oder-Zeitung*'da yayınlanmak üzere Almancaya çeviriyordu. Paraya ihtiyacı olsa da siyasal iktisat konusunda para almadan çalışmalarını sürdüren Marx, 1850'lerde, çok daha az zamana sahip olan Manchester'daki arkadaşından epey daha fazla sayıda makale kaleme aldı.

Mart 1854'te Engels, nefret ettiği işinden kurtulmak amacıyla Londra *Daily News* gazetesine tam zamanlı savaş muhabiri olmak için başvurdu. İsteği reddedildi; başvurusunda dikkatle seçtiği sözcüklerle aksini taahhüt etmiş olsa da, bunun siyasi nedenlerle olduğunu düşünüyordu. Aslında gazetecilik yapacak, halka sesini duyuracak ve uzmanca araştırma yapacak bir yer aradığından bu sözünde içtendi:

> Siyasete gelince, elimden geldiğince bunu askerî eleştiriyle karıştırmayacağım. Savaşta bir tek iyi siyaset yolu vardır: hasmını yenmek, onu sizin koşullarınızı kabul etmeye zorlamak için en büyük hız ve enerjiyle hareket etmek. Askerî bilimin, tıpkı matematik ya da coğrafya gibi, kendine özgü bir siyasi görüşü olmadığı ilkesine bağlı kalacağım (39 CW 425).

1856'dan sonra, Engels'in ilgisi İngiliz-İran Savaşına, Çin'deki "afyon" savaşlarına ve 1857 Hint Ayaklanmasına kaydı; büyük güç stratejisine, uluslararası ticaret yollarının önemine, fırsat oldukça da doğu halklarının çektiklerine ve mücadelelerine gereken ağırlığı vererek bir düzine kadar makale yazdı. Bu olaylara yaklaşımı, her zaman olduğu gibi, uygarlığı, Batı kültürü ve teknolojisinin ileriye doğru gelişmesi olarak gören Genç Hegelci görüşle hayli renklendirilmişti:

> İngilizler, bir Asya savaşını [1856-7 İngiltere-İran Savaşı] henüz bitirmiş ve yeni birine [Çin'le 1856-60 ikinci afyon savaşı] girmek üzeredir. ... İran'da, Avrupavari askerî örgütlenme sistemi Asyavari barbarlığa aşılanmıştı; Çin'de, dünyanın en eski dev-

> leti, çürümekte olan yarı uygarlığıyla, Avrupalılara kendi kaynaklarıyla karşı çıkmaktadır. İran açıkça yenilmişken, şaşırmış, yarı çözülmüş Çin bir direniş sistemi keşfetmiştir ... yabancılara karşı mücadelede halk kitlesi etkin, daha doğrusu, bağnaz bir biçimde yer almıştır (15 CW 278-81).

Engels'in emperyalizm hakkındaki yargısı, aşırı milliyetçiliğin reddini, masum kurbanlara güçlü bir yakınlık duygusunu ve düzenli ordulara karşı halk gücünü, hatta gerilla savaşlarını değerli bulmayı kapsamaktadır. Genel olarak, çağın savaş çözümlemesini, Batının saldırgan ticari güçlerinin başlattığı küresel çatışma sahneleri olarak sunmaktadır. Britanya'nın Hindistan'ı 1858'de yeniden ele geçirmesinden sonra şu uzun erimli görüşü benimsemiştir:

> Bengal ordusunun isyanıyla hareketlenen büyük [1857] ayaklanması, görünüşe göre, gerçekten de sönmeye yüz tutu. Britanya birliklerinin, yerli halka atfedilen abartılmış, sahte vahşiliklerle kışkırtılarak uyguladığı cezalandırma harekâtının vahşeti, ... galiplere karşı herhangi bir muhabbete yer bırakmamıştır. ... Asya'nın iki büyük gücü, İngiltere ile Rusya ... doğrudan çatışmaya girmek zorundadır. ... Bu yüzden çok geçmeden Asya kıtası boyunca [Pekin'den] batıya doğru bir çizgi çekilecek, rakip çıkarlar çatışması o hat üzerinde aralıksız olarak sürecektir (15 CW 610).

Engels, 1857'den sonra askerî meselelerdeki uzmanlığını, *New-York Daily Tribune*'un çıkardığı *The New American Cyclopaedia*'da yayınlanan bir dizi maddeyle Marx'a yardım etmek üzere, mali fırsata dönüştürdü. Bu gazete, Marx'a ömrü boyunca –serbest yazar niteliğinde de olsa– tek sürekli iş olanağı tanıyan ilerici bir Amerikan yayın organıydı. Standart kaynakları kullanan Engels, uzun "Piyade" ve "Tahkimat" maddelerini yazmıştı, ama asıl A, B, C harfleri ile başlayan "Adjutant" (Emir subayı), "Bombardier" (Topçu) ve "Catapult" (Mancınık) gibi

kavramlar için yazdığı kısa maddeler üzerinde çalışmıştı (18 CW 545-6).

Derken 1859'da, Engels son birkaç yılın en kapsamlı ilk yapıtını üretti; bu kitapçık, Marx'ın güçlü bir biçimde desteklediği *Po und Rhein* (Po ve Ren) idi. Büyük güçlerin çatışması, Alman iç siyaseti ve demokratik devrimcilerin kıpırdanması, Engels'in –bir gazeteci olarak– Almanya'ya burnunu sokması için karşı konulamaz bir fırsattı. Bunu yaparken bazı tanıdık hedeflere, örneğin askerî bilime başvurarak Almanya'daki gerici militarizme, Alman ulusunun birliğini söz konusu ederek Fransa'daki Bonapartizme, siyasi bakımdan yaşayamayacak olan küçük etnik gruplara cephe alarak bütün Avrupa'da durmadan bölünmelere yol açan ulusalcılığa yeniden saldırmaktan zevk almıştı. Marx, Engels'in akıl yürütmesinin ciddiye alınması ve "sosyalistlerin işi" diye hemen reddedilmemesi için, çalışmanın isimsiz yayınlanmasını önermişti. Buna uyuldu ve Engels'in yazarlığı basına ancak daha sonra açıklandı. Marx, "her şey iyi gittiğine göre, sahneye çıkman iyi olur," diye yazmıştı.

Özetle Engels, Almanya'yı savunmak için kuzey İtalya'da Avusturya egemenliğini sürdürmek gerekmediğini, bunu söyleyen askerî yetkililerin Almanya'yı tehlikeye attığını ileri sürüyordu. Onların dediği gibi Almanya'nın Alplerin ötesinde güvenli bir sınıra sahip olma gereksinimi varsa, bu mantık Ren havzasına yapılan Fransız tacizlerini de haklı kılardı; eğer milliyetçi asilere karşı Avusturya'yı desteklemek için Alman birlikleri Po vadisinde sıkışıp kalırsa, bu sefer onlar Fransızların önünde askerî bakımdan güç duruma düşerdi. Engels, Fransa imparatorunun, askerleri ganimetlerle hoşnut edip demokratik eleştirmenlerini ulusal gururla oyalamak için, Avusturya ve Almanya'ya karşı saldırganca savaş girişimlerinde bulunacağından emindi. Ferdinand Lassalle'a (1825-64) yazan Engels, kendi dış savaş-iç çöküş kuramının gerisinde, komünistlerin gücünü

büyük ölçüde artıracak bir tür demokratik devrim stratejisinin yattığını açıkladı: "Tam bir Alman devrimi için bir Fransa-Rusya bağlaşımının sağlayacağından daha iyi bir temel hayal etmek güçtür. ... Böyle bir bunalımda var olan bütün güçler kaçınılmaz olarak çökeceği ve bütün partiler birbiri ardından dağılacağı için ... bu mücadele sırasında öyle bir an gelecek ki, en yaman, en acımasız parti ulusu kurtarma konumunda olacaktır."

Ama "biz [Almanlar] Prusya Polonya'sının bir santiminden bile vazgeçmemeliyiz," şartını da ileri sürüyordu. Bu genel Avrupa siyaset kuramı, bir demokrat sosyalist için şimdi garip görünebilir. Ama Engels'in kendi düşünsel gelişimi bağlamında, geriye dönüp devrimci liberal ve Genç Hegelci ulusalcılık günlerine bakılırsa, bu görüşler ayrıksı sayılamaz. Avrupa haritasının henüz kesin olarak çizilmediğini, bu yüzden her değişimle birlikte, "büyük ve ayakta kalabilecek uluslara, kendi az çok *gerçek* ulusal sınırlarını verme eğiliminin artması gerektiği"ni yazıyordu. Ancak bu sınırlar, askerî düşünceler ikinci planda kalacak biçimde, öncelikle "dil ve birlik duyguları" ile belirlenmeliydi. Ona göre, yine de "ulusal varlıklarını artık sürdüremeyecek ... halk kırıntıları" kalacaktır. Böyle halklar daha büyük uluslar içinde onlarla kaynaşmalı ya da "hiçbir siyasi önem taşımayan sadece etnografik kalıntılar olarak korunmalıdır." Almanya'ya gelince, "İtalyan çöplüğüne" dalınması yerine, ısrarla, çeşitli devlet ve prenslikler arasında birlik kurulmasını savunuyordu. Büyük güç düzenlemeleri bağlamında "âdet olduğu üzere bütün fedakârlıklar Almanya'dan istenmemelidir," diye yazıyordu. Nazik Polonya sorunu konusundaki son konumu bu görüşlerle tutarlıydı. Bağımsız Polonya'yı Rus gericiliğine karşı bir duvar olarak destekliyordu. Onun görüşüne göre, Lehler "büyük ve ayakta kalabilir bir ulus" oluşturmadığından, önerdiği sınırlar, dile ve ulusçuluk beklentilerine birinci derecede önem vermiyordu (16 CW 254-5; 40 CW 393, 446; 16 MEW 153-63).

Engels'in kitapçığı Alman basınında geniş ilgi gördü, o da kendisini Darmstadt *Allgemeine Militär-Zeitung*'a katkıda bulunabilecek bir yazar olarak tanıtma fırsatını kaçırmadı; Rusya dışında "Bonapartizme karşı tek doğal ve zorunlu müttefikimiz" İngiltere'de askerî konularda iyi kaynaklara sahipti. Ayrıca bir yıl gönüllü topçu olarak görev yaptığını, Baden'deki olaylar sırasında "ayaklanmacılara katıldığını" da belirtti (18 CW 407). Bu işle aynı zamana denk düşen askerî konularda başka yazıları, *The Volunteer Journal for Lancashire and Cheshire* (Lancashire ve Cheshire Gönüllüleri) dergisinde yayınlandı. Bu dergi, o sırada yaygın olarak hissedilen Bonapartist işgal tehdidine karşı İngiltere'yi korumak üzere, silahlanarak yeni örgütlenen gönüllü güçlere yönelikti. Bu kuruluşların örgütlenmeleri Engels'e çekici geliyordu; çünkü bunlara katılım gönüllüydü, subaylarının seçimi demokratikti, buna karşılık, düzenli birliklerin son Kırım seferinde felaketlere yol açan –bu suçlamayı yapan bir tek Engels değildi– hayli geleneksel askere alma ve örgütlenme biçimleri, toptan bir eleştiri konusuydu. Büyük ölçüde orta sınıftan oluşan yerel tugaylara ilişkin olarak, çeşitli denetim ve askerî teftişler hakkında haberler geçiyor, ama daha ilginci, onları Fransız silahları ve taktikleri konusunda bilgilendiriyordu. Ayrıca tüfeğin tarihi ve güncel yapımı konusunda uzun konuşmalar yaptı. Bunun "kuru" bir konu olduğu ortadaydı, ama "aklı başında hiçbir asker, kullandığı silahların yapımını yöneten ilkeler konusunda bilgisiz kalmamalı" idi. Kıta Avrupasındaki çoğu ordunun astsubaylarının bu konuları bilmesinin beklendiğini, "'ülkenin aklı' olan gönüllülerin çoğunluğunun da, kendi ateşli silahları hakkında bilgi sahibi" olması gerektiğini yazdı (18 CW 459).

1860'ların ilk yıllarında İtalya ile Almanya'da demokratik siyaset, yaygın milliyetçilik kisvesinde canlanmıştı. İtalya'daki Avusturya-Fransa Savaşı sırasında ayaklanma beklentisi yüksek görünüyordu; nitekim Giuseppe Garibaldi'nin (1807-82) askerî

harekâtları bunu doğruladı. Marx, kısa süreliğine, *Das Volk*'un yenilenmiş biçiminde yeniden bir editör koltuğuna oturdu. Londra merkezli bu haftalık dergiyi başlangıçta, Marx'ın yeniden ilişkiye geçtiği Alman İşçileri Eğitim Derneği kurmuştu. Derginin çekirdeği, Engels'in "bizim parti" dediği Marx, Engels, Freiligrath, Wolff gibi tanıdık isimleri içeriyordu. Bu girişim dört ay ayakta kaldı; bu arada Engels, İtalyan askerî harekâtlarında yaşanan olayları ele aldı (16 CW 624).

Po ve Ren'in başarısından güç alan Engels, isimsiz olarak, *Savoyen, Nizza und der Rhein*'i (Savoie, Nice ve Ren) yazdı; kitapçık 1860'ta Berlin'de yayınlandı. Rusya'nın Bonapartizme karşı Almanya ile bağlaşıma yanaşması bir yana, Engels şimdi de Fransız imparatorun Rus entrikalarıyla tam bir uyum içinde bulunduğunu, çünkü ayakta kalabilmek için savaşmak ve fatih gibi görünmek zorunda olduğunu ileri sürüyordu. Bu yüzden de Savoie ile Nice'i Fransa'ya katarken yararlandığı tez ve yöntemlerin aynısını kullanıp Ren'in Alman yakasını isteyecekti. Engels bir yandan Fransız-Rus bağlaşımına karşı birleşik Alman milliyetçiliğine, öte yandan yeni bağlaşık olarak Rus serflerine güveniyordu. "Şimdi Rusya kırsal kesiminde ezen ve ezilen sınıflar arasında patlayan çekişme, Rus dış politikasının bütün sistemini sarsmaktadır," diye yazıyordu. Sanayi ve tarımın oradaki gelişmesi neticesinde, var olan toplumsal koşullar artık dayanılamaz bir noktaya gelecekti. Rusya'da devrim zorunluluktu, ama aynı zamanda şiddete dayanan değişim olmadan da olanaksızdı. Bu değişimle birlikte, o sırada gericilerin yürüttüğü Rus dış politikası da çökecekti (16 CW 602-3, 609-10). Askerî strateji ve yüksek diplomasiye ilişkin merakı ne olursa olsun, –editörleri istekli olduğunda– Engels'in düşüncesinde sınıf bakış açısı kaçınılmaz olarak yüzeye çıkıyor ve onun tarihe bakışında temel bir rol oynuyordu.

1861'de Amerikan İç Savaşı başlayınca, Avrupa haberlerine ilgi zayıfladığından, Marx'ın *New-York Daily Tribune*'deki geçim

kapısı kapandı. Bunun üzerine, Breslau'da *Neue Oder-Zeitung* döneminde ilişkide olduğu editörün, şimdi yönettiği *Die Presse* adlı liberal Viyana gazetesine yazmaya başladı. Genel düzenlemeye uygun olarak Engels, yeni savaşı çok heyecanlı ifadelerle ele alan makale ve yazılar kaleme aldı:

> Amerikan İç Savaşı askerî tarih kayıtlarında benzeri olmayan bir görüntü sunuyor. Üzerinde hak iddia edilen toprağın genişliği, harekât cephelerinin birbirinden uzaklığı, hasım orduların herhangi bir öncel örgütlenmeden destek alınmadan yaratılan sayısal gücü, bu orduların dudak uçuklatan maliyeti, komuta tarzları ... bunların hepsi Avrupalı seyircinin gözünde tamamen yenidir (19 CW 186).

Kestirilebileceği gibi Engels'in, Konfederasyon'un "maceracı aylakları" ve onların "gerçek Bonapartist ruhu" ile bir alışverişi yoktu. Ama örneğin 21 Temmuz 1861 Bull Run çarpışmasına acemi gönüllüleri gönderme saçmalığından dem vurarak, Birlik yanlılarına eleştirel bir destek veriyordu. Fransız devriminin ilk büyük demokratik ordusuna dönüp bakarak, onların da gerici bağlaşık güçler karşısında zafer kazanmadan önce, 1792-1795 arasında benzer hatalar yaptığından söz ediyordu (19 CW 186-7).

Engels, ayrıca, 1866'da kısa süren Avusturya-Prusya Savaşı'nı da *Manchester Guardian*'da "tarafsız, askerî bakış açısı"yla değerlendirdi; kısa süren seferi, muzaffer Prusyalıların çağdaş bir ordu kurmada önemli bir sınavı olarak niteledi. Daha sonra, Temmuz 1870'ten Şubat 1871'e kadar Fransa-Prusya Savaşı üzerine Londra'daki *Pall Mall Gazette* için elli dokuz makale yazdı. Gazetenin bir muhabiri "siyasi bir şeyler" yazmak isteyen Marx'a yanaşmış, o da Engels'e, "askerî bir şeyler" yazmasını önermişti. Engels, Fransa ve Prusya'nın göreli güçlerini iyi biliyordu, emekliliğinde, haberlerden öğrendiği günlük olayları yorumlayacak yeterli enerjisi de vardı. Gazete tutucu olduğundan çalışmasında sınıf çözümlemesine pek bir yer yoktu ve

işte bu sıradadır ki, Marx ailesi içinde adı "General"e çıktı (33 MEW 6).

Almanya'da demokratik siyaset, hatta işçi sınıfı siyaseti olanakları belirmeye başlayınca, Engels'in dikkatinin bu tanıdık alana çekilmesi kaçınılmazdı. Eski 48'lilerden, 1863'te Genel Alman İşçi Derneği'nin kurucusu Lassalle, Almanya'da işçi sınıfı sosyalizminin baş sözcüsü olarak beliriyordu. Engels, 1863'te Marx'a şu yorumu yazdı:

> Lassalle'ın girişimleri ve bunların Almanya'da yarattığı velvele gerçekten iğrençleşmeye başladı. Senin [siyasal iktisat üzerine olan] kitabı bitirmenin zamanı çoktan geldi; bu bize başka tür bir propaganda olanağı verecek. Ancak, başka bir açıdan bakıldığında, bunun İzzy [Lassalle'a taktıkları Yahudi karşıtı ad] Arkadaş'a bir konum sunması felaket olsa bile, burjuva karşıtı duruş için bu yoldan yeniden bir izleyici kitlesi kazanılması, hiç de fena olmadı. (41 CW 473).

Marx ile Engels göçmen olduklarından, kendi komünist partilerinin çıkarlarını savunmak için iyi bir konumda değillerdi, ama onların Almanya'daki destekçileri Wilhelm Liebknecht (1826-1900) ile Bebel, o sırada Alman İşçi Dernekleri Birliğini kurmuştu. Bu ne olduğu pek belli olmayan örgüt, Alman İşçileri Eğitim Derneği'nden doğmuştu ve amacı, çok kısa bir süre sonra liderlerini kaybedecek olan Lassalle yandaşlarının etkisini engellemekti. Engels, 1849'da İsviçre'de, 48 olaylarının içindeki Liebknecht ile kısa bir görüşme yapmış, Londra'da da birlikte çalışmışlardı. 1862'de Liebknecht Almanya'ya dönüp günlük siyasette yer aldı. Lasalcı siyasetin görünürdeki başarısını göğüslemek üzere Engels, 1865'te, hemen *Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei* (Prusya Askerî Sorunu ve Alman İşçi Partisi) kitapçığını çıkardı; bu, son yirmi yılda kendi adıyla basılan ilk önemli yapıttı. Burada, Prusya hükümetinin, sadece "burjuva muhalefetini" ürkütmek isteyince işçilere –oy hakkını

genişletmek gibi– siyasi ödünler verdiğini, işçi sınıfının hareketliliği kurulu düzen için tehlikeli hale gelir gelmez, bunun boğulacağını ve verilen hakların geri alınacağını ileri sürdü.

Daha ilginci, Engels, "işçilere ne kadar silah kullanma öğretilirse, o kadar iyi" olacağını savundu. Buradan yola çıkıp "evrensel oy kullanma hakkının doğal sonucu" olarak tanımladığı zorunlu askerliğin, işçi sınıfının çıkarına uygun olduğunu öne sürdü. Burjuvazi "kendine ihanet eder" de toplumun gerici kesimlerine boyun eğerse, işçileri silahlandırma özellikle işe yarayacaktı. O zaman proletarya, ya orta sınıfları ileri taşıyacak ya da yeniden toparlanma umuduyla onlara teslim olacaktı. Engels'in burjuvazinin üzerine gitme anlayışı, silahlı devrimci güç ile ilgili değildi; tıpkı Fransız işçilerinin 1830 Temmuz Devriminden beri yaptığı gibi, 1832 Reform Yasasından bu yana yeni ödünler elde etmek için baskı yapan İngiliz işçilerinin yurttaş hakları mücadelesiyle ilişkiliydi. Öte yandan, proletaryanın kısa süreli teslimiyeti halinde bu, 1848 ve 1850 arasındaki Avrupa işçi hareketlerinin başarısızlığına benzeyecekti. Bu onun çok acı bulduğu bir almaşıktı, ama –dış savaş ve iç çöküş olsa bile– silahlı devrimcilerin ilerici siyaset için günü nasıl kurtaracaklarının ayrıntısına girmiyordu (20 CW 67, 77-8).

Alman siyasetinin artık hızlanan olaylarını izleyebilmek Engels için büyüyen bir sorundu, çünkü onun amacı, hem ulusal hem yerel düzeyde iyice içine girmek istedikleri siyasi alanda, Marx'ın –örgüt önderliğini değilse de– etkisini garantiye almaktı. Dil, kültürel miras ve bütün önemli ilişkiler bakımından Almanya'ya bağlıydılar, ama hedef kitlelerine gerçek bir açılımdan kaygı verecek kadar uzaktaydılar. Üstelik Engels, kendisi için tehlikeli olabilecek bir konumdaydı ve 1865'te Marx'a şu satırlarla içini döktü:

> Izzy'nin [Lassalle] harekete Tory-Çartist bir nitelik verdiği görülebiliyor, ... Mide bulandırıcı bu gerici dalkavukluk kendini her

> yönden gösteriyor Gör bak bu hödüklerin, "bu Engels neyin peşinde, bunca zamandır ne yapıyor, nasıl bizim adımıza konuşup ne yapmamız gerektiğini söyleyebilir, herif Manchester'da oturmuş, işçileri sömürüyor" vb. laflar ettiğini duyacaksın (42 CW 88).

1868'de Engels, Lasalcı siyasi örgüte devlet eliyle son verildiğinde, Liebknecht'in *Demokratisches Wochenblatt* (Demokrasi Haftalığı) gazetesine yazmış ve kendi siyasi kestiriminin tuttuğunu ileri sürmüştü. Engels'e göre Lasalcıların hatası, evrensel oy hakkını –Prusya hükümetinin vermeye yanaşmadığı– serbest konuşma hakkı, örgütlenme hakkı, toplantı hakkı gibi gerçek özgürlüklerle karıştırmalarıydı. Lasalcılar genel seçimlerde oy kullanılınca peşinden gerçek iktidarın geleceğini safça beklemişlerdi. Hep yaptığı gibi Almanya'daki siyasi gelişmeleri Fransa'dakilerle karşılaştırıp şöyle dedi:

> Eğer kalabalık ve cahil bir kırsal nüfusun, iyi örgütlenmiş bürokrasin ve güdümlü basının varsa, türlü örgütlenmeler polisten yeterli baskı görüyorsa ve hiç siyasi toplantı yapılamıyorsa, evcilleşmiş seçimlerin [evrensel oy hakkının] ne doğurabileceğini görmek için Fransa'ya gitmek yeter. ... Üstelik de Fransız proletaryası ... mücadele ve örgütlenmedeki daha uzun geçmişiyle, Almanya'nın ilerisindedir (21 CW 20-1).

1869'da Engels, Marx'a övgü yazısında, Marx, Engels ve Liebknecht'ten oluşan "bizim parti"nin durumunu, kendi bakışıyla, dokunaklı biçimde özetledi. Lassalle bir başka Proudhon'du: "Almanya'da, Ferdinand Lassalle'ı Alman işçi hareketinin kurucusu olarak görmek alışkanlık haline geldi. Ama bundan daha yanlış bir şey olamaz. ... İşçiler onun öğretisini alkışlıyorsa, bu onlara yeni geldiğinden midir, yoksa aralarındaki düşünürler için bunun uzun zamandır tanıdık olmasından mıdır?" Engels'in mesajı şuydu: "Kırklı yılların" hareketi, siyasi ve toplumsal yazınıyla birlikte unutulmuştur. "Ama şimdi," diyordu, "bir zamanlar

iyi örgütlenmiş bir sosyalist partinin var olduğunu, tek tek üyelerinin sessizce (yani yurtdışından), Lassalle'ın el koyduğu alana dönük hazırlıklarını sürdürdüklerini hatırlamak gerekir." Lassalle gerçekten de hayli yetenekli ve iyi eğitimliydi, ama "ne Alman işçi hareketinin ilk kurucusu, ne de özgün bir düşünür"dü. Yaptığı, kendinden önce gelen ve düşünsel olarak ondan üstün olan Marx'ın yazdıklarını basitleştirip halka yaymaktı.

Engels okurlarını, yeni oluşan sosyalist partiyi kurmanın yanı sıra, toplumsal sorunu incelemeye yaşamını adamış başka birinin olduğunu hatırlamaya çağırıyordu –bu kişi Marx'tan başkası değildi. Aslında o, araştırmalarının en önemli sonuçlarını, "siyasal iktisadın eleştirisine katkısı"nı 1859'da yayınlamıştı. Üstelik, 1864'ten bu yana başardıkları arasında, doğrudan Brüksel Haberleşme Komitesi'nin mirasçısı olan, Londra merkezli Uluslararası İşçi Birliği'ni kurmak ve sonrasında yönünü çizmek de vardı. Ancak Engels, Prusya yasalarının, yerel derneklerin böyle bir "yabancı örgüt"e üye olmasını yasakladığından söz etmedi.

Engels'in övgüsü, Marx'ın henüz iki yıl önce yayınlanmış *Das Kapital* adlı eserinin ilk cildinin tanıtımına ve Alman sosyal demokratlarının Eisenach'ta toplanacak kuruluş kongresinde "Marx partisine" yardımcı olmak için yazılmıştı. Ama Marx hakkında yazdığı makalenin geneli, göçmen siyasetçilerin kaderini gözler önünde serdiği için, fark edilmemesi olanaksız bir duygu yükü de taşıyordu. Kendi yurtlarında siyasi tabanları, belki dönüşü olmayan bir biçimde zayıflıyordu. Engels, kapitalist bir firmanın ortağı olarak kendini Marx'ın Enternasyonali ile açıkça ilişkilendiremezdi, bir göçmen olarak da, kendi yurdu olan Almanya'da, –en az 10.000 üyeli– dünyanın ilk sosyalist kitle partisinin kuruluşunu sarmalayan olaylara ister istemez uzaktan bakıyordu.

Lassalle, düşünsel sığlığı, siyasi ödünleri ve kişisel zaafları nedeniyle, sürekli olarak, Marx ile Engels'in zehir gibi eleştirilerinin hedefindeydi; soylu kesimden bir metresi vardı ve bir dü-

elloda öldürüldü. Kullandıkları dil ölçüsüz de olsa eleştirilerinde haksız değillerdi. Ama "Marx partisinin" başarılarını tartmada, Lassalle işe yarar bir kıyaslama olanağı sunuyordu, çünkü o Almanya'da kalmış, seçim siyasetinde rol oynamış, ciddi ölçüde taraftar toplamış ve böylece, Londra komünistleri gibi, çeşitli derecelerde ama zorunlu olarak, gözden uzak kalmaktan, tanınmamaktan ve yanlış anlaşılmaktan kurtulabilmişti (21 CW 24, 59-60, 64).

Engels 1869'da "emekli" olunca, sonunda enerjisini ticari konulara harcamaktan kurtuldu. Marx'ı da gazetecilik alanında üretim yapmaya zorlayan baskıdan kurtardı, bu durum ayrıca kendi zamanından da çalmaktaydı. Ayrıca, "askeriye işlerini" bırakıp düşünsel çabalarını çok daha temel ve etkili alanlara yöneltebildi. Bu çalışmalarda Marx'ın adı çok daha öndeydi.

Marx'ı öne çıkarmak, Engels için yeni bir şey değildi ama artık son yirmi yıldakinden farklı bir konumdaydı. Gerçekten de Marx, *Kapital*'in ilk cildini 1867'de çıkarmıştı ve Almanya, kısıtlı biçimde de olsa, işçi sınıfı siyasetine açılmıştı. Böylece Engels, Marx'ın tanıtımını çok daha geniş ölçekte yapabilecekti. Bu durum özellikle Enternasyonal için doğruydu; tıpkı Marx'ın görüşlerini Paris'te tanıttığı Brüksel günlerindeki gibi, Almanya ve Britanya dışındaki çeşitli şubelerde, onun iletişim sekreteri ve temsilcisi rolünü üstlendi. Engels, gazetecilik, mektup yazıcılığı ve aracılık yaparak da olsa, Marx'ın görüşleri ve siyasi kişiliğinin Almanya siyasetinde öne çıkmasında baş oyuncu haline geldi ve yaşamuğraşının düşünsel bakımdan en iddialı yapıtlarını kaleme aldı.

II MADDECİLİK VE BİLİM

Marx'ın siyasal iktisat konusundaki temel yapıtını Engels'in tanıtması için ilk fırsat, Marx, 1859 ortalarında nihayet eleştirisinin bir bölümünü yazdığında doğdu. İnce bir cilt oluşturan *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (*Ekonomi Politiğin Eleştiri-*

sine Katkı) Berlin'de piyasaya çıktı, Engels de hemen bunun tanıtım yazısını, editörlüğünü Marx'ın yaptığı kısa ömürlü Londra gazetesi *Das Volk*'ta yayınladı. Bunu yaparken, Marx'ın, kitabının ana bölümlerinde açıkladığı "meta" ve "para ya da basit dolaşım"a ilişkin uzun metinlerine değil, ama (daha önce *Das Volk*'ta zaten yayınlanmış olan) *çalışmalarında kendisine "kılavuzluk eden" ana görüşü kışkırtıcı bir paragrafta özetlediği* kısacık giriş bölümüne odaklandı. Bu kadarı bile, yorumda *önemli* bir tercihte bulunduğunu gösteriyordu, *çünkü Engels,* Marx'ı kitlelere tanıtırken onun iktisadi kuramının ve bunun siyasi eylem bakımından doğuracağı sonuçların ayrıntılarına girmek yerine, onun yöntemini betimlemeye ve yapıtın*ın düşünsel çerçevesini çizmeye odaklanmıştı.*

Engels, Marx'ın bakış açısını "tarihin maddeci kavranı*şı*" diye adlandırıp 1840'ların ortalarındaki tartışmaların çerçevesine sağlamca oturtmuştu. Her ikisinin de içinde yer aldığı bu tartışmalar, Genç Hegelci düşünselcilikle ilişkiliydi. Burada siyaset ve tarih, düşüncelerin gelişmesinde ilerici aşamalar olarak kavranıyordu. Ama o zamanlar Marx ile Engels ayrıca, insanbilimin (antropolojinin) Hegelci kavramların yerini aldığını varsayan, böylece Genç Hegelci düşünceyi "tersine çeviren" Feuerbach'ın maddeciliğiyle de uğraşmışlardı. Marx ile Engels, Genç Hegelci siyasetin ve Feuerbach sonrası felsefenin yerine kendi "yeni maddecilik" ve proleter komünizmlerini geçirmeye çalışıyorlar; bu amaçla da, kendi dönemlerinin sınıflara bölünmüş sanayi toplumuna varıncaya dek, uygarlığın gelişiminin hayli siyasileştirilmiş bir tarihinin yazılması gereğine işaret ediyorlardı.

1859'da Engels, bu tartışmaları *sürdürmenin* Almanya'daki "proleter parti"nin, yani komünist "Marx partisi"nin çağcıl görevi olduğunu belirtmişti. Engels'in deyişiyle, bu kişiler, [Paris'teki] "*Şubat [1848] Devrimi*'yle siyaset sahnesine itilmişler" ve böylece "saf bilimsel amaçlara yönelmekten alıkonmuşlardı."

"Tek bir tarihî örneğe ilişkin maddeci kavrayışın geliştirilmesi" diyordu, malzeme bolluğuna hâkim olmak için, "yıllarca sürecek sakin bir *çalışmayı gerektirir.*"

Almanya'dan on yıl uzak, sürgünde kalmak Engels'in siyasi algılarını ya da en azından halkı kendi siyasetine çekme yolunu önemli ölçüde değiştirmişti. Komünist hareket artık ilk elden kitlesel anayasal demokrasi hareketiyle, "Marx partisi"yle ve onun önderinin –yıllar boyunca yavaş da olsa– ulaştığı bilimsel sonuçlarla olduğundan daha az ilişkilendiriliyordu. Aslında Engels, 1850'lerde "dışarıdan Almanya üzerinde herhangi bir etki yaratmak gitgide olanaksızlaşınca", "bizim parti"nin demokratik siyasetten çekilmesinin onun kurtuluşu olduğunu ileri sürmüştü, çünkü bu yeni bilimsel bakışın geliştirilmesi, öbür eski 48'lilerin başına geldiği *şekilde* moral bozukluğunun yayılmasını engellemişti. Bu yaklaşım*yla* Engels, Marx'ın siyasal iktisat eleştirisini soyutlukta bir tık yukarı çekiyor, bunu bir "bakış açısının geliştirilmesi" olarak sunuyor ve en derin anlamını, Marx'ın kendi metninde açıkça belirgin olmayan daha genel bir düşünsel bağlamda buluyordu. Bu durumda, Engels'e göre, adanmış komünistlerin görevlerinin arasına, bilim felsefesinde temel ve hayli soyut çalışmalar yapmak da giriyordu.

Engels'in 1840'larda Marx'a yönelttiği *–çalışmasını güncel konulara ve kişilere yönlendirme*k, gazeteciliğ*in* gerektirdiği gibi *çabucak* yayına yönelmek, dinleyicileriyle yüz yüze gelmek ve kalabalıkları sürüklemek gibi konulardaki– eleştirileri, İngiltere sürgününe uyum sağlayan siyasi görev anlayışıyla birlikte, bütünüyle ortadan kalktı. Engels yaşamuğraşı boyunca, Marx'ın hiç girişmediği –halkı sürekli kışkırtmak, hatta silahlı çatışma gibi– siyasal katılımın uç biçimlerine bulaşmıştı. Felsefeyle bilimi Hegelci modelde uzlaştırmak gibi, Marx'ın zihnini doğrudan meşgul etmeyen uç düşünsel çabalara da girişmişti. Yorumcu, gazeteci ve popüler bir yazar olarak Engels, Marx'ı, bir

bakıma Marx'ın kendisinin kullanmadığı bir çerçeveye oturttu ve onu, yazılarında açıkça dile gelmemiş görüşlerin taşıyıcısı haline getirdi. Engels bu görüşleri kendi imzasıyla açıklı*yordu*, ama son çözümlemede asıl sorumluluğu Marx'a yüklüyordu: "Hegel'in bu alandaki gerçek keşiflerinin özünü Hegelci mantıktan süzüp çıkaran ve diyalektik yöntemi, düşünselci (idealist) kabuğunu soyarak, düşüncenin gelişiminin yegâne doğru tarzı olan basit biçimde kuran Marx olmu*ştur*; bunu yapabilecek tek kişi de odur."

Engels bir süredir Marx'ın siyasal iktisat eleştirisinin temelindeki yöntemi çözme işine girişmeyi görev edinmişti. Bu tasarının, Marx'ın temel maddeci görüşü kadar önemli sonuçlar doğuracağını söylüyordu. Marx bu maddeci bakış açısını kapsamlı bir genellemeyle hap gibi özetlemişti: "Maddi yaşamın üretim tarzı, toplumsal, siyasi ve düşünsel yaşamın genel sürecini belirler." Ama ne kadar geniş kapsamlı olursa olsun, bu bakış açısı, Engels'in ilgilendiği daha üst sorunları (*bkz.* MST, [*Marx'ın Sosyal Teorisi*, Terrel Carver, Oxford, 1982] *tümü*) açıkça ele almıyordu. Engels, komünist çıkarımları, geçerli olduğuna inandığı bilimsel bir temele oturtma derdindeydi. Ona göre, Marx'ın, tarih boyunca toplumdaki üretim faaliyetlerinin gelişmesini temel alan toplum bilimini, hareket halindeki maddelerin materyalizmini ve kanıtlanabilir nedensel *açıklamaları* temel alan çağcıl fizik bilimiyle birbirine bağlayan kilit çalışma alanları, insan fizyolojisi, karşılaştırmalı anatomi ve moleküler kimyaydı.

Alman İdeolojisi'nden bu yana, fizyoloji öğrenmek, canlı yaratıkların organlarındaki organik ve organik olmayan süreçleri incelemek zaman zaman Engels'in aklını kurcalıyordu. Bunun nedeni, Feuerbach'ın düşünselci felsefeyi maddeci anlamda ters *çevirmesi*nin, "insan"ı ve aslında da biyolojinin fiziksel süreçlerini, felsefe tartışmaları*nın* bir odağı haline getirmesiydi. Bu felsefi konular, o dönemin bağlamında, aynı zamanda siyasiydi

de. Maddeci bir felsefe, eğer ikna edici olmak istiyorsa, ilgili tarafların, siyasete aktif olarak katılan, sınırlı ama gittikçe genişleyen çevreye yönelttiği Hıristiyan, tanrıcı ve yarı-tanrıcı *siyaset* kuramları üzerinde derin etkiler yaratabilmeliydi.

1840'larda Engels, insan doğası ve komünist topluma ilişkin bilgisizce akıl yürütmelere kapılan Genç Hegelci filozofları eleştirmek amacıyla, fizyoloji ve kimya bilimlerini kullanmıştı. Ama bu bilimleri kullanmasının nedeni, basitleştirilmiş bir Feuerbach maddeciliğini kendine felsefi görüş olarak almak değildi. Kendisi tam bir tanrıtanımaz olup öbür dünya düşünselciliğini amansızca eleştiriyordu; kendi siyasi algısı hayli tarihçiydi ve Genç Hegelci tarzda ilerici bir akılcılığa dayanıyordu. O zamanlar bütün olguları sadece maddi terimlerle açıklamaya ya da hatta bütün davranışları biyolojik zorunluluklar olarak görmeye hevesli bir felsefi indirgemeci değildi. Bunun yerine, üretim faaliyetine komünistçe ya da "yeni maddeci" olarak odaklanması, teknolojinin gelişiminin anahtarı olarak bilime önemli bir rol vermesini sağlamıştı. "Yeni maddeci" Marx ile Engels için, teknoloji olarak bilim, insanların kapasitelerini üretken faaliyetler aracılığıyla nasıl geliştirdiklerini göstermesi bakımından temel önemdeydi. Bu faaliyetler basit biyolojinin ötesine geçmişti ve gitgide daha akılcı olmaya başlamıştı. Bu "yeni maddeci" görüşe göre, bir tür olarak insan, karakteristik bir biçimde, ilkel kabilecilikten sanayi kapitalizmine kadar değişen "üretim tarzları" içinde gelişmişti. Gelecekte de, sınai komünizmin bir biçiminin, Engels'in ilk gençliğinden beri aşina olduğu ve son zamanlarda kafasını meşgul eden "toplumsal sorun"u çözmesi bekleniyordu.

Böylece, Engels'in Genç Hegelci komünizmi, insanlık tarihinin o güne kadarki gelişiminde teknoloji ve sanayiye özel bir rol veriyordu. Ona göre –bütün dışavurumlarıyla– *çağdaş bilim, komünizmin siyasi bir gerçeklik haline geleceği koşulları yaratmada* gitgide artan bir hızla önem kazanacaktı. Bu süreci izleyip ona

katkı yaparak "kendini eğitmesi" ["*autodidacticism*"] son derece geniş kapsamlıydı, çünkü bilimi *Wissenschaft* [sistemli akademik çalışma alanı olarak bilim] olarak kavrayışı, kimya olsun, matematik olsun, mantık ya da başka felsefe alanları olsun, her türlü çalışma sahasını kapsıyordu. Aslında, felsefeyle bilimin uzlaştırılabileceği varsayımı, her iki yöne de uygulanacak ortak bir yöntem arayışını makul kılıyordu ve onun bu birleştirici yaklaşımı, doğrudan doğruya, bütün bu çalışmaları çıkış noktası olarak bir arada konumlandıran klasik çağların "doğa felsefesi"nden türetilmişti. Bu nedenle, birbirinden ayrı duran bilim ve felsefe kavrayışlarına eleştirel bakıyor, kendi çözümünü önerirken bireşimci davranıyordu. Onun çözümü, felsefenin Hegelci diyalektiğini bilimin pozitif bilgisiyle bağdaştırmaya dayanıyordu.

1840'ların genç Engels'i, elbette, Hegelci diyalektiği çağın bilimiyle uzlaştırmaya çok hevesliydi, ancak burada söz konusu olan bilim siyasal iktisattı, yani içinde, hareket halindeki maddenin rol oynamadığı *toplumsal* bir bilimdi. 1840'ların ortalarında, tıpkı *Alman İdeolojisi*'nde olduğu gibi, "ideologlar"ın ve "hakiki sosyalistler"in karşısına, bildiği fizyolojiye ve kimyaya dayanan kanıtlar çıkarmıştı; bunlar da hareket halinde maddeye dayanan bir maddecilik gerektirmiyordu, sadece insanların fiziksel yaşamındaki gerçekliklere (çoğu zaman kaba bir) gönderme yetiyordu. Bu nitelikteki görüşlerin, tarihe belli bir "bakış"ı gözler önüne sereceği varsayılıyordu. Bu bakış, sınıf mücadelesini, insanın toplumsal gelişiminin herhangi bir gerçekçi kavranışı için can alıcı önemde görüyor ve öne çıkarıyordu.

Bununla birlikte, 1850'lerde bilgi kuramı [epistemoloji] alanında bir felsefe sorunu üzerine çalışmaya başladığında, Engels'in fizyoloji ve kimyaya ilgisi biraz farklı bir bağlama oturmuştu. Bu da, felsefeyle bilimin arasındaki ilişki sorununu doğrudan doğruya önüne koyması ve özgül bir uzlaşı önermesiyle ortaya çıkmıştı: maddeci bakış ve diyalektik yöntem. Böylece

fiziksel bilimlere ilgisini, siyasi olarak rakiplerine yöneltmekten çok, felsefi olarak Hegel'in kendisine yöneltti. Bu yoldan giderek, önceki yirmi küsur yıl boyunca bilimde ortaya çıkmış pozitif sonuçları alıp bunları, –uygun biçimde açıklandığında– Hegelci diyalektik yöntemin, bilimin kendisine temel aldığı maddecilikle aslında uyumlu olduğunun kanıtı olarak kullandı. Kritik bir biçimde bu, hareket halindeki maddeye dayanan bir maddecilikti; bütün olguların temelinin parçacıklarla enerji olduğu, dolayısıyla, nedensel açıklamaların da son çözümlemede bunlara dayanması gerektiği varsayımı altında iş görüyordu. Bu temelde bilim, özellikle de kimya ve fizik, onun büyük bir "veri stoku" diye betimlediği bir birikimle, büyük bir hızla gelişmişti.

Böylece Engels, Hegelci diyalektik yöntemle çağdaş fizik bilimini uzlaştırmaya soyut, felsefi bir ilgi geliştirdi; dahası, bunun sonucunda her iki alanda da gelişme kaydettiğini ileri sürdü. Bu şekilde, tam da Marx'ın en büyük çabasını harcadığı alanın üzerinden atladı. Marx'ın özgül tasarısı, siyasal iktisadın mantıksal bir çözümlemesine dayanan ve sınıflara ayrılmış çağdaş toplumu devirmeye kendini adamış olan esaslı bir toplumsal bilim çalışmasıydı. Buna karşılık, Marx'ın yayınlanan ilk cildi üzerine Engels şunları yazdı: "Dolayısıyla burada çözülmesi gereken, bildiğimiz siyasal iktisatla ilgisi olmayan bir sorun var. Bilim nasıl ele alınmalı?" Engels'e göre bu ancak Marx'ın çözebileceği bir sorundu –ama gerçekte, bu büyük adam o işe girişmemişti bile.

Engels'in görüşüne göre, Marx'ın bütün "yazı ürünleri," –bu iddiasına dönük açık bir kanıt gösteremese de– hareket halindeki madde türünde temel bir maddeciliğe dayanıyordu. Sadece, "[tarihî araştırma konusu olan geçmişteki] her bir özgül durumun hareketi, doğrudan maddi nedenlerle başlamıştır" diye belirtiyordu. Öyleyse, "siyasi eylem ve sonuçları da maddi nedenlerle ortaya çıkmıştır," sonucuna varıyordu. Ama hareket halindeki madde türü maddeciliğe dayandığı söylenen fiziksel

bilimler ile insan davranışını bu terimlerle doğrudan ele almayan toplumsal bilimler ya da beşerî çalışmalar arasında var olduğu düşünülen bağ, Engels'in bütün yapıtlarında dile getirildiği halde, hiçbir zaman yeterince açıklanmamış ve savunulmamıştır (*bkz.* MEIR 96-158).

Engels, 1859 tarihli değerlendirme yazısında, çok kısaca da olsa, Marx'ın siyasal iktisat eleştirisini ele almıştı. Okuyucuya Marx'ın yapıtının sağlam bir temele oturduğu, doğrusu, doğa bilimlerindeki en son gelişmelerle aynı temele aynı biçimde dayandığı varsayımını örtük olarak veriyordu. Ancak Marx'ın ulaştığı sonuçları ya da "bakış açısını" sunarken, onun çalışmasını aslen Hegel'inkine benzetiyor, büyük filozofun çığır açan tarih kavrayışının, yeni maddeci bakış açısının doğrudan kuramsal önkoşulu olduğunu söylüyordu. Gerçekten de Engels, Genç Hegelci olarak Hegel'in tümtanrıcı düşünselciliğini eleştirirken, her şeye rağmen ve daha baştan itibaren Hegel'e çok olumlu yaklaşımını korumuştu. Engels özellikle de Hegel'in bütünlükçü "bakış açısını" destekliyordu, çünkü gelişmenin çelişkilerle ortaya çıktığını göstermişti. Böylece, Marx'ı ve "yeni maddeciliği"ni, Hegel'in anıtsal başarılarının ardılı saydı (16 CW 465-77). Hegel'in tüm bilgiyi felsefe içinde toplama çabasını yansıtan bütün o kitapları ve elyazmaları arasında, elbette, 1842'de Berlin'de yayınlanan *Vorlesungen über die Naturphilosophie* (*Doğa Felsefesi*) de bulunuyordu. 1859'un yazında kaleme aldığı değerlendirme yazısını yazmadan hemen önce, bu kitap yine Engels'in ilgisini çekmişti.

Engels, 14 Temmuz 1858'de Marx'a "biraz fizyoloji ile birlikte ... karşılaştırmalı anatomi" çalıştığını yazarak Hegel'in *Doğa Felsefesi*'ni ödünç istedi. "Burada insan hayli kurgusal şeylerle karşılaşıyor," diye devam etti, "ama hepsi de ancak yakınlarda keşfedilmiş şeyler." Engels, "ihtiyar" Hegel'in bu son gelişmelere ilişkin "kimi önsezileri" bulunup bulunmadığını merak ediyordu. Ama ne olursa olsun, Engels, Hegel'in diyalektik yöntemi-

nin ve bilimin felsefe tarafından ele geçirilmesinin [*"appropriation"*] geçerliliğine zaten ikna olmuştu ve gerçekten de aradaki otuz yıl boyunca yapılan buluşlar onu tatmin edecek biçimde gelişmişti. Özellikle organik kimyada yaşanan gelişmeler ile mikroskobun fizyolojide yarattığı devrimden söz ediyordu. İki Alman bilim insanının –Theodor Schwann (1810-82) ile Mathias Schleiden'ın (1804-81)– bitkilerde, daha sonra hayvanlarda da hücreleri keşfi, onu özellikle heyecanlandırmıştı. Hücre, diye yazıyordu, "Hegelci 'kendinde varlık'tır ve gelişmesi, biçimi ne olursa olsun her tamamlanmış organizmanın, yani 'idea'nın son ortaya çıkışına kadarki Hegelci süreci adım adım izler." Gerçekten de, –"insan"dan aşağı doğru "böceklere, kabuklulara, tenyalara vb. kadar"– üst düzey ve alt düzey hayvan türleri arasındaki uygun yapıların belirlenmesi, Engels'e göre, "nicel sıralamadaki nitel sıçramaya ilişkin Hegel'in bütün söylediklerini" doğruluyordu. Hücre biyolojisindeki bu buluşların gerisinde, "bir İngiliz"in (James Joule, 1818-89) yakınlarda gösterdiği, fiziksel güçlerin belli nicel oranlarda bir biçimden öbürüne geçebilmesi yatmaktaydı, "böylece sözgelimi elektriğin belli bir miktarı, ötekilerin, diyelim manyetizmanın, ışığın, ısının, kimyasal bağın, ... hareketin belli bir miktarına karşılık gelir." Engels'in görüşüne göre bu yasa, [Hegel'in altını çizdiği] "tepkisel kategorilerin birbiri içinde nasıl çözündüğünün harika bir maddi kanıtıdır" (40 CW 326-7).

Engels'in, Charles Darwin'in (1809-82) 1859'da yayınlanan *The Origin of Species*'ine (*Türlerin Kökeni*) de ilgi duyması şaşırtıcı değildir. Daha sonra bunun da, bilimle felsefenin uzlaştırılması gerektiği yönündeki görüşlerinin bir başka doğrulanması olduğunu iddia etmiştir. 13 Aralık'ta Marx'a yazdığı mektupta, Darwin'in kitabını yorumlamış, diyalektik olmayan yönteminin değersiz niteliğine değinmiş, ama evrim kuramının, üzerinde çalıştığı felsefeyle bilimin büyük uzlaşımıyla tutarlı olduğunu

belirtmiştir. Bu uzlaşıma, daha şimdiden, Marx'ın siyasal iktisadını, çağdaş hücre biyolojisini ve yenilerde keşfedilen fizik yasaları gibi çok çeşitli çalışmaları dahil etmişti: "Bu arada, şu sıralar okuduğum Darwin kesinlikle harika. ... Doğadaki tarihî evrimi ortaya seren bu kadar muazzam bir çaba daha önce hiç gösterilmemişti ve kesinlikle bu kadar iyi bir etkisi olmamıştı. Elbette kaba İngiliz yöntemine tahammül etmek de gerekiyor" (40 CW 551). 1860'lara gelindiğinde Engels, Manchester'daki Owen's Koleji'nden Alman kimyacı Carl Schorlemmer (1834-92) ile arkadaş olmuştu. Schorlemmer daha sonra Britanya'daki ilk Organik Kimya profesörü olmuştur ve onunla tanışıklığı sayesinde Engels fen bilimlerindeki buluşları izleyebilmiştir.

Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* kitabı için Engels'ten bir tanıtım yazısı kaleme almasını istediğinde, "yöntemi özet geçip içeriğin yeniliğine" değinmesini önermişti. Sonra da, daha açık biçimde iki önemli noktayı unutmamasını öğütlemişti: "1. bu kitap [onun *Eleştiri*'si] Prudonculuğun kökünü kazımaktadır, 2. *Özgül olarak* toplumsal olan, hiçbir biçimde *mutlak* olmayan burjuva üretiminin niteliği, duraksamasız bir biçimde çözümlenmektedir." Marx, Engels'in yazısını basılmadan önce kuşkusuz görmüş, tanıtımdan memnun kaldığını belirtmiştir: "Benim mesele üzerine yazdığın *makaleler*, New York'tan Kaliforniya'ya kadar Almanca çıkan gazetelerde yer aldı (o minnacık *Volk* ile bütün Alman-Amerikan basınını çengelleyip yakaladık). ..." Ama Engels, bu değerlendirme yazısında Proudhon'dan hiç söz etmemiş, Marx'ın meta çözümlemesini ise en sonda –o da özellikle "Alman diyalektik yönteminin" bir örneği olarak– ele almış olduğuna göre, McLellan'ın, bu (imzasız) yazının ana noktalarını Marx'ın yazdırdığı iddiası abartılı görünmektedir (40 CW 471, 473, 502; KM 310; *bkz.* MEIR, 96-117).

Engels, kalan otuz beş yıllık düşünsel faaliyetleri sırasında, asıl olarak, kendi büyük bilgi çerçevesini, buna yerleşiklik kazandır-

mak için başvurduğu diyalektik yöntem savunusunu ve Marx'ın eserinin en iyi açıklamasını bu felsefi bağlamın içinde bulduğu yönündeki savını daha da geliştirmek için uğraşmıştı. Bu bağlam, kendi düşünsel yaşamuğraşı içinde çok erken benimsediği Genç Hegelci bakış açısından kaynaklanıyordu. 1840'ların ortalarında tam zamanlı olarak siyasete girmiş, 1850 ve 1860'larda ise tam zamanlı olarak işte çalışmıştı. Ancak 1870'lerde "emekliliğinden" sonradır ki, böylesine yüksek derecede soyut konulara enine boyuna eğilmeye zaman ve fırsat bulabilmiştir.

1873'e gelindiğinde, Engels için –Manchester'dan Londra'ya taşındığında paylaşmaya başladığı– Enternasyonal'in yükü hayli hafiflemişti, çünkü Genel Konsey 1872'de yapılan Lahey Kongresi sonrasında New York'a taşınmıştı. 1860'larda, bilim felsefesinde, "sığ maddeci popülerleşme" dediği bir patlama olmuş, bu da, "Darvinciliğin moda haline gelmesiyle yeni bir hız" kazanmıştı. Bunu söylerken aklındaki yazarlar Karl Vogt (1817-95), Ludwig Büchner (1824-99) ve Jakob Moleschott (1822-93) idi ve bunlar kendi toplumsal reform tasarılarını sözde doğrulayan "bilimsel sistemler"in kurucularıydı. Engels yorumlarını, 1873'te başlayıp 1880'ler boyunca yazmayı sürdürdüğü, sonradan *Dialektik der Natur* (*Doğanın Diyalektiği*) haline gelen not defterlerinin ilk sayfalarında kaleme almıştı; bu elyazmaları o yaşarken basılmamıştır. Bunun yerine, siyasi bakımdan daha acil önem taşıyan kimi vargıları ile görüşleri, basılı yapıtlarında yer almıştır; *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft* (*Anti-Dühring* diye bilinir) bunlardan biridir ve ilk olarak 1877-8'de, sosyalist basında makale dizisi biçiminde yayınlanmıştır.

Engels, o sıralarda moda olan sistemleri devirmek için gereken geniş çaplı araştırmalara neden girişmesi gerektiği konusunda, tamamen berrak düşünüyordu. O yazarlarla uğraşmayabileceğini, onları "dar görüşlü Almanlara tanrıtanımazlık vb. öğretme gibi dar kapsamlı ama kınanmayacak işlerinde" pekâlâ

rahat bırakabileceğini söylüyordu, ama iki kaygısı vardı: "1. her şeye rağmen Almanya'nın gururu olan ... felsefeyi [bu yazarların] kötüye kullanmaları, 2. doğaya ilişkin kuramları [sözgelimi Darvinciliği] topluma uygulama ve sosyalizmde reform yapma iddiaları." Kendi diyalektik bakışının özünü birkaç kısa ifadeyle belirtmişti:

> İki felsefi eğilim, değişmez kategorileriyle metafizik, akışkan kategorileriyle diyalektik (Aristoteles ve özellikle Hegel) ... bütün mantık yalnızca bu ilerleyen çelişkilerden gelişir ... aklın diyalektiği sadece, hem doğal hem de tarihî, gerçek dünyanın hareket biçimlerinin yansımasıdır. ... Felsefe, kendisini terk eden doğal bilimlerden ölüm sonrası öcünü almaktadır [sözgelimi] Hegel'in, doğa bilimlerini ansiklopedik kapsayıcılıkta ele alıp akılcı biçimde sınıflandırması, bütün maddeci saçmalıkların toplamından daha büyük bir başarıdır (25 CW 482-6).

Engels araştırmalarında –Sir Isaac Newton (1642-1727) ile Gottfried Leibniz (1646-1716) arasındaki yüksek matematik ["*calculus*"] konusunda çıkan ünlü tartışmada olduğunu iddia ettiği gibi– doğal bilimlerin ancak diyalektik yolla çözülebilecek ikilemler içerdiğini göstermeyi tasarlıyordu. Sonunda bilim insanları, yavaş da olsa, diyalektik yöntemin bilimsel bilgi ürettiğini anlayacaktı. Bu yöntemin temel yasaları şunlardı: "niceliğin niteliğe dönüşümü –uç noktasına dek götürüldüğünde, iki zıt kutbun karşılıklı olarak birbirinin içine girmesi ve birbirine dönüşmesi– çelişkiler yoluyla gelişme ya da yadsımanın yadsınması –gelişmenin sarmal biçimi." Bütün olguların bu evrensel karşılıklı ilişkisini ortaya sermek için, bilimlerin diyalektik gerçekliğin yansımaları olduğunu göstermeyi öneriyordu. Dolayısıyla çalışmaları, matematiği, gök mekaniğini, fiziği, kimyayı, Darwin de dahil biyolojiyi, Darvinci siyaset ve toplum kuramını, insanın emek aracıyla gelişmesini eleştirel olarak kapsayacaktı (25 CW 313-14).

1840'larda Engels siyasi anlaşmazlık içinde olduğu iktisatçılarla felsefecileri gözden düşürmek için, –kuramsal bakımdan iyi geliştirilmiş bir düşünce ve belgelenmiş görgül gerçeklik olarak– sınıf mücadelesini kullanırken, 1850'ler ve sonrasında artık bu onu düşünsel olarak doyurmuyordu. Kendi komünist siyasetinin temelinin sınıf çatışmasının çelişkilerinde olduğunu sürekli olarak ileri sürmüş ve kendisini bunların sınıfsız toplumda çözümüne adamışken, sonraki diyalektik çalışmalarının geniş kapsamı ve soyut niteliği onu, kaçınılmaz biçimde, önceki yılların daha acil siyasi meşgalelerinden bir parça uzaklaştırmıştı. Kendi maddeci diyalektiğinin yüksek soyutlamasını ana hatlarıyla ortaya koymak ve desteklemek için gerekli uzmanlık bilgisini elde etme yolunda hayli enerji harcamıştı. Ona göre bu diyalektiğin bilgisi, Marx'ın çalışmasını açıklayabilmek ve bilimsel niteliğinin doğruluğunu kanıtlayabilmek için gerekliydi.

Komünist Manifesto'nun popüler taslaklarından, ilk tutkulu kitabı *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'ndan ve heyecan dolu makalesi "Siyasal İktisat Eleştirisinin Anahatları"ndan bu yana, Engels'in komünizmi tanıtmak için gerekli gördüğü soyutluk düzeyinin –dolayısıyla okurlarına bakışının da– ciddi ölçüde değiştiği açıktır. Sonraki yapıtları bu eskilerle bir ölçüde örtüşürken, daha ince işlenmiş ve belki de cesaret kırıcı olan bir düşünsel bağlamın dayatılması, en azından bir düzeyde, sınıf mücadelesini ancak uzman kuramcıların kavrayabileceği bir sorun haline getirmiş gibi görünmektedir. Sonuçta, ünü ve saygınlığı, diyalektik bilim felsefesini geliştirdiği son dönem yazıları üstüne kurulmuştur.

Engels'in daha geç "bilimsel" yapıtlarının öncekilerden daha fazla okunduğu, maddeci diyalektiğinin komünist –ve anti-komünist – siyasette etkili olduğu inkâr edilemez. Ama bu etkinin niteliği dikkatle irdelenmelidir. Felsefeyi bilimle –hareket halindeki maddeye dayanan maddecilik ve Hegelci felsefe açısın-

dan kullanarak– uzlaştırmaya soyunmasının, "Marx partisine", sonraki Marksistlere ya da sosyalistlere, sınıf siyasetinin katı gerçeklerini anlamalarında herhangi bir yardımı olmuş mudur? Sosyalistleri siyasi girişimden soğutacak bir belirlenimcilik [determinizm] duygusu yaymaktan kısmi olarak sorumlu olduğu ve yüksek soyutlukta bir kuramcılık örneği vermekle, onları kitle siyasetinden uzaklaşmaya teşvik ettiği ileri sürülmüştür. Buna karşılık, proleter sosyalizmini Almanya'da ve başka yerlerde düşünsel bakımdan eskisinden daha saygın hale getirmiş ve bu sayede sınıf siyasetine ve Marx'ın kapitalizmi kavramsallaştırmasına ek bir ilgi duyulmasını sağlamıştır (L 244-58; AM 235--60).

Ateşli bir komünist olan Engels'in kendi yaşamuğraşı açısından bakıldığında, akla başka bir can sıkıcı soru geliyor. Acaba bu soyut konulara kayması, "Marx partisinde" yaşanan o büyük ve gerçek hüsranları, art arda gelen düş kırıklıklarını telafi etmenin bir yolu muydu? Londra sürgünlerinin bu partisi, Almanya'da – bazen epey tutarsız olabilen– Liebknecht, Bebel gibi temsilciler aracılığıyla çalışıyordu. "Parti" zaten anayasal haklar ve siyasi iktidar için orta sınıf hareketiyle hayli sorunlu bir işbirliği içindeydi. Eylül 1871'de Enternasyonal'in Londra Kongresinde Fransızca konuşan Engels, "gerekli olan siyaset işçi sınıfı siyasetidir ... işçilerin partisi, bir burjuva partisinin kuyruğu olmamalı, kendi amacını güden bağımsız bir parti olarak kurulmalıdır," deyip "bizim silahlarımız siyasi özgürlüklerdir, toplanma ve örgütlenme hakları, basın özgürlüğüdür" diye ekliyordu. Ancak bu silahları kullanma gücü aslında orta sınıfların elindeydi (22 CW 417).

Üstelik "Marx partisi", sosyalist hareket içinde de sürekli sıkışıyordu. Sağda, başta Lasalcılar olmak üzere, iktidar peşindekiler vardı; bunlar "Marksistler"in aksine, siyasi ve iktisadi ödünler koparmak için mevcut rejimle uzlaşmaya hazırdı. Solda ise, önde gelenleri Bakuninciler olmak üzere anarşistler vardı; bunlar da sosyalist hareket içinde ilke olarak her tür devleti, hatta bütün

güç yapılarını reddeden bir çizgideydiler. 1874 yılı için bir İtalyan almanağına yazan "Federico Engels", anarşistlerin, toplumsal bir devrimin bütün yetkeyi ortadan kaldırabileceğine dönük beklentisini gülünç duruma düşürdü: "Devrim, hiç kuşkusuz, olabilecek en yetkeci şeylerden biridir ve halkın bir bölümünün öbürüne kendi isteklerini kabul ettirebilmesi için, hayli yetkeci araçlar – tüfekler, süngüler ve toplar– kullanır" (23 CW 425).

Engels'in bakış açısına göre, anayasal hakların gelişip serpilmesini ve işçi sınıfının siyasete katılımını temel alan büyük ölçekli bir devrimden başka, "işçi partisinin" başarısını sağlayacak ne olabileceğini görmek güçtür. Çağdaş demokratik devrimin bir bakıma ilk adımlarında kalmış olayları düş kırıklığı yarattığında, yoğun bir kaygı yaşanmış olmalı. Devrim kuramını bir bilim olarak ele alan görüşü, davaya, onun uğruna çalışacak siyasi önderler kazandırdığı ölçüde, Engels'in çalışmaları, –kendisi yalnızca dolaylı biçimde, sosyalist harekete bir tür danışman biçiminde hizmet etse bile– sınıf siyasetine doğrudan katkı sağlıyordu. Bütün dünyadaki geniş bir sosyalistler yelpazesiyle, Fransa, Avusturya, Macaristan, İspanya, İtalya ve birçok başka ülkedeki sosyalizm temsilcileriyle, özellikle de Almanlarla canlı ve uyarıcı bir iletişimi sürdürmesine karşın, ulusal bir partide ya da kararların alındığı, eylem yürütmek üzere bağlayıcı girişimlerde bulunulan başka bir örgütte görevli değildi. Önerilerinin alındığı, değerlendirildiği ve gerekli görüldüğünde değiştirildiği bağlamlarda kendisi doğrudan çalışmıyordu ve görüşleri, kendini bir kuramcı olarak çok iyi tanınır kıldığı için itibar görüyordu. Gerçekten de, kurama dayanmasaydı öğütlerinin pek bir ağırlığı olmazdı ve Marx'ın benzersiz komünizminin önde gelen açıklayıcısı olarak tanınmamış olsaydı, o zaman, bugün de fazla ciddiye alınmazdı. Uluslararası sosyalist kongrelerin yalnızca birinde, o da geç gelen ve katılımcı olmayan biri olarak, kişisel olarak boy gösterdi. Bu da, 1893'te Zürih'teki

İkinci Enternasyonal toplantısıydı; azametli bir yaşlı bilge olarak, onursal başkan sıfatıyla toplantıyı kapatmak üzere sahneye davet edilmişti.

Engels'in karşısına, felsefeyle bilimi uzlaştırma tasarısını yaşama geçirmek ve Marx'ın bunun içindeki payını anlatmak için bulduğu en iyi siyasi fırsat, Berlin Üniversitesi'nde kör bir öğretim üyesi ve toplumsal reform heveslisi olan Eugen von Dühring'i (1833-1921) hedefe alıp eleştirmenin iyi bir fikir olacağı konusunda 1875'te Liebknecht'le anlaşmaya vardığında geldi. Yakınlarda Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin resmî yayın organı olan, Liebknecht'in *Volksstaat*'ında "Zur Wohnungsfrage" (*Konut Sorunu*) başlıklı bir yazı dizisi yayınlamıştı, bu da siyasi bakımdan "küçük burjuva sosyalizmine" karşı hücumlar olarak değerlendirdiği bu ataklarının bir devamı olacaktı. Daha sonra yeniden yayınlanan o çalışmada, başka kaynaklar arasında Marx'ın (o sırada ikinci basıma giden) *Kapital*'inden ve (son baskısı 1848'de yapılan) kendi *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'ndan alıntılar yaparak, sınıf çelişkisini hafifletmeyi hedefleyen Prudoncu özel mülkiyet projelerini ve diğer kocakarı ilaçlarını alaya almıştı.

Dühring, servetle yoksulluğu bağdaştıran benzer projeler önerdiği birkaç popüler çalışmasını henüz yayınlamıştı. Bu tasarıları –Engels'in, hem tasarım bazında hem ayrıntıda eleştirdiği– şaşaalı bir bilim felsefesi içine yerleştirmişti. Dühring'i bertaraf etmek için Engels, Almanya Sosyalist İşçi Partisi'nin gazetesi *Vorwärts*'ta uzun bir makale dizisi yayınladı. (Bu parti, Genel Alman İşçi Derneği'nden Lasalcıları ve Bebel ile Liebknecht'in Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nden "Eisenach'lıları" 1875'te nihayet birleştirerek Gotha'da yeni kurulmuştu.) Engels'in makaleleri 1878'de kalın bir ciltte toplandı, bu da onun ikinci ve son hacimli kitabı oldu. Kitabın "Sayın Eugen Dühring'in Bilimdeki Devrimi" olan resmî adı, Marx'ın, kapitalist toplumda sınıf ilişkileri-

nin "uyumlu hale getirilebileceği" yolundaki görüşü nedeniyle aşağıladığı yazar Henry Charles Carey'e (1793-1879) Dühring'in siyasal iktisatta bir "devrim" atfetmesinin, alaycı biçimde tersyüz edilmiş bir parodisiydi. Engels hücumlarını, Dühring'in kendi yapıtlarıyla benzer hacimde düzenlemişti; burada felsefeyi, siyasal iktisadı ve sosyalizmi kapsamına alarak, hacim ve soyutlama düzeyi bakımından Dühring'inkine benzeyen bir felsefi sistemin ana hatlarını çizmişti.

Kuşkusuz bu, Engels'in *Anti-Dühring*'ini değer verilen bir eleştiri haline getirip adını hatırı sayılır kalabalıkta bir kesime duyurmuştu. Ama, aynı zamanda, felsefi sosyalist Dühring'le onun zemininde karşı karşıya gelmiş oluyordu ve Engels 1840'larda, Marx'ı bu taktikle ilgili tehlikeye karşı uyarırken hayli tepkili davranmıştı. Kendi önsözünde bu soruna değinen Engels, okurlarına, bu fırsattan yararlanarak, "bugünün hayli genel bilimsel ya da pratik ilgi uyandıran çekişmeli konularındaki görüşlerini olumlu bir biçimde" ortaya koyacağını söylüyordu. Rakip bir sistem yaratmak gibi bir tutkusu olmadığını belirttikten sonra, yine de "geliştirmiş olduğu çeşitli görüşlerdeki içsel bağlantı"yı okurun gözden kaçırmayacağını umuyordu (25 CW 6).

Engels bu tasarıyı başka çalışmalarla sürdürdü, bunlardan biri de *Die Neue Zeit*'ta yayınlamaya niyetlendiği *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'ydi. Bu aylık sosyalist "kuramsal" dergiyi, Engels'in sıkı hayranlarından ve 1848'den sonra doğan ilk önemli Marksist olan Kautsky çıkarıyordu. Ne var ki Engels, görüşlerini, İmparatorluk Şansölyesi Prens Otto von Bismarck'ın (1815-98) çıkardığı Sosyalistler Yasasına* uyduracak kadar kırpmaya razı olmadı ve bu yüzden çalışma İsviçre'de yayınlandı.

* Sozialistengesetz: 21 Ekim 1878 tarihli, resmî adı "Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie" (Sosyal Demokrasinin Kamu Güvenliğini Tehdit Eden Çabalarına Karşı Yasa) olan ve 1890 yılında geçerlilik süresi uzatılmayarak yürürlükten kaldırılan yasa. *-ed.*

Açıkça görülebileceği gibi, bu kısa kitap, tarih öncesi zamanlarda teknolojinin gelişmesini, evlilik uygulamalarının ve ev içi emeğin tarihini ve bu iki etmenin sonucu olan başka toplumsal yapılardaki değişimleri, 1840'larda elde edilebilecek olandan daha çok ayrıntıyla içerebilmek için, yeni antropolojik çalışmalardan (ve Marx'tan miras kalan ilgili not defterlerinden) yararlanmıştı. Darvinci evrim açıklaması, Engels'in, çağdaş tekeşli ailenin tarih öncesi kökenini anlattığı bölümde yer almıştı. Aileyi ve özel mülkiyeti ilgilendiren bu "maddeci" açıklama çizgisini, teknolojik değişimi devletle ilişkilendiren kendi "yeni maddeci" açıklamasıyla bağdaştırma çabası ise pek başarılı olmamıştı.

Engels'in *Köken* kitabı, bir yandan, Marx'ın topluma yaklaşımından daha yaygın olarak tanıtılan ve kabul edilen "bilimsel" bir yaklaşımı –yani sosyal Darwinizmi– yansıtıyor, öte yandan ise, siyasi önemi gittikçe artmakta olan –"kadın sorunu" gibi– konulara değiniyordu. Bugüne kadarki tarihî gelişmesi içinde kadının konumunu, gelecekteki komünist toplumda oynaması beklenen rol ile birlikte ele alan *Köken*, Engels'in en tutulan, çok sık yeniden basılan, birçok dile çevrilen yapıtlarından biri olmuştur. Özellikle medeni, iktisadi ve ailevi haklara ilişkin sorunları ele alması, onu kadının kurtuluşu hareketiyle aynı hizaya taşımıştır. Kadınların mücadelesi, onun gözünde, Batı'daki demokratik hükümet ve anayasal hakların adım adım ilerletilmesi davasının parçasıydı. Bu ilerleme düşüncesi, kuşkusuz, onun bütün siyasetinin kapsayıcı çerçevesini oluşturmuştur. Öte yandan *Köken*, tam olarak özeleştirel feminist bir yapıt da değildir. Çözümlemeleri kadının konumunun derinliğine inmeyi başaramamıştır, çünkü kadınların (özellikle cinselliğe dair konularda) farklı bir doğaya sahip olduğunu varsaymış, aynı zamanda da, ev içi sorumluluklar konusunda bazen örtük biçimde de olsa, onlara, erkeklere atfettiğinden daha farklı davranış ve roller atfetmiştir. Bu nedenle söz konusu yapıt, çağdaş sosyalist feminiz-

min yöntem ve amaçlarıyla hayli tartışmalı bir ilişki içindedir (*bkz.* EF 480-9).

Sınıflı toplumun tarih öncesi ve tarihî gelişimine dair bu "yeni maddeci" bakış, Engels'in katkısıyla, evrimci biyolojide de "bilimsel" bir temel bulmuştur. 1876 tarihli bir elyazmasında, kuyruksuz maymundan insana geçişte emeğin rolü üzerine Darvinci –ara sıra da Lamarck yanlısı– bir evrim çözümlemesi sunmuştur. İnsanın üretim etkinlikleri için gerekli fizyolojik organların ve düşünsel yeteneklerin ileri doğru gelişmesinin, insanın gelişimindeki can alıcı özellikler olduğunu ileri sürmüştür. İlginçtir ki bu çalışma, ölümünden hemen sonra 1895-6'da *Die Neue Zeit*'ta yayınlanmış, böylece insanlık tarihi ve siyaset konusunda gitgide etkili hale gelen Darvinci kuramlar ile Engels'in anladığı biçimdeki "bilimsel sosyalizm" arasındaki yakınlaşmayı pekiştirmiştir.

Engels'in, –çeşitli dillere çevrilip pek çok kez yeniden basılan– Marx'ın cenaze töreninde yaptığı konuşma, Marx ile Darvinci biyoloji ve hareket halindeki madde fiziği arasında nasıl bir bağ kurmayı amaçladığını açıkça göstermiştir. "Darwin'in organik doğanın gelişme yasasını bulması gibi, Marx da insanlık tarihinin gelişim yasasını keşfetmiştir" diye yazmıştır. Ama buna ek olarak, kapitalist üretim tarzını yöneten "özel hareket yasasını" –artık değer yasasını– da bulmuştu. Engels için Marx, çağdaş bilimin en soyut kuramsal çalışmayı yapabilen bir devidir, aynı zamanda, yeni bir buluş, sanayide ve tarihî gelişmede hemen bir etki yaratmışsa bundan özel sevinç duyan bir "devrimci"dir (2 SW 167-8). Toplumsal bilimde hayli soyut görüşlere büyük heyecanla yaklaşan ve bu görüşlerle fizik bilimlerinden özenle seçilmiş gelişmeler arasında nadiren, sınırlı benzerlikler kuran Marx'ın, yine de kendini, Engels'in ileri sürdüğü gibi, Hegel'den bu yana felsefe ile bilim arasında en büyük uzlaştırıcı olarak görmüş olması hayli kuşkuludur. Ayrıca, Marx'ın yapıtlarının,

–kendi özgün tarihî bağlamı içinde ya da çağdaş toplumla ilişkilendirilerek– Engels'in önerdiği gibi görülerek okunup okunamayacağı da hayli tartışmaya açık bir konudur. Bu eserleri desteklemek için çok sayıda fırsatla karşılaşmasına rağmen, Marx'ın, Engels'in yapıtlarına tepkisi kararlı biçimde ölçülü olmuştur (*bkz.* MEIR 121-58).

Engels'in felsefi projesinin özeti, *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie* (*Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*) idi. 1886'da Kautsky'nin *Die Neue Zeit*'ında uzun bir deneme olarak, 1888'de kitapçık olarak basılmış, hızla Rusça ve Fransızcaya çevrilmiştir. Engels, bu esere yazdığı kısa girişte belirttiğine göre, kitabı yazarken 1845-7'nin *Alman İdeolojisi*'ni bir kez daha gözden geçirmiş, ama bunu yeterince felsefi bulmadığından, artık işe yaramayacağını düşünmüştür. Feuerbach üzerine yazılmış uzun bölüm ona iktisat alanı için sadece bir malzeme gibi görünmüş, Marx'ın daha sonra *Kapital*'le eriştiği düzeyle karşılaştırıldığında çok ilkel gelmiştir. Oysa 1840'larda Engels, Marx'ın Feuerbach'a ilişkin malzemesini, "felsefi" nitelikte ve derhal basılacak değerde bulmuştu.

Marx'ın 1883'te ölümünden sonra Engels, ikisi hakkında daha özel ve sahiplenici bir dille konuşmaya başlamıştır. Böylece, 1880'lerin ortasındaki bu çalışmasında, Hegelci felsefeyle ilişkilerinin taze bir anlatımını vermeyi planlamış –"nasıl ilerledik, aynı zamanda kendimizi ondan nasıl ayırdık"– ve Hegel sonrası maddeci felsefeci Feuerbach'a ne çok şey borçlu olduklarının gecikmiş bir kabulünü ortaya koymuştur. Engels, Hegel'in, klasik bir Genç Hegelci okumasını yapmış, filozofun –gerçek olan her şey akılcıdır, akılcı olan her şey gerçektir diyen– en ünlü önermesinde devrimci bir ileti bulmuştur; yeter ki çelişkiden doğan değişime dayanan Hegelci diyalektik doğru bir biçimde uygulansın. Hegelci felsefenin gerçekten önemli ve

devrimci niteliği, özellikle siyasi ve iktisadi yapılarda, "insan düşüncesinin ve aklının üretimlerinin bir son noktası bulunduğu görüşüne nihai darbeyi vurması" idi. Engels bu görüşe, "diyalektik, doğa biliminin bugünkü durumuyla tamamen uyumludur" diyerek, "maddeci" bir destek sunmuştur. Ayrıca bunun, ister fiziksel, ister toplumsal, isterse de düşünsel olsun, bütün gelişme süreçlerinin değişmez özelliğinin beyindeki bir yansıması olduğunu söylemiştir. Ulaştığı sonuca göre, bütün bu gerçekler, "maddeci" bir temelde yeniden yaratılan Hegelci sistemin ansiklopedik zenginliğini yansıtıyordu.

Engels'e göre, doğa için açıkça doğru olan, insan bilimleri için de doğru olmalıydı ve bu çalışmalar içinde de onur koltuğunu, Marx'ın sınıfların tarihî gelişmesi, devletin siyasi gelişmesi, din gibi ideolojilerin kültürel gelişmesi çalışmalarına verdi. Böylece Engels, ilk kez 1859'da Marx'ın *Katkı*'sının tanıtım yazısında açık bir biçimde ortaya koyduğu, bilimle felsefeyi uzlaştırma tasarısını, *Ludwig Feuerbach*'ta daha da uzun uzadıya geliştirmiş oldu. Dahası, Hegel'in ansiklopedik felsefesi ve Genç Hegelcilerin eleştirel diyalektiğine ilk dönem duyduğu hayranlıkla bu tasarısı arasında açıkça bağ kurdu; böylece, kendisinin –Engels'in– bağımsız biçimde deneyimlediği düşünsel gelişimden nihai olarak ortaya çıkan çerçeveye, Marx'ı da kattı. Aslında, 1886-8'in *Ludwig Feuerbach*'ı, tür ve yapı olarak, ilk felsefi kitapçığı olan 1842'nin *Schelling ve Vahiy*'ine çok benziyordu, çünkü her ikisinde de felsefede ilerleme kaydetmenin yolunu Hegel'in diyalektiğiyle özdeşleştirmişti. Önceki çalışmasında, Genç Hegelcilerin eleştirel diyalektiği dine ve siyasete uygulama biçimini savunmuştu. Şimdi ise yeni çalışmasında, Marx'ın "maddeci" diyalektiği iktisada ve siyasete uygulamasını savunuyordu (SWOV 595-601; MEIR 118-31).

Bu büyük ve düşünsel bakımdan tutkulu tasarı içinde Engels, kuşkusuz, Marx'ın iktisadi yapıtının temel içeriği olduğunu düşündüğü şeyi sunmak ve bunu elinden geldiğince geniş bir okur kitlesine tanıtmakla ilgileniyordu. *Kapital*'in ilk cildi basılmak üzereyken Haziran 1867 tarihli mektubunda Marx'a bu konuda özel bir öneri getirmişti. Değer kavramını çözümlerken Marx'ın kullanmış olduğu soyut düşünce türünü kastederek "senin yontulmamışlar" ["*philistine*"] anlar mı, diye tereddüdünü belirtmişti. Değer kavramı, para kavramı üzerine eleştirel çalışması için can alıcı önemdeydi. Para üzerine çalışması da sermayenin genel tartışması için can alıcı önemliydi. Engels çok sayıda kısa bölüm önerdi, her birinin kendi başlığı olacaktı. "Bu bölümü, Hegel'in *Ansiklopedi*si tarzında ele almalısın," diye yazmıştı, "paragraflar kısa olmalı, her bir diyalektik geçiş özel bir başlıkla belirtilmeli." Sonuç, okul ders kitabına benzer bir şey olacak olsa da, geniş okuyucu kitlesinin bunu çok daha kolay anlayacağını ileri sürmüştü. Ama Marx, kendine özgü ileri görüşlülükle bu önerilerden sadece bazılarına uymuştur: "*Değer biçimi*nin gelişmesine gelince, önerilerine hem uydum hem *uymadım*, böylece bu konuda da diyalektik bir tutum takındım." Marx, Engels'in değer çözümlemesinin daha basit ele alınması planına uydu, ama onu "diyalektikçi olmayan" okurlar için hazırladığı eke koydu (42 CW 382, 384). Daha sonraki baskılarda bu, ilk bölümle kaynaştırıldı.

Engels, *Kapital*'in ilk cildini çeşitli gazetelerde, bu arada kendi evindeki *Elberfelder Zeitung*'da da tanıttı. Kimi kızdırmak istediği daha ilk cümlede billur gibi apaçıktı: "Elli fasikül uzunluğunda bilgece bir inceleme, bütün bankerlerimizin, tüccarlarımızın, imalatçılarımızın ve varsıl mülk sahiplerimizin toplam sermayesinin, işçi sınıfının birikmiş ve ödenmemiş emeğinden başka bir şey olmadığını kanıtladı!" Tartışmasını,

Marx'ı, Alman siyasetinde tanınmaya başlamış olan sosyalizme bağlayarak sürdürdü. Engels, bu çalışmasıyla Marx'ın, sosyalist mücadeleye bilimsel bir temel vermeyi hedeflediğini belirtti. Ne Fourier, ne Proudhon, ne de hatta Lassalle böyle bir şey üretebilmişti. Özellikle Lassalle çok tanınmış bir propagandacıydı, ama okur, dizgeli, bilimsel bir kuramı ancak Marx'ta bulabilirdi. Engels'e göre siyasette son sözü yalnızca bilim söyleyebilirdi (20 CW 214-15).

Böylece Engels, *Kapital*'in sonraki baskılarının editörlüğüne, sağlığında Marx'a yardım ederek, 1883'ten sonra da kendisi devam ederek, ciddi bir çaba harcadı. Çalışmaları, özellikle 1890'daki dördüncü baskı için çalışması ve –en dikkate değeri, 1887'de Moore ile Aveling'in yaptığı İngilizceye çeviride olmak üzere– çevirilerdeki danışmanlığı sayesinde, ölçünlü [standart] metinlerin yerleşmesinde can alıcı bir rol oynadı. Marx'ın ölümünden sonra başka yapıtları da Engels yayınladı, bunların yeni baskılarını yaptı; neredeyse iki düzine önsöz ve giriş yazdı, bunların yılda ortalama iki tanesini üretti. O kısa ama yaygın olarak okunan bölümlerde fırsattan yararlanıp Marx'ın düşüncesindeki "bakış açısı" ile "yöntemi" kendi anladığı gibi anlattı; açıklamalar, dipnotlar ekledi, bazen amacını belirtmek için Marx'ın metninde değişiklikler bile yaptı.

Böylece zaman zaman Engels, Marx'ın özgün yazılarında bu noktalar açıkça belirtilmemiş olsa da, bir nedensel açıklama arayışına, genel bir belirlenimcilik varsayımına ve nihayet, hareket halindeki maddeye dayanan maddeciliğe Marx'ı da katıyordu. Engels'in görüşüne göre, hareket halindeki maddeye dayanan maddecilik ile çağdaş fizik bilimi, kuşkusuz "diyalektik" yöntemin parçasıydı. Ama Hegel'in diyalektiğini kullandığını kabul eden ancak hiçbir zaman bu konu üzerinde uzun boylu durmayan Marx'ın, bunu fiilen uygulama biçimine bakıldığında, böyle bir iddia en azından kuşkuludur. Marx'ın yapıtları, Engels'in savun-

duğu nedensel belirlenimciliğe ve maddeci bilime kolayca sığmaz; bu yüzden Marx'ın *külliyatında* diyalektiğin tam rolü ve içeriği önemli bir tartışma konusudur. Engels'in sorunu çözme çabalarına, dahası bunu çözülmüş saymasına karşın durum böyledir.

Marx öldüğünde Engels, onun bıraktığı iktisadi elyazmalarını baskıya hazırlamak için muazzam bir vakit ayırmıştır. Bu hacimli çalışmaların bir bölümü 1885'te *Kapital*'in ikinci cildi olarak çıkmış, ikinci baskısı 1893'te yapılmış; üçüncü cilt ise 1894'te onu izlemiştir. Şu anda farklı editörlerin elinden çıkan çeşitli baskılar hâlâ yapılmaya devam ettiğinden ve elyazmalarına ulaşmak zor olduğundan, Engels'in editörlük çalışması hakkında henüz makul belirlilikte genellemeler yapılamaz, onun editörlük rolüne ilişkin yargılar, ayrıntılı metin karşılaştırmalarının yapılmasını beklemek zorundadır. Bazen *Kapital*'in dördüncü cildi olarak da bilinen *Theorien über den Mehrwert*'in (*Artık Değer Kuramları*)* editörlüğünü gözlerindeki bozukluk yüzünden 1889'da Kautsky'ye devretmiştir, ama daha sonra çalışmanın gecikmesinden dolayı biraz kaygılanmıştır (37 MEW 143).

Engels'in *asıl ustalığı*, ["*métier*"] halka hitap eden kitapçıklar yazmaktı. *Anti-Dühring*'in sosyalizmle ilgili üç bölümü 1880'de, Fransa'da, sosyalist bir partinin 1879'da kurulmasından hemen sonra, Fransızca çevirisiyle, *Socialisme utopique et socialisme scientifique* (*Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*)** adıyla basıldı. Bu kısa kitap 1882'de Almancada da yayınlanıp Sosyalistler Yasasını çiğneyerek el altından dağıtıldı. Eski 48'lilerden, New York'a göçmüş (orada Enternasyonal'i yönetmiş), uzun yıllardır arkadaşı olan Friedrich Sorge'ye o yıl, "çoğu kişi *Kapital* gibi kalın kitapları okumaya üşenir, ama küçük kitapçıklar

---

* Türkçesi: *Artı-Değer Teorileri 1, 2, 3.* İngilizceden çeviren: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1998.

Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi, Almancadan çeviren: Erkin Özalp, Yordam Kitap, Ocak 2019

aynı işi çabucak görür" diye yazarak, kendi kitabının tanıtımını yaptı (35 MEW 396). 1890'a gelindiğinde Sosyalistler Yasasının süresi dolmuştu; "küçük kitapçık" 1891'e kadar Almanca dört baskı yapmıştı ve on binlercesi dolaşımdaydı. 1892'de İngilizceye çevrildi ve yazarının söylediğine göre, o tarihte on dilde yayınlanmış bulunuyordu. Bu kitapçık, o zamanın *Komünist Manifesto*'suydu, hatta tartışmalı bile olsa daha etkili olduğu da söylenebilirdi ve yalnız Engels'in adıyla basılmıştı. *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Marksizme milyonlarca taraftar kazandırmış bir yapıttı ve Engels'in Marx'ı tanıtmadaki en büyük başarısıydı. Daha doğrusu, vefat etmiş arkadaşını sosyalist kitleye nasıl tanıtmak istediği düşünüldüğünde, en büyük başarısıydı. Bu nedenle bu kitapçık, Engels onun aracılığıyla, sosyalistlerin Marx'ı kavrama ve yapıtlarını okuma, dolayısıyla da sosyalizmin ve komünizmin daha sonra bütün dünyaya yayılma yolunu kayda değer ölçüde etkilemiş olduğu için, dikkatli bir incelemeyi hak ediyor.

Engels çağdaş sosyalizmin, kökenini sınıf çelişkisinden almış pratik bir hareket olduğunu kabul etmekle birlikte, sosyalizmin bir kuram olarak tarihî gelişmesini ortaya koyup açıklamayı da üstlenmiştir. Aslında bu, en iyi sosyalist yazarlar kitaplığı hazırlamayı düşündüğü 1840'ların ortalarından kalma, bitiremediği bir tasarıydı. Her ne kadar sosyalizm günün maddi olgularına dayansa da, diyordu Engels, aynı zamanda çağdaş felsefe ve bilimin gelişmesiyle de zorunlu olarak bağlantılıydı. Onun görüşüne göre, özellikle Aydınlanma akılcılığı, Fransız devriminin düşünsel temelini atmıştı. Devrim sonrasının düş kırıklığı günlerinde, toplumsal reforma bu yaklaşımı, Saint Simon, Fourier ve Owen'ın ütopyacı sosyalizmi izledi. Engels, iyi tanınan bu yazarları, "muazzam bir çapta olan düşünceleri" nedeniyle övdü, ancak onların siyaset hakkındaki sözümona mutlak doğrularının, zorunlu olarak düşünsel çelişkilere yol

açtığını gösterdi. Bu çelişkiler ancak bilimsel bir sosyalizmle çözülebilirdi.

Engels'e göre bilimsel sosyalizmin kökleri, tarihin en etkileyici düşünsel hareketi olan Alman felsefesindeydi. Bu önemli akıl ürünleri Hegel'de taçlanıyordu; onun felsefi sistemi özellikle şu önemli değere sahipti: "Doğal, tarihî, düşünsel bütün dünya ilk kez bir süreç, yani sürekli hareket, değişim, dönüşüm, gelişim biçiminde temsil edildi." Hegel, "bütün hareket ve gelişimi kesintisiz bir bütünlük haline getiren içsel bağın izini sürme" girişimiyle diyalektik bir felsefe üretmişti. Engels'in görüşüyle diyalektik, "nesneleri ve bunların temsillerini, düşünceleri, birbirleriyle temel bağlantıları, birbirlerini izleyişleri, hareketleri, başlangıç ve bitişleriyle kavrar." Diyalektiğin geçerliliğinin kanıtı, felsefenin kendisinden değil, fizik bilimcilerin anladığı şekliyle doğadan gelir. Çağcıl bilimciler –basit ya da Engels'in deyimiyle "metafizik" bir maddecilik içinde çalışarak– kendileri farkında olmadan, her gün, "Doğa son kertede diyalektik olarak iş görür" sözünü doğrulayan kanıtlar üretmektedir. "Doğa, kendini durmadan tekrarlayan bir çemberin sonsuz tekliğinde hareket etmez," diye yazar Engels, "gerçek bir tarihî evrim içinde yürür." Bu gelişimin merkezinde "insanın kendi evrim süreci" vardır. Bu bağlamda, "Darwin'in adı herkesten önce anılmalıdır."

Engels'e göre, artık sosyalistlerin "olabildiğince mükemmel bir toplum sistemi" yaratmayla uğraşmalarına gerek kalmamıştı. Bunun yerine, sınıf mücadelesinin gelişimine temel oluşturan "olayların tarihî-iktisadi gelişimlerini incelemeleri" gerekmekteydi. Engels, sınıf mücadelesinin artık olgularla belgelendiğini kaydediyor ve var olan toplumun olgusal eleştirisini, işçi sınıfının siyasi eylemcilerinin mücadeleleriyle ilişkilendiriyordu. Onların yayınları, "burjuva [siyasal] iktisat öğretilerinin doğru olmadığını göstermeye yarıyordu" ve aslında, 1830'ların sonlarıyla 1840'ların başlarında kendisi de bu tür çalışmalar yapmıştı.

Ancak Engels'in görüşüne göre, günümüz toplumunun koşullarını ve gelecekteki gelişim olanaklarını da içeren tarihe dönük bir sınıf çözümlemesi, içsel çelişkiler nihai olarak bir devrimci eyleme yol açana dek –ve "artık değer" kavramında ifadesini bulmuş olan içsel giz, Marx'ın yürüttüğü "diyalektik" araştırmayla açığa çıkarılıncaya dek– daha ileri bir noktaya götürülemezdi. Kuramdaki bu gelişmeler –"tarihin maddeci kavranışı ve kapitalist üretimin sırrının artık değer aracılığıyla açığa çıkması"– ile sosyalizm bir bilim olmuştur. Kuşkusuz her iki kuramsal gelişme de Engels tarafından Marx'a atfedilmektedir. Marx'ın "maddeci tarih kavrayışını", "nihai nedenlerin" araştırılması biçiminde sunan Engels, kitapçığında okurlarına *Komünist Manifesto*'nun bir özetini vermiştir (SWOV 380, 399-416). Böylelikle, komünist kuramın ünlü klasik yapıtı, Engels tarafından, çağcıl felsefenin hâkim doruklarını, fizik bilimlerinin güçlü bulgularıyla –onun düşüncesine göre– "diyalektik olarak" bir araya getiren kuramsal bir içeriğe yerleştiriliyordu.

SONUÇ

Siyasetçi ve Kuramcı

Engels 5 Ağustos 1895'te, altı aylık bir hastalık süresinden sonra gırtlak kanserinden öldü. Otuz yıl kadar önce (genç Jenny Marx'ın defterine) başlıca özelliğinin "her şeyi yarım bilmek", mutluluk düşüncesinin ise "Château Margaux 1848" [şarabı] olduğunu yazmıştı (1 K 300). Bu iki gözlem, pekâlâ onun mezar taşı yazıtı olabilirdi.

Kendi isteği doğrultusunda bedeni yakıldı, külleri Eastbourne açıklarında denize döküldü; bu görevi Eleanor Marx ve Edward Aveling ile birlikte, Sosyalistler Yasası yıllarında Alman sosyal demokrat gazetesi *Der Sozialdemokrat*'ın editörlüğünü İsviçre'den yapan Eduard Bernstein (1850-1932) yerine getirdi. Mirası 30.000£ dolayındaydı; Engels, Almanya'daki sosyalist adayların seçim harcamaları için 1000£ ayırmıştı. "Pumps" için ayrılan para düşüldükten sonra kalan tutar, Marx'ın hayattaki kızları Laura ile Eleanor arasında paylaştırıldı; her birine sekizde üç verildi, bunlar paylarının üçte birini ölmüş kız kardeşlerinin çocukları için ellerinde tutacaktı. Son dörtte birin yanı sıra ev eşyaları ve 250£, (Sam Moore ve Bernstein ile birlikte) mirasını yönetmenin bedeli olarak Louise Freyberger'e verildi. Engels, kitap ve belgelerini biraz düşüncesizce ikiye bölmüş; Marx'ın kitapları da içinde olarak kütüphanesini ve kendi mektuplarını Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne, Marx'ın

elyazmaları ve mektuplarını Eleanor Marx'a bırakmıştı. Bu paylaşım, o sırada hayatta olan yakınlarından kimseyi memnun etmedi, bu da elyazmaları ve belgelerin belli bir ölçüde dağılmasına yol açarken, araştırma ve yayım işini de hayli zora soktu (2 H 727-8).

Engels'in yaşamı ve düşüncesini ele alan bu çalışmada, daha ileri okuma ve araştırmayı kolaylaştıracak bir bağlam sunmaya çalıştım ve bu amacın peşinden gitmek, onun ilk yıllarına ciddi dikkat harcamayı gerektirdi. Başka çalışmalar, bana göre, Engels'in gençlikteki gelişiminin sonraki uğraşısıyla ilişkisini hiç de etkin biçimde kurmuyor. Bütün yaşamı boyunca amaçları ile görüşleri son derece gerçek bir süreklilik barındırmaktadır; eğer yalnızca Marx'ın yanındaki biri gibi değil de –ki öyle değildi– kendisi gibi ortaya konacaksa, bu sürekliliklerin gerçekten de vurgulanması gerekir. Dahası, bu yaşamöyküsünde Engels'in kişisel ve ailevi ilişkilerine merkezî bir yer verdim, çünkü bunlar siyasi faaliyet ve görüşlerini incelemenin yan unsuru değildi, bir siyasetçi ve kuramcı olarak onun çalışma bağlamını oluşturuyordu. Bu yüzden de metne kronolojik anlatımlar "yerleştirdim." Böyle yaparak, Engels gerçekte nasıl biriydi, tam olarak ne yapıyordu ve gerçekte neyi başardı sorularını araştırırken, onun bir siyasetçi ve kuramcı olarak kendi yaşamuğraşı hakkındaki görüşlerinden ve zamanla onun çevresinde oluşan yaşamöyküsü geleneğinden ciddi ölçüde uzaklaştım.

Engels'in gençliğinin devrimci özgürlükçülüğü [liberalizm] ile ilerici ulusalcılığı, o günün siyasetinde uygulanan biçimiyle romantik hareket ve Hegelci felsefeyle erken ilişkisinden kaynaklanır. Bütün yaşamuğraşı boyunca görüşleriyle eylemleri, gayet anlaşılır biçimde, bu temele dayanarak gelişmiştir. Bu nedenle, devrimci anayasacılık, halkın siyasete katılması, ifade özgürlüğü için bireysel haklar, toplumsal sınıflar arası eşitsizlik, sınai gelişme, Alman ulusçuluğu ve akılcı enternasyonalizm gibi

bütün erken ilgi alanlarının izleri, daha sonraki çalışmalarında, değişmiş ama tanınabilir biçimde görülebilir. 1840'ların ortalarında siyasi ve düşünsel bakımdan Marx'la anlaşmasında şaşılacak bir şey yoktur. Birlikte çalışmaya başladıklarında ortak olan yanları, Marx'ın ona kattıklarından daha önemlidir. Aslında, kendini, savları karşıt savlarla karşılayan karmaşık tartışmalara gömmeye hayli yatkın olan ve dinleyicilerine hep kendi bildiği gibi hitap eden Marx'ın üzerinde, Engels'in gazeteci ve kitapçık yazarı olarak deneyiminin, İngiltere'deki kitle siyasetiyle bağlarının ve ana hatlarıyla siyasal iktisat eleştirisinin çok etkili olduğu pekâlâ söylenebilir.

Engels'in yaşamındaki can alıcı dönüm noktası, 1850'nin sonlarında Manchester'a yerleşme kararıdır. Sanayide tam zamanlı çalışmaya, kişisel ilişkilere ve ev yaşamına düzenli olarak orada başlamıştır. Bu gelişmeler onu, öncesindeki beş yıl boyunca süren Alman politikasına ve komünist örgütlere etkin katılımdan ister istemez uzaklaştırmıştır. Buna karşılık, kendine, yalnız düşünsel bakımdan önceki eğilimlerinden daha cüretkâr olmakla kalmayan, ama aynı zamanda –çelişkili bir biçimde– onu Marx'a bir anlamda daha bağımlı kılan bir rol biçmeye başlamıştır. Tanınmış bir bilim felsefecisi olarak yazan Engels, Marx'ın yapıtları etrafında kavramsal bir yapı kurmuş, böylece onun fikirlerini –ya da onun fikirlerinin bir sürümünü– Marx'ın denemediği bir biçimde kullanmıştır. Ama bu yoldan gitmekle, Engels incelemelerinde bir bakıma kendini sınırlamıştır. Çünkü Marx'ın vardığı sonuçları kaçınılmaz olarak görmüş, artık kendi başına –işçi sınıfı yaşamının görgül araştırılması, siyasal iktisatta kuramsal meseleler gibi– belli konuları bir daha ele almamıştır.

Böylece, Engels'in geç dönemdeki üretimi, çok açık bir biçimde, Genç Hegelci hareketin belli emellerini yansıtmaktadır –genel olarak bütün bilgiye ansiklopedik bir bakış, özgül olarak bilimle felsefenin uzlaştırılması, odağına Fransız devrimini alan

bir tarihî ilerleme kuramı ve siyasette aydınlara düşen önemli rol. Aydınların işi, kuramda buluşlar geliştirip bunları uygulamaya sokmaktı. Genç Hegelci türden bu amaçlar, yaşamuğraşının erken aşamalarında yine Marx'tan bağımsız olarak edindiği, sınai gelişim ve proleter komünizmi görüşleriyle elbette el ele veriyordu.

Aslında ikisinin birlikte yürüttükleri siyasi stratejiyi de, birbirlerinden bağımsız olarak edinmişlerdi. Bu da, demokratik haklar için verilen orta sınıf mücadelesini, bu hakların işçi sınıfını da içine alacak biçimde genişletilmesiyle birbirine bağlayan köktenci bir özgürlükçülüktü. O noktada demokratik siyaset, orta sınıfın işine gelen mülkiyet haklarını topa tutmaya başlayacaktı, çünkü komünistler kendilerini "toplumsal sorun"u kitlesel siyaset eylemleriyle çözmeye adamışlardı. Engels, Marx'la işbirliği içinde, böylece en az iki bakımdan sorunlu bir stratejiye kendini adamıştı: Orta sınıflar, haklı olarak, yetke yanlılarına karşı olası bir bağlaşık olarak komünistlere güvenmiyor, bu yüzden de derine inen devrimlere yanaşmıyorlardı; öte yandan, yetkeci ve orta sınıf rejimleri, işçi sınıfına stratejik iktidar ve kaynak anlamında ödünler vermeyi önerdiğinde, komünistler kolayca bir kenara itiliyordu.

Engels haklı olarak kendini, ilk elden anayasacılık ve orta sınıf demokrasisi, dahası, kapsamlı bir insan hakları dizisi uğruna savaşan biri sayıyordu; siyasetinin bu yanı ihmal edilmiştir. Ama 1860 ve 1870'lerde anayasal hükümetler kuruldukça, demokratik haklar için siyasi mücadele bir bakıma başarı kazanmıştı ve artık tanımı gereği devrimci görünmüyordu. Bir "burjuva" rejimi içinde demokratik hakları kullanıp bunların peşinden gitmek, bir tür uzlaşma, hatta komünistlerin erişmeye çalıştığı proletarya iktidarının yadsınması gibi görünmeye başlıyordu; bu yüzden de Engels'in kullandığı devrimci söylem, proletaryanın seçim siyasetine katılmasına dönük savunusuyla tam uyuşmuyordu.

Komünist ve sosyalist kamp içerisinde Engels –gerek görgül çalışmalarıyla gerek siyasi kuramıyla– ayırt edici bir işçi sınıfı bakışıyla ayakta durdu; bu bakışında, komünizmi, sınai gelişimin ve kitle siyasetinin mantıklı bir sonucu olarak görüyordu. Siyasi düşüncesinin bu yanı varlığını sürdürdü, çünkü bir yandan seçkinlere ve gerici hükümetlere karşı devrime kalkışmada işe yarıyor, öbür yandan sosyalistlerin ütopyalara, uyduruk çarelere kapılmalarını engelliyordu. Ancak siyasi kuramında dikkat çekici boşluklar, komünist siyasetinde de buna karşılık gelen eksiklikler vardı. Demokratik haklarla temsilî kurumları temel alan, gruplar, dernekler, partiler, kurullar, uluslararası birlikler vb. arasında uzlaşmaya yönelik politika izleyen bir devrimci uygulamadan [pratikten] yanaydı. Bu gruplar içindeki uygulaması da, Avrupa liberalizminin mirası olan, tartışmada temsil edilme ve kararlara uyma gibi geleneksel ilkelerle büyük ölçüde uyumluydu. Ama devrim peşinde gitmenin askerî eylem gerektirdiğini kabule hazırdı ve devrimci ordu birlikleri içinde bir dereceye kadar yetkeciliğin ["*authoritarianism*"] zorunluluğunu da kabul ediyordu. Ayrıca, işçi sınıfının siyasi iktidardaki kazanımlarını savunurken ve "toplumsal sorun"u onların lehine çözerken, yetkeciliğin oynayacağı bir rol olduğunu da belirtiyordu. Bu tür yetkeci önlemleri haklı göstermek onun için pek sorun değildi, çünkü bunları çoğunlukçu temelde savunuyordu; devrimcileri, sonunda köylüleri de içerecek bir sınıflar bağlaşımında birleştirip toplumda çoğunluğu onlara veriyordu.

Ama Engels bu görüşlerde yatan güçlüklerin bazılarını, kuramında da, uygulamasında da ayrıntısına inip kurcalamadı. 1789 Fransız devrimi ile ardından gelen devrimci savaşlar, Fransa'da 1830, 1848, 1871 rejim değişiklikleri, Almanya'da 1848-9 olayları gibi devrimci başarısızlıkları incelemek, siyasi çözümleme ve eylemlerinde yapıcı değişiklikler yapmasına yol açmadı. Tersine, bir siyasi felaketin ortasında işçi sınıfının yiğitliğine övgüler

düzüyor, ardından da bilim felsefesinin belki daha soyut ama daha çözülebilir diye düşündüğü sorunlarına geçiyordu. On dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki devrimci siyasette çok da başarılı olamaması, ulusal devrimlerin asla sınıf bağlaşımıyla yapılamayacağının, işçilerin çıkarlarının kitle demokrasisiyle ve örgütlü silahlı güçlerce asla korunup kollanamayacağının, sosyalistler arasındaki uluslararası dayanışmanın önyargıları ve şovenizmi asla yenemeyeceğinin ve –anarşist ya da seçkinci olsun– son derece farklı kimi yaklaşımların gerçekten de gerekli olduğunun elbette kesin kanıtı değildi. Ama şunu da belirtelim ki onun siyaseti, dikkat çekici ölçüde, belki pek de yapıcı olmayan bir biçimde tutarlı kalmıştır.

Bu yüzden Engels'in etkisi Marksizmin daha çok kuramsal yanında belirmiş, onun "diyalektiği" ve "maddeciliği", elbette sonraki bilimsel buluşların ışığında küçük düzeltmelerden geçirilerek, resmî Sovyet felsefesinde ciddi boyutlarda yer etmiştir. "Diyalektik" ve "maddeciliğin" Marksizm için, dolayısıyla Marx'ın yapıtlarını herhangi bir şekilde anlayabilmek için temel olduğu biçimindeki görüşü, çok genel biçimde kabul görmüş ve zaman zaman Marksist olmayan yorumcular ya da anti-Marksist eleştirmenler tarafından da heyecanla savunulduğu olmuştur. Ne var ki, Engels'in ölümünden hemen sonra, Marksist harekete, onun Marx yorumlarının tam anlamıyla geçerli olup olmadığı konusunda kuşkular sızmaya başlamıştır. Bu kuşkular kimi yazarları, Engels'in belirlenimci toplumsal biliminde görece küçük değişiklikler önermeye itmiştir; bunlar özellikle Marksistlerin kapitalist felaket öngörüleriyle ilgilidir. Ama Engels'e ilişkin kuşkular, başka kuramcıları, onun, bir bütün olarak insan eylemi konusundaki Marksist anlayışını dayandırdığı, maddeci doğa felsefesini reddetmeye kadar götürmüştür. Engels ile Marx üzerine yeni malzemeler akademik yayınlarda yer aldıkça, bu tartışmanın keskinleşerek sürmesini bekleyebiliriz; böylece Engels

ile Marx arasındaki kesin benzerlik ve farklılıkların izleri de, onların kuramsal yapıtları ve uygulamadaki eylemlerinde sürülebilir. Bu çalışmalar neticesinde, eğer zayıf mantıkla kurulmuş ve deneyim açısından yetersiz kalmış belli düşünce ve stratejiler elenirse, toplumsal bilimde ve siyasi eylemde bir parça daha aydınlanma bekleyebiliriz.

Elbette, hem Marksist hem Marksizm karşıtı kamptaki kimilerinin gözünde, bir kuramcı ve politikacı olarak Engels'in Marx'tan ayrı incelenebileceğinin ve böyle bir incelemenin ortaya ikisi arasında birtakım farklılıklar çıkarabileceğinin akıldan geçmesi bile, toptan aforoz edilmek için yeterli bir nedendir. Bu konum, aslında kanıtlanması gereken bir sonucu –yani, kuramcı ve siyasetçi olarak Marx ile Engels'in birbirlerinin yerine konabileceklerini– bir varsayım olarak aldığı için, basit bir biçimde bilime aykırıdır ve reddedilmelidir. Bugün, resmî Sovyet felsefe dünyasının dışında da, daha saygın zeminlerde, Engels'in "diyalektiği" ile "maddeciliğini" savunanlar vardır. Zamanımızda onun görüşlerini desteklemek için ileri sürülen en güçlü savlar, fizik ve doğa bilimlerindeki en son buluşların, söz konusu görüşlerin ilkesel olarak sürekliliğini ortaya koyduğunu vurgulamaktadır, ki bunlar "madde" hakkında Engels'inkiyle benzer –ya da yeterince benzer denebilecek– varsayımlara dayanmaktadır. Her saygın toplum bilimi, diye devam eder bu sav, doğa ve fizik bilimleriyle bu sürekliliği sergilemelidir, çünkü –hangi bilim dalı söz konusu olursa olsun– kuramdaki doğruluk ve uygulamadaki geçerlilik konusundaki çağdaş standartlar, bütün doğa ve fizik bilimlerinin üzerine kurulduğu bilimsel maddecilik tarafından belirlenir. Toplum bilimi için alternatif bazı temeller sunmaya girişen ikicilikler [*"dualism"*] başarısız olmuştur ve terk edilmeleri gerekmektedir. Engels'in "diyalektik" ilkeleri, bunları savunanların görüşüne göre, fizik ve doğa bilimlerinde, felsefe ve mantıkta ve en dikkat çekicileri Marx'ın

çözümlemeleri olmak üzere toplumsal olgularda geniş ölçüde doğrulandığından, bunların yanlış ya da değersiz olduğuna inanmak için pek bir neden yoktur. Bu temelden hareketle, diyalektik ilkelerle her tür olgu arasındaki karşılıklılığın izlenme süreci pekâlâ sürdürülmelidir, çünkü Engels'in bilim ile felsefenin uzlaştırılması önerisi, bilgiye birleştirici ["*synoptic*"-konuyu aynı yönde ele alan] bir yaklaşımı temsil etmektedir, bu da başlı başına değerlidir.

Buna karşılık, Engels'in önerdiği "maddeciliği" ve "diyalektiği" eleştirenler, fizik ve toplumsal bilim arasında kuşkusuz var olan sürekliliğin hâlâ yeterince kavranamadığını, toplumsal bilimin de, fizik bilimleriyle uğraşanların bugün uyguladığıyla tam tamına aynı maddeciliğe dayandığını söylemenin erken olduğunu ileri sürerler. Gerçekten de, neyin maddi sayılması gerektiği, bilim insanlarınca hâlâ sürekli irdelenmektedir ve çeşitli fizik ve doğa bilimlerinde buna verilen yanıt, her zaman aynı, hatta çok benzer bile değildir. Tarih ve mantığı bir yana bırakalım, fizik ve toplumsal bilimlerin aynı "maddeci" temelde birleşip birleşemeyeceği yanıtsız bir soru olarak durmaktadır ve Engels'in maddeciliğinin benimsenmesi, kendinden sonraki fizik ışığında gözden geçirilse bile, kesinlikle, toplumsal bilimin bugünkü uygulamasına genel bir temel oluşturamaz. Fizik biliminin çağdaş toplumsal bilim içinde uygulanması ve kullanılması pekâlâ bir olasılıktır, ama bu yöndeki bir çaba, "bilimsel maddeciliği" gerekli bir önkabul haline getirmeye dönük herhangi bir girişimden farklıdır. Gerçekten de bunu yapmak, toplumsal bilime dar bir gömlek giydirerek yaratıcı araştırmayı ciddi ölçüde sınırlar ve –insan davranışlarının nedensel temeli ve nihai öngörülebilirliği hakkında– bugün yanıtı bulunmayan birtakım sorulara yol açar. Buna karşılık günümüzün toplum bilimi, zorunlu olarak varsayımlar, yöntemler ve açıklayıcı çerçeveler gerektirir ve uygulamada da bunları kullanır. Bu şekil-

de, toplum ve fizik bilimcileri arasında gerçekten de süreklilik vardır, çünkü uygulamada bu kimseler, kullandıkları yöntem ve varsayımlar bakımından açık uçlu bir yaklaşıma bağlıdırlar. En azından, Engels'in bilimsel "maddeciliğinin" ve" diyalektiğinin" evrenselliği iddiası için vakit henüz erkendir.

Üstelik, demektedir onu eleştirenler, Engels'in "diyalektik" ilkeleri, birer açıklamadan çok laf kalabalığıdır, zira sözde bütün olgular için doğrudurlar. Toplumsal olgularda (ya da doğrusu her tür olguda) yaşanan değişimlerde, bunların izinin az çok inandırıcı biçimde sürülmesi, ne toplumsal bilimlerin gerisinde herhangi bir özgül "maddeciliğin" yatması gerektiğini, ne de "diyalektiğin" bilim adını hak eden herhangi bir çağcıl bilime bir araştırma yöntemi sağladığını kanıtlar. "Diyalektik" bir çözümlemenin sonucu bilgi sayılamaz, çünkü en iyi olasılıkla bilimi, saygın bilim insanlarının itibar etmediği bir içrek ["*esoteric*"] kavramlar alanına taşımaktan öteye geçmez.

Ne yazık ki Engels üzerine yapılan yorumların pek azı, bilim felsefesine ilişkin olup saygın bir tartışma düzeyinde ilerler. Engels'in "maddeciliği" ve "diyalektiği" çoğu zaman Marx'ın yeniden ve anlam yüklenerek okunmasıdır; iki çalışmalar bütününün birbirinden açıkça nasıl ayrıldığına ve bunun yollarına ve dolayısıyla Marx'ın alternatif bir okunmasına yeterince dikkat gösterilmez. Daha sonra bu çaba –Engels'in, Marx'a yüklenerek okunması– Engels'in "maddeciliğinin" ve "diyalektiğinin", kendisinin ileri sürdüğü gibi doğru ve bütün bilimler için geçerli olduğu görüşünün gerekçesi, hatta ispatı olarak kullanılır. Yahut da bunun, Engels'in "maddeciliğini" ve "diyalektiğini" Marx'ın "kabul" ettiğinin "gerekçesi" ya da "kanıtı" olduğu ve Marx'ın yapıtlarının, Engels'in geliştirdiği felsefeyle bilim uzlaşmasına göndermede bulunarak savunulabileceği ya da bunlara saldırılabileceği ileri sürülür. Hakikaten de, Engels'in bilimsel maddecilik ve diyalektik yöntem hakkındaki iddialarının geçerliliğine

ve doğruluğuna dair her tür sav, düşünsel açıdan saygın savlarla desteklenmelidir (*bkz.* aşağıdaki İleri Okumalar Kılavuzu). Marx'ın onları kabul ettiği olgusu, –eğer doğru olsa bile– tek başına, bir kanıt öğesi olamaz. Ayrıca, Engels'in Marx'ı okuması, almaşık yorumlarla sınanmalı; hangi sonuçların Marx'ın *külliyatını* özgün bağlamı içinde daha iyi anladığı ve hangisinin onun toplumsal kuramını bugün için daha verimli biçimde yorumladığı görülmelidir.

Engels'in yaşamı ve düşüncesi üzerine yaptığım çalışma, onun gençlik yıllarında gerçekten bütünlüklü bir bakış açısı geliştirdiğini, bunun daha sonra Marx'ı yaygın bir biçimde tanıtmasının temelini oluşturduğunu göstermiştir. Bu yaygın tanıtımların içeriğinin, doğrudan Marx'ın yapıtlarının kendisinden ya da bunların, Engels tarafından açıklanamayacak şekilde yanlış anlaşılmasından geldiğini varsaymak hata olacaktır. Engels'in ilk günlerinden itibaren düşünsel gelişiminin ele alınması, böylece kuramda Marx'ın düşüncelerini kullandığı, uygulamada ise onun önderliğini izlediği çalışmalarının daha bilinçli bir biçimde değerlendirilmesi için sahneyi hazırlamıştır. Dolayısıyla bu proje, Marx'ın düşüncesinin ve uygulamasının değerlendirilmesini bir bütün olarak daha da gerekli kılar, çünkü böyle bir durumda, Engels'le benzerlik ve zıtlık noktaları ayrı ayrı ele alınıp değerlendirilebilir.

Bir siyasetçi olarak Engels'in çalışması, devrimci anayasacılık siyasetinden miras kalan stratejisiyle, kuramcı olarak yaptıkları ise, toplum bilimlerinde uzmanca bir çözümleme için gereken eğitim ve yeteneğin yoksunluğu nedeniyle hayli sınırlanmıştır. Sözgelimi, Marx'ın tersine, bilim ve tarih felsefelerine ilişkin düşünsel titizliği hayli eksikti. Siyasi ajitatör olarak doğuştan yetenekliydi, ama bu becerilerini kullanımı 1848-9 bozgunundan sonra hayli geriledi. En büyük başarısı halka yönelik kitapçıklardır ve bu alandaki gücü de günbegün artmıştır. Bu yapıtlarında

dikkati alçakgönüllülükle Marx'a yöneltmiş ve böylece, sosyalist siyasete kendi katkısını karanlıkta bırakmıştır. Yazdıklarında, siyaset felsefesi ve toplum bilimi açısından eleştirilecek çok şey vardır, ama "felsefeyi kendi başına öğrenen" biri olarak, çağdaş Batı düşüncesinde eşi yoktur.

İleri Okumalar Kılavuzu

Engels'in "klasik" yaşamöyküsü Gustav Mayer'in *Friedrich Engels*'idir (c. 1, J. Springer, Berlin, 1920; c. 1, 2. b. ve c. 2, Martinus Nijhoff, Lahey, 1934; tıpkıbasımı, Kiepenheuer und Witsch, Köln, 1971); tek cilde indirilmiş İngilizce baskısı, çev. Gilbert and Helen Highet, y. haz. R. H. S. Crossman (Chapman and Hall, Londra, 1936; tıpkıbasımı, H. Fertig, New York, 1969). Alman işçi hareketinin tarihçisi ve Lassalle'ın yaşamöyküsü olan Mayer'in kitabı esin vericidir, ama kendini konusuyla güçlü bir biçimde özdeşleştirmesi ve olayları Engels'in gözünden anlatışı kitabı eleştirel olmaktan bir ölçüde alıkoyar. Kaldı ki, bu yaşamöyküsü bir bütün olarak ilk kez yayınlandıktan bu yana geçen yaklaşık yarım yüzyılda, Engels ile Marx ve onların ilişkileri üzerine yazılan bilimsel metinlerin sayısı muazzam artmıştır.

W. O. Henderson'ın iki ciltlik İngilizce yaşamöyküsü, *The Life of Friedrich Engels* ("Friedrich Engels'in Yaşamı", Frank Cass, Londra, 1976), Engels'e ve yakınlarına ilişkin muazzam miktarda olgusal ayrıntı içerir. Derlenmiş yazışmalarını ve anılarını hayli geniş ölçüde taramıştır. Ama yazar, Engels'in yazdıklarından anlam çıkarabilmek için gerekli düşünsel donanımdan ve siyaset kuramından yoksundur. Engels'in gençlik deneyimleri kısa tutulmuş, daha sonraki eylemleri ve yapıtları, siyasetçi ve kuramcı olarak yaşam boyu hedefleri ve başardıkları açısından uygun bir bağlama oturtulmamıştır.

Doğu Alman Marksizm-Leninizm Enstitüsünün desteğiyle basılan "resmî" yaşamöyküsü İngilizceye, *Frederick Engels: A Biography* ("Frederick Engels: Bir Yaşamöyküsü", y.haz. Heinrich Gemkow *vd.*, Verlag Zeit im Bild, Dresden, 1972) olarak çevrilmiştir. Bu yapıt Engels'in düşüncesini hemen hiç eleştirmemesine ve onun yaşamını bir ermişinki gibi anlatmasına karşın, ona ve yakınlarına ilişkin doğruluğu kanıtlanmış hayli bilgi içerir.

David McLellan'ın *Engels* ("Fontana Modern Masters", Fontana/Collins, Glasgow, 1977) ve benim *Engels* ("Past Masters", Oxford University Press, Oxford, 1981) kitaplarımız, çağcıl akademik kaynakları kullanarak ve Engels'in düşüncesine çözümsel [analitik] bir yaklaşım getirerek, yaşamını ve yapıtlarını çok kısaca gözden geçirmektedir. Her iki kitap, Batı'da 1960'lardan sonra yapılan Marx ve Marksizm değerlendirmelerini yansıtır ve her iki yazar da, ele aldıkları tarihî ve kuramsal konulara eleştirel yaklaşırlar. McLellan anıları kullanmakta özellikle iyidir; bense, Engels'in Marx'ı yorumlamasının ayrıntılarını dikkatle inceledim.

Marx'ın ilk yaşamöykücüsü ve metinlerinin önde gelen uzmanı Maximilien Rubel, Engels'in Marx'ı yorumlamadaki rolünün yeniden incelenmesi gerektiğini belirtmiş, ilgili konulara çok kısaca değinmiştir. 1970'te Wuppertal'de toplanan Engels konferansında Doğu Alman ve Sovyet katılımcıların sert itirazlarıyla karşılaşan denemesi, "The 'Marx Legend', or Engels, Founder of Marxism" ("'Marx Efsanesi' ya da Marksizmin Kurucusu Engels"] başlığıyla, *Rubel on Karl Marx*'ta ("Rubel'den Karl Marx Hakkında") yer almıştır (der. Joseph O'Malley and Keith Algozin, Cambridge University Press, New York and Cambridge, 1981 içinde, s. 15-25).

Bu konu –Engels'in Marx'ı yorumlaması– benim *Marx and Engels: The Intellectual Relationship* ("Marx ve Engels: Düşünsel İlişkileri", Wheatsheaf, Brighton, 1983) kitabımın merkezindedir. Bu kitap Marx'la tanışmadan önceki genç Engels'in ve Marx

öldükten sonraki yaşlı Engels'in bakış açılarını açıklar. Bu yolla, ikisinin kuramsal yapıtlarının bağlamı, gerçeği sadakatle yansıtacak biçimde ortaya konmuş ve bilim ve yöntem konusundaki görüşleri arasındaki benzerlik ve farklar tartışılmıştır. İkisinin kuramsal yazıları elbette güncel siyasete ilişkin olarak ele alınmakla birlikte, bunun ardılı olacak *Marx and Engels: The Political Relationship*'te, ("Marx ve Engels: Siyasal İlişkileri") toplumsal kuramın dev yapıtlarının ötesine geçip siyasi eylemlerine ilişkin gazete yazıları ve başka malzemeler incelenecektir.

Norman Levine, Marx-Engels ilişkileri üzerine iki kitap yayınlamıştır: *The Tragic Deception: Marx contra Engels* ("Trajik Aldanma: Marx, Engels'e Karşı", Clio Press, Santa Barbara and Oxford, 1975) ile *Dialogue within the Dialectic* ("Diyalektikte Diyalog", George Allen and Unwin, Londra, 1984). Aramızda uzlaştığımız pek çok nokta bulunmakla birlikte Levine'ın açıkça belirttiği Marx'ı "Hegelcileştirme" amacı, çözümlemelerini yer yer karartmıştır. İlk kitap, Engels'in konulara göre ele alınan düşüncesinin, "trajik" biçimde Marx'ınkinin karşısına konarak dramatikleştirilmiş bir anlatısıdır. Levine'in ikinci kitabı, Engels'in, Marx'ın elyazmalarının editörü olarak oynadığı rolü değerlendiren ilginç bir başlangıç içerir. Kitap ayrıca, Marx-Engels ilişkisini ele alırken ortaya çıkan kuramsal tartışma konularının, Marksist düşünce ve siyasetin sonraki gelişmeleriyle ilişkisini kurmaya yönelik iyi düşünülmüş bir girişimde bulunmuştur.

Marksist kamp içinde, Marx-Engels ilişkisinin bazı yanları, özellikle de "doğanın diyalektiği" ile Marx'a güvenilir bir şekilde atfedilebilecek bilim kavrayışının birbiriyle ne kadar bağdaştığı konusunda sert tartışmalar yaşanmıştır. Donald Clark Hodges, "Engels' Contribution to Marxism" ("Engels'in Marksizme Katkısı"), *The Socialist Register* (1965) içinde, s. 297-310 ve Richard Gunn, "Is Nature Dialectical?" ("Doğa Diyalektik midir?"), *Mar-*

xism Today, c. 21, no. 2 (Şubat 1977) içinde, s. 45-52, Engels'in görüşlerini hem genel olarak, hem de onu Marx'ın yorumcusu olarak eleştirmişlerdir. Lucio Colletti de, *Marxism and Hegel*'de ("Marksizm ve Hegel", çev. Lawrence Garner, New Left Books, Londra, 1973) öyle yapar, ama ayrıca Engels'i Hegel'in yorumcusu olarak da tartışır.

John Hoffman ile Sebastiano Timpanaro, Engels'in doğanın diyalektiği konusundaki görüşleri ile Marx'ın yapıtlarını "maddeci" ve "diyalektik" biçimde yorumlamasını hoş karşılamışlardır. Hoffman'ın diyalektiğin doğaya uygulanmasını savunusu, kendi *Marxism and the Theory of Praxis*'i ("Marksizm ve Pratiğin Kuramı", Lawrence and Wishart, Londra, 1975) ile "The Dialectics of Nature: 'The Natural-Historical Foundation of our Outlook'" ("Doğanın Diyalektiği: 'Bakışımızın Doğal-Tarihsel Temeli'"), *Marxism Today,* c. 21, no. 1 (Ocak 1977), s. 11-18'de ana hatlarıyla yer almaktadır. Timpanaro, biyoloji ve fizik bilimlerinin "kesin önceliği"ni *On Materialism* ("Maddecilik Üzerine", çev. Lawrence Garner, New Left Books, Londra, 1975) yapıtında savunur.

Gareth Stedman Jones, yazılarında, genç Engels'in Genç Hegelci olarak düşünsel gelişimi ile bir "diyalektikçi" ve "bilimsel sosyalist" olarak sonraki yaşamuğraşında geliştirdiği görüş ve ilgileri arasında bağ kurmaya çalışmıştır. Ama Jones'un, özellikle Marx yönünden, yaşamöyküsüne ve kurama ilişkin tartışma konularını ele alışı, zorunlu olarak çok kısadır: "Engels and the End of Classical German Philosophy" ("Engels ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu"), *New Left Review,* no. 79 (1973), s. 17-36; "Engels and the Genesis of Marxism" ("Engels ve Marksizmin Doğuşu"), *New Left Review,* no. 106 (1977), s. 79-104; ve "Engels and the History of Marxism" ("Engels ve Marksizmin Tarihi"), *The History of Marxism,* c. 1 (der. Eric J. Hobsbawm, Harvester Press, Brighton, 1982) içinde, s. 290-326.

George Lichtheim, *Marxism: An Historical and Critical Study*'de ("Marksizm: Tarihsel ve Eleştirel Bir İnceleme", 2. b., Routledge and Kegan Paul, Londra, 1964), Marx ile Engels'in yaşamuğraşlarının gerisindeki düşünsel arka planını kapsar ve sonraki Marksistlerin onların yapıtlarını nasıl kullandıklarını –ve kötüye kullandıklarını– tartışır. Lichtheim'ın soruları açık sorma, ilgili kaynakları kullanma ve doğru olabilecek yanıtlar önerme yeteneği sayesinde, bu kitap, yaşına rağmen hâlâ yetkin ve güvenilir bir çalışmadır.

Buna karşılık Richard N. Hunt'ın iki ciltlik *The Political Ideas of Marx and Engels* ("Marx ve Engels'in Siyasi Düşünceleri", Macmillan, Londra, 1975 ve 1984) adlı yapıtı, alıntı yaptığı metinleri, Marx'ın birincil olarak –ve Engels'in biraz ikincil olarak– savunduğu ileri sürülen çeşitli "devlet kuramları"yla uyumlu hale getirebilmek için, az çok zorluyor gibi görünmektedir.

David McLellan'ın *Karl Marx: His Life and Thought* ("Karl Marx: Yaşamı ve Düşüncesi", Macmillan, Londra, 1973) ile Yvonne Kapp'ın iki ciltlik *Eleanor Marx* (Lawrence and Wishart, Londra, 1972 ve 1976) kitaplarında, Engels belirli bir yer işgal eder. Anıların klasik derlemesi şudur: *Reminiscences of Marx and Engels* ("Marx ve Engels'in Hatıraları", Progress Publishers, Moskova, tarihi yok). Alman okur için *Friedrich Engels: Dokumente seines Lebens* ("Friedrich Engels: Yaşamına Dair Belgeler", der. Manfred Kliem, Röderberg-Verlag, Frankfurt a.M., 1977), özellikle Engels sülalesiyle ve Wuppertal'deki yerel tarihle ilgili objelerin kapsamlı bir fotoğraf ve resim derlemesidir. İki ciltlik *Gespräche mit Marx und Engels* ("Marx ve Engels'le Konuşmalar", der. Hans Magnus Enzensberger, Insel Verlag, Frankfurt a.M., 1973) içinde yer alan bir anılar ve başka malzemeler derlemesi de vardır.

Genç Engels'e ilişkin Almanca üç çalışma vardır, ama hiçbiri, gençlik deneyimlerinin sonraki yaşamuğraşı ve düşüncesiyle

bağını inandırıcı bir biçimde kurmaz: Reinhart Seeger, *Friedrich Engels: Die religiöse Entwicklung des Spätpietisten und Frühsozialisten* ("Friedrich Engels: Geç Dönem Sofusu ve Erken Dönem Sosyalistinin Dinsel Gelişimi", Akademischer Verlag, Halle, 1935); Karl Kupisch, *Vom Pietismus zum Kommunismus* ("Sofuluktan Komünizme", Lettner-Verlag, Berlin, 1953) ve Horst Ullrich'in iki ciltlik çalışması, *Der junge Engels* ("Genç Engels", Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1961 ve 1966).

Engels'in kitabı *The Condition of the Working Class in England (İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu)*, Steven Marcus'un *Engels, Manchester and the Working Class* ("Engels, Manchester ve İşçi Sınıfı", Random House, New York, 1974) içinde değerlendirilerek uzun uzadıya tartışılmıştır, ama ele alındığı bağlam, Engels'sin siyasi yaşamuğraşından çok –psikolojik eklemeleri de bulunan– yazınsal bir eleştiridir. Engels'in bu kitabı, Asa Briggs, *Victorian Cities* ("Viktoryen Kentler", Penguin Books, Harmondsworth, 1968), s. 88-138'de, eleştirel olarak kısaca ele alınmıştır.

Metin incelemesinin ve tarihsel çözümlemenin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan önemli sayıda çalışma arasında şunlar da vardır: David Riazanov'dan *Karl Marx and Friedrich Engels* ("Karl Marx ve Friedrich Engels", çev. Joshua Kunitz, International Publishers, New York, 1927; Dirk Struik'in önsözüyle yeniden basımı, Monthly Review Press, New York, 1973); Grace Carlton'dan *Friedrich Engels: The Shadow Prophet* ("Friedrich Engels: Gölgede Kalan Peygamber", Pall Mall Press, Londra, 1965); Fritz Nova'dan *Friedrich Engels: His Contributions to Political Theory* ("Friedrich Engels: Siyasal Kurama Katkıları", Vision Press, Londra, 1968) ve Alvin Gouldner'dan *The Two Marxisms* ("İki Marksizm", Macmillan, Londra, 1980).

İngilizce *Complete Works of Marx and Engels* ("Marx ve Engels'in Toplu Eserleri", Lawrence and Wishart, Londra, 1975 *vd.*) Engels açısından neredeyse tamamlanmıştır. Tanıtıcı mal-

zeme ve dipnotlardaki yorumlar, Engels'in, Marx'ın yaşamı ve düşüncesini yorumlama çerçevesine eleştirisiz uymaktadır, yine de ara sıra "küçük ortağa", bazı "hatalar" yüklenmektedir. Yorum zaaflarına karşın bu basım, kaynaklarda, dizinlemede, metinlerle resimlerin akademik olarak sunumunda yer alan tarihî belge ve yaşamöyküsü malzemesi bakımından son derece yararlıdır. Benzer sınırlamalar, henüz İngilizcedeki hacme ulaşmayan kaynak baskı, *Marx-Engels Gesamtausgabe* (Dietz Verlag, Berlin, 1972 *vd.*) için de geçerlidir. Kitabın her cildinin bir de ek cildi vardır; burada, Marx-Engels'in her yapıtı için, siyasi bağlam, yayım koşulları ve o günlerde nasıl karşılandığı konularında paha biçilmez değerde ayrıntılı bilgi sunan bir inceleme yer almaktadır.

Dizin

ABD 39, 40
Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni 209, 330
akılcılık 54, 56, 80, 98, 108, 110, 156, 160
Aleksandr, Rus çarı 47
Alexander Jung 72, 124
Alman İdeolojisi 249, 250, 317, 319, 333
Alman Köylü Savaşı 293
Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim 296
"Almanya'da Komünizmin Hızlı İlerleyişi" 195
Altenstein, Karl 109
anayasacılık 45, 47, 75, 86, 138, 264, 275-277, 342, 344, 350
André, Félicité "Félicié" 212, 214
Anti-Dühring 324, 330, 337
Aristoteles 325
Aveling, Edward 228, 336, 341

Bakunin, Mihail 98, 103, 182, 279
Bauer, Bruno 94-96, 102, 106-112, 117-119, 121, 123, 125-129, 135-137, 147, 166, 175, 244, 245, 249-251, 269
Bauer, Edgar 126-129, 136, 137, 166, 245
Bauer, Heinrich 175, 269
Bebel, August 232, 288, 310, 327, 329
Beck, Karl 42, 44, 45, 70, 250
Bedeviler 38
belirlenimcilik 327, 336
Bernstein, Eduard 341
"Bir Devrimin İki Yılı" 293
"Bir Korsan Öyküsü" 28, 30
Bismarck, Prens Otto von 330
Blank, Emil 196, 198, 209, 210
Blank, Wilhelm 63, 64
Bonaparte, Louis, sonra İmparator III. Napolyon 264, 291, 292
Born, Stephan 212, 279
Böhme, Jacob 48
Börne, Ludwig 43, 45, 52, 69, 78, 79-82, 84, 120, 122, 125, 130
Brezilyalı Gelin 31, 32
Buhl, Ludwig 94, 95, 128, 166
Burckhardt, Jacob 98
Burns, Lydia "Lizzie" (eş) 215, 171, 192, 215, 218-23-226, 235
Burns, Mary Ellen "Pumps" 210-212
Buttermilch, Simon 212
Büchner, Ludwig 324
Bürgers, Heinrich 268

Cabet, Étienne 258

Carey, Henry Charles 330
Carlyle, Thomas 180, 181
Carnot, Lazare Nicolas 274
Chaloner, W.H. 188
Charles X., Fransa Kralı 43, 46
Clausen, Johann 26, 61, 63
Cola di Rienzi 41
"Çağdaş Edebiyat Yaşamı" 70, 71
Çartizm 146, 149, 257

Danton, Georges Jacques 274
Darwin, Charles 322, 323, 325, 332, 339
Das Volk 308, 315
Demuth, Frederick Lewis 227
Demuth, Helene "Lenchen" ya da "Nim" 170, 217, 219, 226, 234, 237
Deutsche Jahrbücher 102, 105, 112, 118, 123, 124, 147
Deutsch-französische Jahrbücher 151, 152, 176, 180, 181, 249, 258, 289
devrim 46, 60, 86, 108, 133, 141, 142, 145, 175, 182, 186, 187, 196, 198, 203, 215, 263, 271, 273, 274, 286, 294, 298, 306, 308, 330, 345
diyalektik 104, 108, 110, 157, 158, 183, 294, 317, 319-323, 325, 326, 333, 335, 336, 339, 340, 347-349, 355
Doğanın Diyalektiği 324, 355
Dronke, Ernst 268, 283, 300
Dr. Runkel'e Açık Mektup 63
Dühring, Eugen von 324, 329, 330, 337
düşünselcilik (idealizm) 97, 99, 117, 244, 315

Eichhorn, Johann 96, 109
Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı 314, 323
Elberfeld 24, 25, 56-58, 60-67, 180, 192, 247, 248, 255, 279, 283
Engels, Anna 23
Engels, August 21
Engels, Caspar 20-22, 128
Engels, Elise 20, 23, 28, 209
Engels, Emil 23, 196, 198, 201, 210

Engels, Friedrich, 11-35, 37-88, 90-93, 95, 96, 98-116, 118-228, 230-358
Engels, Hedwig 23
Engels, Hermann 23, 91, 196, 199, 201, 250, 264, 278
Engels, Johann Caspar 20
Engels, Marie 23, 33, 35, 40, 63, 74, 89-92, 102, 114, 115, 196, 209
Engels, Rudolf 23, 201, 222
Ermen, Gottfried 'Godfrey' 33, 148, 192, 199-202, 211
Ermen, Peter 27, 200
Ernst August, Hanover Kralı 34, 45
"Eteokles ile Polinikes'in teke tek dövüşü" 25
Ewerbeck, August 182, 196, 258

Faucher, Julius 244
Felsefenin Sefaleti 251

Feuerbach, Ludwig 95, 100, 105-107, 109, 119, 123, 125, 129, 162, 249, 250, 315, 317, 318, 333, 334
Fichte, Johann Gottlieb 94, 97
Fleming, George 175
Flocon, Ferdinand 264
Florida 39, 40
Fourier, François 246, 335, 338
Franz, Avusturya İmparatoru 46, 115, 135
Freiligrath, Ferdinand 38, 42, 44, 63, 218, 268, 308
Freyberger, Louise 171, 231, 232, 236, 238, 239, 341
Freyberger, Ludwig, 231
Friedrich Graeber 39, 42, 43, 45, 46, 48-54, 62, 63, 67, 70, 73, 103
Fröbel, Julius 147, 151, 152

Gans, Eduard 81, 93, 100
Garibaldi, Giuseppe 307
Gilbert, Alan 12, 188, 352
Goethe, Johann Wolfgang von 38, 40, 46, 181
Graeber, Friedrich 'Fritz' 33, 34, 37-40, 42-54, 62-65, 67, 70, 73, 90, 103, 108
Graeber, Wilhelm 37, 44-46, 53, 54, 63-65, 108
Grimm, Jacob 34
Grün, Karl 249, 250, 258
Gutzkow, Karl 42, 43, 51, 52, 54, 55, 63, 65, 66, 67, 70-72, 99, 101, 124

Haar, Bernhard van 28
Haar, Franciska Christina van 22
Hallische Jahrbücher 69-71, 81, 100
Hantschke, Johann 24, 26, 27, 35, 61
Harney, George 176, 257, 263, 291, 298
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 49, 50, 53, 69, 72, 78, 80, 81, 87, 92-94, 97-101, 103-108, 111, 112, 117, 118, 121, 123, 126, 156, 244, 252, 276, 317, 320-322, 325, 332-336, 338, 355
Heine, Heinrich 43, 124, 182
Heinzen, Karl 253
Henderson, W.O. 11, 188, 213, 352
Henning, Leopold von 121, 122, 146, 156
Hermes, Karl 135
Herwegh, Georg 147, 148, 152, 182
Hess, Moses ya da Moritz "Mosi" 116-119, 132, 133, 140-144, 147, 148, 152, 180, 186, 195, 214, 245, 248, 255, 261, 300
Hess, Sibylle 214
"Homeros'un *İlyada*'sı Üzerine İnceleme Notları" 26

III. Friedrich Wilhelm 34, 46, 109
IV. Frederick William 147
IV. Friedrich Wilhelm 34, 75, 96, 109, 265, 291
ideoloji 83
ikicilik 347

İngiliz Anayasası 181
İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu 11, 183, 186, 188, 190, 193, 252, 326, 329, 357
"İsa Mesih, Tanrı'nın Tek Oğlu" 28

Jansen, Johann 280
Jottrand, Lucien 263
Joule, James 322
Jung, Alexander 72, 124-126
Jung, Georg 118, 129
Jungnitz, Ernst 244

Kant, Immanuel 52, 69, 73, 79, 97, 99, 102
Kapital 220, 313, 314, 329, 333-337
Kapp, Yvonne 11, 218, 356
Kautsky, Karl 171, 231, 330, 333, 337
Kierkegaard, Soren 98
Komünist Manifesto 251, 262, 326, 337, 340
komünizm 133, 138, 147, 153, 156, 179, 181, 184, 189, 195, 205, 213, 232, 242, 248, 253, 260, 264
"Konuk Öğrencinin Günlüğü" 120, 134
Konut Sorunu 329
Korff, Hermann 278
Kossuth, Lajos 274
Kotzebue, Ferdinand von 38
Köppen, Karl 94, 95, 127, 166
Kriege, Hermann 250
Krummacher, Friedrich Wilhelm 60, 61, 64-67, 126
Kutsal Aile 137, 244, 245, 247, 250
kuyruksuz maymundan insana geçişte emeğin rolü 331
"Kuzey ve Güney Alman Liberalizmi" 119, 134
"Küstahça Tehdit Edilen Ama Mucizevi Biçimde Kurtarılan İncil" 126, 136, 137, 148

Lafargue, Paul 227
Lassalle, Ferdinand 'Izzy' 305, 310, 311-314, 335, 352
Laube, Heinrich 124
Leibniz, Gottfried 325
Leo, Heinrich 102-104, 107, 109, 126
Lessing, Gotthold 26
Leupold, Heinrich 33, 35
liberalizm 22, 75, 80, 120, 133, 134, 342
Liebknecht, Wilhelm 310, 312, 327, 329
List, Friedrich 245
Liszt, Franz 115
"Lombardiya'da Gezintiler" 92
"Londra'dan Mektuplar" 148, 151
Londra merkezli *Neue Rheinische Zeitung* 289, 297
Longuet, Charles 227, 228
Louise Freyberger 231, 238, 341
Louis Philippe, Fransa Kralı 150, 196, 263, 292, 293, 295
Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu 333

maddecilik 247, 249, 315, 319, 326, 336, 339, 347, 349

Marcus, Steven 12, 113, 188-190, 357
Marheinicke, Philipp 121
Marx, Karl 11-16, 92-96, 106, 117-119, 123, 128, 134-138, 140, 143, 147, 151, 152, 162, 170, 175, 176, 181-184, 188, 191-200, 203-208, 210, 212-227, 229-238, 244-252, 254, 255, 257-263, 265, 268-270, 272, 274, 277, 278, 280-291, 293, 294, 296, 297-301, 303-305, 308-318, 320-323, 326-336, 338-344, 346, 347, 349-358
Marx, Eleanor 11, 217, 220, 221, 223, 226, 227-229, 231-235, 237, 341, 342, 356
Marx, Jenny 207, 208, 212, 213, 216, 217, 219, 221, 222, 224, 226-228, 237, 282, 341
Marx, Laura 217, 226-228, 232, 234, 341
Mazzini, Giuseppe 297
McCulloch, John Ramsay 160
McLellan, David 11, 12, 14, 213, 218, 323, 353, 356
Mehring, Franz 135, 137
Menzel, Wolfgang 42
Mevissen, Gustav 141
Meyen, Eduard 93, 95, 104, 118, 127, 135, 140, 166
Michelet, Karl 103, 104
Miguel, Dom Maria Evarist, Portekiz Kralı 47
Mill, James 160
milliyetçilik 307
Moleschott, Jakob 324
Moll, Joseph 175, 257, 269, 282
Moore, Samuel 232, 336, 341
Moritz Hess 116
Mosen, Julius 42
Mundt, Theodor 124

Napolyon 22, 41, 43, 46, 75-77, 84, 85, 119, 121, 157, 202
Neue Rheinische Zeitung 196, 218, 268-270, 273, 277, 279, 280, 282, 289, 292, 294, 297
Newton, Sir Isaac 325
Norton, Caroline 31, 32

O'Connell, Daniel 150
on sekizinci yüzyıl 157, 275
Oswald 65, 67, 69-72, 74, 75, 85, 90, 93, 97, 99, 100, 102, 118, 124, 126, 127, 130
Owen, Robert 149, 176, 208, 246, 323, 338

Parker, Sarah 220
Peloponez Savaşı 26
Po ve Ren, 305, 308
Proudhon, Pierre-Joseph 245, 249, 251, 257, 272, 312, 323, 335
"Prusya Askerî Sorunu ve Alman İşçi Partisi" 310
Prusya Kralı IV. Frederick William 147
Prusya Prensi Wilhelm 295
Püttman, Hermann 264

Raddatz, Fritz J. 12, 213
Reichardt, Carl 244

Renshaw, Lydia 223
Rheinische Zeitung 116, 118-120, 128, 131, 132, 134-138, 140, 142-145, 147, 148, 152, 175, 197, 251, 275,
Ricardo, David 160
Riedel, Karl 93, 101
Robespierre, Maximilien 295
romantiklik 66
Rosenkranz, Karl 69
Rosher, Percy 226
Roth, Richard 36, 196
Rousseau, Jean-Jacques 38, 67, 116
Ruge, Arnold 69, 80, 81, 100, 102, 104, 112, 118, 119, 123, 124, 127, 128, 130, 134, 135, 137, 140, 147, 151, 152, 162, 166, 176, 181, 230
Runkel, Martin 63
Rutenberg, Adolf 94, 95, 118, 129

Saint Simon, Comte de (ayrıca, Claude Henri de) 246, 338
Savoie, Nice ve Ren, 308
Schapper, Karl 175, 230, 257, 269, 270, 290, 297, 298
Schelling, Friedrich von 94, 97, 98, 100-103, 108-112, 113, 118, 121, 123-25, 137
Schelling ve Vahiy 102, 108, 110, 113, 118, 124, 334

Schiller, Friedrich von 38, 45, 46, 181, 211
Schleiden, Mathias 322
Schleiermacher, Friedrich 48
Schmidt, Johann Caspar *bkz* Stirner, Max 128
Schorlemmer, Carl 323
"Siyasal İktisat Eleştirisinin Ana Hatları" 152, 180, 184, 186
Smith, Adam 122, 159, 160
Snethlage, Karl 20, 22, 88
sofuluk 21, 22, 51, 53, 56, 59, 66, 67, 69, 87, 357
Son Üfleniş 106-108, 110, 111, 117, 135
Sorge, Friedrich 227, 337
sosyalizm 138, 147, 149, 176, 177, 181, 183, 246, 250, 259, 264, 328, 332, 338, 339
Stirner, Max 128, 166, 245, 249, 251
Strauss, David Friedrich 49-51, 53, 69, 78, 81, 93, 94, 95, 100, 105-107, 109, 125

Tahıl Vergisi Yasaları 175
Treviranus, Georg 33, 35, 37

Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm 337

Venedy, Jakob 54
VII. Ferdinand 46
Vogt, Karl 324
Voltaire, François Marie 67, 114, 127

Wagner, Richard 41, 110, 279
Watts, John 175
Weerth, Georg 213, 268, 289, 300
Weitling, Wilhelm 178

Westphalen, Ferdinand von 207, 212, 225, 226, 230, 237
Weydemeyer, Joseph 301
Willich, August 230, 237, 281, 282, 290, 297, 298
Winckelmann, Johann 26
Wolf (bazen "Wolff"), Ferdinand 268
Wolff, Wilhelm 268, 283, 284, 286, 289
"Wuppertal'den Mektuplar" 54, 55, 72, 73, 80, 93, 138, 161, 181, 248
"Yakın Zamanlarda Kurulmuş Varlığını Hâlâ Sürdüren Komünist Kolonilerin Tanıtımı" 208

Marksizmin kurucularından Friedrich Engels hakkındaki bu kapsamlı yaşamöyküsünde, onun yalnızca siyasal mücadelesi ve düşünsel üretimi değil, Karl Marx'la ilişkileri, gazeteciliği, iş yaşamı, Burns kardeşlerle "özel ilişkiler"i, şairliği ve hatta şarap sevgisi de ele alınıyor.

Başlangıçta "somut siyasal stratejiler"e öncelik veren Engels, yaşamının son yıllarında felsefe ve yöntem tartışmalarına neden ağırlık verdi, bu alanlardaki incelemeleriyle Marksizme ne gibi bir katkıda bulunmaya çalıştı?

Engels, "General" lakabını nasıl aldı? *Kapital*'in yazıldığı yıllarda Marx'ın "zorlu" kuramsal dilini ve yaklaşımını "basitleştirmeye" mi çalıştı? Aile şirketi ve geçim derdi onu nasıl etkiledi? 1844'teki ikinci buluşmalarının ardından hep uyum içinde çalışan Engels ile Marx'ın ilişkisi, Mary Burns'ün ölümünün ardından neden bozuldu, sonra nasıl toparlandı?

Terrell Carver'ın geniş bir kaynak taramasına dayanarak ulaştığı yanıtlar Engels'i daha yakından tanımamıza yardımcı oluyor.

Engels'in Marx'a 1845 tarihli bir mektubundan: *"Yaşayan gerçek halkın doğrudan doğruya karşısına geçmek ve böylece, seni görüp duymalarını sağlamak, 'aklın gözü'yle gördüğün soyut okurlara şeytanca kalem oynatmaktan çok farklıdır."*

34 TL. KDV'den muaftır

ISBN 978-605-172-363-1

Yordam Kitap

YordamKitap YordamKitap YordamKitap